وحشي جيوت جا نشان

[هاورڊ موئر جي Savage Survivals جو سنڌي ترجمو]

مترجم

محمد ابراهيم جويو

سنڌي ادبي بورڊ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وحشي جيوت جا نشان

[هاورڊ موگر جي Savage Survivals جو سنڌي ترجمو]

از

محمد ابراهيم جويو

سنڌي ادبي بورڊ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

چاپو پهريون — ١٩٧٦ع — تعداد ٻه هزار
چاپو ٻيو — ١٩٩٤ع — تعداد ٻه هزار

[سنڌي ادبي بورڊ جا سڀ حق ۽ واسطا محفوظ]

قيمت: پنجاهه رپيا
Price: Rs. 50-00

ملڻ جو هنڌ.
سنڌي ادبي بورڊ جو بڪ اسٽال
تلڪ چاڙهي، حيدرآباد، سنڌ.

هي ڪتاب سنڌي ادبي بورڊ پرنٽنگ پريس ڄام شورو سنڌ ۾ مئنيجر جاويد مرزا ڇپيو ۽ شمشيرالحيدري، سيڪريٽري سنڌي ادبي بورڊ، ان کي ڇپائي پڌرو ڪيو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مضمونن جي فهرست

مترجم جو پيش لفظ ١-٨ (الف)

باب پهريون — پالتو جانورن جو اصل نسل ٩-٣٩

١- پنجن سبقن جو هڪ ننڍو نصاب ٩

٢- پالتو ۽ جهنگلي جانور ٩

٣- ڪتو ١٣

٤- ٻلي ١٨

٥- گهوڙو ١٩

٦- گڏه ۽ خچر ٢٠

٧- مال [ڳالو ۽ ماهيو] ٢٣

٨- رڍون ۽ ٻڪريون ٢٤

٩- سوئر ٢٤

١٠- وڏو هرڻ ٢٥

١١- اٺ ٢٦

١٢- هاٿي ٢٩

١٣- پالتو پکي ٣٣

١٤- پالتو جيت ٣٦

١٥- اختصار ۽ نتيجو ٣٨

باب ٻيو — پالتو جانورن ۾ وحشي جيوت جا نشان ٤٠-٨٨

١- زندگيءَ جي ڪشمڪش ٤٠

٢- زائد عضوا ٤٣

٣- زائد جبلتون ٥٤

٤- ڪتن ۾ وحشي جيوت جا نشان ٥٦

٥- ٻليءَ ۾ وحشي جيوت جا نشان ٦٠

٦- ماءُ واري جبلت ٦٣

٧- ماءُ جو پيار ٦٧

٨- اڳوڻن جو نقل ٧١

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٩- قدرت جو سکيا ڪُهر	٧٣
١٠- آسماني ٻار	٧٥
١١- ڪڪڙن جون عادتون	٧٩
١٢- اچا معجزا ٿيندا	٨١
١٣- ڪنين وارا جبل واسي	٨٣
١٤- سوئرن ۾ وحشي جيوت جا اثار	٨٥
١٥- ٻيون زائد جبلتون	٨٧
باب ٻيون — هيٺين سطح جي ماڻهن (قومن) جو حسب نسب	**٨٩-١٢٧**
١- سبق جو مقصد	٨٩
٢- انگريز ڪٿان آيا	٩٠
٣- ٻيون لون قومون	٩٢
٤- انسان ذات جو پينگهو	٩٣
٥- جاگرافيءَ جون ڦيريون گهريون	٩٤
٦- ماڻهو ڪيترو پوڙهو آهي	٩٧
٧- انسان ذات جو پکڙڻ	٩٨
٨- ٻهريان ماڻهو	١٠١
٩- ڌار ڌار نسل ڪيئن پيدا ٿيا	١٠٢
١٠- صغير نسل ۽ وڏي وڏا ٿيل نسل	١٠٣
١١- انسان ذات جي اوسر جا دور	١٠٤
١٢- وحشي ماڻهن جا ڌنڌا	١٠٩
١٣- وحشي ماڻهن جي طبيعت	١١١
١٤- وحشي ماڻهن جي سمجهه	١١٥
١٥- وحشي ماڻهن جا اخلاقي خيال	١٢١
باب چوٿون — هيٺين سطح جي ماڻهن ۾ وحشي جيوت جا باقي نشان	**١٢٨-١٧٣**
١- هن سبق جو مقصد	١٢٨
٢- جبلتون	١٣٢

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٣- عاد تون ١٣٤

٤- ڪارائتيون ۽ زائد جبلتون ١٣٧

٥- مائهوءَ جون زائد جبلتون ١٤١

٦- ڏپ جي جبلت ١٤٦

٧- ڏپ جا باقي نشان ١٤٩

٨- ويڙهه جي جبلت ١٥٣

٩- شڪار جي جبلت ١٦٢

١٠- قبيلائي جبلت ١٦٧

باب ڇهون — مٿين سطح جي ماڻهن ۾ وحشي جيوت جا باقي نشان (هلندڙ) ١٧٣-٢٢٤

١- راند جي جبلت ١٧٣

٢- نقل ڪرڻ جي جبلت ١٧٧

٣- مستيءَ جي جبلت ١٨٢

٤- بدلي جي جبلت ١٨٨

٥- خود غرضيءَ جي جبلت ١٩٥

٦- ٻيون زائد جبلتون ١٩٧

٧- ڪي ٻيون جبلتون ٢٠٢

٨- زائد رواج ۽ ادارا ٢١٥

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تصويرن جي فهرست

١- ٻگهڙ سان مشابهت رکندڙ اسڪيمو ڪتو ١٤
٢- هڪ لي خاندان سنجهان- گدڙ، ٻگهڙ ۽ چراغ ١٧
٣- اسان جو هاڻوڪو گهوڙو ۽ سندس هڪ اهو- ڏاڏو ١٩
٤- آفريڪي بفلو (مينهن) ٢٢
٥- اٺ جو ڪرلڪهو سڌو آهي ٢٦
٦- هاٿي ٻنڌ ڪٽي رهيو آهي ٣٠
٧- جهنگلي ڪڪڙ (ار) ٣٣
٨- زندگيءَ لاءِ ڪشمڪش ٤١
٩- ماڻهوءَ، ٻالدر ۽ ڪُتي جو زانه آلدو ٤٥
١٠- گرين لنڊ جو ميسر ۽ ان جو هڏالون پڃرو، جنهن ۾ ان جون پويون زانڊ جنگهون ڏيکاربل آهن. ٤٧
١١- ڳئون جا زائد ڪر ٤٨
١٢- "لروهال" ميسر ٥١
١٣- ريبدار ڪتو ٥٧
١٤- آڙي آنن کي ڍڪي ٻيٺي ٦٤
١٥- ڪرٽ- ٻنائين مڇيءَ جو نر آنن کي ڪالئس بچالي ٿو. ٦٩
١٦- ٻڪريون اصل جاٻلو چوٽين جون رهندڙ آهن ٧٥
١٧- ماڻهو ڪڏهن جهنگلي حيوان هو ٨٩
١٨- ليندرٿال "ماڻهو" ٩٨
١٩- ماڻهن جي ٻکيڙ ١٠٠
٢٠- لئين و ٻائل ڳئون- اشرپل ۽ غضبناڪ ١٣٨
٢١- ڏپ ١٥٠

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٢٢- شڪار - اکي ۽ هاٿي ١٦٤

٢٣- ڪهڙو ڪري انساني رانديون جهڙي جون يا ويڙهه جون رانديون آهن ١٧٤

٢٤- مست وحشي ١٨٤

٢٥- ٻدلو ١٩٣

٢٦- ساهوارن لاءِ مالهوءَ جو پيار ٢١١

٢٧- ٻل مانسائيءَ جو جذبو ٢١٣

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مترجم جو پيش لفظ

انسان ۽ حيوان ۾ فرق ٿئي ٿو. جاندار ٻئي آهن — ۽ اِنهيءَ خيال کان انسان به حيوان آهي — پر ٻنهي ۾، بهرحال، وڏو فرق ٿئي ٿو.

اهو فرق منجهن رڳو جسماني به ڪونهي — بلڪ ان لحاظ کان ته، بناوت توڙي ضرورتن جي سلسلي جون، منجهن گهڻي قدر هڪجهڙايون موجود آهن. جسماني طور يا جسماني ضرورتن جي خيال کان، بلڪ خود ذهني نوع جا منجهن جيڪي ڪي فرق ڏسجن ٿا، خود اهي به منجهن ان هڪڙي وڏي ۽ بنيادي فرق جي نتيجي طور اسريا ۽ وڌي وڏا ٿيا آهن.

انسان ۽ حيوان ۾ اهو وڏو فرق ڪهڙو آهي؟ — جنهن جي نتيجي ۾ منجهن سڀ ٻيا فرق پيدا ٿيا آهن؟ اهو فرق انسان ۽ حيوان جي وچ ۾ قدرتي يا فطرتي به نه آهي، اهو فرق انسان شعوري طور ۽ ارادتاً پنهنجي ۽ حيوان جي وچ ۾ پاڻ پيدا ڪيو آهي، ۽ اهو هيءُ آهي ته انسانُ سماج ۾ رهندڙ حيوان آهي. سماج يا معاشرو معنيٰ ته گڏجي رهڻ — هڪٻئي جي سهولت خاطر هڪٻئي سان گڏجي رهڻ. رڳو گڏجي رهڻ جا پهريان ۽ ادنيٰ آثار ته حيوالي جيوت ۾ به موجود ڏسجن ٿا، پر اهو تورو يا گهڻو گڏجي رهڻ خالص جبلتي نوع جو گڏجي رهڻ آهي — ان ۾ ارادي جو، رٿا جو، اصلاحي ڪوشش جو، يا جبلتي سطح کان مٿي يا ان جي ابتڙ ڪنهن عمل جو ڪو دخل ڪونهي. انسانن جي گڏجي رهڻ ۾ اهي سڀ ڳالهيون موجود آهن. انهيءَ ڪري انسان کي سماجي حيوان چئجي ٿو، پر حيوان کي سماجي حيوان نٿو چئجي — بلڪل انهيءَ طرح، جو مثلاً حيوان به ٻولين ٿا ۽ حيوان به ڪجهه سمجهن ٿا، ڪجهه خوش ٿين ٿا، ڪجهه

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏکوئنجن ٻہ ٿا، پر حيوانُ ناطقُ يعني ڳالهائيندڙ حيوان يا سمجهدار حيوان يا کلندڙ حيوان يا روئندڙ حيوان وغيره فقط انسان کي چئجي ٿو. بامقصد، ٻاندار ۽ وڌندڙ سماج يا معاشرو انسانُ پاڻ پيدا ڪري ٿو، ۽ هو ان ۾ رهي ٿو. هن جي اها سماجي حيثيت ئي هن کي ٻئي سڄي حيواني عالم کان جدا ڪري بيهاري ٿي. هن جو سوچڻ سمجهڻ، ڳالهائڻ، هن جو محسوس ڪرڻ، کلڻ، روئڻ وغيره سڀ هُن جا سماجي اوصاف آهن. حيوان ۽ انسان جي وچ ۾ ٻئي هر قسم جو فرق بنيادي طور هن جي اِنهيءَ سماجي صورت سنجهان ئي اسريو ۽ وڌيو آهي. مطلب تہ سماج يا معاشرو ئي انسان جي انسانيت جو ـــ حيوان ۽ حيوانيت کان انسان جي علحدگيءَ جو ـــ بنيادي سنڌو آهي.

جڏهن آءٌ پنهنجي ننڍپڻ کي ياد ڪريان ٿو، تڏهن سڀ کان وڌيڪ جيڪا ڳالهہ پاڻ تي اثرانداز ٿيندي ڏسان ٿو، سا هيءَ تہ هر ڪنهن ـــ منهنجن مائٽن، استادن، دوستن ۽ ماڻهن ۽ ٻين عام ماڻهن ـــ چاهيو ٿي تہ آءٌ سٺو ٿيان، چڱو ٿيان، 'ڏاهو' ٿيان. هر وقت، جتي ڪٿي، جنهن ڪنهن کان اِهو ئي ٿي ٻڌم: سٺو ٿيءُ، نيڪ ٿي هل، چڱو ٿيءُ، 'ڏاهو' ٿيءُ، ماڻهو بڻج! جيڪڏهن اهڙي ڪا ڳالهہ مون کان ٿي ويندي هئي، جا "سٺي"، "چڱي" يا "نيڪ" نہ هوندي هئي، تہ مون کي "ڪينو"، "گندو"، "خراب" ۽ وقتي "جانور"، "حيوان" وغيره بہ چوندا هئا. تان جو ڪنهن ڳالهہ تي اِها چنبڙ ۽ ڪاوڙ ۽ ڪنهن ڳالهہ تي شاباس ۽ واهہ واهہ منهنجي لاءِ "چڱي" ۽ "خراب" جو گويا هڪ اهڙو سنڌو بڻجي ويئي، جو آءٌ رڳو ماڻهن جي اِنهيءَ شاباس ۽ واهہ واهہ لاءِ پيو واجهائيندو هوس، ۽ هوڏانهن مون کي ڪنهن "گندو"، "خراب" يا پيو ڪو اهڙو اکر چيو، تہ هڪدم شرم کان ٻُسي ويندو هوس ۽ دل ئي دل ۾ جڪ پيو کائيندو هوس. چڱائي ۽ برائي منهنجي لاءِ گويا ماڻهن جي وڻڻ ۽ نہ وڻڻ جي ڳالهہ هئي. ڪڏهن ڪڏهن ماڻهو اِن سلسلي ۾ مون کي ڪنهن ٻيءَ هستيءَ جي وڻڻ ۽ نہ وڻڻ جي ڳالهہ بہ ٻڌائيندا هئا، جنهن کي مون ڪڏهن ڏٺو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪوڙ هو، پر درحقيقت آءٌ به سنڌ ۾ پنهنجي وڻ ۽ ٻين وڻن جي ڳالهه ڪري رهيو آهيان. مطلب ته سڀ ماڻهو، جن سان منهنجو واسطو رهندو هو، يعني سڄو منهنجو سماج مون ڪي چڱي بڻائڻ جي ڪوشش ۾ هو، ۽ آءٌ جيئن پوءِ ٿيڻ، انهن جي راضپي ۽ پسند مطابق شايد چڱو ٿيندو به ويس — يا نه به ٿيندو ويس!

هر ماڻهن جي (يا ڪنهن سڀني به) وڻ ۽ ٻين وڻن کي چڱي ڪري، چڱي يا خراب ڳالهه خود ڪهڙي شيءِ هئي — ڇو هڪ ڳالهه چڱي هئي ۽ ٻي ڳالهه خراب هئي؟ ڇو هڪ ڳالهه ماڻهن کي وڻي ٿي ۽ ٻي ڳالهه نٿي وڻي — اِن مسئلي ڏانهن، عمر جي ضغيرسني يا ذهن جي نارسائيءَ جي ڪري، منهنجو ڪو ڌيان ڪونه هو، ۽ نه وري ٻئي ڪنهن منهنجي بزرگ ئي مون کي ان مسئلي جي سمجهائڻ جي ڪا ڪوشش ٿي ڪئي؛ ممڪن آهي ته اُن کي هنن ايترو ضروري به نٿي سمجهيو.

جڏهن ١٩٣٠ع ۾ ڪراچيءَ جي سنڌ مدرسي ۾ وڌيڪ پڙهڻ لاءِ داخل ٿيس، تڏهن مون کي اتان جي بورڊنگ هائوس جي 'سردار هائوس' ۾ رهايائون، جنهن جي ٻاهرئين در جي مٿينءَ ونگ تي چوڪٺ ۾ هڪڙي فارسي شعر جي مصرع وڏن سڻن اکرن سان لکيل ڏٺم — "بغير از اخلاق، انسان حيوان است". هن مصرع جو مون تي ايڏو اثر ٿيو، جو جيتر آءٌ اتي هوس، پنهنجي هر لوڙيڪ ۽ ڪتاب تي اها لکي ڇڏيندو هوس. اٿندي ويهندي، ايندي ويندي، اِن مصرع تي ٻيئي اک پونديون هيون، ۽ ان جي لفظ لفظ جي معنيٰ تي پيو سوچيندو هوس: انسان ڇا آهي، حيوان ڇا آهي، ٻنهي ۾ ڪهڙو فرق آهي، ۽ اخلاق ڪان سواءِ، جو انسان حيوان ٿي پوي ٿو، سو آهو اخلاق ڇا آهي! اتي پڻ سڀ استاد ڪنهن نه ڪنهن نموني اخلاق جي ڳالهه پيا ڪندا هئا، اخلاق تي مضمون لکائيندا هئا، آکاڻين ۾، پهاڪن ۾، بيتن ۾، مطلب ته ڪتابن ۾ ٿوري زباني ڳالهين ٻولهين ۾ جيڪڏهن ڪا هڪڙي شيءِ هوندي هئي، جيڪا هردم ٻڌي ٻڌبي ۽ پڙهبي هئي، سا هئي اخلاق جي ڳالهه. (۽ آءٌ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سمجهان ٿو تہ انساني سماج ۾ هر هنڌ ۽ هر وقت، ڪنهن نہ ڪنهن صورت ۾، اڳي بہ ائين هو، تڏهن بہ ائين هو، ۽ هاڻي بہ ائين آهي.) اخلاق جي اهڙي ذڪر اذڪار ڪرڻ مان پوءِ بہ، ڪٿان مون کي اها سمجهاڻي ڪانہ ملي تہ اخلاق جي معنيٰ ڇا؟ ڪڏهن چڱيون ڳالهيون، چڱا ڪم ۽ چڱا خيال آهن، تہ انهن کي آخر بہ چڱو ڇو ٿو چيو وڃي، ۽ جن ڳالهين ۽ ڪمن کي خراب ڇو ٿو وڃي، اهي ٺيٺ بہ ڇو خراب هئا؟ فقط ماڻهن جي، سو بہ خاص ڪري وڏن جي، پسند يا ناپسند، راضپي يا ناراضپي، وٺڻ يا نہ وٺڻ جو سوال هو، تہ پوءِ تہ ڪيترا ئي اهڙا وڏا هئا، جيڪي پاڻ ئي اهڙيون ڳالهيون يا ڪم پيا ڪندا هئا (۽ هاڻي بہ ڪن پيا)، جن کي ڪنهن بہ چڱو ڪونہ ٿي چيو ۽ ائين آخر ٿيو بہ ڇو ٿي، جو هڪ ڳالهہ کي چڱو بہ سمجهجي پر ڪجي ان جي ابتڙ اها ڳالهہ يا اهو ڪم، جيڪو خراب هجي — يعني جنهن کي پاڻ بہ خراب چئجي ۽ پيا بہ خراب چون، سو ڪجي، ۽ جنهن کي پاڻ بہ چڱو چئجي ۽ پيا بہ چڱو چون، سو نہ ڪجي! منهنجي دل ۾ پنهنجي يا ماڻهن جي اهڙيءَ "بي سمجهيءَ" يا "منافقائيءَ" سخت رد عمل ٿي پيدا ڪيو، ۽ پاڻ تي ۽ ٻين تي سخت ڪاوڙيو پيو گهمندو هوس.

زندگيءَ جو هيءُ مرحلو هو، جڏهن مون کي ڪتاب، خاص طرح قصا ۽ ناول ڏاڍا وڻندا هئا، ۽ جڏهن پڙهڻ لاءِ اهڙو ڪو ڪتاب هٿ ۾ ڪندو هوس تہ ان کي اڪثر پڙهي، پوري ڪرڻ کان سواءِ ڪونہ ڇڏيندو هوس — ڇو تہ انهن ۾ چڱائيءَ جي سدائين سوڀ ڏيکاريل هوندي هئي ۽ برائيءَ جي هر صورت ۾ هار، ۽ جيستائين ڪو ناول پڙهندي پڙهندي ان جي انهيءَ "سٺي" نتيجي تي نہ پهچندو هوس تيستائين دل ۾ آنڌ مانڌ ۽ ڏک رهندو هو ۽ وري وري روئي ويهندو هوس (انهن ڏينهن ۾ سئنيمائون ۽ ناٽڪ بہ گهٽ ڏسبا هئا ۽ انهن ۾ بہ اهو ساڳيو حال هوندو هو)، ۽ قصي کي پڙهي پچائڻ، يعني ان جي چڱائيءَ جي سوڀ ۽ برائيءَ جي هار واري نتيجي جي ڄاڻڻ کان پوءِ، دل ۾ هڪ قسم جي لڳاتار خوشي ۽ بيان کان ٻاهر آرام محسوس ڪندو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هوس. ڪتابن ۾ (يا فلمن ۽ ناٽڪن ۾) ماڻهن جي انهن سڄين سارين ۽ طويل زندگين کي ايتري تفصيل سان ۽ ايتري وڏي ۽ چٽي پيماني تي ڏسڻ سان ٻه ڳالهيون معلوم ٿيون: پهرين هيءَ ته برائي زندگيءَ ۾ ڏک پيدا ڪري ٿي ۽ چڱائيءَ سان زندگيءَ ۾ سک ۽ خوشي اچي ٿي، ۽ ٻي هيءَ ته ٻين جي ڏک ۾ ماڻهو پاڻ به دکي ٿئي ٿو ۽ ٻين جي خوشيءَ ۾ ماڻهو پاڻ به خوش ٿئي ٿو. انهن ٻن ڳالهين سان گڏ دل ۾ ڪي سوال به اڀرڻا ٿي ته جي برائيءَ ڏک ٿي ڏنو ۽ چڱائيءَ سان سک ۽ خوشي ٿي ملي، ته ماڻهوءَ، چڱائي ڇڏي، برائي ڇو ٿي اختيار ڪئي، ۽ ٻيو ته جي ٻين جي دک ۾ ماڻهو دکي ۽ ٻين جي خوشيءَ ۾ خوش ٿي ٿيو، ته پهرين ته انهن ڇو ٿي ٿيو، ۽ ٻيو ته ان هوندي به هڪڙو ماڻهو ٻئي سان برائي ڪري آن لاءِ ۽ پاڻ لاءِ دک ڇو پيدا ڪري رهيو هو، ۽ آن جي عوض خود پنهنجي ۽ ان ٻئي جي سک ۽ خوشيءَ لاءِ هُن چڱائي ڇونه ٿي اختيار ڪئي؟

انساني سماج ۾ چڱائيءَ ۽ برائيءَ يعني "اخلاقيات" متعلق اهي سوال بنيادي سوال هئا — يعني پهريون ته چڱائي دراصل، يعني ٻئي ڪنهن جي وڻڻ يا نه وڻڻ، راضپي ۽ ناراضپي کي ڇڏي ڪري، بذات خود ڇا هئي، ۽ ٻيو ته ماڻهو نيٺ به چڱو ٿئي، سو ڇو ٿئي، ۽ جي چڱي ٿيڻ ۾ هُن جو پنهنجو ئي فائدو هو ته پوءِ به هو چڱي ٿيڻ بدران بڇڙو ڇو ٿي ٿيو! ۽ انهن سوالن جا جواب، جي انساني عقل کي قبول پون، مون کي ڪي ملن ۽ ڪٿان ملن، آءٌ ان جو ڳولائو هوس — دراصل اهي سوال سماج ۾ رهندڙ هر ماڻهوءَ جا سوال آهن، جيڪو (شايد پاڻ کي ڇڏي) هر ٻئي ماڻهوءَ کان چڱي ٿيڻ جي اميد رکي ٿو، بلڪ تقاضا ڪري ٿو؛ اهي سوال سچ پچ ته سڄي انساني سماج جا سوال آهن، جيڪو پڻ هر انسان کان چڱي ٿيڻ جي اميد رکي ٿو، بلڪ تقاضا ڪري ٿو، ۽ آن اميد ۽ تقاضا جي حاصلات لاءِ ماڻهو اڪيليءَ حيثيت ۾ ۽ پڻ سڄو سماج "چوڪي ۽ سيڪت" پيا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

"انعام ۽ سزا" جي عمل ۽ "قانون ۽ انصاف" جي نظام کي وسيلي طور ڪم آڻين ٿا، ۽ ان سان گڏ ڪهڙي وقت کان پنهنجي مذهبي فڪر ۽ عمل جي دائري ۾ هو گناه ۽ ثراب جا ويساهه، شريعت جا قانون ۽ آخرت جي انصاف، سزا ۽ جزا ۽ بهشت ۽ دوزخ جا انتظام پڻ موجود رکندا آيا آهن — يعني، جيئن انفرادي طور هڪ ماڻهو ٻئي ماڻهوءَ ڪان، تيئن سماج هر ماڻهوءَ کان، خالص پنهنجي پسند ۽ ناپسند، راضپي ۽ ناراضپي جي بنياد تي، يعني فقط پنهنجي وڻڻ ۽ نه وڻڻ مطابق، چڱي ٿيڻ جو مطالبو به ڪري ٿو ۽ ان جي تعميل لاءِ اميد ۽ خوف جي وسيلي جي استعمال جا وڏا وڏا ۽ مفصل اهتمام به ڪري ٿو. ۾ هڪ ماڻهوءَ جي پسند ٻئي ماڻهوءَ جي اسند ڇو هجي، يا سماج جي پسند ڪنهن فرد جي پسند ڇو هجي، ۽ چڱائيءَ ۽ برائيءَ جو فيصلو نيٺ به صرف ان پسند ۽ ناپسند تي ڇو هجڻ کپي. تنهن کان پوءِ ايتري، "جزا ۽ سزا" ۽ "قانون ۽ انصاف" جي اهتمام — هيتي هين دنيا ۾ تـوڙي هتي هٽن دايا ۾ — رکڻ جي باوجود، برائي ڇو سوجود رهي ۽ زور هجي ۽ چڱائي ڇو ايتري محدود ۽ مختصر هجي؟ ماڻهوءَ جو "اصلي گناهه"، هن کي گمراهه رکڻ يا ڪرڻ لاءِ "شيطان" جي موجودگي، "ابدي حياتيءَ" لاءِ ماڻهوءَ جي "آزمائش"، ڏورانهون "آخري انصاف" وغيره — اهي سڀ ڳالهيون برائيءَ کي روڪڻ ۽ چڱائيءَ کي وڌائڻ لاءِ هرکائڻ ۽ ڊيڄارڻ جو ڪجهه ڪم ڪنهن ڏيئي ته سگهيون ٿي، ۽ ممڪن آهي ته هاڻي به ڪتي ڏينديون هجن، پر انهن ۾ اخلاقيات جي بنيادي سوالن جا جواب موجود نه آهن.

١٩٣٤ع کان ١٩٣٨ع تائين ڪاليج جي زماني ۾ ۽ پوءِ معلميءَ جي پيشي واري عرصي (خاص طرح ان جي پهرين سالن) ۾ 'Thinkers' Library ("مفڪرن جو ڪتابخانو") سلسلي جي ڪتابن سان اسان جي ڏيٺ ٿي — اسان جي معنيٰ ته اسان جي سڄيءَ ٽهيءَ جي،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪم از ڪم اهي جيڪي مون سان گڏ ڪاليج ۾ پڙهندا هئا، يا اهي جن سان، ڪاليج ۾ يا ڪاليج کان ٻاهر، منهنجي گهاٽائي هئي. ان سلسلي جو ڪوبه ڪتاب ڏسندا هئاسين ته اهو ضرور پڙهندا هئاسين، هڪٻئي کي ڏسيندا هئاسين، هڪٻئي کي پڙهائيندا هئاسين. شرطون رکندا هئاسين ته اسان مان ڪنهن ڪيترا اهي ڪتاب گڏ ڪيا آهن يا پڙهيا آهن. انهن ڪتابن ۾ هڪڙو ڪتاب، جيڪو سون ١٩٣٨ع ۾ پڙهيو، سو هيءُ زيرنظر ڪتاب، جي- هاورڊ مُولر جو Savage Survivals ("وحشي جيوت جا نشان") هو، جيڪو ان ڪتابي سلسلي جو ٣٦ نمبر ڪتاب هو. ٻين ڪتابن سان گڏ، گهڻو پوءِ، ١٩٤٧ع ۾، هن قسم جو ٻيو ڪتاب، ايل. ٽي. هاب هائوس جو The Rational Good ("نيڪيءَ جي معقول سمجهاڻي")، جيڪو ان سلسلي جو ١١٣ ڪتاب هو، اُن پڙهيم. هنن ٻنهي ڪتابن منهنجي دل تي، اخلاقيات جي بنيادي سوالن جي سمجهاڻ جي سلسلي ۾ بيحد گهرو اثر پيدا ڪيو. خاص طرح Savage Survivals، جنهن جو ترجمو لائق پڙهندڙن جي اڳيان موجود آهي، انسان، جي انسان بنجڻ، يعني انسانُ حيوان مان انسانُ ڪيئن ٿيو ۽ جيئن پوءِ تيئن هو، حيوانيت کي ڇڏيندو، پنهنجي انساني حيثيت ۾ ڪيئن اسرلدو رهيو، ۽ اج به هن ۾ حيوانيت جا باقي آثار ڪهڙا موجود هئا، ۽ انهن کي ضابطي ۾ رکڻ يا بنهه ختم ڪرڻ لاءِ اج به هو ڪهڙا ڪهڙا جتن ڪندو ٿي رهيو — انهن سڀني ڳالهين جي عقلي سمجهاڻي مون کي هن ڪتاب جي پڙهڻ سان ملي. هن ڪتاب کي، ان جي اصلوڪيءَ اشاعت جي پيش لفظ لکندڙ، آدم ڪورانس وائيٽ صاحب، "اخلاقيات جو الجيل" سڏيو آهي.

هن ڪتاب جو "اخلاقيات" متعلق موقف هيءُ آهي ته چڱائيءَ ۽ برائيءَ جو خيال يا تميز انسان جي **سماجي** وصف آهي. سماج کان ٻاهر اڪيلي انسانَ ۽ هن جي آن سماجي وصف يعني هن جي چڱي يا بُري هجڻ جو تصور ناممڪن آهي. انسانُ جي چڱو آهي ته ٻين لاءِ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

چڱو آهي؛ هن جي "چڱائي"، جا فقط سندس پنهنجي ذات تائين محدود هجي، چڱائي نہ آهي — آها هن جي حيواني وصف تہ ٿي سگهي ٿي، جو تہ حيوان ٻي فقط پنهنجي ڀاڻ لاءِ جيئي ٿو. سماج ۾ رهندڙ انسان جي چڱائي هيءَ آهي تہ هو ٻين لاءِ جيئي، ۽ سوءِ ٻي ٻيا هن لاءِ جيئندا. انسان جي سماجي حيثيت جي تقاضا، بلڪ ان جو لازمي شرط ئي اهو آهي تہ جيترو ڪو انسان ٻين جي ڀلائيءَ ۽ سک ۾ پنهنجي ڀلائي ۽ سک ڏسندو، اوترو هو وڌيڪ چڱو ليکبو. انهيءَ ڪري انسان، جي سماجي طور چڱو ٿئي ٿو تہ درحقيقت ان ۾ هن جو پنهنجو ئي فائدو آهي. انسان کي انهيءَ معنيٰ ۾ چڱي بنائڻ ۽ چڱي رکڻ جي ذميداري سماج تي آهي، ۽ سماج انهيءَ ذميداريءَ جي پوري ڪرڻ ۾ شروع کان رڌل رهيو آهي، ۽ آن ڪوشش ۾ هو انسان کي، هن جي حيواني اوصافن کان آجو ڪندو، جيئن پوءِ تيئن وڌيڪ چڱو انسان بنائيندو آيو آهي. سماجي حيثيت ۾ انسان جي وڌيڪ بهتر انسان بنجڻ جي انتها تصور ۾ تہ شايد اچي سگهي ٿي، پر آن سفر جي راهہ ۾ هر قدم ڏاڍي مشڪل سان کڄي ٿو، جو تہ ان لاءِ انسان جي اهلوڪن حيواني اوصافن کي، جن جا ڪيترا ئي زوردار نشان هن ۾ اڃا موجود آهن، پنهنجي وس ۽ ضابطي ۾ آڻڻ ۽ سماجي نقطي نگاهہ کان چڱي رستي سان لائڻ لاءِ، انسان کي پنهنجي سر توڙي سڄي هن جي سماج کي مجموعي طور وڏيءَ ڪشمڪش ۽ وڏي جهد ڪرڻ کان ڪم وٺڻو پوي ٿو. پر انسان پنهنجي انساني حيثيت ۾ بهتر کان بهتر ٿيندو آيو آهي ۽ بهتر کان بهتر ٿيڻ ڏانهن مائل آهي ۽ بهتر کان بهتر ٿيندو رهندو، ان ۾ ڪنهن بہ لراسائيءَ جي يا ڪنهن بہ شڪ جي گنجائش ڪانہ آهي.

هيءُ ڪتاب پڙهڻ سان ئي مون کي ايترو تہ وڻيو هو، جو ان جي پهرين ڇاپن جو ترجمو تڏهن ئي ڪري ڇڏيو هوم. ان جي رهيل ٻن ڇاپن جو ترجمو ۽ اڳ ٿيل ترجمي جي اصلاح جو ڪم سرڪاري ملازمت کان رٽائر ٿيڻ بعد هاڻي مارچ ١٩٧٣ع ۾ پورو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪيو آهي. آءٌ سنڌي ادبي بورڊ جي چيئرمين محترم جناب مخدوم محمد زمان "طالب المولا" صاحب جن جو ۽ بورڊ جي ٻين معزز ميمبر صاحبن جو ۽ پنهنجي عزيز دوست ۽ ساٿيءَ بورڊ جي لائق سيڪريٽريءَ محترم غلام رباني صاحب جو بيحد ٿورائتو آهيان، جن هن جڳ مشهور ڪتاب جي هين سنڌي ترجمي جي اشاعت جو اهتمام ڪرڻ فرمايو.

ترجمي ۾ ڪٿي ڪٿي سمجهاڻيءَ جا ڪي مختصر نوٽ به ڏنا اٿم، جن کي ڪتاب جي اصل متن کان الڳ ڏيکارڻ لاءِ وڏين ڏنگين ۾ رکيو اٿم.

منهنجو ارادو هن ڪتاب جي موضوع سان تعلق رکندڙ ٻئي ڪتاب The Rational Good جي ترجمي ڪرڻ جو به آهي، جنهن جو ذڪر مٿي ڪري آيو آهيان -- جي موقعو مليو ۽ طاقت ساري سگهيس ته اميد ته اهو ڪتاب به ڪنهن طرح پنهنجن لائق سنڌي پڙهندڙ پاٺڪن جي اڳيان پيش ڪندس.

حيدرآباد سنڌ
٢ سپٽمبر، ١٩٧٦ع

محمد ابراهيم جويو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

باب پهريون

پاليل جانورن جو اصل نسل

١- پنجن سبقن جو هڪ ننڍو نصاب

هيءَ ڪتاب پنجن سبقن جو هڪ ننڍو اخلاقي تعليم جو نصاب آهي. آن جي پهرين سبق، جنهن ۾ ”پاليل جانورن جو اصل نسل“ سمجهايو ويو آهي، ٻئي سبق لاءِ تياريءَ جو سبق آهي. ٻئو ۽ ٽيون سبق وري نصاب جي آخري ٻن سبقن، چوٿين ۽ پنجين، لاءِ تياريءَ جا سبق آهن، جن ۾ ”سٺيءَ مطح جي ماڻهن ۾ وحشي جيوت جا نشان“ سمجهايا ويا آهن.

پهرين ٽن سبقن ۾ ڪابه سڌي اخلاقي تعليم ڏنل نه آهي. اهي ٽي سبق رڳو چوٿين سبق ۽ پنجين سبق ۾ آيل اخلاقي ڳالهين کي آسانيءَ سان سمجهڻ ۾ مددگار ثابت ٿيندا.

پهريائين اسان کي ڏسڻو آهي ته اچوڪن پاليل يا گهريلو جانورن ۾ سندن جهنگلي جيوت جا باقي ڪهڙا نشان موجود آهن. آن کان پوءِ خود انسانن ۾ ان جيوت جا نشان معلوم ڪري سگهنداسين. پر گهريلو جانورن ۾ اهي 'باقيات' معلوم ڪري سگهون، ان کان اڳ اسان کي جاچڻ گهرجي ته پاليل جانور ڪنهن زماني ۾ وحشي جيوت گذاريندا هئا. تنهنڪري سڀ کان اول اسان کي معلوم ڪرڻ کپي ته اهي وحشي جيوت هو ڪيئن ۽ ڪهڙين حالتن ۾ گذاريندا هئا.

٢- پاليل ۽ جهنگلي جانور

سڀ پاليل جانور جهنگلي جانورن جو اولاد آهن. انسان خود ڪنهن وقت هڪ جهنگلي جانور هو. گهريلو جانور ٽيڻ سان هن گهر،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻڪرين، ڪتن، ڳائين ۽ ٻيا اهڙا جيرت ۾ وجهندڙ هنر پنهنجي مدد لاءِ ۽ پاڻ کي سکئي رکڻ لاءِ پيدا ڪيا آهن. پاڻ کي ”پالڻ“ ۽ گهريلو بنائڻ کان پوءِ ئي هن ٻين جانورن کي پالڻ ۽ گهريلو بنائڻ شروع ڪيو آهي.

دنيا ۾ اڄ جيترن به قسمن جا پاليل جانور آهن، تن مان گهڻن جي اصل نسل جي ته سولائيءَ سان خبر پئجي سگهي ٿي، ۽ انهن مان ڪيترا ته هاڻي به جهنگلي حالت ۾ موجود آهن؛ پر پاليل جانورن جا ڪي اهڙا قسم به آهن، جن جي خاندان جي باري ۾ ڪجهه به نٿو چئي سگهجي. اهو شايد ان ڪري آهي، جو منجهن، گهڻي وقت گذرڻ يا ٻئي ڪنهن سبب ڪري، ايتريون ته گهڻيون تبديليون آيون آهن، جو اڄ پنهنجي اصل نسل سان سندن ڪا به پڌري نسبت نه رهي آهي. يا ان ڪري به ائين هجي، جو ڪن حالتن ۾ سندن جهنگلي ابا ڏاڏا بلڪل ناپيد ٿي ويا آهن. آٺ جو اهڙو ئي مثال آهي. اڄ دنيا ۾ ڪٿي به جهنگلي آٺ ڪونه ٿو لڀي. جيڪي به آٺ موجود آهن، سي سڀ انسان جي پناهه ۾ ئي رهن ٿا.

”جهنگلي“ يا ”وحشي“ لفظ انهن جانورن لاءِ استعمال ٿو ڪجي، جن جو انسان سان ڪو به لاڳاپو نه هجي. انسان جانورن کي مختلف ڪمن لاءِ پالي ٿو. رڍن، ٻڪرين وغيره کي پشم، کير ۽ گوشت لاءِ؛ گهوڙي، آٺ، گڏهه وغيره کي سواريءَ لاءِ؛ پکين کي کنڀن، بيضن يا مزي خاطر؛ ڪتي، باز وغيره کي شڪار لاءِ؛ ماکيءَ جي مک کي ماکيءَ لاءِ؛ وغيره، وغيره.

پاليل جانورن جي گهڻين ذاتين ۾ سندن جسماني بناوت توڙي دماغي حالت ۾، پلجڻ کان پوءِ، گهڻي قدر تبديليون ٿينديون آيون آهن. سندن قدرتي ماحول ۽ مصنوعي ماحول جو وڏو فرق رهيو آهي. نئين ماحول ۾ رهڻ ڪري منجهن اهڙين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تبديليون جو اچڻ هڪ لازمي ڳالهه آهي. جيئن جيئن هو آن مصنوعي ماحول ۾ رهندا ايندا، تيئن تيئن منجهن اهڙيون تبديليون هميشه اينديون رهنديون.

ساڳيءَ طرح هٿ سان پوکيل وڻن ۽ ٻوٽن ۾ پڻ اهڙيون تبديليون وقت بوقت پئي واقع ٿيون آهن. وڏا صوف ۽ ٻانا، جي اڄ عام جام پوکجن ٿا، سي اصل ۾ اهڙا ته ننڍڙا ۽ بيسواد هئا، جو اڄ اسين هوند ڪين آن حالت ۾ چکڻ به پسند نه ڪريون. آمريڪا ۾ 'ڳاڙهن هندستانين' اوائل ۾ جنهن حالت ۾ جهنگلي ٻانن کي پوکڻ شروع ڪيو هو، تنهن حالت ۾ آهي جيتوڻيڪ تمام ننڍڙا ۽ بيسواد هئا، تڏهن به هو آهي ڏاڍي مزي سان کائيندا هئا، ڇاڪاڻ ته وڻن کاڌ خوراڪ لاءِ ان وقت ٻيون ڪي وڌيڪ مزيدار شيون موجود نه هيون. اڄ اسين آنهن ٻانن کي سندن اصلي حالت ۾ شايد چکي به نه سگهون.

گهربلو جانورن ۽ وڻن يا ٻوٽن ۾ اهڙيون وڏيون وڏيون تبديليون فقط "انتخاب" يا "چونڊ" سبب آيون آهن. انسان جن مقصدن لاءِ جانورن کي پالي ٿو يا وڻن ۽ ٻوٽن کي پوکي ٿو، تن مقصدن کي سولائيءَ سان يا گهٽي انداز ۾ حاصل ڪرڻ لاءِ هو فقط سندن آنهن ذاتين يا قسمن کي وڌڻ ويجهڻ لاءِ چونڊي ٿو، جي هن لاءِ وڌيڪ مفيد آهن. هاري لاباري وقت جوئر جا وڏا وڏا ۽ آن سان ڳتيل سنگ چونڊي، پئي سال جي ٻج لاءِ رکي ڇڏيندا آهن. ساڳيءَ طرح هو ڪڻڪ، ٻاجهريءَ ۽ ٻين فصلن لاءِ سٺي ٻج جو نهايت گهڻو خيال رکندا آهن. اڄڪلهه ته هر ملڪ ۾ حڪومت طرفان ڪيترا پئسا خرچي، وڏا وڏا عملا رکيا ويا آهن، جن جو خاص ڪم ئي آهي ته هو ملڪ جي زرعي پيدائش کي وڌائڻ لاءِ سٺن سٺن ٻجن جو انتخاب ڪندا رهن. ساڳيءَ طرح، انسان پنهنجي ضرورتن مطابق جانورن جو به هميشه انتخاب ڪندو رهي ٿو. ريڍون آهي فائدي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

واريون آهن، جن جي آنَ وڏي ۾ نفيس هجي. گهڻيون آهي سنهيون، جي ويانش ڪان پوءِ سال يا ٻه لاڳيتو ڪير ڏينديون رهن. ڪڪڙيون آهي چڱيون، جي سڄو سال آنا لاهينديون رهن. ساڳئي نموني، گهوڙن، ڪتن ۽ ٻين گهرپالو جانورن جو پشت به پشت انتخاب ڪيو پيو وڃي، تان ته هو انسان لاءِ وڌيڪ مفيد ثابت ٿين.

ڪنهن به جسماني توڙي دماغي خصوصيت تي جيڪڏهن بار بار زور ڏبو يا آن ڪي هر هر استعمال ڪبو ته آها خصوصيت ڪافي وقت گذرڻ بعد گهٽي قدر نماياں حيثيت حاصل ڪري ويندي، ۽ پوءِ آن جو پشت به پشت ظاهر ٿيڻ فطرتي طور ٿيندو رهندو. سائو گلاب، ٻنان ڪنڊي سچي ۾ ٻنا ڪڪڙيءَ انگور، صوف، ڪيلو، نارنگي ۽ اناس وغيره اهڙي ئي انتخاب رستي پيدا ڪيا ويا آهن. نباتات يا حيوانات ۾ اهڙيءَ طرح خاص تبديليون آڻڻ واري طريقي کي ”مصنوعي انتخاب“ يا ”هٿراڌو چونڊ“ چيو ٿو وڃي- ’مصنوعي‘ يا ’هٿراڌو‘ اِن لاءِ ته اهو طريقو انسان چاڻي ٻجهي ۽ ڪنهن خاص مقصد کي سامهون رکي، ڪم ۾ ٿو آڻي.

سائنسدانن جو چوڻ آهي ته نباتات ۽ حيوانات جي واڌ ۾ قدرت پڻ اهڙوئي طريقو استعمال ڪري ٿي. ”قدرتي چونڊ“ جا اثر ۽ نتيجا هزارن بلڪ لکن ورهين کان پوءِ ٿا وڃي ظاهر ٿين. اهو قدرتي چونڊ جو ئي نتيجو آهي، جو اڄ حيوانن ۽ ٻوٽن ۾ ايتريون الڳ الڳ ذاتيون ڏسڻ ۾ اچن ٿيون. شروعات ۾ جاندار چيزون جسماني توڙي دماغي حالت ۾ نهايت حقير پيماني تي ئي وجود ۾ آيون هيون. آنهن معمولي جيون مان ئي اچوڪا هي سيئي لکين قسمن جا ننڍا توڙي وڏا جانور، ويندي انسان ڏانئين، لکين سالن جي ارتقا ڪري يا آسرڻ بعد قدرتي چونڊ رستي، پنهنجي هاڻوڪي برتر ۽ اعليٰ پيماني تي پهتا آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٣- ڪتو

ڪتو شايد هڪ اهڙو جانور آهي، جو سڀ کان اول انسان جو ساٿي بڻيو آهي. انسان جي تاريخ لکجڻ شروع ٿي، تنهن کان گهڻو اڳ، شايد ان زماني کان به اڳي جڏهن موجوده هندستان سمنڊ مان نڪتو ئي ڪونه هو يا جڏهن دنيا جو نقشو موجوده هاڻوڪي نقشي کان بلڪل مختلف هو، تڏهن کان وٺي انسان ڪتي کي پاليندو آيو آهي. ڪتي کي انسان ڪهڙي مقصد سان پاليو! تنهن لاءِ ڪو خاطرخواهه جواب ڏيئي نٿو سگهجي؛ پر سڳهوڙي انسان هن کي شڪار لاءِ، پنهنجي چوپائي مال جي نگهبانيءَ لاءِ ۽ پين اهڙن ڪمن لاءِ استعمال ڪرڻ شروع ڪيو. اڄ ڏينهن به جيڪي انسان درندگيءَ يا وحشي حالت ۾ موجود آهن، تن وٽ پاليل ڪتا ضرور آهن ئي آهن.

آمريڪي هندستانين وٽ سڀ کان مکيه ۽ مقبول پاليل جانور ڪتو ئي هو. مصر ۾ جيڪي اهرام آهن، تن مان ڪن تي پوري شڪاري ڪتي جون تصويرون اڪريل مليون آهن، جن مان ثابت آهي ته ان زماني ۾ پڻ ڪتي جي اها خاص ذات موجود هئي.

ڪتو هڪ مڏريل بگهڙ آهي، ڊارون جي خيال موجب مختلف قسمن جا ڪتا بگهڙن جي مختلف ذاتين جو اولاد آهن، جن کي جدا جدا ملڪن ۾ ۽ جدا جدا وقتن تي پالي، گهريلو بنايو ويو آهي. اڄ گهريلو ڪتي جون گهٽ ۾ گهٽ ١٧٥ جدا جدا ذاتيون ملي سگهن ٿيون. جيئن انسان جي جدا جدا ذاتين جي وچ ۾ ذهني ۽ تهذيبي فرق آهن، ساڳيءَ طرح ڪتي جي جدا جدا ذاتين ۾ پڻ ائين آهي. ”ڪولي ڪتا“ جن کي ”رکيدار ڪتا“ پڻ چئبو آهي، ۽ ”سينٽ برنارڊ ڪتا“ چيرينڊر ڦاڙيندڙ جانورن جي سڀني ذاتين کان وڌيڪ مڏريل ۽ سمجهو آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

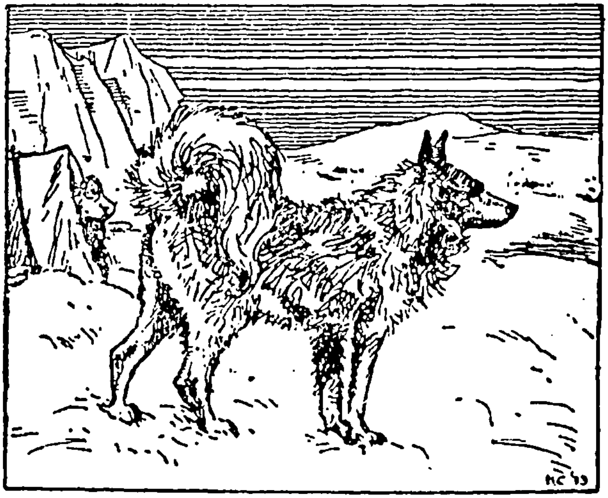

بگهڙ سان مشابهت رکندڙ اسڪيمو ڪتو

”اسڪيمو ڪتا“ وري پنهنجي ساڻت بگهڙ کان ٿورڙوئي مختلف آهن. هنن جي شڪل‌شبيهه ۽ جهنگلي طبع بلڪل بگهڙن جهڙي ئي آهي . بگهڙن وانگر سندن ڪن هميشه کڙا رهندا آهن ۽ انهن جا آواز معمولي ڪتن جي ڀونڪ وانگر نه بلڪ هوبهو بگهڙن جي اوناڙ وانگر آهن. جهنگلي ڪتا عام طور اوناڙ ڪندا آهن، پر گهريلو ڪتا ڀونڪندا آهن.

اسڪاٽلنڊ جي ماٿرين ۾، جتي رڍون عام جام پالجن ٿيون، اتي ”ڪولي ڪتا“ نهايت ڪمائتا ثابت ٿيا آهن. هو رڍن جي هر نموني سنڀال ڪن ٿا. ۽ جيڪڏهن ڪا رڍ نسي ويندي آهي، ته ان کي هواهڙيءَ ته هوشياريءَ سان ڳولي ايندا آهن، جو سندن سمجهه تي حيرت لڳي ويندي آهي.

”سينٽ برنارڊ ڪتا“ وڏا ۽ نهايت سهڻا آهن. سندن اکيون ۽ منهن ڏاڍا دلڪش ڏين ٿا. آلپس جبلن ۾ يا آڌي آسپاس رهندڙ پادري ئي گهڻو ڪري کين پاليندا آهن. انهن جبلن جي چوٽين تي عام طرح يورپ جا ماڻهو برف جي نظاري ڏسڻ يا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

برف سٽان ترڪڻ ۽ رانديون ڪرڻ ويندا آهن. جيڪڏهن ڪنهن ماڻهوءَ کي اتي ڪو زخم پهچي وڃي يا ڪو آتي مرڳوئي گم ٿي وڃي، ته اهڙي ماڻهوءَ جي ڳولا ۽ واهر ڪرڻ لاءِ هنن ڪتن کي ڪم آندو ويندو آهي. ڪجهه سال اڳ هڪ اهڙو ڪتو جڏهن مئو هو، تڏهن سندس ڳچيءَ ۾ انعام طور هڪ تمغو وڌو ويو هو، ڇاڪاڻ ته هن پنهنجيءَ عمر ۾ ٢٢ انسانن جي حياتي بچائي هئي.

”بل ڊاگ“، جو پڻ هڪ ڪتي جو قسم آهي، تنهن جون ڏاڏون نهايت ٿلهيون، ڏگهيون ۽ مضبوط ٿينديون آهن. هو محنت ۽ اورچائيءَ ڪان مشهور آهي. آڳاٽي زماني ۾ جڏهن انسان لوڙها ۽ وٿاڻ ايجاد نه ڪيا هئا، تڏهن هن لاءِ پنهنجي تيم جهنگلي چوپائي مال کي ضابطي ۾ رکڻ هڪ نهايت مشڪل مسئلو هو. آن مشڪلات کي منهن ڏيڻ لاءِ شايد هُن هين مضبوط جسم ۽ طاقتور ڏاڏن واري، بي خوف ۽ هٺيلي طبع ڪتي جي قسم کي زياده پسند ڪيو، ۽ ائين هٺرادو چونڊ رستي ”بل ڊاگ“ جهڙيءَ ذات وارو ڪتو وجود ۾ آيو. اڄ به جڏهن ڪو ”بل ڊاگ“ ڪنهن چوپائي مال سان ويڙهه ڪائيندو آهي، تڏهن هو هڪدم آن جي اڳيان وڃي، آن جي نڪ ۾ چڪ وجهندو آهي، ۽ اهڙيءَ طرح هو ان کي هيٺ دسڻ جي ڪوشش ڪندو آهي. برخلاف ان جي ”ڪولي ڪتو“ مال جي هميشه پٺ وٺندو آهي، ۽ ان کي اڳتي هڪلڻ جي ڪوشش ڪندو آهي.

”پيري“ يا ”ڳولو“ ڪتا ايترا آڳاٽا نه آهن. هو اٽڪل ١٥٠ يا ٢٠٠ ورهيه اڳ وجود ۾ آيل ٿا ڏسجن. جهنگلي ڪتو جڏهن به ڪنهن شيءِ تي حملو ڪرڻ گهرندو آهي، ته ان کي ڏسڻ سان ئي ان تي وار نه ڪندو آهي، پر ٿورو وقت ترسي، پوءِ ائين ڪندو آهي. جيڪڏهن هو اوچتو ئي اوچتو ڪنهن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

شيءِ مٿان اچي پيئي تڏهن بہ ان تي حملي ڪرڻ کان اڳ ٿورو ترسندو آهي ۽ ان کي ٿورو جاچيندو آهي. آهي ڪتا، جي اهڙين حالتن ۾ سپ کان وڏيڪ ترسن ٿا، تن جي "چونڊ" ڪري، ڪتي جي هڪ اهڙي ذات پيدا ڪئي ويئي آهي، جو ان ذات جو ڪتو شيءِ کي ڏسڻ کان پوءِ ان تي بلڪل ئي وار نہ ٿو ڪري. اهڙي ڪتي کي اسين "پيري" يا "ڳولو" ڪتو چئون ٿا.

[ڪتي ۾ هي سڀ تبديليون گهڻو ڪري هٿراڌو چونڊ رستي ئي واقع ٿيون آهن. ان جي ثابتي اسان وٽ اڄ بہ موجود آهي. سنڌ ۾ ڪن وڏيرن، زميندارن ۽ پيرن کي گهڻو ڪم ڪونهي. سندن زمينون سندن هاري آباد ڪن ، ۽ پاڻ گهڻي قدر فقط آن ڪٺن وارا هوندا آهن. مجهانئن ڪيترن وٽ ڪتن جون لوڏيون پڌل هونديون آهن. ڪي پيري، ڪي نوسي، ڪي ڳولو، ڪي لوڏي ۽ ڪي ڀهڙا، مطلب تہ ڪيترن قسمن جا ڪتا وٽن موجود، آهن، جن جي سنڀال لاءِ هو خاص ماڻهو رکن ٿا ۽ جن جي کاڌي تي ڪن خاص حالتن ۾ جهڙي ٿهڙي سڄي ڳوٺ جي ماڻهن جي کاڌي جيترو خرچ ڪرڻو پوي ٿو. جيڪڏهن وٽن هڪ سٺيءَ ذات واري ڪتي آهي تہ ان جي لڳ لاءِ هو دور دراز مسافريون ڪري ۽ ڪڏهن ڪڏهن سون جا سو خرچ ڪري، نر ڪتو وجي هٿ ڪندا آهن. مجهانئن ڪي ڪي تہ رڳو ڪتن جي ڪنهن خاص ذات کي پالڻ ۽ پيدا ڪرڻ کان ئي مشهور هوندا آهن.

[انسان کي شڪار ڪرڻ جو ايترو شوق چڙو آهي، تنهن جي اڳتي هلي اڻمار ڪئي وڌندي. هتي فقط هن ڳالهہ کي صاف ڪرڻ ڪافي ٿيندو، تہ گهريلو ڪتي جي جدا جدا ذاتين ۾، هٿراڌو چونڊ رستي، اڄ بہ تبديليون آنديون پيون وڃن. سڌريل ملڪن ۾ ڪولي، سينٽ برنارڊ ۽ لڙائيءَ ۾ ڦٽيان جي امداد لاءِ يا هڪ هنڌان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻئي هنڌ خبرن پهچائڻ لاءِ "ريڊڪراس"، يا چورن، خونين ۽ اهڙن ٻين ڏوهارين کي هٿ ڪرڻ لاءِ "جاسوس" يا ٻين اهڙن مفيد ڪمن لاءِ ڌار ڌار قسمن جا ڪتا پاليا ۽ پيدا ڪيا پيا وڃن. برخلاف ان جي، هتي انسان وٽ رڳو پيري، نوسي، ڳولا، لوڏي، وانا، ۽ ٻئيل ڪتا، جي سرونءَ کي وڃي ڪن ۾ جهٽ هڻن، ۽ واڇر جيڪي جتي ڇڪ ڦٻن اتي لڙڪي پون يا جيسين پنهنجون ڏاڙهون نه پچائين يا مرونءَ جي ماس جو ٽڪرو ٻڇي نه اچي تيسين ڇڪ نه ڪڍن - فقط اهڙا ڪتا پيا هتي خفتين وٽ پلجن ۽ پيدا ٿين.]

ڪتي جو سمورو خاندان گوشت کائيندڙ جانورن جي نسل

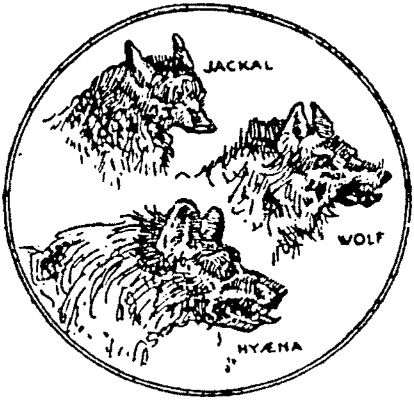

هڪ ئي خاندان منجهان - گدڙ، بگهڙ، ۽ چراخ

مان آهي. سندس خاندان ۾ بگهڙ، لومڙ، گدڙ ۽ گهريلو ڪتا اچي وڃن ٿا. هو سڀ ٻين جانورن جي گوشت ۽ خون تي پلجن ٿا. [ڪي گهريلو ڪتا، ڇاڪاڻ ته اهي هڪ الڳ ماحول ۾ رهن ٿا، ماڻهن تي ئي گذران ڪن ٿا. پر انهن کي به جيڪڏهن ڪو هڏو هٿ اچي ويو ته پوءِ هنن لاءِ عيد ٿي- آن کي لڪائيو پيا لڪائيندا، چٻيو پيا چٻيندا ۽ ڏاڍي مزي سان ان کي ڪرٽيندا ۽ کائيندا آهن.]

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پلجڻ ڪان پوءِ ڪتي جي طبع ۾ تمام گهڻو فرق اچي ويو آهي. سنڌس خاندان جا ٻيا فرد نهايت خوفناڪ، شڪي ۽ ڏوهي آهن ، پر گهريلو ڪتو اڄ هڪ وفادار ۽ پيار ڏانهن مائل جانور ٿي پيو آهي. ٻهراڙيءَ ۾ گهڻو ڪري هر ٻڪرار ۽ ريڍار سان ڪتو ساڻ هوندو ئي هوندو آهي. هو رڍن ۽ ٻڪرين کي پنهنجي مائٽاٽي ذات بعني بگهڙ ڪان بچائي ٿو، جن جانورن تي اڳ سنڌس گذران هوندو هو، تن کي اڄ هو بچائڻ ۾ ڪڏهن ڪڏهن پنهنجي جان به ڏيئي ٿو ڇڏي. اسڪاٽلنڊ جي ايڊنبرگ شهر ۾ هڪ ڪتي تي هڪ شاندار يادگار آڏيل آهي. ان پنهنجي مالڪ جي قبر تي ١٢ سال ساندهه سڀئي سڀئي ساهه ڏنو هو. اهڙا به مثال موجود آهن، جو مالڪ جي مري وڃڻ ڪان پوءِ سنڌس وفادار ڪتي کاڌو ڪائڻ ئي بند ڪري ڇڏيو هجي ۽ آخر ٻڪ ۾ پاهه تي ٿي، مري ويو هجي.

جيڪڏهن ائين چئجي ته هزارين لکين سال اڳ، پلجڻ کان پوءِ، ڪتي پنهنجي ذهن ۽ طبع ۾ جيڪا ارتقا ڪئي آهي ۽ جيڪو سڌارو آندو آهي، ائين ٻئي ڪنهن به جانور ويندي اڄ تائين، نه ڪيو آهي، ته صحيح ٿيندو.

٤- ٻلي

گهريلو ٻلي جهنگلي ٻليءَ جي نسل مان آهي. هن جي پالنا ڪتي ڪان گهڻو پوءِ شروع ٿي آهي. هن کي ذهن ۾ تيز هجڻ يا وفاداريءَ جي ڪري انسان پالڻ شروع ڪونه ڪيو ٿو ڏسجي. شروع ڪان وٺي، سنڌس ڪم رکو گهر ۾ ڪوئن جهڙن نقصانڪار جيون کي مارڻ پئي رهيو آهي. هوءَ گهر ۾ جيڪڏهن ٻاهه جي پرسان ويٺي ميائو ميائو ڪندي آهي، ته ڏاڍي دلڪش لڳندي آهي. سنڌس طبع جيتوڻيڪ ايتري سڌريل نه آهي، تڏهن به سنڌس خوشنما شڪل صورت ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ضرر نہ پھچائڻ جھڙيءَ جسماني بناوت ڪري انسان هن ڪي پاڻ وٽ رکڻ پسند ڪري ٿو. گوشت کائڻ وارن جانورن مان فقط ڪتو ۽ ٻلي ٻئي ٻہ جانور آهن، جن کي انسان گهريلو بنائي سگهيو آهي. [ڪي راجا ۽ مهاراجا چيتي کي بہ شڪار لاءِ پاليندا هئا، پر آن جي پالڻ ۾ گهٽي ڪاميابي ڪنهن کي بہ ڪانہ ٿي سگهي آهي.] ڪتي ۽ ٻليءَ کان سواءِ ٻيا گهريلو جانور گھاءُ ڪري کڻن وارا جانور، پکي ۽ مڇيون، يا جيت آهن.

٥-گھوڙو

گھوڙو هڪ اهڙو جانور آهي، جنهن انسان سان سندس اج

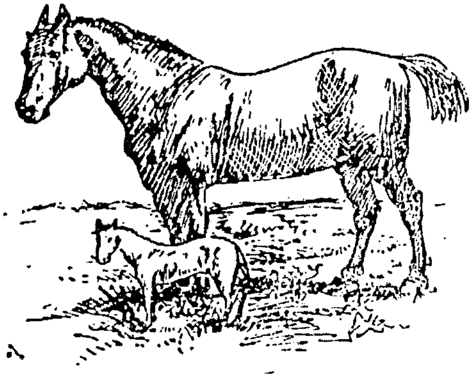

اسان جو هاڻوڪو گھوڙو ۽ سندس هڪ ابو ڏاڏو.

ڏينهن تائين ڪيل ترقيءَ جي دور دراز منزلن تي نهايت تعريف جهڙي مدد ۽ همراهي ڪئي آهي. جنگ ۾ يا صلح وقت گھوڙو انسان جو هميشہ مددگار ۽ دوست رهيو آهي.

اسپين جي حملي ڪندڙ فوج جا سپاهي [سورهين صدي عيسويءَ جي شروع ۾] جڏهن پنهنجن زره پوش گھوڙن تي چڙهي، آمريڪي ڳاڙهن هندستانين جي ٻنيان پوندا هئا، تڏهن آهي 'هندستاني' سمجهندا هئا تہ گھوڙو ۽ سوار هڪ ئي جانور

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهن. هنن گهوڙي جهڙو شاندار جانور اڳي ڪڏهن به ڪونه ڏٺو هو.

گهوڙو شروع ۾ شايد وچ ايشيا يا ڏکڻ ايشيا ۾ ئي پاليو ويو هو. وچ ايشيا جي ڪن پاڻن ۾ جتي انسان جو وڃڻ اڄ به خطري کان خالي نه آهي، اتي اڃان تائين جهنگلي گهوڙا موجود آهن. اتي جي قدرتي چراگاهن ۾ هو ننڍين ننڍين ولرن ۾ رهن ٿا ۽ ٿوري ئي ڪڙڪي تي ڇاهه ڪائي، ڀڄي وڃن ٿا.

گهوڙي جو نسل جابلو ماحول ۾ رهندڙ لوسڙ جهڙي هڪ جانور سان ملايو ويو آهي، جنهن کي هر پير ۾ چار آڱوٺا اڳيان ۽ ٽي پويان هوندا هئا. گهوڙو پنهنجي ”وڏي آڱوٺي“ جي اڳينءَ چوٽيءَ يا ننهن تي زور ڏيئي هلي ٿو. گهوڙي جو سنب قدرت جي ڏاڍي هڪ عجيب صنعت يا ڪاريگري آهي. اهو پنجي جي هڪ آڱوٺي بلڪ ان جي فقط ننهن جي بدليل صورت آهي. لوهه جو نعل، جو اڄڪلهه عام طرح پاليل گهوڙن جي سنبن ۾ هنيو ويندو آهي، سو اٽڪل سنه ٠٠عاع ۾ يونانين يا رومين ٺاهيو هو.

پاليل گهوڙي جي منهن تي جيڪا اڳين چڳ يا بشڪ آهي، سا به سندس جسماني بناوت ۾ هڪ تازو اضافو آهي. جهنگلي گهوڙي کي اها بشڪ ڪانه ٿئي، ۽ قديم زماني جي گهوڙن جون جيڪي تصويرون هٿ آيون آهن، تن ۾ به اها نظر ڪانه ٿي اچي. جيئن گهريلو ڪتي ۾ پونڪ جي عادت پلجڻ کان پوءِ پيدا ٿي آهي، تيئن گهوڙي جي اها بشڪ پڻ سندس بدني بناوت ۾ پوءِ جي پيدا ٿيل آهي.

٦- گڏهه ۽ خچر

گڏهه کي گهوڙي جو سوٽ چوڻ موزون ٿيندو. سندس گهوڙي سان ويجهي ماٺتي آهي، جو هڪٻئي سان لڳ به ڪري سگهن ٿا.

گڏهه تبديليءَ ڏانهن بلڪل ٿورو مائل آهي. گهريلو گڏهه

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پنهنجي جهنگلي ابن ڏاڏن کان، جي اڄ به وچ ايشيا جي ميدانن ۾ چيڪ چرندا ڏا وتن، تمام ٿورو مختلف آهي.

سنڌ ديل دنيا جي گهڻن ڀاڱن ۾ گڏهه جي اڄ ڪو به قدر نه رهيو آهي. ڪجهه سؤ سال اڳ، هو جتي ڪٿي ڪم ايندو هو، پر هاڻي فقط اتي ڪم اچي ٿو، جتي ٽيڻن وارا آمدرفت جا ذريعا ڪم نٿا اچي سگهن. گڏهه هڪ اورچ، مانيٽو ۽ پيرن جو پختو، پر ساڳئي وقت تمام ڍرو جانور آهي. هو اڄڪلهه دنيا ۾ تمام ٿوري تعداد ۾ لڀي ٿو، ۽ ڪجهه عرصي کان پوءِ شايد مرڳوئي ختم ٿي وڃي.

گڏهه ۽ گهوڙو جڏهن پاڻ ۾ لڳ ڪندا آهن، تہ خچر پيدا ٿيندو آهي. خچر ۾ پنهنجي ذات کي پيدا ڪرڻ جي صلاحيت بلڪل ڪانهي.

خچر ۾ پنهنجي پيءُ ماءُ جون سڀ خوبيون موجود آهن. منجهس گڏهه جي اورچائي، صبر ۽ پيرن جي پختائي، ۽ گهوڙي جي طاقت، قدبت ۽ تيزي موجود آهي. جتي گهوڙو ڪم ڪري نه سگهي، يا جتي گرمي تمام گهڻي هجي، اتي خچر ڪم ڏيئي سگهي ٿو. هو انگلنڊ، اتر يورپ ۽ اتر يونائيٽڊ اسٽيٽس ۾ بلڪل ٿورو ڪم ڏو اچي. هن کي اسپين، ڏکڻ يونائيٽڊ اسٽيٽس، فرانس ۽ ڏکڻ آمريڪا ۾ عام طرح بار ڍوئڻ لاءِ ڪم آندو ٿو وڃي.

خچر، گڏهه ۽ گهوڙيءَ جو اولاد آهي. هيءُ پيءُ وانگر هينگندو آهي. گڏهه ۽ گهوڙي (نر) جو اولاد خچر کان بلڪل جدا قسم جو ٿئي ٿو. اهو گهوڙي وانگر هڻڪاريندو آهي ۽ گڏهه يا خچر وانگر ڪڏهن به هينگندو نه آهي. ان جي بدني بناوت گهوڙي سان گهڻي قدر مشابهت رکي ٿي. هو خچر کان ننڍو ٿيندو آهي ۽ تمام ٿوري تعداد ۾ اسپين ۽ دنيا جي ٻين ڪن ٿورن ڀاڱن ۾ ملي ٿو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٧- مال [ڳائو ۽ ماهيو]

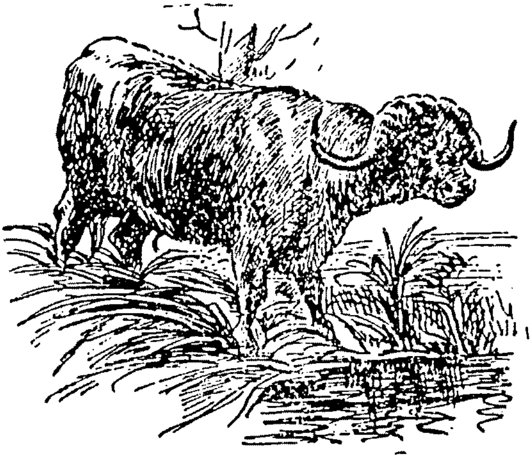

آفريڪي بفلو [مينهن]

اهي جانور جن کي عام طرح "ڍور" يا "مال" چيو وڃي ٿو، تن جون چار مکيہ جهنگلي ذاتيون اڄ دنيا ۾ موجود آهن، ۽ منجهانئن هرهڪ جداجدا، اتر آمريڪا، يورپ، ڏکڻ آفريڪا ۽ ڏکڻ ايشيا ۾ رهي ٿي. مال جون سڀ ذاتيون "باس" (Bos) جنس جي جانور مان پيدا ٿيل آهن.

آمريڪي جهنگلي مال کي "بفلو" (مينهن) يا "بيزان" چيو ويندو هو. انهن جا ڌڻ جا ڌڻ اتي "سين" نديءَ ۽ راڪي جبلن جي وچ وارن ميدانن ۾ رهندا هئا پر هائي اتان ختم ٿي چڪا آهن، ۽ سندن نسل جا جانور يا تہ فقط اتي گهريلو حالت ۾ يا جانورن جي نمائشي باغيچن ۾ ڏسي سگهجن ٿا.

يورپي "بيزان" بہ اڄ صفحي هستيءَ تان سڄي چڪا آهن. آهي اڄ ايڪڙ ٻيڪڙ فقط روس جي نمائشي باغيچن ۾ قيد آهن.

مال جي ايشيائي ذات کي برصغير هندستان-پاڪستان ۾ گهڻي وقت کان وٺي پاليو ويو آهي. جهنگلي حالت ۾ هن ذات جا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪي جانور اجا تائين فلپائين جي ٻيٽن ۾ لڀن ٿا .

آفريڪي سينهن (ڀڦلو) ڪڏهن به گهريلو بڻجي نه سگهي آهي. هن جا سڱ پالن جهڙا تيز ٿين ٿا.هو هڪ وحشي جانور آهي، جو بت ۾ وڏو طاقتور ۽ نهايت بي ڊپو ٿئي ٿو. هن ڪان آفريڪا جا رهواسي ايترو ڊڄن ٿا، جيترو هو شينهن ڪان به نٿا ڊڄن.

ڏڳي يا ڳئون جي نسل جي پوري خبر نٿي پئجي سگهي، پر عام طرح ائين سمجهيو ويندو آهي ته هو يورپي ”بيزان“ جو اولاد آهن. نهايت ممڪن آهي ته انسان مال کي گهريلو بڻايو، تنهن ڪان اڳ گهڻي وقت لاءِ انهن کي جهنگلي حالت ۾ هو شڪار ڪندو آيو آهي.

آمريڪي ”بيزان“ گاهه وارن ميدانن کي، يورپي ”بيزان“ جهنگل يا ٻيلي کي ۽ آفريڪي ۽ ايشيائي ”بيزان“ پاڻيءَ يا چڪڙ کي پسند ڪو ڪري. پاليل ڏڳا ۽ ڳئون اصل ۾ جهنگلن ۾ رهندڙ جانور آهن، ۽ هو اڄ به ٻيلن ۾ رلڻ جا تمام گهڻا شوقين آهن.

ٻورن يا مال جي سيني ذاتين کي مٿي تي سڱ ٿين ٿا، چاڪاڻ ته کين جهنگلي حالت ۾ دشمنن کان پاڻ بچائڻ لاءِ سڱن جي ضرورت هئي. پر گهريلو ٻورن لاءِ اهي بچاءَ جا اوزار اڄ نڪما آهن. انسانن چوپائي مال جو هڪ قسم، هڙاڏو چوند رستي، پيدا ڪيو آهي، جنهن کي انگريزيءَ ۾ ”موليي“ ٿو چئجي. ان کي سڱ بلڪل ڪونه ٿا ٿين. ٻهراڙيءَ ۾ جيڪڏهن اڄ وڃبو، ته ڪيترا ڍڳا يا سوڍا ٻور ڏسڻ ۾ ايندا. گهريلو مال جا سڱ سندن جسم ۾ هڪ نڪمي ۽ زائد چيز آهي. تنهنڪري ”چوند“ رستي، جو قدرت يا انسان وٽ هروقت استعمال پيو ٿئي، سندن اهي سڱ بلڪل غائب ٿيڻ وارا ٿي آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٨ - رڍون ۽ ٻڪريون

رڍون ۽ ٻڪريون جاٻلــو جانور آهن. هـــي جانور دنيـــا جي گهڻي حصي جي اوچن ۽ اڻانگن جابلو پاڙن ۾ اجا تائين جهنگلي حالت ۾ لڀن ٿا. هو انهن اوچن ۽ اڻانگن هنڌن تي بلڪل سلامتيءَ سان زندگي گذاري سگهن ٿا. هو اتي ٻگهڙن، رڇن ۽ ٻين اهڙن دشمنن جي ڏپ کان ٻه بلڪل آجا رهن ٿا، ۽ مزي سان اتي ڪايو پيئو، ڇيڪ گهمندا ڦرندا رهن ٿا.

گهريلو رڍن ۽ ٻڪرين جو نسل ايشيائي آهي. ايشيا ۾ ئي انسان ۽ انسان جي سڀيتا جي شروعات ٿيل ڏسڻ ۾ ٿي اچي. ايشيا ۾ ئي انسان ٻين جانورن کي پالڻ ۽ گهريلو بنائڻ شروع ڪيو هو. اهوئي سبب آهي، جو دنيا جـــي موجوده گهريلو جانورن جون گهڻيون ذاتيون ايشيائي نسل جون آهن.

گهريلو رڍن جون گهڻيون جنسون ته گذريل ڪجهه صدين ۾ ئي پيدا ڪيون ويون آهن. رڍن ۽ ٻڪرين کـــي سندن هوشياريءَ ڪري نه، پر وارن ۽ کير لاءِ پسند ڪيو ويو آهي. تنهنڪري هو اڄ ڏينهن تائين جيتوڻيڪ دماغي حالت ۾ آوئين ئي پوئتي پيل آهن، پر سندن پشم ۽ ڏاس ۾ نهايت عمديون عمديون تبديليون آنديون ويون آهن. گهريلو رڍون ۽ ٻڪريون دماغي حالت ۾ پنهنجي جهنگلي مائٽن کان ٻه اڄ پوئتي پيل هجن ته شڪ نه آهي.

٩- سوئر

گهريلو ســـوئر يورپ، اولهه ايشيـــا ۽ اتـــر آفريڪا جـــي جهنگلي سوئر جي نسل مان آهي. گهريلو سوئر کي جيڪڏهن ٿورو ئي آزاد ڇڏي ڏجي، ته هو جلد ئي جهنگلي حالت ۾ تبديل ٿيو وڃي. دنيا جي ڪجهه ملڪن ۾ ۽ ڪن ٻيٽن تي اڄ ڪيترا جهنگلي سوئر ڏسجن ٿا، جيڪي اهڙيءَ ئي طرح

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اتي گهريلو سوئرن مان ٿيا، جهنگلي ٻنجي ويل پاڻئجن ٿا. جهنگلي سوئر ننڍن ننڍن ٽولن ۾ رهندا آهن، ۽ هڪٻئي سان ڏاڍا وفادار هوندا آهن. جڏهين سوئرن کي ڪاڏو ڪائيندي ڏسبو آهي، تڏهن ائين سمجهبو آهي ته هنن کي هڪٻئي لاءِ ڪوبه پيار ڪونهي. پر هو حقيقت ڪري اهڙا خودغرض ۽ ذليل طبع نه آهن، جهڙا سمجهيا وڃن ٿا. جيڪڏهن مجهانئن ڪنهن هڪ تي ڪا مصيبت اچي پوندي آهي، ۽ هو پنهنجي تڪليف جو چتاءُ چيخن رستي ٻين کي ڏيندو آهي، تڏهن سندن سڄي ٽولي جو ٽولو پنهنجا وار ڪانڊاري ۽ نهايت خوفناڪ هڏڪارون ڏيندو، آن جي واهر لاءِ وڃي حاضر ٿيندو آهي. ڪڏهن ڪڏهن ته هو پنهنجي جان به جوکي ۾ وجهي، هڪٻئي جي بچاءَ لاءِ تيار ٿي ويندا آهن.

جهنگلي سوئر گهڻو ڪري ٻوٽن جي پاڙن تي گذران ڪندا آهن، جن کي هو پنهنجي طاقتور سونڍ يا وچن سان زمين مان کوٽي ٻاهر ڪڍندا آهن.

چين يا ٻين مشرقي ملڪن جي سوئرن جو نسل شايد هندستان جي جهنگلي سوئرن مان ٿو وڃي ملي. هندستان جو جهنگلي سوئر يورپي جهنگلي سوئرن کان الڳ قسم جو آهي. اصلوڪن جهنگلي سوئرن جا ڪن، جهنگلي هاٿيءَ کان سواءِ ٻين سڀني جهنگلي جانورن جي ڪنن وانگر، هميشه کڙا هوندا آهن. انهن جا وريل يا لڙڪيل ڪن سندن گهريلو حالت ۾ اچڻ کان پوءِ ائين بڻيا آهن.

١٠- وڏو هرڻ

وڏو هرڻ اتر اڌ گول جي ٿڌي ڪنڊن ۾ لبي ٿو. هن کي سائبيريا ۾ ڪير، گوشت ۽ برف گاڏين جي ڇڪڻ لاءِ پاليو ويندو آهي. ڪجهه سال اڳ يونائيٽيڊ اسٽيٽس حڪومت وڏن هرڻن جو هڪ ڌڻ آلاسڪا جي برف واري پاڙي ۾ وڏڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ويجهڻ لاءِ آئي چڙهي ڏنو هو ته هو اتي جي ماڻهن کي برف مٿان بار گاڏين ڇڪڻ ۾ مدد ڪري سگهن. وڏو هرڻ برف تي هلندڙ بنا ڦيٿن گاڏيءَ ۾ جڪڙهن ٻڌجي، ته ڏهه ميل في ڪلاڪ جي رفتار سان سڄي ڏينهن ۾ هڪ سؤ ميل ڪري سگهي ٿو.

١١- اُٺ

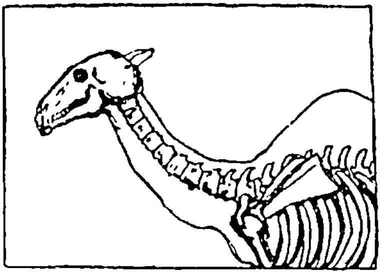

- اٺ جو ڪرنگهو مڏو آهي -

اٺ بيابان جو هڪ جانور آهي. هو اتر آفريڪا ۽ وچ ايشيا جي وڏن بيابانن ۾ رهي ٿو. هو جهنگلي حالت ۾ اڄ ڪونه ٿو لڀي سگهي. آفريڪا ۽ ايشيا جي بيابانن ۾ بار ڍوئڻ ۽ سواريءَ لاءِ اٺ ئي هڪ مکيه وسيلو آهي.

اٺ جا مکيه ٻه قسم ٿين ٿا. هڪ ٿوهي وارو يا عربستاني اٺ ۽ ٻيو ٻن ٿوهن وارو اٺ. هڪ ٿوهي وارو اٺ اصل اتر آفريڪا ۽ عربستان جو رهاڪو آهي. هندستان - پاڪستان جي ڪن ڪن ڀاڱن ۾ اٺ جو هيءُ قسم، جيڪو ملي ٿو، سو به اصل شايد عربستان مان ئي آيل آهي. ٻن ٿوهن وارو اٺ ايشيا جو رهاڪو آهي. ۽ ڪاري سمنڊ جي ڪناري کان وٺي سائبيريا، تبيٽ ۽ چين ۾ عام لڀي ٿو. حقيقت ڪري اٺ جا ٻه ايترائي قسم آهن، جيترا گهوڙي جا. انهن مان ڪي بيابانن جي سخت گرم واريءَ تي ۽ ڪي وري سائبيريا جي ٿڌي برف واري ملڪ تي هريل آهن. اُٺن جو هڪ قسم

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

[جنهن کي ”مهري“ چيو وڃي ٿو] گهڻو ڪري رڳو سواريءَ جي ڪم ايندو آهي، ۽ هلڻ ۾ اهڙو تکو آهي، جو ماڻهو مٿس شرطون رکندا آهن.

[عام لاڏو اٺن جي سواري ڏاڍي تڪليف ده معلوم ٿيندي آهي، پر مهري اٺ کي ماڻهو ننڊ پڻ ڪان اهڙو تہ سهنجو پنڌ سيکاريندا آهن، جو مٿس سواري ڪرڻ سان بدن کي ڪوبہ لوڏو نہ ايندو آهي.]

اٺ کي ”بيابان جو جهاز“ چيو ويندو آهي. هن جي جسماني بناوت چڻ بيابانن جي حالتن پٽاندر ئي ٺاهي وئي آهي. ٻيو ڪوبہ جانور بيابان ۾ اٺ جو مٽ ٿي نٿو سگهي. سندس پير جا ڏاڦوڙا اهڙا تہ ويڪرا آهن، جو هن کي واريءَ تي هلڻ ۾ ڪابہ تڪليف نٿي ٿئي. هن کي چار اوجهريون آهن، جن مان هڪ تہن مٿان تہہ گوٿرين ۾ ورهايل آهي، جنهن ۾ هو پنهنجي فوري ضرورتن کان وڌيڪ پاڻي بچائي رکي سگهي ٿو.

[بيابانن سان تعلق رکندڙ ماڻهن لاءِ اٺ اهڙوئي ضروري ۽ مدامي ساٿي آهي، جهڙو ريڍارن ۽ ٻڪرارن سان هڪ وفادار ڪتو. اٺي جي ماڻهن جي حياتي اٺ سان ايتري تہ ڳنڍيل آهي، جو سندن ڏند ڪٿائن، راڳن، قصن ۽ ڪهاڻين ۾ اٺ جو بيان اڪثر ڪري آهي ئي آهي. سندن ٻوليءَ ۾ ڪيترا لفظ، اصطلاح ۽ پهاڪا موجود آهن، جن جو تعلق اٺ سان آهي. اسان جو سنڌ ديس بہ هڪ نيم بيابان آهي، ۽ اٺ جو استعمال بہ، هندستان - پاڪستان ۾، گهٽي ۾ گهڻو هتي ٿئي ٿو. سنڌي ٻوليءَ ۾ اٺ لاءِ اٺڪل ويهارو کن لفظ آهن. سنڌيءَ ۾ اٺ تي ٻڌل اصطلاح ۽ پهاڪا بہ ڪافي انداز ۾ موجود آهن، جيئن تہ ”اٺ واري سنتي“، ”اٺ وانگر رينگڻ“، ”اوڳي اٺ“، ”فلاڻو تہ اٺ آهي“، ”جيڏا اٺ تيڏا لوڏا“، ”لاچار کان اٺن بہ بار چڙهيا آهن“، وغيره، وغيره. عربي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻوليءَ ۾ ته اٺ لاءِ ڪي سٺو ڪان ٻه وڌيڪ لفظ آهن.]

گهڻا ماڻهو سمجهندا آهن ته اٺ جي ٻُڇيءَ وارو ڪنڊو ڏنگو آهي ۽ وڇ تي مٿي وريل آهي. پر حقيقت ۾ ائين نه آهي. اٺ جي ٻُڇيءَ وارو ڪنڊو اهڙوئي سڌو آهي، جهڙو گهوڙي يا گڏهه جي ٻُڇيءَ جو ڪنڊو. اٺ کي ٻُڇيءَ تي هڪ ٿوهو آهي، سو ته رڳو هڪ چرٻيءَ جو ٽڪر آهي، جو هن کي ڪاڏي نه ماڻ جي حالت ۾ ڪم ٿو اچي. اٺ جو ٿوهو ڏڪار ۾ گهٽجي ويندو آهي ۽ سڪار ۾ وري مٿي متارو ٿيندو آهي. اٺ ۾ تڪليف برداشت ڪرڻ جو تمام گهڻو مادو آهي. سواءِ پاڻيءَ جي، هو ليٽن لاءِ تي، سڄو هفتو، معمولي بسار سان، روزانو ١٥ ڪلاڪ پنڌ ڪري سگهي ٿو.

اٺ ٻي، گڏهه وانگر، تبديليءَ ڏانهن تمام گهٽ مائل آهي. صدين ڪان وٺي پلبو پيو اچي، پر تڏهن به اڄ هو نيم جهنگلي حالت ۾ ئي آهي.

[سياري ۾ بالغ اٺ کي جيڪڏهن جام ڪاڏو ملندو آهي، ته مست ٿي پوندو آهي، ۽ مستيءَ ۾ اهڙو ضدي ٿي پوندو آهي، جو جنهن مالڪ جي رڳو اشاري تي هو هونئن ڪنڌ نمائي ڏيندو هو، تنهن مالڪ کي به جهٽ هڻڻ ۾ دير نه ڪندو آهي. سنڌيءَ ۾ عام چوڻي آهي ته "اٺ تي اعتبار ڪهڙو!" ڪيترا مثال موجود آهن، جو اٺ پنهنجي مالڪ سان ضد ڪري بيٺو آهي ۽ ڪيس هيٺ ڪيرائي، مٿس گوڏا ڏيئي چڙهي ويٺو آهي ۽ هن کي چيباڙي ماري ڇڏيو اٿس.

[اٺن جو لڳ سياري ۾ ٿيندو آهي. شهواني مستيءَ جي حالت ۾ هن جي هلت چلت ۾ ايترو ته فرق اچي ويندو آهي، جو سندس ان حالت تي غيرواقف ماڻهوءَ کي هوند حيرت لڳي وڃي. لانگ پيو هڻندو، گوڙيون پيو ڪندو ۽ ڏند پيو ڪرٽيندو. شهوت جي مستيءَ ۾ ڪاڏو کائڻ به ڇڏي ڏيندو آهي.]

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مستيءَ واريءَ حالت کان سواءِ آڪ نهايت مانيٺو جانور آهي. مالڪ جي رڳي اشاري تي نڪ نمائي ڏيندو آهي. [سنڌ ۾ ته ننڍڙا ننڍڙا ٻار به اُن کي پنهنجي ضابطي ۾ رکي ويندا آهن. مهار مان ڇڪيءَ ذرا چڪ ذرا سان ۽ "هش هش" ڪرڻ تي ويهي رهندو آهي.] جنهن وقت مٿس بار لڏبو آهي، تڏهن هو ڏاڍو رينگندو آهي، ۽ جيڪڏهن بار تمام گهڻو مٿس وجهبو، ته اُٿڻ کان صفا انڪار ڪري ويهندو آهي.

آتر آمريڪا ۾ هڪ آٺ جو قسم آهي، جنهن کي "اِلاما" چوندا آهن. اُن جي بت تي ايترا ته ڊگها وار ٿين ٿا، جو کيس چون ٿا "رڍ جهڙو آٺ". هو آتي جي ماڻهن کي بار ڍوئڻ جي ڪم ايندو آهي.

آٺ جو هڪ ٻيو به قسم آهي، جنهن کي "آلپاڪا" ڪري سڏيندا آهن. اُن جي وارن مان مشهور الپاڪي جو ڪپڙو ٺهندو آهي. اُن کي ٻهرين آمريڪي ڳاڙهن هندستانين پاليو هو. الپاڪي جو ڪپڙو "پيرو" ملڪ جي قديم قبرن ۾ مُردن سان ويڙهيل، لڌو ويو آهي. "الپاڪا" قسم جو آٺ آمريڪا ۾ اُئنڊيز جبل جي مٿانهين پٽ ۾ اجا تائين به نيم جهنگلي حالت ۾ ننڍن وڳن ۾ ملي ٿو.

١٢- هاٿي

هاٿيءَ جا ٻه قسم آهن- هڪ آفريڪي ٻيو ايشيائي.

آفريڪي هاٿيءَ کي اڳئين زماني ۾ فقط قديم شهر "ڪارٿيج" جي رهاڪن پاليو هو. هاٿي هو اتي ڪٿي به گهريلو حالت ۾ ڪونه ٿو ليي. هن جا ڪن وڏا آهن ۽ نر توڙي ماديءَ کي ڏند ٿين ٿا. هن جي پيشاني وچ تي مٿي وريل آهي، ۽ سندس طبع ڏاڍي چيڙاڪ ۽ خوفناڪ ٿئي ٿي.

ايشيائي هاٿيءَ کي گهڻي انداز ۾ گهريلو بنايو ويو آهي. هن جي پيشاني اندر وريل آهي، ۽ سندس ڪن ايترا وڏا نه آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هن قسم جي فقط نر هاٿيءَ کي ڏند ٿيندا آهن.

هاٿيءَ جو قدر هميشه بادشاهن ۽ راجائن وٽ رهيو آهي. هنن جي خيال ۾ هاٿيءَ جهڙي وڏي ۽ حشمت واري جانور تي سواري ڪرڻ سان سندن قدر ۽ قيمت وڏي ٿي ۽ سندن حشمت ۽ دٻدٻو عام ماڻهن جي مٿان زياده نمايان ٿئي ٿو.

[جڏهن به ڪن شخصن يا طبقن کي عام ماڻهن مٿان سماجي برتريءَ ۽ حاڪميت جو موقعو مليو آهي، تڏهن هنن پنهنجي اُن برتريءَ ۽ حاڪميت کي قائم رکڻ لاءِ پنهنجن محڪومن کي ڪنهن نه ڪنهن نموني حيرت ۾ محو رکڻ يا

—هاٿي بند کڻي رهيو آهي—

دٻ ۾ بي حس ڪري ڇڏڻ جي ڪوشش ڪئي آهي.

[اڪثر حالتن ۾، سندن اُن برتر حيثيت جو ڪنهن لياقت ۽ اهليت تي مدار نٿو رهي، پر ڪين آها حيثيت يا ورثي ۾ مليل آهي يا ڏنگيءَ ۽ زور سان هٿ آيل آهي. هو پنهنجن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

محڪومن کي خاص ان ڳالهہ کان هميشه لاءِ بي علم رکڻ خاطر ۽ آنهن کي سندن ڪمتريءَ ۽ محڪوميت تي دائمي طور راضي رکڻ خاطر هزارين جتن ڪن ٿا. چغان جا ٽولا، غنڊن جا سٿ، چورن جون پاٽاريون، پوليس سان سازباز، شڪارگاهہ، آنيڪ ڏيک ويک ۽ ملن مولوين ۽ پيرن فقيرن جو هر وقت تعاون، ۽ اهڙا ٻيا عجيب غريب طريقا هنن کي استعمال ڪرڻا ٿا پون، تان تہ سندن آها برتري ۽ حاڪميت سدائين سلامت رهي، جا کين ويٺي ويٺي، سون ۽ هزارن جي پورهئي جي ڪمائيءَ جو مالڪ بڻائي ٿي.

[شاهن ۽ شهنشاهن، راجائن ۽ مهاراجائن، نوابن ۽ سردارن، غائب زميندارن ۽ جاگيردارن جي وجود جي ڪا ضرورت اڄ سڌريل دنيا محسوس ڪانہ ٿي ڪري. تنهنڪري هاٿي هاٿيءَ جهڙي هيبتناڪ جانور تي سواري ڪرڻ وارا بہ جيئن پوءِ تيئن دنيا تان غائب ٿيندا ٿا رهن. پر اسان وٽ اهڙن سواري ڪرڻ وارن يا سواريءَ لاءِ سڪڻ وارن جو اڃا ڪجهہ سڪار آهي. چو تہ اسان جي پنهنجي دنيا جي اِها هڪ خصوصيت آهي، تہ اسين بہ گڏهہ يا آٽ وانگر، تبديليءَ ڏانهن تمام ٿورا مائل آهيون. ڪاٺ جو هر ۽ جوڙو ڏاندن جو ۽ انگ اگهاڙو ۽ پيٽ بکيو هاري-اهي اسان جي دنيا جون خاص صفتون آهن.

[بهرحال، قدرت جو هيءُ اٽل قانون تہ هر "شيءِ لاءِ تبديلي لازمي آهي" اسان تي بہ اثرانداز ٿيندو رهي ٿو. فرق رڳو هيءُ آهي تہ جا نئين ڳالهہ سڌريل ملڪ پنهنجي لاءِ فائديمند سمجهي، ايجاد ڪن ٿا يا يڪدم ڪٿي قبول ڪن ٿا ۽ پنهنجي طرزعمل بہ ان مطابق انقلاب آڻيندا رهن ٿا، آها ساڳي ڳالهہ اسين، 'گهٽيءَ خرابيءَ کان پوءِ' مجبور ٿي، قبول ٿا ڪريون.]

بر اڄ جيئن هاڻين تہ [انهن اصلي ۽ هاٿوڪن نتاي]

سواري ڪرڻ وارن جا پويان ڏينهن آهن، تيئن خود هاٿي به صفحي هستيءَ تان منجھ وارو آهي. گهريلو هاٿي اتفاق سان ڪو ڦر ٿو ڄڻي ـ جهنگلي هاٿڻ به سڄيءَ ڄمار ۾ فقط هڪ ڦر ڄڻي سگهي ٿي. تنهن کان سواءِ، هاٿيءَ جي ڏندن ۽ هڏن جو اڄ به دنيا ۾ ايترو تہ ڪاڙو آهي، جو هرسال سوين هاٿي ماريا وڃن ٿا. اهي سڀ ڳالهيون ٻڌائين ٿيون تہ هاٿيءَ جو دنيا تان غائب ٿي وڃڻ اهڙوئي يقيني آهي، جهڙو هن کان اڳ غائب ٿي ويل ڪيترن ئي ٻين هزارن قسمن جي جانورن جو.

هاٿي برصغير هند-پاڪ ۾ ڪاٺ جا وڏا وڏا بنڊ کڻڻ لاءِ ڪم ٿو اچي. هن جي سونڊ اهڙي تہ ٿهيل آهي، جو هو ان سان جتي ڳرا بنڊ مٿي ڪري سگهي ٿو، اتي هڪ ننڍي ۾ ننڍي ڏاچني بہ زمين تان کڻي ٿو سگهي.

هاٿي تمام ٿورين حالتن ۾ زمين تي ويهندو يا ليٽندو آهي. هو ننڊ بہ بيٺي ئي بيٺي ڪندو آهي. اهڙا مثال بہ موجود آهن، جو هاٿي ماهر نڪرڻ کان پوءِ بہ پنهنجن چئن پيرن تي گهڻي عرصي تائين اٿين ئي بيٺو رهيو ۽ ڪنهن کي ڪل ڪانہ پيئي تہ ڪو مري ويو آهي!

ڪو بہ جانور گهريلو بنائڻ ۾ ايترو سولو نہ آهي، جيترو هاٿي. ڪتي کي پالڻ ۾ ماڻهوءَ کي هزارين سال لڳي چڪا آهن. پر جهنگلي هاٿيءَ کي جهنگ مان هٿ ڪري، ٿوري وقت لاءِ بک ڏيئي ۽ ٽڪائي، ڇهن مهينن اندر هڪ فرمانبردار ۽ پيار ڏانهن مائل خادم بنائي سگهجي ٿو. هاٿيءَ جي سمجھ ۽ حافظي جي طاقت نهايت تيز ٿئي ٿي. هن ۾ بدلي وٺڻ جو مادو بہ گهڻو موجود آهي.

قديم زماني ۾ سواءِ آسٽريليا جي هاٿي سڀني کنڊن ۾ ملندا هئا. يورپي هاٿيءَ کي، جو اڄ ناپيد آهي، ”ماسٽ“ جي نالي سان سڏيندا هئا، ۽ اتر ۽ ڏکڻ آمريڪا ۾ رهندڙ

هاٿيءَ کي ”مستدان“ سڏيو ويندو هو، جو پڻ اڄ صفحي هستيءَ تان مٽجي چڪو آهي. جنهن وقت نوع انسان وجود ۾ آيو، تنهن وقت ڪان ٿورو اڳ يا پوءِ، هي هيبتناڪ جانور، يعني ”ماسٽ“ ۽ ”مستدان“، آنهن ٻنهي سرزمين مان نابود ٿي ويا.

ٻهريان ٻهريان هاٿي، جن جي وجود جو پتو لڳايو ويو آهي، آنهن جا نشان پٿر جي دور کان به اڳ جي دور ۾ مصر ۾ لڌا ويا آهن. انهن کي سونڊ نه هوندي هئي. رڳو ٻاهر نڪتل هڪ نڪ هوندو هون. هنن جا ڏند ريڇ جي ڏندن جيترا ننڍا هوندا هئا. هو قد بت ۾ ننڍن گهوڙن جيڏا ٿيندا هئا.

١٣- ٻاليل پکي

ڪڪڙ شروع ۾ برصغير هندستان ۾ پاليو ويو هو. هو جهنگلي ڪڪڙ جي نسل مان آهي، جو اڄ به برصغير ۾ ڪٿي ڪٿي جهنگلي حالت ۾ ملي ٿو.

جهنگلي ڪڪڙ ڳوڙهي ڳاڙهي رنگ جو آهي. هو

- جهنگلي ڪڪڙ (نر) -

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وٽن جي ٽارين تي ويهندو آهي، ۽ آکيرو زمين تي بنائيندو آهي. جهنگلي نر ڪڪڙ ڏاڍو ويڙهو پکي آهي. هو گهريلو ڪڪڙن وانگر صبح جو سج اڀرڻ کان اڳ ٻانگون ڏيندو آهي. گهريلو ويڙهاڪ ڪڪڙ بدن ۾ هلڪو ۽ مضبوط ۽ رنگ ۾ ڳاڙهيرو ٿئي ٿو. هن جي پنهنجي اصلوڪي مائٽ، جهنگلي ڪڪڙ سان تمام ويجهي مشابهت آهي. هن کي چوندا ئي "اصيل" ڪڪڙ آهن، يعني هو گهريلو ڪڪڙن جي ٻين سڀني قسمن کان وڌيڪ پنهنجي اصلوڪيءَ جهنگلي حالت ۾ رهجي ويل آهي.

ڪُڪڙ کي پهريائين ايشيا کنڊ ۾ برصغير هندستان- پاڪستان ۾ پاليو ويو هو. آن جي اصلوڪي خاندان جا جهنگلي ڪڪڙ اجا تائين به هتي ڪٿي جهنگلي حالت ۾ ملن ٿا.

گهريلو سور پڻ ڏکڻ ايشيا جو رهاڪو آهي، جتي اجا تائين هو جهنگلي حالت ۾ به موجود آهي. گهريلو سور جهنگلي سور کان ڪجهه ٿورو ئي مختلف آهي. ڪيس فقط سنڌس سهڻن ٻچ وارن ڪئين ڪري پاليو وڃي ٿو. هو گهڻو ڪري اڪيلو رهڻ پسند ڪندو آهي، ۽ ماڻهوءَ سان تمام ٿوري آنسيت رکندو آهي.

ترڪي ڪڪڙ اصل آمريڪا جو پکي آهي. 'ڳاڙها هندستاني' هن کي تير ڪمان سان شڪار ڪندا هئا. هن ۾ اڏامڻ جي طاقت تمام گهٽ آهي. هيءُ پکي جُوءِ کان گهڻو پري وڃڻ پسند ڪين ڪندو آهي. انهن ٻن سببن ڪري هو سولائيءَ سان پاڄي سگهي ٿو. هن کي شروع ۾ ڳاڙهن هندستانين پاليو هو. جڏهن انگريزن هن ڪڪڙ کي آمريڪا مان هٿ ڪري انگلنڊ آندو، تڏهن اتي جي ماڻهن ائين سمجهيو ته هيءُ ترڪيءَ مان آندو ويو آهي، ۽ ان سبب هن تي "ترڪي ڪڪڙ" جو نالو پئجي ويو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

شترمرغ آفريڪا جو رهاڪو آهي. هو هڪ بيابان ۾ رهندڙ پکي آهي، ۽ تمام ڊورو وقت ٿيو، جو هن کي پالڻ شروع ڪيو ويو آهي. سندس کنڀ اهڙا ته عام پسند آهن، جو هن کي پالڻ لاءِ ڏکڻ آفريڪا ۽ ڏکڻ ڪئليفورنيا ۾ وڏي پيماني تي بندوبست ڪيا ويا آهن، جتي کيس گهڻي انداز ۾ پيدا ڪرڻ ۽ پالڻ لاءِ هر ممڪن ڪوششون ڪيون پيون وڃن. شتر مرغ ٻي هڪ گهريلو پکي آهي، جو جهنگلي حالت ۾ به اڏامي نٿو سگهي.

ڪبوتر ٽن يا چئن هزارن ورهين کان وٺي پالبو پيو اچي. اڄ گهريلو ڪبوتر جا اٽڪل ٢٠٠ جدا جدا قسم موجود آهن. اهي سڀئي يورپي جابلو ڳيري جي نسل مان آيل ڏسا ڏسجن. جابلو ڳيرو نيرائين رنگ تي ٿيندو آهي، ۽ سندس ڪنڌن تي به ڪارا پٽا هوندا آهن. هو پنهنجا گهر جبلن ۽ ٽڪرن ۾ ٺاهيندو آهي. نر ڪبوتر هڪ وقت فقط هڪ ماديءَ سان گذاريندو آهي. گهريلو پکين مان فقط ڪبوترئي آهي، جو ڪڏهن به هڪ کان وڌيڪ ماديون پاڻ سان نه رکندو آهي.

ڪبوتر پنهنجن ٻچن کي چهنب مان هڪ خاص قسم جو کير پياريندو آهي، جو هو پنهنجيءَ ڳچيءَ ۾ داڻن کي اڌو ڳاڙرو هضم ڪري، پيچيءَ وانگر بڻائي، ٻاهر ڪڍندو آهي.

بدڪن جا گهڻا ئي قسم آهن، جن مان ڪي ٿوريون پالجن ٿيون. بدڪون اونهاري ۾ گرين لئنڊ، آئسلئنڊ، لئپلئنڊ ۽ سائبيريا ۾ ۽ سياري ۾ هندستان-پاڪستان، مصر ۽ آمريڪا جي گرم ڀاڱن ۾ رهنديون آهن. [هتي سنڌ جي منڇر ۽ ٻين ڍنڍن ۾ سياري ۾ پکي ايندا آهن، سي گهڻي قدر سائبيريا کان ايندا آهن. اتان ڪن پکين کي نشان ڪري ڇڏي ڏنو اٿن ۽ ٿوري وقت کان پوءِ اهي ساڳيا پکي سنڌ ۾ منڇر ۽ ٻين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏندن تي اڏامندا، شڪار ڪندا ۽ شڪار ٿيندا ڏٺا ويا آهن.]

١٤- ڀاليل جيت

جيتن جون ڪل پنجن لکن کان وڌيڪ ذاتيون معلوم ڪيون ويون آهن. جيت دنيا جي حيوانات جو هڪ اهم جزو آهن. هنن سڀني ذاتين مان فقط ٽي يـــا چار ذاتيون اڄڪلهه ڀاليون وڃن ٿيون. ان جو خاص سبب هيءُ آهي ته جيت نهايت ضعيف جانور آهن، ۽ هو انسان کي ڪنهن وڏي ڪم ۾، مثلاً بار کڻڻ يا سواريءَ جي ڪم ۾، نٿا اچي سگهن، ۽ نڪي وري ايترا سوادي آهن، جو کين کاڌي لاءِ پالي سگهجي.

ماکيءَ جي مک شايد پهريون ئي جيت آهي، جنهن کي انسان اوائل ۾ پالڻ شروع ڪيو. ان جو اصل وطن ايشيا آهي، ۽ تمام ٿورو وقت ٿئي، جو کيس آمريڪا نيو ويو آهي. هن وقت آمريڪا ۾- جيڪي جهنگلي ماکيءَ جون مکيون ڏسجن ٿيون، سي به اصل ۾ پاليل هيون، جن پوءِ ڀڄي وڃي، جهنگلي حالت اختيار ڪئي آهي. اڄ دنيا جي هر حصي ۾ جتي گل گهڻا آهن ۽ سال جو چڱو عرصو ٽڙيل رهن ٿا، اتي ماکيءَ جون مکيون ملي سگهن ٿيون.

ماکيءَ جي مک جو کاڌو ”ماني“ ۽ ماکي آهي. ماکي گلن جي رس مان ٺهي ٿي، ۽ ماکيءَ جي مک، جا گلن جو هڪٻئي سان ميلاپ ڪرائي، تسمين تسمين گل پيدا ڪرائي ٿي، تنهن کي اها گلن جي رس گويا معاوضي طور وصول ٿي ٿئي. هوءَ گلن جي رس کي چوسي، پنهنجي ڳجهيءَ ۾ گڏ ٿي ڪري، ۽ پنهنجي ماناوي جي گهرڙن ۾ وڃي، ان کي اوڳاري ٿي.

گلن تي جيڪا بور ٿيندي آهي، سا ماکيءَ جي مک جي ”ماني“ آهي. گلن تي ويهڻ سان پنهنجن ٻوين ڄنگهن جي وارن جون ڳوٿريون ان بور سان ڀري، هوءَ پنهنجي گهر ويندي آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وچولي آب هوا وارن ڀاڱن ۾ جتي سڄو سال گل گهڻي انداز ۾ ٿين ٿا، اتي ماکيءَ جي مک اڪثر گهڻي ماکي گڏ نٿي ڪري، ڇاڪاڻ ته ان کي ائين ڪرڻ جي ضرورت ڪانه ٿي پوي. گلن جي رس جو ڪاڌو ڪيس سدائين اڻ کٽ انداز ۾ پيو ملي، پوءِ پنهنجي کاڌ خوراڪ کي گڏ ڪري ڇو رکي؟

ماکيءَ جي مکين جو جماعتي نظام نهايت اعليٰ قسم جو آهي. اهڙو بهتر ۽ اوچو جماعتي نظام ”ڪرنگهي وارن جانورن“ مان، ويندي انسان تائين به، ڪنهن جو ڪونهي.

پٽ ڪيئون حقيقت ڪري ڪيئون نه آهي. اهو هڪ خاص ذات جي پوپٽ جو ٻچو آهي، ۽ وڏي ٿيڻ تي اڏامندڙ پوپٽ ٿيو پوي. پٽ ڪيئون گهڻي وقت کان پالبو پيو اچي. هو چين جي مٿانهين ڀاڱن ۾ گهڻو ٿيندو آهي، ۽ شروع ۾ ڪيس چينين ئي پاليو هو. پٽ ڪيئون پنهنجي بدن مان نهايت نرم ۽ سنهڙا ڌاڳا ڪڍندو آهي، جن کي ”پٽ“ چيو ٿو وڃي. هو توت جا پن کائيندو آهي. پٽ ڪيئين جي ڳلين ۾ هڪ پاڻياٺي شيءِ رهندي آهي، جا ٻاهر نڪرڻ سان، هوا لڳڻ ڪري، سخت ٿي، پٽ جي نفيس ۽ نرم ڌاڳن ۾ تبديل ٿيو وڃي. ڪوريئڙو پنهنجو حيرت انگيز ڄار پڻ انهيءَ ئي نموني ٺاهيندو آهي.

چين، جپان ۽ فرانس جا ملڪ پٽ ڪيئين جي پالڻ کان سڄيءَ دنيا ۾ مشهور آهن، جتي لکين ماڻهو ائين پٽ پيدا ڪرڻ جي ڌنڌي تي پنهنجو گذران ڪندا آهن.

ميڪسيڪو ملڪ ۾ هڪ قسم جو سنگهڻ جهڙو ڳاڙهو ننڍڙو جيت ٿيندو آهي، جنهن کي **ڪوچني جيت** ڪري چوندا آهن. ان جو گذران ٿوهر جي ٻوٽي تي ٿيندو آهي. هن جيتن کي سڪائي ۽ پيهي هڪ قسم جو نير ٺاهيو ويندو آهي، جنهن کي ’ڪوچيني نير‘ ڪري ٿا چون.

ڳاڙها هندستاني، آمريڪا ۾ يورپي قومن جي وڃڻ کان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اگي، هن جيت مان نيرَ ڏاهيندا هئا. يورپي ماڻهو گهڻي وقت تائين ائين سمجهندا هئا ته ڪوچيني جيت، جيت ڪونهي، پر ڪنهن اناج جي قسم جو داڻو آهي. هن جيت کي اسپين ۽ ڪئنري ٻيٽن جي ماڻهن پنهنجي ملڪن ۾ نيئي، پالڻ ۽ وڌائڻ شروع ڪيو آهي، ۽ هاڻي سڄيءَ دنيا ۾ جيڪو ڪوچيني نيرُ ڪپي ٿو، سو انهن ملڪن مان ئي ٻاهر روانو ٿئي ٿو.

١٤- اختصار ۽ نتيجو

دنيا جي ڪيترن هنڌن تي مثل ڪڪر، ۽ سپ کي ٻه اڇڪلهه گهريلو جانورن يا اناج جي فصلن وانگر عام جام پيدا ڪيو ۽ پاليو پيو وڃي؛ فرق فقط هيءُ آهي ته آن جي پالجڻ يا اپجڻ جا وٿاڻ ۽ جايون سمنڊ جي تري ۾ آهن.

مثل ڪڪر، سپ ۽ مٽي بيان ڪيل ٽن جيتن کان سواءِ ٻيا سڀ جانور، جن کي انسان پاليو آهي، "پٺيءَ جي ڪنڊي وارا" يا ڪرنگهي وارا جانور آهن، جن مان سواءِ هڪ ٻن جي، ٻيا سڀئي ڏاڪيندڙ يا "ڏارائيندڙ" جانور آهن، جن مان وري گهڻي ۾ گهڻو انداز ڪُرائڻ جانورن جو آهي. فقط ٻليءَ ۽ ڪتي کان سواءِ، ٻيا سڀئي گهڻو ڪري لازمي طرح ٻاجي خور جانور آهن،

گهڻي ۾ گهڻيون گهريلو جانورن جون ذاتيون اصل ايشيائي آهن- مثلاً گهوڙو، گڏهه، ڪتو، خچر، مينهن، رڍ، ٻڪري، اٺ، هاٿي، ماکيءَ جي مک، پٽ ڪيئون، ڪڪڙ، سوئر ۽ ان جا چند قسم، وغيره. گيئون، ڪبوتر وڏو هرڻ ۽ سوئر اصل يورپ جا رهاڪو آهن. آمريڪا مان وري آلپاڪا ۽ الاما جا اٺ ۽ ڪوچيني جيت آيل آهن. ٻلي ۽ هڪ ٻه ٻيا جانور آفريڪي نسل جا آهن. گهڻي ۾ گهڻا گهريلو جانور اصل ايشيائي آهن، پر ان جو اهو سبب نه آهي ته ايشيا هڪ وڏي ۾ وڏو ۽ وسيع کنڊ آهي يا منجهس گهڻن قسمن جا جانور رهن ٿا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

انھين فقط ھن ڪري آھي، جو جيوت جي اوسر ۾ انسان جھڙو جانور ٻھرين ٻھرين ايشيا کنڊ ۾ ئي وجود ۾ آيو. يا ھيئن چئجي ته ايشيا کنڊ مان ئي انسان سڀ کان اول جھنگلي حالت مان نڪري، ترقيءَ جي ايتريءَ منزل تائين پھتو جو ھن حياتيءَ جي ڪٺن جدوجھد ۾ پنھنجي مدد يا فائدي لاءِ جانورن کي پالڻ شروع ڪيو.

اڄ انسان سان سنڌس روزمره جي زندگيءَ ۾ اٽڪل ھڪ سؤ يا ڪجھه اِن کان به وڌيڪ جانورن جون ذاتيون شامل آھن، ۽ سنڌس حياتيءَ جو سارو دارومدار ھونئن، وڻن ۽ فصلن جي اٽڪل ھڪ ھزار ذاتين تي آھي.

حيواني ۽ نباتاتي ھي سڀيئي ذاتيون، جن کان سواءِ انسان پنھنجي موجوده تھذيب ۽ تمدن کي ھڪ منٽ لاءِ به قائم رکي نٿو سگھي، ۽ جن کان سواءِ ھو اڄ به ھڪ جھنگلي ۽ وحشي جانورن جھڙي زندگي گذارڻ تي مجبور ٿي پوندو، سي سڀيئي جاندار شيون آھن. اِھي انسانن وانگر ئي کائين ٿيون، پيئن ٿيون، ساھه کڻن ٿيون؛ اِنھن کي ڏک ۽ سک جو به ايتروئي احساس ٿئي ٿو؛ ھنن کي پنھنجن پنھنجن ٻچن لاءِ ايترو ئي پيار ۽ محبت آھي. ھنن کي سندن قدرتي ماحول سان ڪيڏي، اھڙي مصنوعي ماحول ۾ رھڻ لاءِ مجبور ڪيو ويو آھي، جتي ڪن حالتن ۾ انھن لاءِ رھڻ نھايت ڏکيو ٿي ٿو پوي. جڏھن انسان ھي محسوس ڪندو ته ھيءَ سڄي حيواني دنيا سنڌس ئي ھمذات آھي ۽ ٻنھي جو اصل نسل نيٺ ته ھڪڙوئي آھي، تڏھن ھو گھريلو توڙي جھنگلي جانورن سان اڄ کان زيادھه سھڻو سلوڪ ڪندو. ڊارون جو چوڻ آھي ته "ھيٺينءَ سطح جي جانورن سان ھمدردي رکڻ انسان جي طبع جي ھڪ نھايت عظيم الشان ۽ اوچي وصف آھي."

---

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

باب ٻيو

پالتو جانورن ۽ وحشي جيوت جا نشان

ا- زندگيءَ جي ڪشمڪش

سڀيئي جانور پنهنجي پنهنجي ماحول تي پوريءَ طرح هريل ۽ نهيل آهن. هو جن حالتن هيٺ گذارين ٿا، سندن جسماني ڍول ۽ بناوت لازمي طرح انهن حالتن جي عين مطابق آهي. سندن رنگ، قد بت، ڪاڏو ۽ هلت چلت هر حالت ۾ سندن آسپاس جي طبعي حالتن پٽاندر آهن. ائين پيو معلوم ٿئي، ڄڻ ڪنهن هوشيار ڪاريگر جانورن جي سڀني ذاتين ۽ قسمن کي گهڙي ٺاهي، پنهنجي پنهنجي نهڪندڙ ماحول ۾ آڻي ڇڏيو آهي.

اڳئين زماني ۾ ائين پڻ سمجهيو ويندو هو ته سڀيئي جانور شروع ۾ ئي جهڙا هينئر آهن، تهڙا ٺاهيا ويا هئا، ۽ شروع کان وٺي هميشه ساڳيءَ حالت ۾ رهندا پيا اچن – گويا منجهن اصل کان وٺي اڄ ڏينهن تائين، ڪا به ڦير گهير ڪانه آئي آهي. پر حقيقت ڪري ائين نه آهي. جانورن ۽ سندن ماحول جي وچ ۾ هيءُ جيڪو گهرو رشتو ڏسڻ ۾ اچي ٿو، سو فقط **زندگيءَ جي ڪشمڪش** جو نتيجو آهي. زندگيءَ جي ڪشمڪش ۾ فقط اهي جانور جيئرا رهي سگهن ٿا، جن ۾ جيئري رهڻ جي صلاحيت موجود آهي. هن ڪشمڪش ۾ اڪثر جانور نابود ٿي وڃن ٿا ۽ فقط ڪي ٿورا ٿا وڃي بچن. اهي ٿورا اِن ڪري بچن ٿا، جو منجهن پنهنجي پنهنجي **ماحول مطابق رهڻ جي صلاحيت** موجود آهي. لکها سالن کان وٺي، ”حياتيءَ جي ارتقا“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

يا جيوت جي اوسر ۾ هي ”بقاي اصلح“ يعني جيڪو لائق هوندو سو بچندو وارو اصول هميشه عمل ۾ رهيو آهي. ان جو ئي اج اهو نتيجو ڏسجي ٿو، جو موجوده هر ذات ۽ هر قسم جي جانور جي فطرت توڙي بدني بناوت هوبهو پنهنجي پنهنجي ماحول يا آسپاس جي طبعي حالتن مطابق بنيل ۽ ٺهيل ڏسڻ ۾ ٿي اچي.

— زندگيءَ لاءِ ڪشمڪش —

دنيا ۾ هروقت ايترا ته جيوَ پيا پيدا ٿين، جو جيترو جلد هو ڄمن ٿا اوترو جلد جيڪڏهن نه مرن، ته سندن رهڻ لاءِ دنيا ۾ نه هوا، نه کاڌو، نه جڳهه ملي سگهي. ليڪو ڪيو ويو آهي ته جهرڪين جي هڪ جوڙي ٢٠ سالن جي عرصي ۾ ايترا ته بچا پيدا ڪري ٿي، جو جيڪر سڀئي سلامت رهن، ته هوند سندن جيتريءَ ايراضيءَ وارو ملڪ رڳو جهرڪين ۾

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جهرڪين سان ئي ڀرجي وڃي. گانگٽ مند ۾ ۱۰۰۰ آنا ڏئو لاهي، ۽ ڀونئرو مند ۾ ۲۰۰،۰۰۰ آنا ڏئو لاهي. اڇي سادي ڪيولي بالغ ٿيڻ کان پوءِ رڳو پنهنجي ڀير ۾ ئي وڌي هوندي آهي ۽ پيئي آنا لاهيندي آهي - ڪيترن مهينن تائين هوءَ روز ۸۰۰۰ آنا لاهي ٿي. ننڍڙن پوپٽن جي جوڙيءَ کي ڇڏي ڏجي ته سندن اولاد يونائيٽڊ اسٽيٽس جيڏي ملڪ ۾ جيڪي ٻه وڻ، ٻوٽا يا فصل آهن، تن کي ۸ سالن جي ٿورڙي عرصي ۾ ڪائي صفا چٽ ڪري ڇڏيندو. "ايل" مڇي حياتيءَ ۾ فقط هڪ ڀيرو آنا لاهيندي آهي، پر هوءَ جيڪڏهن اُن وقت ننڍي آهي ته ان حالت ۾ ٻه، هڪ ڀيري سان ۱½ ڪروڙ ۽ وڏي آهي ته ۲ ڪروڙ آنا لاهي ويندي آهي. ڪن حقير پيماني تي رهڻ وارن تمام ننڍڙن جيوَن جي پيدائش جي رفتار ايتري ته تيز آهي، جو ٻين سڀني ڪري سندن اولاد ۾ ڪوٽ نه پوي، ته ٿورن ڏينهن ۾ هنن جا ٻچا سڄيءَ زمين جي سمنڊن کي ڀري سگهائي ڇڏين. "ڪاڊ" مڇيءَ جي هرهڪ آني مان جيڪڏهن ٻچو پيدا ٿئي ۽ وڏي وڏو ٿئي، ته ۲۵ سالن ۾ ان مڇيءَ جي هڪ جوڙي جا ايترا ته ٻچا پيدا ٿي پوندا، جو گڏجي مڇيءَ ذرتيءَ جيڏو هڪ وڏو ڍير ٿاهي سگهن ٿا.

جانورن ۾ ايتري، جا حد کان وڌيڪ پيدائش ٿئي ٿي، تنهن جو هڪڙو نتيجو "زندگيءَ جي دائمي ڪشمڪش" جي صورت ۾ ظاهر ٿو ٿئي. هيءَ زمين هڪ لڙائيءَ جو ميدان آهي. جانورن جون هڪڙيون ذاتيون پاڻ کي جيئري رکڻ لاءِ ٻين ذاتين تي هروقت حملا ڪنديون رهن ٿيون ۽ انهن کي نيست ۽ نابود ڪنديون رهن ٿيون. حيوانن جي دنيا ۾ هيءَ ٻاهمي موتمار لڙائي بيشمار صدين کان وئي، يعني تڏهن کان وئي جڏهن زندگي شروع ٿي آهي، هلندي پئي آئي آهي.

سائنسدانن جو چوڻ آهي ته اڄ جانورن جون ۱۰ لک

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ذاتيون موجود آهن، جن مان هرهڪ کي پنهنجا نالا ڏنا ويا آهن، ۽ انهن مان هرهڪ جي هلت چلت ۽ عادتن کي گهٽيءَ حد تائين جانچيو ۽ پرکيو ويو آهي. تنهن کان سواءِ اٽڪل ١٠ لک ذاتيون دنيا ۾ شايد پيون به موجود آهن، جن کي اجا خاص نالا نه ڏنا ويا آهن، ۽ جن متعلق ڪا به تحقيقات اجا ڪانه ڪئي ويئي آهي. سائنس جو هيءُ به اندازو آهي ته جيترين جانورن جون ذاتيون اڄ زنده آهن، تن کان ٢٠ کان ١٠٠ ڀيرا وڌيڪ ذاتيون صفحي هستيءَ تان هن کان اڳ غائب ٿي چڪيون آهن. اڄ جيڪي جبل ۽ ٽڪر اسين ڏسون ٿا، سي هڪ پيمانڪ قسم جا وڏا قبرستان آهن، جن ۾ گذريل زماني جي فنا ٿيل حيواني دنيا جا ذخيرا دفن ٿيا پيا آهن. هنن ڏورين حقيقتن مان زمين تي گذري ويل ۽ هاندڙ زندگيءَ جي موتمار ڪشمڪش جي نوعيت ۽ پيماني جو ڪجهه نه ڪجهه اندازو لڳائي سگهجي ٿو.

٢ - زائد عضوا

زندگيءَ جي ڪشمڪش ۾ جانورن جون ڪي ذاتيون پين ذاتين کي يا ته بلڪل فنا ڪيو ڇڏين، يا انهن کي هڪڙي قسم جي ماحول مان تڙي، ٻاهر ڪڍي، ٻئي قسم جي ماحول ۾ رهڻ تي مجبور ٿيون ڪن. جڏهن جانورن جي هڪ ذات پنهنجي قدرتي ماحول مان تڙجي، ٻئي هڪ اهڙي ماحول ۾ رهڻ تي مجبور ٿي ڪئي وڃي، جو هن لاءِ سوزون نه آهي، تڏهن سندس ڪي عضوا جي اڳئين ماحول ۾ هن لاءِ ضروري ۽ مفيد هئا، سي نئين ماحول ۾ هن لاءِ غير ضروري ۽ نڪما ٿيو پون. ساڳئي وقت ڪيس آن نئين ماحول ۾ رهڻ لاءِ ڪن نون عضون جي ضرورت پوي ٿي، جي ونس اڳ موجود نه هئا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جانورن ۾ پاڻ کي زنده رکڻ جي جيڪا صلاحيت موجود آهي، تنهن لاءِ هيءَ ڳالهه امڪان کان ٻاهر نه آهي ته هو پنهنجن کن غيرضروري عضون کي تبديل ڪري، پاڻ لاءِ نئين ماحول مطابق ڪن ٻين ضروري عضون ٺاهڻ ۾ ڪامياب ٿي وڃن - تقريباً ائين جيئن اسان جي مائن يا ڀينرن کي ڪڏهن ڪڏهن وڏيءَ قميص مان ڦيرائي ننڍي قميص ٺاهڻ يا ڪوٽ مان ڦيرائي واسڪوٽ ٺاهڻ جي ضرورت پيش ايندي آهي. پکين جا پَرَ ڪرڙيءَ جهڙن ٻوڙندڙ جانورن جي اڳين ڄنگهن مان ٺهيا آهن. پکين جي ارتقا اهڙن ئي زمين سان لڳي ٻوڙندڙ جانورن مان ٿي آهي، ۽ اڻ تبديل جي ٿيندي ٿيندي، آنهن جانورن جون اڳيون ڄنگهون بدلجي، پکين جي پَرن جي صورت وٺي بيٺيون. پکيءَ جي پَر جي بناوت اڄ به ڪرڙيءَ جي اڳينءَ ڄنگهه جي بناوت سان بلڪل ويجهي مشابهت رکي ٿي. پکيءَ جي پر ۾ هڏن جو چونڪ اهڙوئي آهي، جهڙو ڪرڙيءَ جي اڳينءَ ڄنگهه جو.

جانورن جا اهي عضوا، جي بلڪل نڪما ٿي چڪا هجن ۽ جن جي ضرورت هنن کي بلڪل محسوس نه ٿيندي هجي ۽ جن کي ڪم آڻڻ هنن بلڪل بند ڪري ڇڏيو هجي، تن جو آهستي آهستي سندن جسماني بناوت مان بلڪل غائب ٿيندو وڃڻ هڪ يقيني ڳالهه آهي. اهڙن عضون کي ”خارج عضوا“ يا **زائد عضوا** چيو وڃي ٿو. بدن جي اهڙن سست ۽ بيڪار عضون کي خوراڪ جو سلڻ بند ٿي ٿو وڃي، جنهنڪري آهي آهستي آهستي گهٽبا ويندا آهن، تان جو جيڪڏهن سندن مستي ڪافي وقت رهي، ته پوءِ صفا غائب ٿيو ٿا وڃن.

زائد عضون جي اهڙيءَ طرح غائب ٿي وڃڻ جا ڪيئي مثال موجود آهن - نانگن ۽ بلائن جي ٽنگن جو غائب ٿي وڃڻ هڪ اهڙوئي مثال آهي. نانگن جو نسل به ڪرڙيءَ جي ذات

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وارن جانورن مان آهي، ۽ هو شروع ۾ ڇڻن ڇنگهن تي هلندا هئا. پر زندگيءَ جي ڪشمڪش ۾ هنن لاءِ پيٽ تي سرڪڻ وڌيڪ مفيد ثابت ٿيو، جنهنڪري هنن جون ڇنگهون ڪم کان خارج ٿي پيون. سندن زندگيءَ جي طرزعمل ۾ هيءَ تبديلي اڄ کان ايترو ته اڳي واقع ٿيل آهي، جو اڄ سواءِ ڪن چند حالتن جي، سندن ڇنگهن جا نشان به بلڪل غائب ٿي ويا آهن.

حيواني دنيا ۾ اهڙا به اڪثر مثال مان ٿا، جن ۾ خارج عضوا اڃان تائين ڪنهن نه ڪنهن حد تائين موجود آهن. آهي عضوا، جي سندن ابن ڏاڏن لاءِ نهايت ضروري هئا، سي اڄ، ڪيترن جانورن جي حالت ۾، صفا گم ٿي ويا آهن يا گم ٿي وڃڻ واريءَ حالت ۾ آهن. اهو ان ڪري آهي، جو آنهن جانورن پنهنجي عادتن ۽ زندگيءَ جي طرزعمل ۾، تبديل ٿيل ماحول ڪان متاثر ٿي، ڪي بنيادي ڦيريون گهيربون آنديون آهن، جنهنڪري آهي عضوا هنن ڪي اڄ ڪنهن به ڪم ڪونه ٿا اچن.

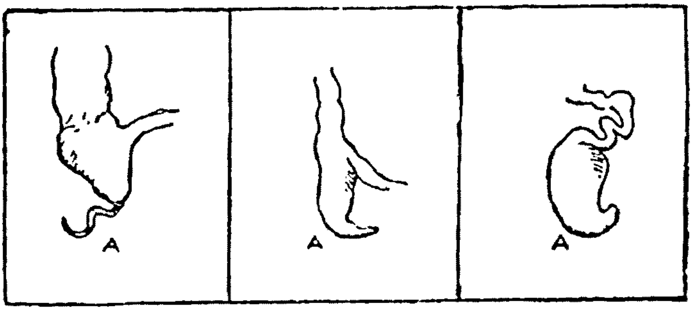

— ماڻهوءَ، باندر ۽ ڪتي جو زائد آنڊو —

زائد عضوا، تنهنڪري، آهي عضوا آهن، جن کي ڪو ڪم ڪونهي، ۽ جي بلڪل واندا وڃا آهن ۽ پنهنجي دائمي واندڪائيءَ يا نڪمي هئڻ ڪري آهستي آهستي غائب ٿيندا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وڃن ٿا.

انسان ۽ ٻين جانورن جي بدن ۾ اهڙا سوين زائد عضوا سوجود آهن. خاص ڪري مٿينءَ سطح جــي ميني جانورن ۾ اهڙا عضوا لڀن ٿا. انسان جي جسم ۾ ڪيئن يا سينوڪيءَ جهڙو هڪ ضميمو (Vermiform appendix) ٽيندو آهي، جو هڪ زائد عضوو آهي، جنهن ڪي "اپينڊ سائيٽز" (زائد آنڊي جي) بيماريءَ جــي حالت ۾ وڏي پــاهر ڪڍي ڦـــٽو ڪبو آهي. هيٺينءَ سطح جــي گهڻن جانورن ۾ هــي عضوو سندن هاضمي واري سرشتي جو هڪ لازمي ۽ مفيد جزو آهي، جنهن ۾ ڪاڏو داخل ٿئي ٿو ۽ اتي اڳ ئي گڏ ٿيل ڪيمياوي مواد سان ملي، جلد هضم ٿي ٿو وڃي. گويا هــيءُ عضوو، جو ماڻهوءَ جي بدني سرشتي ۾ هڪ بلڪل نڪمو عضوو آهي، سو هيٺينءَ سطح جي جانورن لاءِ سندن اوجهريءَ يــا آنــڊن جهڙو ئي ضروري ۽ ڪمائتو آهي. ڪٿي ۾ هيءُ آنڊي جو ضميمو سندس پيٽ جيڏو وڏو آهي ۽ هن لاءِ هي عضوو وڏيءَ اهميت وارو آهي، ڇاڪاڻ تہ ان ۾ سندس ڪاڏو ايتري قدر ٿي هضم ٿئي ٿو، جيترو سندس ٻيءَ اوجهريءَ ۾. پر ماڻهوءَ ۾، شايد هن ڪري جو هو آپو ٿــي ٿو هلي چلي، هيءُ عضوو نهايت نڪمو ٿي چڪو آهي. اُن ۾ ڪاڏو سواءِ ڪن اتفاقي حالتن جي، ڪڏهن بہ داخل ڪونہ ٿو ٿئي؛ ۽ اهو اهڙو تہ ضعيف ۽ بي طاقت آهي، جو منجهس ڪيتريون بيماريون سرجيو پون ٿيون. ڪڏهن نہ ڪڏهن انسان جو هيءُ عضوو بہ، نانگ جي ڄنگهن وانگر يــا پکين جــي ڪنين تان ننهن وانگر صفا غائب ٿي ويندو.

انسان ۾ زائد عضون جا ٻيا بہ مثال سوجود آهن - جيئن ڪنن جون مشڪون، پچ ۽ پچ جون مشڪون، ڏيڍيهون ڏند (جنهن ڪي غلطيءَ کان 'ڏاهپ جو ڏند' چيو ويندو آهي) ۽ بدن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٿڌان وارن جي گھاٽي يا ھلڪي ٻڄ. غارن ۾ رھندڙ ڪين جو ۽ زمين جي ٻرن ۾ رھندڙ ڪٺن جون اکيون ھنن لاءِ زائد آھن. ھو ھميشه اونداھ ۾ رھن ٿا، تنھنڪري ھنن لاءِ اکيون ڪنھن به ڪم جون نه آھن. اکين ھوندي به ھو انڌا آھن. ساڳيءَ طرح گھريلو چوپائي مال جا سڱ به زائد آھن. جھنگلي حالت ۾ جڏھن ھنن کي بگھڙن، رڇن ۽ ٻين خوفناڪ دشمنن ڪان پاڻ کي بچائڻو پوندو ھو، تڏھن سندن سڱ ڪين ڪم ايندا ھئا. پر ھاڻي ته اھي سڱ، چراگاھن يا وٿاڻن ۾، جتي ھو انسان جي پناھ ھيٺ رھن ٿا، ھنن لاءِ نھايت غير ضروري ۽ نڪما ٿي پيا آھن. ڪن حالتن ۾ ته ماڻھو پنھنجي مال جا سڱ پاڻ ئي وڍي ڇڏيندا آھن.

سيسر جون پويون ٽنگھون زائد آھن. ھو شروع ۾ ھڪ ٻري جانور ھو، ۽ چئن پيرن تي ھلندو ھو. پر زندگيءَ جي ڪشمڪش ۾ ھن زمين ڇڏي، سمنڊ ۾ رھڻ وڌيڪ مفيد سمجھيو. نئين ماحول مطابق ھن پنھنجي شڪل ۾ بہ تبديلي

- گرين لئنڊ جو سيسر؛ ان جو ھڏائون پڃرو، جنھن ۾ ان جون پويون زائد ٽنگھون A نشان وٽ ڏيکاريل آھن-

آندي. ھين وقت ھن جون اڳيون ٽنگھون صحيح سلامت آھن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ ڪيس ڪم پڻ ڏين ٿيون، پر سندس پويون ڄنگهون بلڪل خارج ٿي چڪيون آهن، ۽ سُسيي ۾ ننڍڙين هڏين جي صورت ۾ وڃي بچيون آهن.

ٽٽائتن يعني ”ڊائينڊرز“ جانورن مان گهڻن کي زائد ڪُرَ

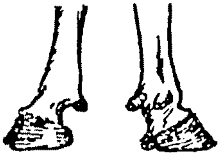

— ڳئون جا زائد ڪر —

(آڱوٺا) آهن. ڳئون، رڍ ۽ هرڻ جي پيرن ۾ ٻن ڪمائتن ڪُرن جي ڀرسان (جي پڻ اصل ۾ هنن جا آڱوٺا ئي هئا) ٻنهين پاسي ٻه ننڍڙا ڪر زائد آهن. ڪتي جي اڳين پير جو هڪڙو ”آڱونو“ پڻ زائد آهي، جو پٽ تي ڪڏهن به ڪونه ٿو لڳي. اوائلي ٽٽائتن جانورن کي، جن مان پيا مختلف ٽڙن وارا جانور پيدا ٿيا آهن، هڪڙي پير ۾ پنج آڱوٺا هئا - جهڙيءَ طرح انسان، ٻولڙي ۽ هاٿيءَ کي پنجن آڱرين وارا پير آهن. پر گهڻين ذاتين مان ڪن هڪ ۽ ڪن هڪ ڪان وڌيڪ پنهنجن پيرن جا آڱوٺا خارج ڪري ڇڏيا آهن. ”هپوپوٽيمس“ جي هرهڪ پير ۾ چار آڱوٺا آهن - هڪ هڪ آڱونو خارج ڪري ڇڏيو اٿس. ”رنوسيرس“ جي پيرن ۾ باقي ٽي ٽي آهن، ۽ ٻه ٻه خارج ٿي چڪا آهن. جانورن جي گهڻين ذاتين، مثلاً ڳئون وغيره، کي باقي فقط ٻه ٻه ”آڱوٺا“ وڃي بچيا آهن. گهوڙي کي اڄ فقط هڪ آڱونو يعني سنب وڃي رهيو آهي. اهڙن گم ٿيل آڱوٺن جا نشان اڄ به انهن سڀني جانورن جي پيرن ۾ موجود آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

نانگ هڪ قسم جي ڪرڙي آهي. عام طرح جيڪي ڪرڙيون گهر ۾ پٽين تي ڊوڙنديون ڏسڻ ۾ اينديون آهن، آهي ۽ سندن همذات جانور جن مان اڄ به گهڻا غائب ٿي چڪا آهن، سي سڀيئي انگريزيءَ ۾ "لزرڊ" جي نالي سان مشهور آهن- [سنڌيءَ ۾ ڪين "ڪيرڙا" ڪٺي چئجي ته موزون ٿيند و.]

نانگ انهيءَ ذات جي جانور جي نسل مان آهي. ٽنگن واري نانگ کي "ڪيرڙو" ۽ ٽنگن بنا "ڪرڙيءَ" کي نانگ ٿو چيو وڃي. نانگ جو هڪ قسم (Glass Snake) آهي، جنهن کي چمڙيءَ اندران چار ٽنگون آهن - جيتوڻيڪ هو انهن ٽنگن کي استعمال نه ڪندو آهي، ۽ نه ڪي اهي ٻاهران ڏسڻ ۾ ئي اينديون آهن. اُن جي زندگيءَ ۾ اهـا تبديلي ايتري اڄا واقع نه ٿي آهي، جو سندس بدن مان انهن چئن ٽنگن جا نشان صفا غائب ٿي ويا هجن.

نانگ کي فقط هڪڙو ڦڦڙ ٿيندو آهي. سندس اصلوڪن ابن ڏاڏن کي به ڦڦڙ هوندا هئا. پر هن وقت سندس بدن ايترو ته سوڙهو آهي، جو اُن ۾ ٻئي ڦڦڙ جيتري جاءِ ڪانهي. هو هن وقت ٻنهي ڦڦڙن جو ڪم هڪڙي ڦڦڙ کان وٺي ٿـو، جنهنڪري سندس اهو ڦڦڙ وڏي سندس سڄي بدن ۾ ڦهلجي ويو آهي. باقي ٻئي ڦڦڙ جا رڳو سندس بدن ۾ معمولي نشان بيٺا آهن.

گهڻو ڪري سڀني جانورن ۾، ڦڦڙن ۽ بڪين وانگر، ٻه گڙهيون آهن، پر پکين کي فقط کاٻي پاسي واري گڙهه ڪم ڏئي ٿي، جنهن ۾ سندن آنا پيدا ٿين ٿا. باقي سندن ساڄي پاسي واري گڙهه خارج ٿي چڪي آهي، ۽ هڪ معمولي نشان جي حالت ۾ وڃي بچي آهي.

انسان ۽ ٻين گهڻن ڪرنگهي وارن جانورن کي گوڏي کان وٺي مُري تائين ٻه هڏا ٿيندا آهن- هڪڙو "وڏي نَري"

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ پيو ”نِنڍي نَري“ سڏبو آهي. پکين ۽ ٻين ڪن ٿڻائتن جانورن کي اُن جاءِ تي فقط هڪ هڏو، وڏيءَ نريءَ جو، ٿئي ٿو. ڪِن ننڍيءَ نريءَ جي جاءِ تي هڪ نهايت سنهڙي هڏائين آنڪهه ٿئي ٿي، جنهن مان هو ڪو ڪم ڪو نه ٿا وٺن. گويا اِها آنڪهه سندن حالت ۾ بلڪل خارج ۽ زائد آهي.

جيتن کي گهڻو ڪري پَرَنَ جا ٻه جوڙا ٿيندا آهن، پر مکين کي فقط هڪ جوڙو ٿئي. سندن پٺين کنڀن جو جوڙو فقط ٻن ٻُونبيڻن جي حالت ۾ وڃي رهيو آهي. ڪن جيتن جا وري اڳيان کنڀ سُسي مُسي باقي رڳو ذرڙا وڃي بچيا آهن. نَر تيڏي کي کنڀن جا ٻيئي جوڙا ٿيندا آهن ۽ ڪڏهن ڪڏهن اڏامڻ وقت ڪين ڪم ايندا آهن. پر مادي تڏ کنڀن هوندي به اصل ڪونه اڏامي. سندس کنڀ هِن لاءِ بيڪار ٿي چڪا آهن ۽ ڪيس اُڏامڻ جي ڪم نٿا اچن. ”پورهيت“ ماڪيءَ جي مکين ۽ ڪيولين، يعني اهي جيڪي رڳو ڪم يا پورهيو ڪنديون آهن، تن کي به آنن پيدا ڪرڻ واريون ڳوٿريون ٿينديون آهن، پر آهي هُنن لاءِ نڪميون ۽ زائد آهن.

ڳئونءَ کي کير وارا چار ٿڻ ٿيندا آهن، پر ماڳهين وقت ڪيس ٻه ٿڻ ٻيا به ٿيندا آهن، جي زائد يا خارج اٿس. چين ملڪ ۾ رڍن جي هڪ قسم جا ڪن سُسي سُسي، ايترا ته ننڍا ٿي ويا آهن، جو مس مس ٿا ڏسي سگهجن. ڪتن ۽ ٻلن جون ڪي ذاتيون آهن، جن کي پيچ ٿئي ئي ڪونه، تڏهن به ڪين پيچ جي جاءِ تي نشان طور ننڍڙي ٻُنڊڙي ٻيٺي هوندي آهي. ڌوڙهين ٻڪرين کي سڱن جي جاءِ تي ڪڏهن معمولي ٻُنبيون نڪري پونديون آهن، جي جيڪڏهن ڪن حالتن ۾ وڌي چڙهيون، ته ٿوري وقت کان پوءِ وري نڪري پيهنديون آهن.

ڪيترن ٻوٽن ۾ سندن گلن جا پتا ۽ ٻيا پڙ ڳَا ڪو خاص ڪم ڪونه ٿا ڏين، پتن جو ڪم آهي ته پنهنجي خوشنما

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ رنگا رنگي شڪل سان جيتن ڪي گل ڏانهن ڪشش ڪري آڻين، ته جيئن هڪ گل جو ٻئي گل سان، يا هڪڙي گل ۾ نَر وار ۽ مادي وار جو ڀاڱ ۾ اڳ يا سيلاب ٿئي. ڪيترن گلن ۾ هيءُ ڪم نروار خود يا وري ڀاسي وارا ڀن ڪن ٿا. ڪدوءَ جي ول ۾ ويڙهين وانگر تندون ٿينديون آهن، جي آن ڪي مٿي ڪنهن وڻ تي يا ٻيءَ ڪنهن جاءِ تي چڙهڻ ۾ ڪم اينديون آهن؛ پر ڪدن جا ڪيترا قسم آهن، جن ڪي هٽ سان ڀوڪيءَ ٿيو وڃي ۽ جن لاءِ مٿي چڙهڻ ضروري ڪونهي- تن ۾ آهي تندن جون ويڙهيون بلڪل معمولي ۽ ٻنهه نالي ماتر ٿينديون آهن.

ٻين جي خون تي يا محنت تي پاڄڻ وارن جانورن ۾ ته هيڪاري گهڻا عضوا بيڪار ۽ زائد ٿي چڪا آهن. جڏهن وقت هو آزاد ۽ پنهنجي سنهن زندگي گذاريندا هئا، تڏهن هنن وٽ جيڪي عضوا موجود هئا، تن مان ڪيترا اڄ، سندن ٻين جي ڪمائيءَ يا خون تي پاڄڻ واري جياپي اختيار ڪرڻ ڪري،

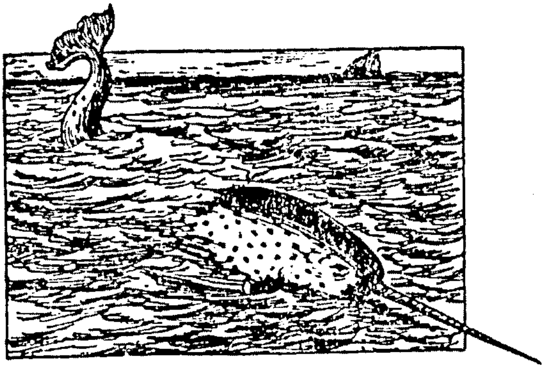

- "نروهال" سيسر -

بلڪل نڪما ۽ زائد ٿي چڪا آهن. "نروهال"، جو هڪ سيسر جو قسم آهي ۽ اتر ٿڌي ڪمربند جي سمنڊ ۾ رهي ٿو، تنهن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪي جملي ۾ ڏند آهن، جي سندس منهن مان ٻاهر نڪتل هوندا آهن. پر سندس هڪ ڏند ٦ کان ٨ فوٽن تائين ڊگهو ٿيندو آهي، ۽ ڪيس دشمن تي حملي ڪرڻ ۾ يا برف کي ٻيڄڻ ۾ ڪم ايندو آهي، ۽ ٻيو ڏند بلڪل خارج ٿي ويل آهي ۽ ڪيس ڪنهن به ڪم نه اچڻ ڪري فقط سندس منهن کان ٻاهر هڪ ننڍڙيءَ ڏنديءَ طور وڃي رهيو آهي. آسٽريليا ۾ هڪ قسم جا ڪتا ٿيندا آهن، جن کي اوائلي دور ۾ پيٽ هيٺان هڪ قسم جي جهولي ٿيندي هئي، جنهن ۾ هو ضرورت وقت پنهنجا ٻچا لڪائي ڇڏيندا هئا، پر هاڻي پنهنجن ٻچن کي هو ڪڏهن به اُن جهوليءَ ۾ پناهه نٿا ڏين، جنهنڪري سندن اها جهولي سوس کائي، پيٽ سان چنبڙيل هڪ ڇيڙي جي حالت ۾ وڃي رهي آهي.

انسان جو ٽيهون ڏند ٿئي ٿو، جنهن کي غلطيءَ کان ”ڏاهپ جو ڏند“ چيو ٿو وڃي، جو هڪ زائد چيز آهي ۽ آهستي آهستي ڪم ٿيندو ٿو وڃي. اهو ڪافي عرصي کان ٻوءِ نڪرندو آهي. ڪيترن ماڻهن کي ته اهو ڏند سڄيءَ عمر ۾ ڪونه ٿو نڪري. گهڻن جانورن ۾، ۽ خود انسانن ۾ به، اک جي اندرينءَ ڪنڊ وٽ اک جي ”ٽئين ڇپر“ جا نشان ڏسي سگهجن ٿا. پکين، ڪچائن ۽ ڪن ٻين جانورن لاءِ هيءَ نهايت نفيس پردي جهڙو ”ٽيون ڇپر“ اڄ به ڪمائتو آهي، ۽ جڏهن سندن اک جا ٻيا ٻه ڇپر کليا پيا هوندا آهن، تڏهن ضرورت وقت، هو اُن ٽئين ڇپر کي ڇڪي، پنهنجيءَ اک کي ڍڪي ڇڏيندا آهن.

انسان ۽ انسان نما باندرن جو پڇ به هڪڙو خارج يا زائد عضوو آهي، جو فقط هڪڙي سان ڳنڍيل ٽن يا چئن ريڙهين جو ٺهيل ٿو ٿئي. جڏهن کان اڳ سندن اهو پڇ ٿورو ڊگهو ٿو ٿئي ۽ اُن کي لوڏڻ لاءِ ڪين ضروري مشڪون پڻ ٿين ٿيون. انسان جي حالت ۾، خاص ڪري جڏهن وقت، ڇوڙيءَ

اندران پيچ جي ٻناوت بلڪل ڀدري هوندي آهي. ننڍڙي ٻار جي ڀڃيءَ واري ڪنڊي جي پڇڙيءَ وٽ ڏونگريءَ ۾ ٥ ۽ دمچيءَ وٽ ٤ ريڙهيون ٽينديون آهن. مگر وڏي هوندي آهي ريڙهيون ملي، ٻه يڪا هڏا ٿي پونديون آهن. ڀڪيءَ جو موجوده پُڇ پڻ سندس اڳئين پيچ جي پيٽ ۾ هڪ معمولي نشان طور ٿي وڃي رهيو آهي. قديم زماني جي ڀڪين جا هڏاوان ڍانچا صحيح سلامت يا بگڙيل حالت ۾ ڪٿي ڪٿي جبلن ۾ اندر پوريل لڌا ويا آهن، جن مان معلوم ٿو ٿئي ته ڪين آن اوائلي دور ۾ ويهن ريڙهين وارا ڏگها ڏگها پُڇ ٽيندا هئا.

زائد يا خارج ٻناوت جا نشان جتي ڪٿي عام جام موجود آهن. حيواني ارتقا ۾ اهڙين ڳالهين جو هئڻ هڪ لازمي ڳالهه آهي؛ ۽ هينئن سان اسان کي خبر پئجي سگهي ٿي ته هاڻوڪي وقت تائين زندگيءَ جي اوسر ڪهڙيون ڪهڙيون منزلون پوريون ڪري چڪي آهي. جيئن ڪو قافلو، رستي ويندي، ڏوڙ ۽ دز اڏائيندو، پنهنجن پيرن جا نشان ڇڏيندو هميشه اڳتي وڌندو ويندو آهي، تيئن حيواني ارتقا ۾ اهي مٿي بيان ڪيل زائد شيون به هڪ قسم جي ڏوڙ يا دز آهن، هڪ قسم جا نشان آهن، جن کي ڏسڻ، جانچڻ ۽ پرکڻ سان معلوم ڪري سگهجي ٿو ته انسان کي اڄ تائين حيواني زندگيءَ جي ڪهڙن مرحلن مان گذرڻو پيو آهي.

ساڳيءَ طرح آنهن مرحلن مان گذرڻ وقت هُن پاڻ سان انفرادي توڙي اجتماعي حيثيت ۾ ڪيترين ئي ذهني خصوصيتون پڻ آنديون آهن، جي هن ’لاءِ اڄوڪي وقت ۾ بلڪل خارج ۽ زائد ٿي چڪيون آهن، جن مان هن کي ڪوبه فائدو ڪونهي، جن جي ڪيس ڪا به ضرورت ڪانهي، پر تنهن هوندي به هو آنهن غير ضروري، غير مفيد ۽ باسي خيالن، رسمن ۽ رواجن، سياسي، مذهبي، اقتصادي ۽ پنگتي مرشتن کي ڇرين وانگر يا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هڪ مٿل ماڻهوءَ وانگر چيڙيو پيو آهي. ڪڏهن ڪڏهن عجب وٺي ويندو آهي ته چو هرڪا قوم، هرڪا جماعت، هر عقيدي جا پوئلڳ فقط پنهنجي پنهنجي عقيدي ۽ پنهنجي پنهنجي رسم رواج ۽ پنهنجن پنهنجن خيالن کي صحيح سمجهيو ويٺا آهن ۽ ٻين سڀني کي هميشه يا غلط يا بيوقوف تصور ڪندا ٿا رهن! فقط پاڻ کي ۽ پاڻ سان تعلق رکندڙ هر چيز کي صحيح ۽ سچي سمجهڻ جي هٺ-ڌرمي فقط انهن ماڻهن ۾ ئي سگهي ٿي، جي سمجهن يا مڃين ٿا ته هيءَ دنيا ساري جي ساري جيئن اڄ آهي تيئن ئي اصل ۾ هئي ۽ منجهس شروع کان وٺي اڄ ڏينهن تائين ڪا به ڦير گهير نه آئي آهي.

جيڪي ماڻهو ائين مڃين ٿا، انهن لاءِ اها امڪان کان ٻاهر ڳالهه آهي ته هو محسوس ڪن ته جن ڳالهين کي يا جن رسمن رواجن يا جن مذهبي، سياسي ۽ اقتصادي ڳالهين کي هو صحيح سمجهن ٿا، سي ڪڏهن غلط به ٿي سگهن ٿيون. دائمي تبديل واري اٽل قدرتي قانون کان هو بلڪل غير واقف آهن.

٣- زائد جبلتون

انسانن ۽ ٻين جانورن جي ذهنن ۾ سندن زائد جبلتون بلڪل انهن ئي سببن ڪري رهنديون پيون اچن، جن سببن ڪري سندن زائد عضوا سندن جسمن ۾ رهندا ٿا اچن. جاندار شين جي نه رڳو جسماني بناوت بلڪ دماغي حالت، سياءُ ۽ هلت چلت پڻ ماحول مطابق آهن. پاڻ کي جيئري رکڻ لاءِ جانورن وٽ نه رڳو گهربل عضوا آهن بلڪ سندن منورتي پڻ اهڙي قسم جي واقع ٿي آهي، جو کين اهڙيءَ هلت چلت يا طرز عمل ڏانهن مائل ٿيڻو ٿو پوي، جا کين ڪامياب گذاري لاءِ موزون ۽ مناسب هجي.

هر جاندار جي مَنورتيءَ ۾ ڪيئي فطري خواهشون يا لاڙا موجود آهن، پر جانورن جي ڪا ذات، جيڪڏهن پنهنجي جياپي لاءِ، پنهنجي اصلوڪي ماحول سان مجبوراً نڪري، وڃي ڪنهن نئين ماحول ۾ رهائش اختيار ڪري ٿي، ته عين ممڪن آهي ته هن جي منورتيءَ ۾ اهڙيون خواهشون يا لاڙا موجود هجن، جي ان لاءِ نئين ماحول ۾ ضروري ۽ مفيد نه هجن. سندس اهڙين بيڪار خواهشن، لاڙن يا جبلّتن کي زائد جبلتون چيو ٿو وڃي*

زائد جبلتون اهي جبلتون آهن، جي زندگيءَ جي ڪشمڪش ۾ ڪنهن جانور کي نين حالتن ۾ ڪم نه اچي سگهن. انسان ۽ ٻين جانورن ۾ جيئن زائد عضوا آهن، تيئن منجهن چند زائد جبلتون پڻ موجود آهن. آهي زائد جبلتون ۽ هلت چلت جا زائد طريقا منجهن فقط انهيءَ ڪري رهندا ٿا اچن، جو انهن کي قائم ٿئي بيشمار عرصو گذري چڪو آهي ۽ آهي اهڙا ته مضبوط ۽ پائدار ٿي ويا آهن، جو انهن جو صفا گم ٿي وڃڻ ايترو جلد ۽ سولائيءَ سان ممڪن نٿو ٿي سگهي. ماڻهوءَ جي آنڊي ۾ جيئن آپنڊڪس (ضميمو) آهي ۽ اونداهن غارن ۾ رهندڙ مڇيءَ کي جيئن اکيون آهن، تيئن ساهوارن جون آهي زائد جبلتون به جيئڻ ٽيڪ هڻڻ لاءِ بلڪل نڪميون ۽ غيرضروري ٿي چڪيون آهن، تنهن هوندي به آهي منجهن صفا فنا ٿي نه سگهيون آهن.

پاليل جانورن جي هاڻوڪي گهرو ماحول ۽ سندن

*[اهو لاڙو يا اها خواهش، جا ڪنهن جانور ۾ فطري طور موجود آهي، يعني جا هو پنهنجي زندگيءَ ۾ نئينءَ طرح ڪونه ٿو پرائي، پر پاڪيس سندس وڏن کان شروع ۾ ئي ڄڻ ورثي ۾ مليل آهي، تنهن لاڙي يا خواهش کي (سنڌيءَ ۾ ٻئي ڪنهن تز لفظ معلوم نه هئڻ ڪري) ”جبلت“ چيوٿو وڃي].

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اصلوڪي جهنگلي ماحول ۾ تمام گهڻو فرق آهي. انهيءَ سبب ڪري منجهن زائد جبلتون نهايت گهٽ انداز ۾ موجود آهن. سندن هي زائد جبلتون فقط تڏهن سمجهي سگهبيون، جڏهن سندن جهنگلي ماحول کي خيال ۾ رکبو، جنهن ۾ هو ڪيتري عرصي کان وٺي رهندا پئي آيا. جبلتون سندن جهنگلي سنورتيءَ جا باقي وهيل نشان آهن، جن کي انسان پنهنجي ”هٽراڌ و چونڊ“ رستي صفا ميساري نه سگهيو آهي. ٻيلن، جبلن ۽ وسيع چراگاهن ۾ هنن جانورن لاءِ اهي سڀ جبلتون نهايت ضروري هيون، پر سندن هاڻوڪي هٽراڌو ماحول ۾ اهي ساڳيون جبلتون هنن لاءِ غيرضروري آهن، بلڪ ڪن حالتن ۾ نقصانڪار پڻ آهن. *

٤- ڪتن ۾ وحشي جيوت جا نشان

ڪتي ۾ جيڪي زائد جبلتون آهن، تن مان چار نهايت سکيم آهن: مثلاً، شڪار ڪرڻ واري، رڍن يا ٻڪرين کي ڪاٽي لاءِ نه پر مزي خاطر مارڻ واري، سمهڻ وقت چوطرف ڦيرا پائڻ واري، ۽ اونايءَ ڪرڻ واري.

ڪيترن ڪتن کي ڏسبو ته جيتوڻيڪ سندن پيٽ ڀريل هوندو آهي، تڏهن به شڪار لاءِ هيڏانهن هوڏانهن واجهه وجهندا ۽ جهوتون هڻندا وتندا آهن. مثال طور ”ريڊار ڪتي“ کي جيڪڏهن پاڻ سان گهمائڻ وٺي وڃبو، ته هو ماڻهوءَ جي ڀنيان ڪين هلندو ۽ نڪي پاسو ياسي ۾ ڏيئي هلندو، مگر هيڏانهن هوڏانهن وتندو نوسيندو ۽ ڌڙن ڍڪن ۽ ڪُڏن ڪوڙن ۽ ٽڀن ٻوڙن ۾ وتندو ۽ نهاربندو جانچ پڙتال ڪندو. جيڪڏهن ڪا چرندڙ پرندڙ چيز ڪيس هٿ لڳي ويئي، ته ان کي ڊوڙائيندو

* [هن باب ۾ فقط گهرو يا پاليل جانورن جي زائد جبلتن جو بيان ڪرڻو آهي. انسان جي زائد جبلتن جو ذڪر چوٿين ۽ پنجين باب ۾ ڪيو ويندو.]

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ سمکن هوندو تہ ماري ڇڏيندو. اهڙيءَ روش جي هڪ گهيٽي ۾ يا ڇيلي ۾ هرگز توقع رکي ڪين سگهبي.

تنهن جو سبب فقط هيءُ آهي تہ ڪتو هڪ بدليل بگهڙ آهي. سندس ابن ڏاڏن جو گذران پکين، سهن، رڍن ۽ ٻين جانورن تي هوندو هو، جن کي هو شڪار ڪري، پنهنجن تکن ڏندن سان چيري ڦاڙي وجهندا هئا. پر هاڻوڪو ڪتو تہ ڇٽ ۾ ئي ڪائڻ جو عادي ٿي ويو آهي. هو نالي ماتر شڪار هاڻي فقط اِن ڪري ٿو ڪري، جو سندس ابا ڏاڏا شڪاري هئا، ۽ هو پنهنجي اُن شڪار واريءَ جبلت کان مجبور آهي. ڪتن جي اها شڪار واري جبلت جيتوڻيڪ اڄ ڪين ڪوبہ ڪم ڪونہ ٿي ڏئي (سواءِ انهن ڪتن جي، جيڪي خاص طرح شڪار لاءِ پاليا ٿا وڃن)، مگر آها سندن جبلت ڪا سنجهائن بلڪل غائب ٿي ڪانہ ويئي آهي.

”ريڊار ڪتي“ ڪان هاڻي رڍن ۽ ٻڪرين چارڻ جو

— ريڊار ڪتو —

ڪم ورتو وڃي ٿو. هو هاڻي رڍن ۽ ٻڪرين جا ڌڻ ٻهرائي ٿو، ورائي ٿو، ۽ موٽائي واڙن ۾ آڻي بيهاري ٿو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هو انسان جي نظرداريءَ هيٺ ايترو ته پنهنجي اصلوڪيءَ طبع کي پلجي چڪو آهي، جو رڍون ۽ ٻڪريون، جيڪي سندس چاري ۾ ڏنيون وينديون آهن، تن کي عام طرح سنڀاليندو ۽ بچائيندو آهي. پر ڪڏهن ڪڏهن اوچتو هو پنهنجي اصلوڪيءَ طبع جي جولان هيٺ ايتريءَ حد تائين اچي ويندو آهي، جو پنهنجا سمورا "فرض" وساري غريب رڍن کي مارڻ ۾ مشغول ٿي ويندو آهي. هو جڏهن ائين ڪندو آهي، تڏهن ڪو ماريل رڍن جو گوشت ڪين ويهي کائيندو آهي ۽ نڪي سندن رت پيئندو آهي. هو ويچاريءَ رڍ کي ڳچيءَ ۾ چڪ هڻي، ڏونڌاڙي ڏونڌاڙي ڇڏي ڏيندو آهي؛ جتي هوءَ رت وهائي وهائي، آخر پاڻهي مري ويندي آهي. ان حالت ۾ هو رڍون انهيءَ لاءِ نه ماريندو آهي ته کيس ڪا بک آهي؛ مگر ان لاءِ ته سندس اصلوڪي جبلت، رکي رکي، ٻيهر ايتري ته غالب پئجي ويندي آهي، جو هو ائين ڪرڻ کان سواءِ رهي نه سگهندو آهي. هيءَ مارڻ ۽ چيرڻ ڦاڙڻ واري جبلت، جيڪا بگهڙ ۾ اڃا به پنهنجي شديد روپ ۾ موجود آهي، "ريڊار ڪتي" ۾ به موجود آهي، مگر ان ۾ گهڻي عرصي کان نڪمي رهڻ سبب، بلڪل ڪمزور ۽ ضعيف ٿي چڪي آهي. پر ڪڏهن ڪڏهن جڏهن هيءَ اوائلي جبلت منجهس سجاڳ ٿئي ٿي، تڏهن هو ڪتي مان ڦري، ٿوري وقت لاءِ، ساڳيو بگهڙ بڻجي ٿو پوي.

ڪتو جڏهن ويهڻ جي ڪندو آهي، تڏهن ان جاءِ تي ڪجهه وقت لاءِ چوڌاري ڦيريون پائيندو آهي. هو ائين ان لاءِ ٿو ڪري، جو هو جڏهن جهنگلي حالت ۾ يعني اڃا بگهڙ هوندو هو، تڏهن کيس جهنگ ۾ گاهه مٿان ويهڻو پوندو هو، تنهنڪري هن لاءِ نهايت لازمي هو ته ويهڻ کان اڳ گاهه کي لتاڙي پنهنجي ويهڻ جي جڳهه تيار ڪري. ٻاهرون جو چوڻ آهي ته هن هڪڙي ڪتي کي ويهڻ کان اڳ ائين ٢٠ ڦيريون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پائيندي ڏٺو ۽، سندس خيال موجب، ڪتي جي اها عادت سندس (ٻگهڙ واريءَ) گذريل زندگيءَ جي يادگار آهي. ڪتي جو هيءُ عمل هاڻي ڪيس ڪوبہ فائدو ڪونہ ٿو پهچائي ۽ الٽو سندس وقت ضايع ٿو ڪري، ڇاڪاڻ تہ هاڻي ڪيس جهنگ ۾ گاهہ مٿان ويهڻو ڪونہ ٿو پوي. هاڻي تہ ڪيس گهڻو ڪري صاف فرش تي يا گوڻ ۽ گلم تي ويهڻو پوي ٿو.

ڪتا هميشہ ڀونڪندا آهن، پر ڪڏهن ڪڏهن، اوچتو اوچتو، هو هڪ قسم جو عجيب ۽ خوفائتو آوناڙ پڻ ڪندا آهن. حقيقت هيءَ آهي تہ ڪتي کي ڀونڪڻ جي عادت گهريلو زندگيءَ ۾ رهڻ جي ڪري نئي پلئہ پيئي آهي. نہ تہ هونئن ٻگهڙ هميشہ آوناڙ ڪندا آهن. جڏهن ڪو ٻگهڙ ٽڪريءَ تي چڙهي، وڏو ۽ زورائتو آوناڙ ڪندو آهي، تڏهن ٻيو ٻگهڙ ميلن جي پنڌ تي اُن جي جواب ۾ واپس آوناڙ ڪندو آهي، ۽ اهڙيءَ طرح هو هڪٻئي کي ڳولي لهندا آهن. ڪڏهن ڪڏهن ڪتو پڻ پنهنجي انهيءَ اصلوڪي آواز کي ياد ڪندو آهي.

وهم پرست ۽ وسوسائي ماڻهو ڪتن جي اِنهيءَ قسم جي آوناڙ مان عام طرح هيءُ مطلب ڪيندا آهن تہ ڪو اوڙي پاڙي ۾ موت ٿيڻو آهي يا اهڙي ڪا ٻي آفت اچڻي آهي، ۽ گويا اُن جو اڳواٽ کين ڇتاءُ ملي رهيو آهي. جيڪي ماڻهو ائين سمجهندا آهن، سي پاڻ بہ گويا پنهنجي گذريل وحشي زندگيءَ جي هڪ قديم عادت ظاهر ڪندا آهن ۽ ثابت ڪري ڏيکاريندا آهن تہ مٿن اُن قديم وحشي زندگيءَ جا آثار اجا تائين قائم بيٺل آهن. قديم زماني ۾ جڏهن علم جو نالو نيشان بہ ڪونہ هوندو هو، تڏهن انسان ويچارو قدرت جي مختلف ڪرشمن کي سمجهڻ لاءِ يا پنهنجن مرادن پائڻ ۽ مقصدن حاصل ڪرڻ لاءِ عجيب قسم جي نشانين ۽ سوڻن مان ئي ڪم وٺندو هو.

جيڪڏهن پنج آن سؤ سال تاريخ جا ورق پوئتي ورائبا، ته ڏسبو ته ان زماني ۾ موجوده قسم جي علم ۽ سائنس جو نالو به ڪونه هو ۽ اها ڳالهه ڪنهن کي خواب خيال ۾ به ڪانه هئي ته ڪا هرڪا چيز هرهنڌ ۽ هميشه فطرتي قانونن ۽ قدرتي قاعدن جي ئي هيٺ هلي چلي سگهي ٿي. جاهايت واري زماني جي سوچ جو نمونو اڃا به گهٽي تدر اسان ۾ موجود آهي.

٥ - ٻليءَ ۾ وحشي جيوت جا نشان

گهريلو ٻلي جهنگلي ٻليءَ جي نسل مان آهي. جيڪڏهن اوهين پنهنجن گهرن ۾ ٻلين جي چال چلت کي غور سان جانچيندا، ته ڏسندا ته منجهن ڪيتريون اهڙيون عادتون آهن، جن جو تعلق سندن قديم جهنگلي زندگيءَ سان وڃي ٿو لڳي.

ڪتن جي عادت آهي ته هو پنهنجي شڪار جي پٺيان پوندا آهن ۽ ان کي ڀڄائي ڀڄائي ماريندا آهن. ڪتي جي سموري خاندان ۾، جهڙوڪ بگهڙ، لومڙ ۽ گدڙ وغيره، وينديگهريلوڪتي ۾ به، اهائي عادت آهي. پر ٻليءَ جي خاندان جو طريقو ئي الڳ آهي. ٻلي لڪندي، ڇپندي ۽ پير پير ۾ ڏيندي، پنهنجي شڪار جي ويجهو ايندي، ۽ جنهن وقت ڏسندي ته شڪار بنهه ويجهو آهي، تنهن وقت اوچتو ئي اوچتو وٺي مٿانئس ٽپو ڏيندي. ٻليءَ جي خاندان جي سڀني فردن، جهڙوڪ شينهن، چيتي، واگهه ۽ جهنگلي ٻليءَ جو اهو ئي طريقو آهي. گويا ٻلين شڪار ڪن لڪ ڇپ ۽ دولاب سان، ڪتا ڪن پنهنجي تيز رفتار جي آڌار تي.

گهريلو ٻليون پڻ ڪتن وانگر ڇت مان ئي لڪي ڪائينديون آهن: منجهانئن گهٽين کي ڪنهن شيءِ کي ليڪي ڇپي جهٽ هڻ جوڪوسوقعو ئي مشڪل ملندو هوندو. پردولاب سان جهاڻ جي جهوني عادت اڃا تائين بہ منجهن موجود

آهي. توهان ڪيترا ڀيرا ڏٺو هوندو ته ٻلي پنهنجي منهن ڪٽي ڪنڊ پاسي کان لڙڪيل شيءِ کي يا ڪنهن ٽنڊڻ کي يا ڪنهن مک کي يا ٻيءَ ڪنهن اهڙيءَ چيز کي به اٽين ٽي پيئي ليڪي ۽ ڇپي ڇپي جهٽ هڻندي. اٽين ڪرڻ سان گويا هوءَ پنهنجي اصلوڪيءَ جبلت کي استعمال ڪرڻ جو موقعو ڏيندي آهي.

ٻلين ۾ ٻي هڪڙي عادت هيءَ هوندي آهي ته هو ڪنهن وڻ يا ٿنڀي جي ڇاڙ وٺ اچي، پنهنجن چنبن سان ڇيڻون روڙينديون ۽ ڪرڙينديون آهن. اٽين ڪرڻ سان گويا هو پنهنجن سست ۽ ڍڪل ننهن کي ورزش ڏينديون آهن. جهنگلي ٻلين کي پنهنجن ننهن کي بار بار استعمال ڪرڻ جا هروقت موقعا ملندا رهن ٿا، ڇاڪاڻ ته هو انهن جي ئي مدد سان وڻن تي چڙهنديون آهن ۽ آسپاس جون شيون جهلينديون آهن. پر گهريلو ٻلين کي وڻن تي چڙهڻ يا شين کي چنبن ۾ جهلڻ جو موقعو خير ڪو ملي ٿو ۽ اهڙيءَ طرح سندن ننهن اندر پيرن ۾ سست ۽ بيڪار رهي رهي، ڍڪجي ٿا پون.

ٻليءَ جي پنجي جي خاص ڳالهه هيءَ آهي ته ان جا ننهن اندر ۽ ٻاهر سولائيءَ سان اچي وڃي سگهن ٿا. ان جي پير ۾ اهڙيون ڪي مشڪون آهن، جن جي مدد سان هوءَ پنهنجن ننهن کي پنهنجي مرضيءَ موجب اندر ۽ ٻاهر آڻي سگهي ٿي. تنهڪري جڏهن ٻلي پنهنجن ننهن کي ٻاهر ڪڍي، ڪنهن وڻ يا ٿنڀي کي ڪرڙي ٿي، ته اٽين سمجهڻ کپي ته هوءَ انهن کي سانڍاري رهي آهي. سندس ابن ڏاڏن کي ته هروقت اهي ننهن شڪار ڪرڻ ۽ وڻن تي چڙهڻ لاءِ ڪم ايندا هئا، پر هاڻي گهريلو ٻليءَ ۾ اهي ننهن توڙي آنهن کي اندر ڪيڻ ۽ ٻاهر آڻڻ جون مشڪون، ڪجهه حد تائين، زائد ۽ فضول آهن، جي ڪيس ڪو گهڻو ڪم ڪونه ٿيون ڏين.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻلِيءَ ۽ ڪتي جي نفسيات ۾ ھڪڙو فرق آھي، جيڪو ھتي ٻڌائڻ مناسب آھي.

ڪتي جي فطرت آھي تہ ھن جي دل مائھن سان ڳنڍجي ٿي. جڏھن ڪو ڪٽنب ھڪ ھنڌان لڏيندو، تہ ڪتو بہ ان سان گڏ آتان نڪرندو. ڪتي جو گھر اھو آھي، جيڪو سندس مالڪ جو گھر آھي. ڪتو ھڪ آڌا گھاڙي پينوءَ جي پٽيان، ڏينھن جا ڏينھن، ٿڌيءَ ڪوسيءَ ۾، اڃ ۾ بک ۾، ائين گڏيو ويندو، جڻ ڪنھن بادشاھہ سان وڃي رھيو ھجي. ڪتي جي ماٺھوءَ سان وفاداري ھن دنيا ۾ ڏاڍي انوکي شيءِ چئي وڃي ٿي. ”وچايل“ يا پلجي ويل ڪتو جڏھن مالڪ جي گولا ۾ ھيڏي ھوڏي جھوتون ھٽندي ڏسبو آھي، تڏھن ان جي ڪيڏي نہ قياس جوڳي حالت ھوندي آھي! ڪتو ھر وقت چاھيندو آھي تہ ڪنھن نہ ڪنھن ماٺھوءَ سان ڳنڍيل ھجان.

ٻلي وري ماٺھن ڪان وڌيڪ جاين سان ڳنڍجي ٿي. ھن جو پيار ۽ وفاداري جاين ۽ ھنڌن لاءِ وقف آھي. ھوءَ گھر سجاڻڻ ۾ تيز آھي. ٻلين کي ميلن تائين ڪٿي وڃجي؛ ۽ ائين ڪٿي وڃجي جو ھو ڪجھہ ڏسي نہ سگھن، پر جڏھن چڏين تڏھن ڪنھن نہ ڪنھن ريت گھر جو رستو لھي، موٽي ايندي ون. ٻليون ماٺھن ڏانھن ڪو خاص ڌيان ڪونہ ڏين، پر ھو پنھنجيءَ جُوءِ سان ٻنھہ ساھہ وانگر چھٽيل رھن ٿيون.

گھر جي سڃاڻپ جي ھيءَ جبلت، ٻين وانگر ٻلڪ ٻلين ڪان بہ وڌيڪ، ڪبوترن ۾ بہ ھوندي آھي. ھنن کي ميلن جا ميل گھر ڪان پري نيئي، ڇڏي ڏيو، تہ بہ ٿي ڦيرائيون پائي، سڌو رخ پنھنجي ڪُڏٽي ڏانھن ڪندا، ۽ طرفن جي چاڻ ۽ گھر جي ھڪ ايڏي تيز ۽ اڻ ڳس ائن، جو پرڙا سٽي سٽي، وس پچندي، وڃي ٽڪائي تي رسندا.

جھنگلي جانورن کي عام طرح رولو جانور سڏيو وڃي ٿو

پر ائين هو هيت هُت ولندا ڪونه ٿا رهن. هو گهڻو ڪري سدائين پنهنجيءَ جُوءِ ۾ رهن ٿا. آن جي اندر ۽ ٻاهر جي ڄاڻ هو پنهنجي ماءُ پيءُ ۽ ساٿين کان حاصل ڪن ٿا، ۽ اتي هو وڏيڪ بي اونا ۽ سلامت رهن ٿا. پنهنجي ڄاتل سڃاتل جُوءِ کان ٻاهر، اڻ ڏٺل ۽ نئين آسپاس ۾ رولڙو هنن لاءِ اڪثر هاڃيڪار ثابت ٿئي ٿو. گهر سان ڳانڍاپي جي جبلت يا عادت انهيءَ ڪري هنن لاءِ بيحد ڪارائتي شيءِ آهي.

ڪتي جا ابا ڏاڏا ٻليءَ جي ابن ڏاڏن کان وڏيڪ رول هئا. ٻلي جيڪا پنهنجي "آسپاس" سان هاڻي وڏيڪ ڳنڍيل رهي ٿي، آن جو هڪڙو سبب اهو آهي. ڪتي جي ماڻهوءَ سان ايڏي وفاداري وري انهيءَ ڪري پيدا ٿي سگهي آهي، جو هو ٻين سيني پالتو جانورن کان وڏيڪ عرصو ماڻهوءَ جي پالنا هيٺ رهيو آهي، ۽ پيو انهيءَ ڪري ٻي، جو وفاداريءَ ۽ سمجهداريءَ جي خيال کان، ماڻهوءَ سدائين ٻليءَ کان وڏيڪ ڪتي کي پسند پئي ڪيو آهي. ڪتو هميشه ٻين سيني جانورن کان ماڻهوءَ جو ساٿي رهيو آهي.

- ماءَ واري جبلت

ماڻهوءَ سميت سيني جانورن ۾، ٻالڪپڻي جي دور ۾ سڀ کان گهڻو موت واقع ٿئي ٿو. آن وقت جاندار شيون وڏ ۾ وڏ بيوس ۽ نبل هونديون آهن، ۽ ڳاٽيئي کان ٻاهر دشمن جيڪي سندن تاڙ ۾ چوڌاري جُوهه وجهيو ويٺا هوندا آهن، تن کان آن وقت آهي پنهنجو ڪوبه بچاءُ ڪري نه سگهنديون آهن. انهيءَ ڪري، مٿينءَ سطح جي گهڻن جانورن سان گهڻين جنسن ۾، خاص ڪري انهن جي مادين ۾، پنهنجن ٻچن جي سنڀال ۽ بچاءَ جو نهايت زور ڀريو آدمو پيدا ٿي سگهيو آهي. جانورن جون آهي جنسون ئي نيٺ بچي ۽ قائم رهي سگهيون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهن، جن ۾ ٻچن جي بچائڻ جي هيءَ جبلت گهٽي ۾ گهٽي وڌيل ۽ مضبوط رهي آهي. جانورن جي ڪابہ جنس، جيڪا پنهنجن ٻچن کي نٿي بچائي، گهڻو وقت بچي ۽ قائم رهي نٿي سگهي.

گهريلو ڳئون پنهنجي نئين چاول ڦر کي لڪائي رکڻ جو جتن ڪندي آهي. انسانن جي رکيل چراگاهن ۾ آن جي اهڙا ڪوشش بيفائدي آهي، پر گذري ويل زماني ۾، جڏهن آن لاءِ چوڌاري خطرو ئي خطرو هو، جتي سوين بگهڙ وات منڊس هر نئين چاول ڦر کي هڙپ ڪرڻ لاءِ تيار ويٺا هوندا هئا، تڏهن ڳئون‌ءَ جي هيءَ عادت تہ ويامڻ مهل هوءَ لڪي، ڪنهن پاسيري هنڌ وڃي ويهندي هئي، آن لاءِ آڳ-بچاءَ جو هڪ نهايت ڪمائتو اپاءُ هو.

پاليل ٻڪي سا ڳئي اِنهيءَ سبب ڪري پنهنجن آڪيرن کي لڪائڻ جي ڪوشش ڪندا آهن. آنهن ٻڪين ۾ خاص طرح آهي جيڪي سڀ ڪان پوءِ انساني پالنا ۾ آيا آهن،

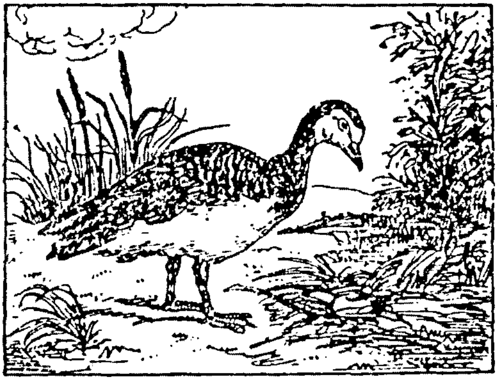

— آڙي آن کي ڍڪي ويٺي —

مثلاً" ڙرڪي ڪڪڙ ۽ ڳيني ڪڪڙ- آنهن ۾ هيءَ پنهنجي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آکيري جي لڪائڻ جي جبلت وڌيڪ پختيءَ مضبوط آهي. ڪن ڪڪڙين جي جنسن ۾ هيءَ جبلت باقي ڪا ٿوري وڃي رهي آهي، ڇو ته اهي تمام گهٽي آڳاٽي وقت کان ماڻهوءَ جي پالنا ۾ آيل آهن. ڪڪڙين جون آهي جنسون، جتي به کين ڪُنڊي ڏبي، اتي ظاهر ظهور ويهي آنا لاهينديون آهن، جيتوڻيڪ اهي به پنهنجون ڪُنڊيون ڪنهن نه ڪنهن پاسيري هنڌ تي وڌيڪ پسند ڪن ٿيون.

آري تي وينل آڙي، جڏهن ڪاڏي جي ڳولا ۾، پنهنجي آکيري تان اٿندي آهي، تڏهن وڌيڪ بچاءَ جي اپاءَ طورپنهنجن آنن کي ڍڪڻ لاءِ انهن تي گاهه ۽ ڇينيا رکي ڇڏيندي آهي. آڙيءَ جو اهو جتن ڪيڏو نه ڪل جهڙو ٿو لڳي، جو ظاهر ظهور پنهنجي آري تان اٿي ٿي ۽ ظاهر ظهور، رڳو عادت جي مجبوريءَ کان، آنن کي ڍڪي ڇڏڻ جو اهو جتن ڪري ٿي! پر پنهنجي جهنگلي دور ۾، وري اهين ڪرڻ سان، ان جي هيءَ قدرتي عادت ايتري ته پڪي ٿي ويئي آهي، جو هوءَ آن کي ڇڏي نٿي سگهي، ۽ هاڻي جيتوڻيڪ ان جو ڪو سبب يا ڪارج باقي نه رهيو اٿس، تڏهن به هوءَ ائين ڪندي رهي ٿي. ڪن حالتن ۾ هوءَ، رڳو عادت پوري ڪرڻ لاءِ، ٻه چار ڪک يا پنجهر ڪٽي آنن تي يا آنن ڏانهن ائين ئي اڇلائي ڇڏيندي آهي!

جهنگلي حالت ۾ مادي سيهڙ پنهنجي ٻت جا وار پٽي، پنهنجن ٻچن لاءِ نرم هنڌ ٺاهيندي آهي. ماڻهوءَ جي پالنا هيٺ اچڻ کان پوءِ به هوءَ، پنهنجي عادت کان مجبور، ائين ڪندي رهندي آهي، جيتوڻيڪ آن حالت ۾ سندس ٻچن جي هنڌ لاءِ ڪپهه ۽ پيون اهڙيون ڪئي ريون شيون ڪيس گڏ ڪري ڏنيون وينديون آهن.

پکيءَ توڙي ڳئون جون هي ماءُ واريون جبلتون انهيءَ

دنيا ۾ هنن لاءِ ڪمائيتيون آهن، جتي سندن آنا يا ٻچا اُٿين جهاجهي، ڪاڇي وڃن ٿا، پر انساني ڪُڌين ۽ وٿاڻن ۾ آهي هنن لاءِ بالڪل زائد آهن. آهي، ڪهڙين حالتن ۾ نه رکو هنن لاءِ بيڪار آهن، پر پاڻ هاڃيڪار هونديون آهن. مثال طور، ڪڏهن ڪڏهن ڳئون پنهنجي ڦر ڪي ليڪي ليڪي، اُٿين ڄٽي ڇڏيندي آهي، جو ان جي مالڪ ڪي اهو ليي نه سگهندو آهي، ۽ آهو موسم جي سختيءَ جي سٺ نه سهي سگهندو آهي ۽ سري ويندو آهي!

ماڻهوءَ سان گڏ رهندڙ جانور جيڪڏهن هن سان سهڪار ۾ هان ٿا تہ هو فائدي ۾ گذارين ٿا. پر انهن ۾ سندن جهنگلي دور جون ڪيتريون ئي جبلتون موجود رهن ٿيون، جيڪي سندن ئي فائدي لاءِ ماڻهوءَ جي ٺاهيل وٿاڻن جي ابتڙ ڪين هلڻ تي مجبور ڪن ٿيون. جيئن جيئن وقت گذرندو، تيئن تيئن جانورن جون اهي ابتڙ جبلتون هيٺيون ٿينديون وينديون، ۽ آخرڪار آهي بنهه ختم ٿي وينديون ـ ڇاڪاڻ تہ ماڻهو جانورن جي انهن جبلتن کي ئي هميشہ بلڪ وڌائڻ جي ڪوشش ڪري ٿو، جيڪي کيس سهوليت وارليون ۽ موافق لڳن ٿيون.

ڳئون، گهوڙا، رڍون ۽ ٻيا گهريلو جانور هميشه جڏهن ويا منڊا آهن ۽ سنڌن ڦر سنڌن سامهون هوندا آهن، تڏهن ڦشرجي، سخت ويڙهاڪ ٿي پوندا آهن. ڪو بہ ماڻهو جانور يا ٻي شيءِ سنڌن ڦر جي گهٽو پرسان ايندي آهي، تہ ڪاندرجي آن سان وڙهڻ لاءِ تيار ٿي ويندا آهن. هيءَ بچاءَ جي جبلت گهريلو جانورن ۾، ۽ خاص ڪري آنهن جي مائرن ۾، اڃا بہ ڏاڍي سخت آهي، ڇاڪاڻ تہ ڪو وقت هو، جڏهن اها سنڌن جنس جي بقا لاءِ هنن لاءِ بيحد فائديمند هئي. هاڻي آها ساڳي جبلت گهڻي تائين هنن لاءِ بيسود بلڪ نقصانڪار

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهي.

٧ - ماءُ جو پيار

ماءُ جو پيار انساني ايجاد نه آهي. اهو حيواني ورثو آهي. اهو جيلن کان به جهونو آهي.

جيئن، قبل انسان جي حيواني حالت منجهان، ماڻهوءَ جي پاڳي ۾ پنهنجي ءَ جو ڪرنگهو آيو آهي، تيئن ماءُ جو پيار به سندس پاڳيءَ ۾ ان ئي دور جي هڪ نشاني آهي. اهو بلڪل آها ماڳي شيءِ آهي، جيڪا پکين ۽ چوپاين ۾ اڄ به موجود آهي. پولڙي جي ماءُ پنهنجي ٻچي کي بنهه انساني ماءُ جهڙو نفيس پيار ڪري ٿي. جڏهن پولڙيءَ جو ڪو ٻچو مري وڃي ٿو، تڏهن هوءَ آن جو ننڍڙو سڙل جسم ڏينهن جا ڏينهن ڪنيو پيئي هلندي آهي، ڪانئي چڏي ڏيندي آهي، ۽ گهڻو وقت، ماٽ ئي ماٽ، ڏک ۾ پري ويئي هوندي آهي. پکين جون مائرون اڪثر پنهنجن ٻچن کي بچائيندي پنهنجي جان قربان ڪري ڇڏينديون آهن. بلڪل ائين ئي رڇن، ۽ شينهن، ۽ واڳن، ۽ ٻين ڪيترين حيواني جنسن جون ماديون ڪنديون آهن.

ائين پلا ڇو آهي ته ننڍڙن جي بچاءَ جي هيءَ جبلت گهڻي قدر مادي جانورن ۾ رکيل آهي، جيڪي عام طرح سيني حيواني جنسن ۾ ڪمزور هونديون آهن؟ ڪرنگهي وارن جانورن ۾ ته، گهٽ ۾ گهٽ، نر سدائين مادين کان وڏا ۽ سگهارا هوندا آهن، ۽ جسماني طرح هن بچاءَ جي ڪم لاءِ پنهنجين مادين کان وڌيڪ مناسب ۽ لائق هوندا آهن. قدرت طرفان هيءُ ڪم نرَ جانورن جي حوالي ڇو نه ڪيو ويو آهي؟ ڇا، هيءَ جبلت مادي جانورن جي سيني ۾ رکي، جيڪي آن جي پوري ڪرڻ لاءِ ايتريون ڀلوان نه آهن، قدرت کان ڪا غلطي ته ڪانه ٿي آهي؟

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

عام طرح چيو ويندو آهي ته انساني ماءُ پنهنجي ٻار کي ٻيءُ کان وڌيڪ پيار ڪري ٿي، ڇاڪاڻ ته ٻار ماءُ جي جسم جو حصو آهي. پر اها ڳالهه بلڪل صحيح ناهي. ماڻهن ۾ ماءُ جو پيارُ ٻيءُ جي پيار کان وڌيڪ پختو ۽ پائدار انهيءَ ساڳئي سبب آهي، جنهن سبب ڪا پکيءَ جي ٻچي جي ماءُ يا ڪا وڇ جي ٻچي جي ماءُ پنهنجي ٻچي کي ان جي پيءُ کان وڌيڪ پيار ڪري ٿي. ماءُ ۾ پنهنجي ٻار لاءِ پيار جو مُنڍ ۾ جيوت جي انساني صورت کان اڳ جي دور وٽان ٿيل آهي، ۽ حيوانن جي انساني جنس کي اهو اتان کان ئي ورثي ۾ مليو آهي.

اوائلي وحشي حالت ۾، جتان هيءَ جبلت شروع ٿي، ماءُ ئي ٻار جي جنم مهل موقعي تي موجود رهندي هئي، ۽ انهيءَ ڪري فقط ماءُ ئي ٿي سگهي ٿي، جنهن جي سيني ۾ هيءَ جبلت ڪارائتي ثابت ٿي سگهي. جنس جي ڪمزور فرد ۾ ئي سهي، پر ان کان، جو هيءَ جبلت ڪنهن ۾ ئي نه پيدا ٿئي، ان ۾ ئي پيدا ٿي سگهي، سا به بهتر ڳالهه ٿي. جيڪڏهن حيوانن جي دنيا ۾ جنسي لاڳاپا هميشه اهڙا هجن ها، جهڙا انسانن ۾ اڄ آهن. جيڪڏهن هڪ پيءُ ۽ هڪ ماءُ وارو ڪٽنب هميشه کان موجود هجي ها، ته ان ۾ هرگز ڪو شڪ نٿو ٿي سگهي ته هيءَ اولاد جي بچاءَ جي جبلت اسان انسانن سميت سڀني جانورن جي خاص طرح نر ماتين ۾ ئي اُسري ها ۽ وڏي پختي صورت اختيار ڪري ها.

ڪن مڇين ۾ نرُ ماءُ پيءُ جي فرض جو سڄو بار پنهنجي سر تي کڻندو آهي. پکين جي گهڻن ۾ هڪ ٻن ذاتين ۾ به اها صورتحال آهي. نر انهن پکي آنن تي ويهي آرو به ڦچائيندو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهي ۽ ٻچن ڦٽڻ کان پوءِ انهن جي سار سنڀال به پاڻ لهندو آهي.
مڇيءَ جو هڪ قسم آهي (ڪرت پٺائين = Stickle back)،
جنهن جي مادي پنهنجن آنن جي وڏي ۾ وڏي دشمن پاڻ آهي.
نه رڳو ان کي انهن لاءِ ڪو چاهه ڪونهي، پر جيڪڏهن
انهن جو پيءُ کيس روڪي پري نه رکي، ته اها هوند سڀ

--ڪرت پٺائين مڇيءَ جو نر آنن کي کائڻ بچائي ٿو-- پنهنجا آنا کائي چٽ ڪري ڇڏي.

مڇين ۾ تمام ڪي ٿوريون ذاتيون آهن، جن جي مادين ۾ پنهنجن آنن يا ٻچن لاءِ ڪو چاهه هجي. انهيءَ ڪري جيڪا ٻارن کي بچائڻ جهڙي حيرتناڪ "ماءُ جي پيار جي جبلت" انسانن ۽ جانورن جي مٿينءَ سطح جي جنسن ۾ ملي ٿي، اها مڇين ۾ ڪانه ٿي ملي. ڪن تمام ٿورين حالتن ۾ جتي مائٽاڻي سنڀال جا منجهن آثار ڏسجن ٿا، اتي آها "پيئيتي جبلت" جي صورت ۾ ئي ڏسجي ٿي.

جيڪي جانور -- ڀڪي ٿوڙي ماڻهو -- سڄي عمر جوڙو جوڙو ٿي رهن ٿا، انهن ۾ مائٽاڻو پيار، ماديءَ توڙي نر ٻنهي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۾، ڪھڙي قدر برابر برابر موجود ڏسجي ٿو. پر جن جانورن جي ذاتين ۾ اهڙا دائمي ڪٽنبي لاڳاپا موجود نہ آهن، انهن ۾ مائٽاڻي پيار جي اها برابري بہ ڪانہ ٿي ڏسجي. حيواني دنيا ۾ ٻچن لاءِ مائٽاڻي سنڀال جو لاڙو ذات يا جنس جي بقا لاءِ، ان جي نئين چاول نسل کي بچائڻ واسطي، قدرت جي هڪ راهہ آهي. اهو لاڙو ماءُ ۾ آهي يا پيءُ ۾، يا ٻنهي ۾ آهي، ان جو دارومدار انهن حالتن تي آهي، جن ۾ جانورن جي ان جنس جي جيوت گذري ٿي يا جن ۾ ان جي اوائلي ابن ڏاڏن جي جيوت جو گذارو ٿيندو هو.

جيئن جيئن وقت گذرندو وڃي ٿو ۽ ننڍن جي سنڀال جي ذميداري "سماج" جي مٿان پوندي وڃي ٿي، تيئن تيئن اها ڳالهہ ممڪن ٿيندي وڃي ٿي تہ پنهنجن ٻارن لاءِ مائٽن جو پيار گھٽبو ۽ هلڪو ٿيندو وڃي. مائٽن ۾ اجتماعي طور ٻارن جي اون وڌندي ويندي، ۽ هاڻي جيڪا خاص پنهنجن ٻارن لاءِ آنڌ مانڌ منجهن ڏسجي ٿي، سا گھٽجي ويندي. گھڻين ڳالهين ۾ ننڍن جي سنڀال ۽ پالنا لاءِ سماج وٽ اڪيلن مائٽن کان وڌيڪ موقعا ۽ وسيلا موجود آهن. هن وقت سماج ٻار جي تعليم جو انتظام ڪري ٿو ۽ ان لاءِ اسڪول هلائي ٿو، استاد رکي ٿو ۽ ڪن حالتن ۾ ٻارن لاءِ ڪتاب ۽ ڪاڳر پڻ مهيا ڪري ٿو. اهي سڀ بندوبست اڳي ٻارن جا مائٽ پاڻ ڪندا هئا- يعني هو ذاتي طور پنهنجن ٻارن لاءِ انهن ڳالهين جو انتظام ڪندا هئا، ۽ نہ ميڙني جي گڏيل فائدي لاءِ عوامي رستي، جيئن هاڻي ٿئي ٿو. ان ۾ ڪوبہ شڪ نٿو ٿي سگھي تہ ايندي انهيءَ ئي رخ ۾ سماج جو اڳتي قدم وڌندو. اسين اهڙيءَ دنيا ۾ رهون ٿا، جيڪا بدلبي رهي ٿي ۽ اڳتي وڌندي رهي ٿي. جيڪڏهن اڄ کان هڪ هزار سال پوءِ اسين هن دنيا ۾ موٽي اچون، تہ اها ايتري تہ بدلجي ويل هوندي،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جو ان کي سڃاڻي ئي ڪونه سگهنداسين. ان ۾ نوان نمونا هوندا، نيون ٻوليون هونديون، نيون قومون هونديون، نوان ڪارخانا، تعليم جا نوان سرشتا، پيا پيا سماجي ناتا ۽ نوان نوان خيال هوندا. اڄ اسين ائين ئي پنهنجا ڪنڌ هيٺ ڪيو پيا ٿا هلون، ڇو ته حالتون سدائين ائين ئي رهنديون جيئن هاڻ آهن. پر ائين هرگز ڪين ٿيندو. گهٽ ڪري جن ڳالهين سان اڄ اسين ٺهيو ويٺا آهيون، آهي هزار يا ٻه هزار سال پوءِ هونديون ئي ڪونه. اسان جو "حال" گذرندي ويندڙ وقت جي رڳو هڪ جهلڪ آهي.

٨ - اڳواڻ جو نقل

ڪيئي سال اڳ، آءٌ ٻهراڙيءَ ۾ پنهنجي ڀيءُ سان رهندو هوس. اسان وٽ رڍن جو ڌڻ هوندو هو. مون رڍن جي نفسيات جي هڪ خاص ڳالهه اتي ڏٺي هئي، جيڪا اڄ به مون کي چڱيءَ طرح ياد آهي.

رڍن کي رات جو واڙي ۾ بند ڪري ڇڏبو هو، ۽ ڏينهن جو چرڻ لاءِ انهن کي ٻاهر ڪڍي ٻهرائي ڇڏبو هو. واڙي کي "دروازي" جي بدران آڙل وانگر هڪٻئي جي مٿان پٽيون ڏنل هونديون هيون، جيڪي هڪ پاسي سرڪائي ڪڍي وٺبيون هيون، ۽ بند ڪرڻ مهل وري سرڪائي ڏيئي ڇڏبيون هيون. ڪڏهن، صبح جو نڪرڻ مهل اڃا سڀ پٽيون سرڪائي پوريون ڪڍي ئي ڪونه سگهبيون هيون، ته رڍن ۾ هلچل مچي ويندي هئي. ۽ سڀ کان اڳ واري رڍ رهيل تختين تان ٽپ ڏيئي، واڙي مان ٻاهر نڪري ويندي هئي. بس آها هڪ رڍ ائين ٽپ ڏيئي واڙي مان نڪتي، ته ان جي پويان پيون سڀئي ڌڻ جون رڍون ان جاءِ تان بلڪل ساڳيءَ ريت ٽپ ڏيئي نڪرنديون وينديون هيون. آڙل جون رهيل پٽيون ته انهيءَ مهل سرڪائي ڪڍي وٺبيون هيون، پر هرڪا رڍ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پاڻ کان اڳيئ رڍ وانگر ان جاءِ تان آهوئي نپ ڏيئي پيئي نڪرندي هئي!

هيءَ نقل ڪرڻ جي جبلت ماضيءَ جي باقيات منجهان آهي. ان جي شروعات رڍن ۾ انهن حالتن هيٺ ٿي، جيڪي اڄوڪين حالتن کان الڳ هيون، جن ۾ هي سڌريل رڍون اڄ رهن ٿيون.

رڍون جابلو جانور آهن. اهي اصل ٽڪرن ۽ اوچن جبلن جون رهاڪو آهن. گهريلو بنجڻ کان اڳ جي جيوت ۾ اهي ڌڻن جي صورت ۾ رهنديون هيون، ۽ هرهڪ ڌڻ جو هڪڙو پوڙهو، تجربيڪار ۽ همت ڀريو گهيٽو اڳواڻ هوندو هو. هي ڌڻ گهڻو ڪري بگهڙن ۽ ٻين جانورن جي حملن جو شڪار ٿيندا هئا. انهن حالتن ۾ رڍون وڙهي يا لڪي نه، پر ڀڄي پاڻ بچائي سگهنديون هيون. سڄي ڌڻ جي حياتي گهڻين حالتن ۾ انهيءَ ڳالهه تي منحصر هوندي هئي، ته انهن مان هرهڪ ڪيتريءَ سچيتائيءَ ۽ ڪهڙيءَ ڦڙتائيءَ سان پنهنجي اڳواڻ جو نقل ٿي ڪيو. رڍن ۾ جيڪا پنهنجي اڳواڻ جي پوئلڳيءَ ۽ نقل ڪرڻ جي عادت آهي، سا هنن اهڙين ئي حالتن ۾ هزارن لکن سالن جي هلندي حاصل ڪئي آهي، جڏهن ڪين، دشمن کان ڀڄندي، پنهنجي اڳواڻ جي پٺيان اندا ڌند ڪڏن تان، ٽڪرن تان، ايڪڙين تان، گهيڙن ۽ گهاٽن تان ائين ڀڄٽو ۽ ٽپٽو ٿي پيو، جيئن سندن اڳواڻ ۽ ان جي پويان ٻيون رڍون سندن اڳيان پنهنجي ساهه بچائڻ لاءِ اندا ڌند ٽپنديون، ڇال ڏينديون ۽ ڀڄنديون ٿي ويون. منجهانئن اهي جيڪي ائين ڪري ٿي سگهيون، سي حياتيءَ جي ڪشمڪش ۾ بچي ٿي ويون، ۽ جن ائين نٿي ڪيو، سي مقابلي ۾ ڪِري ٿي پيون ۽ ناس ٿي ٿي ويون.

نقل ڪرڻ جي جبلت، انهي ڪري، رڍن وانگر جهنگلي جيوت گذاريندڙ جانورن جي ذاتين لاءِ فائدي واري جبلت آهي؛

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پر هن وقت خود رڍن لاءِ ٻه اها ڪنهن ڪم جي ڪانهي، چاڪاڻ تہ هاڻي هو ميداني علائقن جون رهاڪو ٻنجي چڪيون آهن. اڳواڻ جي پوئلڳيءَ جي جبلت انهن سڀني جانورن ۾ موجود آهي، جيڪي ڌڻن ۾ ۽ وارن ۾ رهندڙ آهن. اها منجهائڻ گهٽڻ لاءِ ڪمائتي جبلت آهي.

- قدرت جو سکيا گهر

رڍن ۽ ٻڪرين جا ڦر راند ڪندي، ٽپندا ڪڏندا رهندا آهن. سون ڇيلا ۽ ڇيليون رستي ويندي ڏٺيون آهن تہ هلندي هلندي، اوچتو وٺي ٽپنگ ڏينديون، ۽ ڪڏهن هِن پاسي ڪڏهن هُن پاسي وٺي ٽپا ڏينديون، ۽ ڪڏهن ڪڏهن تہ سڌيون هوا ۾ ائين وٺي ڇال هڻنديون، جو ائين سمجهبو تہ ڄڻ منجهن ڪو اهڙو اسپرنگ آهي، جو اوچتو ڇڙي پيو اٿن ۽ هو انهن ٽپڻن ڏيڻ ۽ ڇالن مارڻ لاءِ مجبور آهن! ڊارون کان اڳ جي سائنسدانن کي انهن جي اها روش ڪيتري نہ عجيب لڳي هوندي؛ پر جيڪي ارتقا جي ڳالهہ کي مڃيندڙ آهن، تن لاءِ اها ائين سڀن‌سڌي ۽ صاف آهي، جهڙو ڏنو وائنو ڏينهن.

راند قدرت جي سکيا جو وسيلو آهي. راند زندگيءَ جي جي ايندڙ ذميدارين کي منهن ڏيڻ جي تياري آهي. جانورن جي ٻچن کي اڳتي پنهنجي جياپي لاءِ ڇا ڇا ڪرڻو پوندو، ان جي هو ننڍپڻ ۾ راند روند رستي مشق ڪندا آهن. هيءَ ڳالهہ، انساني ٻارن سميت، سڀني جانورن سان لاڳو آهي. ڇيلا ۽ گهيٽا پڻ راند ۾ انهيءَ سا ڳئي سبب سان ٽپندا ڪڏندا آهن، جنهن سان انساني ٻار، شينهن جا ٻچا ۽ ڪتن جا گلر وغيره ڊوڙندا ڀڪندا، لڪندا ڇپندا ۽ وڙهندا گرندا آهن. گهڻو ڪري ائين ڏسبو آهي تہ گهيٽا ۽ ڇيلا ڳولي ڪنهن لاهيءَ يا چاڙهيءَ تي ٻيڻا ٽپندا ۽ ڇال ڏيندا آهن. اهي جايون کين راند لاءِ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻچڙن جو ڪم ڏين ٿيون.

ٻچڙا ۽ گهڻا جابلو جانورن جو اولاد آهن، جيڪا جيوت هاڻي هو گذارين ٿا، سندن طبيعت ان کان بلڪل جدا جيوت لاءِ جُڙيل ۽ ٺهيل آهي. هنن جي سکيا جبلن ۾ جيوت گذارڻ لاءِ ٺيل هئي. راند ۾ سندن ٽپڻ ڪڏڻ، ڊوڙڻ ڊڪڻ ۽ ڇال هڻڻ هنن جي تربيت هئي اُن جيوت لاءِ، جيڪا کين وڏي هوندي گذارڻي هئي. اُن وسيلي سندن ٽنگا ۽ مُشڪون، ڪُر ۽ نريون مضبوط ٿيون ٿي، ته جيئن هو تکا ڊوڙي سگهن ۽ وڏا وڏا ڇال ۽ ٽپا ڏيئي سگهن؛ ننڍپڻ جي هن راند ۾ هو ٽڪرن کان ٽپ ڏيئي هيٺ صحيح سلامت اچي پوڻ، ٽڪرين جي لاهين تان ترڪي ڪرڻ بنان ڊوڙڻ ۽ ٻيون اهڙيون ترڪيبون سکي سگهيا ٿي. پر هاڻي سندن اها تربيت بيجا ۽ غيرضروري آهي. ٻڪرين ۽ رڍن جي ٻچن جي راند، خود انساني ٻارن جي راند وانگر آهڙيءَ جيوت لاءِ تياريءَ جي راند آهي، جيڪا جيوت هو گهڻو گهڻو وقت ٿيو جو ڇڏي اڳتي وڌي آيا آهن. ماڻهوءَ جي ٻارن جي راند هنن جي تياري آهي پنهنجي وڏڙهو جيوت گذارڻ لاءِ جيڪا سندن وحشي ابا ڏاڏا گذاريندا هئا؛ ۽ رڍن ۽ ٻڪرين جي ٻچن جي راند هنن جي تياري آهي جبلن تي ۽ دشمنن جي وچ ۾ پنهنجي جيوت گذارڻ لاءِ، جيڪا انهن جا جهنگلي ابا ڏاڏا اوائلي وقتن ۾ گذاريندا هئا. جڏهن ٻچڙا راند ڪن ٿا، تڏهن هو ڄڻ پنهنجي ٻاراڻي اسڪول ۾ داخل ٿا ٿين. هو اتي انهن ڳالهين جا سبق وٺن ٿا، جيڪي پوءِ هو پنهنجي سچ پچائيءَ واريءَ جيوت ۾ عمل ۾ آڻيندا. پر اسان جي گهريلو ٻڪرين جي جيوت جون حالتون سندن وحشي ابن ڏاڏن جي حالتن کان اڄ ايتريون ته ڦريل آهن، جو سندن "اسڪول" جي اها تعليم هنن لاءِ بنهه اجوڳ ۽ بي مقصد آهي. پنهجي ننڍپڻ ۾ جيڪي هو سبق سکن ٿا، اهي پنهنجي سچ پچائيءَ واريءَ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جيوت ﻫ هو ڪڏهن ٻہ ڪم ڪونہ آڻيندا. ٻڪرين جي تعليم، ٻين ڪيترن جانورن وانگر ٻنهہ ٻيجا ۽ اڻ وقتائتي تعليم آهي.

١٠ - آسماني ٻار

ٻڪريون ۽ رڍون جابلو جانور آهن. آنهن جا ابا ڏاڏا ' آسمان '، ﻫ

— ٻڪريون اصل جابلو چوٽين جون رهندڙ آهن —

رهندا هئا - يعني دنيا جي انهن اوچن جبلن ۽ جبلن جي انهن چوٽين تي، جتي، ڪين هيٺانهين ميداني علائقي مان سندن ٻکين خونخوار دشمنن پهچائي، لڪڻ ۽ پناهہ وٺڻ تي مجبور ڪيو هو. اسان جون گهريلو ٻڪريون گهڻو ڪري هيٺانهين ميداني علائقن جون رهندڙ آهن. اوهين جيڪڏهن انهن جي هلت چلت جانچيندا، تہ ڏسي سگهندا تہ هو اهڙيون ڪيتريون ڳالهيون ڪنديون رهن ٿيون، جيڪي هو ڪڏهن ٻہ هوند

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

نہ ڪري سگهن ها، سواءِ انهن حالتن جي، جو هنن ڪنهن زماني ۾ اوچن جبلن تي جيوت گذاري آهي ۽ اتان پوءِ چوٽين تان لهي، ۽ لڪن ۽ گهاٽن منجهان نڪري، هيٺانهن ميداني علائقن ۾ هواچي رهيون آهن. اوهان اڪثر ڏٺوهوندو تہ ٻڪري ڪاٺ جي سڱين تي، گاهہ جي ڍڳن تــي، مٽيءَ جي دڙن ۽ گهرن جي ننڍين ڇتين تي چڙهي بيٺي هوندي آهي. ٻڪريءَ جي طبيعت جو اهو لاڙو منجهس تڏهن جو پيدا ٿيل پائنجي ٿو، جڏهن ان جــا اوائلي ابا ڏاڏا دنيا جــي اوچن پهاڙن ۽ انهن جي اوچين چوٽين تي رهندا هئا. ۽ آسماني چوٽين تــي رهندڙ مائٽن جي هن آسماني پــار لاءِ هاڻي مٽيءَ جو دڙو ۽ گاهہ جو ڍڳ جبل جي چوٽيءَ جي برابر آهن، جن تي چڙهي، ڪڏهن ڪڏهن، هو هيٺ ڌرتيءَ جو نظارو ڪندو ٿو رهي.

ٻڪريءَ ۾ هڪ ڳالهہ هيءَ بہ هوندي آهي تہ ان کي لڳ ڀڳ جيڪا بہ شيءِ ملي سگهندي آهي، ان تي هوءَ گذارو ڪري ويندي آهي. اها ان جي صلاحيت پڻ ڪيس انهن غيرآباد ۽ خالي جابلو چوٽين تي جيوت گذاريندڙ سندس ابن ڏاڏن کان ورثي ۾ مليل آهي. مٿي انهن آسماني بيابانن ۾ ٻڪرين پنهنجي حيواني جنس جــي تقريباً سڄيءَ جيوت جو عرصو گذاريو ۽ آتي ئــي ان ڪاٽي ڪــال وڏ ڊگهي عرصي ۾ ان جي تنتي ۽ مشڪي سرشتن جا بنياد پيا، ۽ اتي ئي اهي وڌيا ۽ جڙي راس ٿيا.

ٻڪري ائين شوق لاءِ اخبارن جا پنا ۽ پراڻيون اگهڙيون کائي ٿي ڪائي. هوءَ اهي هضم بہ ڪري ٿي. ڪاغذ ڪاٺ مان ٺهي ٿو، ۽ اگهڙيون ڪپهہ مان جڙن ٿيون، جيڪا ڪيميائي خيال کان ڪاٺ جهڙي ئي آهي. ڪاٺ جي سڄي تاندوري مواد کي ”سيليولوز“ (Cellulose) سڏجي ٿو. سيليولوز ڪيمائي طور ”اسٽارچ“ (Starch) جهڙو ئي آهي، ۽ هن ڳالهہ ۾ حقيقتاً

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پڻ اسٽارچ جھڙو ئي آهي، جو جڏهن هضم ٿو ٿئي ته بدلجي کنڊ بڻجيو پوي. تجرباتي شيشي جي نليءَ ۾ الله ڏنو پڻ سيلولوز تي گندرف جو تيزاب هاري ان کي هضم ڪري سگهون ٿا. اخباري پني تي گندرف جو تيزاب وجهو ته اهو پڻ بدلجي کنڊ ٿي پوندو. هن سيليولوز کي اسين پنهنجي بدن ۾ هضم نٿا ڪري سگهون، ڇاڪاڻ ته اسان جي هاضمي جي وسن ۾ ان لاءِ گهربل ڪيميائي جزا موجود نه آهن. ٻڪري ان کي هضم ڪري سگهي ٿي. هوءَ اوڳاريندڙ جانور آهي. هوءَ پنهنجو اوڳر چٻاڙي سگهي ٿي، ۽ سيني اوڳر چٻاڙيندڙ جانورن جي اوجهريءَ ۾ چار خانا ٿين ٿا. انهيءَ ڪري اهي پنهنجي خوراڪ ۾ ڪيترين ئي اهڙين شين شامل ڪري سگهن ٿا، جيڪي، ماڻهوءَ وانگر ٻيا جانور ڪانه نٿا سگهن ۽ ڇڏي ڏين ٿا.

آهي جيئو جيڪي 'آسمان' ۾ چاوا هجن، تن لاءِ هيٺانهين ميداني ترتي ڪيڏي نه بي لطف ۽ بي مزي شيءِ هوندي! جاباو چوٽين جا ٻار، جن کي مجبورا هڪ ساريڪن ميدانن ۾ رهڻو پوي ٿو، اهي پنهنجي وطن جي ٽڪرن ۽ جبلن لاءِ ڪيترو نه تانگهيندا هوندا! چون ٿا ته بئبيلان جي بادشاهه کي پنهنجي ميڊيا جي ملڪ مان آندل رانيءَ جي دل کي پرچائڻ لاءِ اڄ ۾ وجهڻ جهڙا لٽڪندڙ باغ ۽ هڙادڙو جبل ۽ ٽڪر جوڙائڻا پيا هئا، انهيءَ لاءِ ته هوءَ پنهنجي جابلو وطن جي پهاڙن، ٽڪرن ۽ ماٿرين کي ياد ڪري، دلگير نه ٿئي.

ڪيتري قدر نه اسان جي دل جي آڪير اسان جي ماضيءَ جي پيداوار آهي! جيڪا جيوت اسين پوئتي ڇڏي آيا آهيون، اسان جي دل جي ڇڪ ان جيوت ڪان پوءِ ۾ اسان ۾ ساهه پيئي ڪٿي. اسين انهن پڻادن مثل آهيون، جن جي

چورڻ پورڻ جـون ٽارون سوين سـال پوڻي چڏيل زمانـي سان ڳنڍيون پيون آهن. اسان مان هرهڪ جي اندر ۾ هڪ ڪان وڌيڪ، قديم ڪان قديم‌تـر زمانن جـا، اڏ مـئـا اڌ جيئرا بوٽا هڪٻئي سان گڏيا ويٺا آهن. ٻارن جو پينگهه ۾ جهولڻ، وڻن تي چڙهڻ ۽ ٻڪين جي آڪيرن مان آنن ڪڍڻ جو شوق، ۽ عام ماڻهن جي دلين ۾ گهاٽن ٻـيـلـن ۽ جهنگلن ۾ گهمڻ جو امنگ ــ اهي سڀ اسان جي آنهيءَ پراڻيءَ جهنگلي جيوت جا اسان ۾ رهيل نشان آهن، جڏهن اسين سڀ وڻن ۾ رهندا هئاسين ــ جنهن جيوت کي ڇڏئي، ارتقائي ايامن جي خيال کان، اسان کي ڪو ايترو گهڻو عرصو به ڪونه گذريو آهي. اسان جو اڄوڪو پينگهو ۽ جهولنڌڙ ڪرسي اسان لاءِ هڙراڏو وڻن جا ڏار ۽ چوڏيون آهن، جن تـي ويهي اسين ڪڏهن مزي سان لڙڪندا ۽ جهولندا هئاسين. هونئن ماڻهو ڪڏهن به اهي شيون ايجاد ڪري نه سگهن ها، ڇاڪاڻ ته انهن جي ايجاد ڪرڻ جي ٻيءَ حالت ۾ مندن فطرت جي ڪنهن عنصر کي ضرورت ئي ڪانه محسوس ٿئي ها. اسان جي اوائلي ابن ڏاڏن جا اڻ ڳڻيا سال وڻن تي بسيرا هوندا هئا ۽ اتي هو ڪم سان، لاچاريءَ کان ۽ ٻڻ ڪڏهن مزي خاطر انهن تي ائين لڙڪندا ۽ جهولندا رهندا هئا، جيئن اڄ اسين پينگهن ۾ يا جهولنڌڙ ڪرسين تي ويهي ڪڏهن ڪڏهن انهن جهولن ۽ لوڏن جو لطف وٺندا آهيون.

پراڻن دورن جي باقيات جـي هيءَ ڳالهه ڪيڏي نـه هڪ عجيب ڪنجي آهي، جنهن سان انهن دورن جي بند ٿيل ٿهخانن جا قلف کولي، اسين معلومات جا ڪيڏا نه ڀڪندڙ خزانا ڏسي سگهون ٿا، جن جي ڄاڻڻ ۽ سمجهڻ جي ٻيءَ حالت ۾ اسان وٽ ڪا وات ڪانهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

١١ - ڪڪڙن جون عادتون

گهريلو ڪڪڙ جو ابو ڏاڏو هندستان جو رهواسي جهنگ ڪڪڙُ آهي. هيءَ پکي گهاٽي ڳاڙهي رنگ جو ٿئي ٿو، ننڍن وڻن تي چڙهي سهڻدو آهي، ۽ لاڳيتو هر رات ساڳئي ساڳئي هنڌ تي چڙهي ويهندو آهي. ان جي مادي هيٺ زمين تي آنا لاهيندي آهي ۽ اتي آرو پچائيندي آهي؛ آني لاهڻ کان پوءِ ان جي عادت آهي ته ٻيهي ڪَرڪندي آهي. پکين ۾ جهنگ ڪڪڙ جي هيءَ عادت اڄرج ۾ وجهڻ جهڙي عادت آهي. هنن ۾ نَرُ گهٽين ڪڪڙين جي پورت ڪندو آهي. نَر ڪڪڙ بيحد ويڙهاڪ آهي، ۽ صبح جو سج اڀرڻ کان اڳ، اسان جي گهريلو يا شهري ڪڪڙن وانگر، اٿي ٻانگون ڏيندو آهي.

اسان جي گهريلو ڪڪڙن جون ڪيتريون عادتون آهن، جن کي اسين فقط سندن جهنگلي ابن ڏاڏن جي طريقن کي ڏسڻ کان پوءِ سمجهي سگهون ٿا. اهي سندن عادتون ڪي بنهه زائد نه آهن، يعني آهي انهن لاءِ بيڪار ته نه آهن، پر جيڪڏهن هو اصل کان ائين گهريلو حالتن ۾ رهن ها، جيئن هاڻي رهن ٿا، ته آهي سندن عادتون يا طور طريقا شايد منجهن پيدا ئي ڪونه ٿين ها. جهنگلي ڪڪڙن ۾ اهي عادتون ۽ طريقا انهيءَ ڪري پيدا ٿيا، جو آهي سندن انهن رهائشي حالتن ۾ هُنَن لاءِ ڪمائتا ۽ ضروري هئا. گهريلو ڪڪڙن ۾ اهي طريقا ۽ عادتون اڄ به موجود آهن ، پر آهو وڃو ان ڪري، جو آهي ڪين ورثي ۾ مليون آهن.

پاليل ڪڪڙيون هيٺ زمين تي آنا لاهين ٿيون ۽ اتي آرو پچائين ٿيون. پيا گهٽو ڪري سڀ پکي مٽي وڻن ۾ آکيرا ناهي، اتي آنا لاهيندا ۽ آرو ڪندا آهن. هن ڳالهه ۾ گهريلو ڪڪڙيون پنهنجن ابن ڏاڏن جي طريقي تي هلن ٿيون.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پر هو سمهن آهوئي ٻين عام پکين وانگر وڻن تي ٽيون — پوءِ آهي سچا پچا وڻ اٿن يا هڙادو، تنهن سان واسطو ڪونهين. اها به سنڌن ابن ڏاڏن جي ٻـَر آهي. بدڪن ۽ آڙين وانگر هو هيٺ زمين تي ڪونه سمهن. هنن جي هيءَ به عادت آهي ته پنهنجن جهنگلي ابن ڏاڏن وانگر هر رات ڳولي وڃي ساڳيءَ جاءِ تي مٿي سمهن. ننڍن چوزن کي ڪٺي به ٽي پيرا شام جو مٿي هڪڙيءَ جاءِ تي ويهاري ڇڏيو؛ پوءِ اڳتي هـو پاڻيهي پنهنجي وقت تي، اتي ان جاءِ تي چڙهي، وڃي آرامي ٿيندا.

پاليل ڪڪڙ لڪي آنا لاهيندي آهي. پـر هن جي طبيعت آهي ته آني لاهڻ کان پـوءِ ڪـَڙڪـَڙ ڪري، ان جو اعلان ڪندي آهي. اٿين سمجهي سگهجي ٿو تـه اهي سڀئي سنڌس عادتون، عملي طور، هڪٻئي جي ابتڙ آهن. اڄ جي حالتن ۾ واقعي اٿبن لڳي ٿو، پر گهريلو جانورن جي عادتن کي سمجهڻ لاءِ اسان کي ياد رکڻ گهرجي ته هينئن جون جبلتون سنڌن رهائش جي اڄوڪين حالتن کان بلڪل نرالين حالتن هيٺ آسريون ۽ وڌي پختيون ٿيل آهن. ڪڪڙ پنهنجي جهنگلي رهائش ۾، پنهنجا آنا لڪائي لاهيندي هئي ۽ پوءِ ڪـَڙڪندي به هئي؛ پر ان زماني ۾ هن قدرتيءَ تي ڪڪڙ کان سواءِ ٻيا به جيڪي جانور رهندا هئا، سي ماڻهوءَ جهڙا ڪي ڏاها بـه ڪونه هئا.

اندازو لڳايو ويو آهي ته ڪڪڙ پنهنجيءَ ڪُڏيءَ مان نڪرندي، وٺي ڊوڙندي آهي ۽ ڪرڪندي آهي؛ اها ان جي ڪيڏ آهي، جنهن سان هوءَ، پنهنجي جهنگلي حالت ۾، پنهنجي دشمن لومڙ کي منجهائيندي هئي. لومڙ ڪڪڙ جي ڪرڪر تي وٺي ان جي پٺيان پوندو هو، ۽ ان جي آنن جي آکيري جو خيال حالي لومڙ جي دل تان لهي ويندو هو. تـنـهن ۽ ٻيڻا پنهنجن آکيرن کـي بچائڻ لاءِ اڄ به دشمن کي ڀلائڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جين اهڙيون انڪلاون ڪندا آهن. اهڙي شايد معقول سمجهاڻي ٿي سگهي ٿي، جو ڪُنڊيءَ ۾ آري تي وينل ڪڪڙ ڪي ٻه ٻچا ٿيا هجن، پر ٻچا ٿيا به آهي، ته، هڪ ڪڪڙ ڪائي، ڏاڍيان ڪَرڪَر ڪندي، وٺي ڊوڙندي آهي.

ڪڪڙ ڪي جڏهن انهن ٻچارن آهي تڏهن ان جو زور سان ڪرڪر ڪرڻ ۽ پچڻ، شايد، ان جي آني لاهڻ ڪان پوءِ ڪَرڪَر ڪرڻ ڪان الڳ ڳالهه آهي. سون ڏٺو آهي ته جڏهن ڪڪڙ ڪرڪندي آهي، تڏهن سندس مڙس ڪڪڙ ۾ 'ڪَٽَڪ ڪَٽَڪ' ڪندو آهي. اهو ٻنهي جو گڏجي ڪرڪڻ، سندن جهنگلي جيوت ۾، شايد انهيءَ ڪري هو، جو هنن ٻنهي هڪٻئي کي ان سهل ڳولي لهڻ ٿي گهريو. جهنگلي ڪڪڙ ڪٽنبن جي حالت ۾ رهن ٿا، هر ڪٽنب ۾ هڪ نر ۽ ان سان واڳيل ڪيتريون ئي ماديون ٿين ٿيون. نر ڪڪڙ پنهنجن مادين جي سلسلي ۾ سخت غيرتي پکي آهي. هو هنن سان پورو پڌل رهي ٿو. هو پاڻ کي آنهن جو مالڪ ۽ 'سنڀاليندڙ' سمجهي ٿو. جڏهن هن جي ڪٽنب جو هڪڙو ميمبر پرپرو ٿي، پنهنجي آکيري ۾ آنو لاهي ٿو ۽ آني لاهڻ ڪان فارغ ٿي، اعلان ڪري ٿو ته، وڌيڪ ڪيس پريءَ رهڻ جي گهرج ڪانهي، تڏهن سندس نر ساٿي ان جي جواب ۾ ڪَرڪي ٿو ۽ ان کي ڏَسي ٿو ته ڪٽنب جا ٻيا ڀاتي ان وچ ۾ ڪٿي وڃي ٻهتا آهن، ته جيئن اهو ڪم سان پوئتي رهجي ويل سندن ساٿي کين ڳولي ۽ ڊوڙي، اچي ساڻن ملي. سون ڏٺو آهي ته اهڙن وقتن تي نر ڪڪڙ ڪجهه ڪجهه پريشان ۽ بي آرام لڳندو آهي، ۽ ٻئي ڪنهن پاڙيسري ڪٽنب جي ميمبر جي جواب ۾ نه پر فقط پنهنجي ڪٽنب جي ميمبر جي جواب ۾ ڪرڪندو آهي.

١٢ - اچا معجزا ٿيندا

گهريلو ڪڪڙين جي وڌيڪ سڌريل ذاتين لڪي آنا لاهڻ يا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لڪائي پنهنجين ڪُتين جوڙڻ جي عادت بلڪل ڇڏي ڏني آهي، جيڪا سندن اصلوڪن جهنگلي مائٽن ۾ ايتري اڻل ۽ پختي ٿيل آهي. هنن ۾ سچو سال، مينهن مندن ۾، آنن لاهڻ جي نئين عادت پڻ پئجي چڪي آهي. پاليل ڪڪڙ به هڪ پکي آهي. پنهنجي جهنگلي حالت ۾، ٻين پکين وانگر، هوءَ بهار جي مند ۾ آنن جو تور ڪندي آهي ۽ آرو پچائي ٻچا ڦوڙيندي آهي. پوءِ رهيل سڄو سال هوءَ ڪوبه آنو ڪانه لاهيندي آهي. پر پاليل ڪڪڙين جي ذاتين جي چونڊ ڪري، هاڻي اهڙيون ڪڪڙيون به پيدا ڪيون ويون آهن، جيڪي لاڳيتو، لڳ ڀڳ هرروز آنا ڏينديون رهن ٿيون.

ساڳيءَ ريت، ڳئن کي اهڙي تربيت ڏني ويئي آهي، جو ساڳئي پيٽ تي هنن جي کير ڏيڻ جي مدت وڌي ويئي آهي. جيڪڏهن آنن مان ٻچن ڦوڙڻ جو ڪم اسين هٿرادو مشينن کان وٺندا رهون ۽ پالنا لاءِ رڳو اهڙيءَ ذات جون ڪڪڙيون چونڊيندا رهون، جيڪي رڳو آنا پيون لاهينديون هجن، ته اسين اهڙي قسم جون ڪڪڙيون پيدا ڪري سگهون ٿا، جيڪي سڄو سال آنا پيون لاهينديون هجن، ۽ ڪڏهن به آنن تي ويهي آري پچائڻ، ڪرڪر ڪرڻ يا پنهنجن ٻچن کي چڳائڻ جو خيال نه ڏيکارين – [جيئن هاڻي ٿي به چڪو آهي]. اهڙيءَ طرح هي به ممڪن آهي ته اهڙيون ڳئون تاتي ۽ پيدا ڪري سگهجن، جيڪي، ڀيري ڀيري لڳڻ ۽ ويامڻ جي عمل کان سواءِ ئي، سدائين سُوائون هجن ۽ رڳو پيون کير ڏين.

جانورن توڙي ٻوٽن جي جنسن ۾ گهريلو يا "هٿرادو" چونڊ جي اجا شروعات آهي. رڳو آهي، جن جا ذهن اينڌڙ وقت ۾ پري پري تائين ڏسي سگهن ٿا، آهي هن اسان جي ڌرتيءَ تي اينڌڙ زمانن ۾ واقع ٿيندڙ آنهن ؛ شمار معجزن جا خواب ضرور لهي سگهن ٿا، جيڪي انسان پنهنجو پاڻ تي ۽ سائنس گڏ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

گذاريندڙ جنسن تي عمل ۾ آڻي سگهندو. هن اڳيئي انهيءَ
هڙراڏو چونڊ ۽ گهريلو تاتَ سان ڪمڏن ڪان خالي ٿوهر آڻايا
آهن، ساوا گلاب پيدا ڪيا آهن ۽ ڪڪڙين بنان نارنگيون،
صوف، ڊاک، ڪيلا ۽ اناس پوکيا ۽ ڪاڏا آهن. ساڳيءَ ريت،
جيڪڏهن پنهنجي مٽن ڪي ايڏانهن لائيندو، ته هو بلورن جيڏن
داڻن واري سرنهن، پٽ جهڙن نرم وارن واريون رڍون، ۽
۽ آهي پٽاريون ڳئون ۽ سينهون پيدا ڪري سگهي ٿو، جيڪي
آنڊهيي ڪيرَ پيون ڏين ۽ ڪڏهن به ڪانگهاريون نه ٿين.

١٣ - ڪڏهين وارا جبل واسي

خبر نه آهي ته اسان مان ڪيترن، جيڪي اڻين ٿي ڪبوتر
ڏسندا رهون ٿا، انهيءَ ڳالهه تي عجب ڪاڏو هجي ته نيٺ هي
پکي ڇو نتا وڻن تي وبهن ۽ آکيرا ٺاهين، جيئن ٻيا پکي گهٽو
ڪري ڪن ٿا، ۽ ان جي بدران وڃيو وڃيو هو هڙراڏو ٺهيل
گهرن ۽ جاين ۾ ٿا ويهن ۽ گهر ٿا ٺاهين!

گهريلو ڪبوتر جا لڳ ڀڳ ٢٠٠ الڳ الڳ قسم
آهن. اهي سڀ آن 'جابلو ڳيري' جو اولاد آهن، جيڪو يورپ
جي ساسونڊي ڪناري وارين جابلو آڻيڪرڻن ۾ پنهنجا گهر
ٺاهيندو آهي. هيءُ جابلو ڳيرو وڻن تي ويهندڙ پکي نه آهي.
هو ٽڪرن تي وبهي ٿو، ۽ آنهن جي سيرن ۽ ڦوڙن ۾ پنهنجا
آکيرا ٺاهي ٿو. گهريلو ڪبوتر ماڻهن جي هٿ جون ٺهيل
سيرون ۽ ڦوڙ يا "غار" ڳڙلي، انهن ۾ پنهنجو بسيرو بنائي ٿو
سو به انهيءَ ڪري، جو سندس ابا ڏاڏا جابلو آڻيڪرڻن جا
رهاڪو هئا ۽ پنهنجا آکيرا اتي ٽڪرن جي چٽرن ۽ ڦوڙن ۾ ٺاهيندا
هئا. هن جي دل وڻن جي چوٽين ڪان وڌيڪ گهرن جي ڇتين
سان لڳي ٿي، ڇاڪاڻ ته مسجد جو منارو يا گهر جي ڇت
وڻ ڪان وڌيڪ هن کي پنهنجي دلپسند جابلو ايڪڙي محسوس

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٿئي ٿي.

جيڪڏهن ڪبوتر ڦهريائين يورپ بدران آمريڪا ۾ ۾ پاليو وڃي ها، ته ان جو ڦهريڻ ايو ڏاڍو اهو جهنگلي ڪبوتر هجي ها، جيڪو ڪنهن وقت بيشمار تعداد ۾ اتر آمريڪا جي اڀرندي ڪناري وارن ٻيلن ۾ رهندو هو - جنهن کي ”مسافر ڪبوتر“ (Passenger pigion) سڏجي ٿو. ان حالت ۾ پوءِ اهو گهريلو ڪبوتر، پلجڻ کان پوءِ ٻيهر وڻن ۾ ويهي ها، ۽ اسان جي اڄوڪي گهريلو، غارن جي رهاڪو، گهُوگهُو ڪندڙ ڪبوتر کان بلڪل نرالو هجي ها، جيڪو هن وقت اسان جي گهرن ۽ وڏن وڏن گودامن جي - هٽراڏو، جبل جي ڏيکائي ڏيندڙ ڦوڙن ۽ چيرن ۾ رهي ٿو. آهو آمريڪي گهريلو ڪبوتر پوءِ وڻن ۾ آکيرا ٺاهي ها ۽ اتي سمهي ها، ۽ ٻڻ منڊ تي خانه بدوشيءَ جا لاڙا ڏيکاري ها. 'جابلو گيرو' خانه بدوش پکي نه آهي، تنهنڪري اسان جي گهريلو ڪبوترن ۾ خانه بدوشيءَ جي چڪ ڪانهي. پر جيڪڏهن گهريلو ڪبوتر آمريڪي جهنگلي ڪبوتر جو اولاد هجي ها، ۽ نه يوروپي جابلو گيري جو، ته ان ۾ خانه بدوشيءَ جي چڪ ضرور موجود هجي ها، ۽ ان کي آڏاسي وڃڻ کان روڪي ويهارڻ لاءِ شايد اسان کي پنهنجين اڄوڪين گهريلو بدڪن ۽ آڙين وانگر، آن جا منڊ تي پَر ڪٽي يا پڃي ڪيس اڏامڻ کان لاچار ڪري ڇڏڻو پوي ها.

١٤ - سوئرن ۾ وحشي جيوت جا نشان

گهريلو سوئر - يا، گهٽ ۾ گهٽ، آن جون مغرب ۾ رهندڙ جنسون - يورپ جي جهنگلي سوئر جو اولاد آهن؛ ڇين جا ۽ ٻيا مشرق جا گهريلو سوئر، جيڪي شايد هندستان جي جهنگلي سوئر جي نسل مان آهن، انهن جي جدا ذات آهي. پنهنجي جهنگلي حالت ۾ هيءُ جانور ننڍن ننڍن وارن ۾ رهي ٿو ۽ سندس ڪاڏو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻوڙن جون پاڙون ۽ ڳيرڪيُون آهن، جيڪي هو پنهنجي ننڍي پر
طاقتور ڏوناڙ سان زمين سان کوٽي، ٻاهر ڪڍي، يا مٿان سُنڍي
کائي ٿو. جهنگلي سوئر گهڻين مادين رکڻ وارو ۽ ڪٽنبي
لاڳاپن ۾ رهندڙ جانور آهي. پنهنجي هڪ ٿوري ويجهي مائٽ،
رنوسيرس (Rhinoceros)، وانگر هن کي گپ سان ۽
چڪڙ سان گهڻي پريت آهي. گهڻو ڪري ڏسبو آهي ته هو
گپ سان ليٿو، ڪنهن نه ڪنهن چڪڙ ۾ پيو هوندو آهي،
۽ اُس جي تڙڪي تي ڏاڍي سڙي سان اُن ۾ رڪي رڪي پيو
ليٽڙندو آهي. هيءُ جانور پنهنجيءَ جنس سان، خطري جي مهل،
ڏاڍو وفادار رهندو آهي - ڪڏهن ته پنهنجي جان
جوکي ۾ وجهي به پنهنجن ٻچڙن کي ۽ مادين کي بچائڻ جي
ڪوشش ڪندو آهي. جيڪڏهن سندن ولر جي ڪنهن ميمبر
ڪٿي دانهن ڪئي، ته سڄو ولر جو ولر اُن کي جوکي مان
ڪڍڻ لاءِ پاڻ کي قربان ڪري ڇڏڻ لاءِ تيار ٿي ويندو. هو
ڪنهن تي جُلهه ڪندا ته پٺيءَ جا وار اڀا ٿي ويندن ۽ اهڙا ته
خوفناڪ ٻُهڪار ڪندا، وٺي ان تي ڪاهيندا، جو هيڪر ته
اُن جو هانءُ پست ٿي ويندو. جڏهن سندن مادي پنهنجن ٻچڙن
سان ڪٿي اوچتو ڪنهن آفت جي منهن پئجي ويندي آهي، ته
سندس ٻاهر ته هڪدم، پنهنجي فطري جبلت کان مجبور ٿي
هوندا اتي دت هٽي ڪِري پوندا ۽ پير ڪُر به ڪو نه چوريندا،
پر سندن ماءُ بي ڏپي ٿي، پنهنجي سر تان آهو ڪٽي، ميدان
تي مقابلي لاءِ تيار ٿي بيهي رهندي.

جنهن به ماڻهوءَ جو گهريلو سوئر جي هن ذات سان
واسطو پيو آهي، اُن کي خبر آهي ته هنن پنهنجن ابن ڏاڏن
جون اهي سڀ عادتون لڳ ڀڳ جيئن جون تيئن پاڻ وٽ قائم
رکيون آهن، جيتوڻيڪ واڙن ۾ بند جيوت گذارڻ کان پوءِ،
اهي سڀ جهنگلي جيوت جون سندن جبلتون هُنن لاءِ بنهه

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻڪار ٻچي چڪيون آهن. ننڍپڻ ۾ سدائين آءٌ حيرت ۾ پئجي ويندو هوس، جڏهن پاليل سوئرن جي ٻلهرن کي ڪڏهن ڪڏهن ڏسندو هوس ته اوچتو ئي اوچتو ڪنهن خوف ۾ وٺجي، پٽ تي دت هڻي ڪري پوندا هئا، ۽ ڪيترو وقت ائين ساهه ڄم ڪيو پيا هوندا هئا، جڻ ڀانئبو هو ته ٻڌيون آهن، جيڪي پٽ تي ڪنهن آڇلي ڇڏيون آهن!

وڏڻ مهل سوئرن جا آيا کهرا وار ۽ سندن ٻُهڪار بلڪل ائين آهن، جيئن ويڙهه وقت ماڻهن جون هڪلون ۽ منهن جا خوفائتا کول ۽ نقاب. ڪيترائي جانور ائين لڙائيءَ ۾، سرسي ڪرڻ لاءِ، پاڻ کي سعيو ڪري وڏ ۾ وڏ پيانڪ بنائڻ جي ڪوشش ڪندا آهن. ڪتو گيرندو آهي ۽ ڏند ڏيکاريندو آهي، ڍڳو ويندو آهي ۽ ٻُڪيون اڇليندو آهي، ٻلي سيئجي سڄي ٻيٽي ٿي ويندي آهي ۽ ڦونڪارا هڻندي آهي، ۽ باندر راڙ ڪندو آهي ۽ ڀنهنجين ترين سان ڇاتي ڪٽيندو آهي.

گهريلو سوئر جي دلپسند ڪم، يعني اُن جي ڌرتيءَ کي مُهاڻ، ۽ کپ کاڌڙ آلي پٽ يا چيڪڙ ۾ ويهي ننبڻ ڪرڻ کان هرڪو واقف آهي.

جيوت جي آزارن کان واندا ٿي، ۽ پيو جڏهن ڪو ڪم ڪرڻو ڪونه هوندو اٿن، تڏهن سوئر بيهي مُهليندا آهن، يعني پنهنجي سونڊ يا دوناڙ سان زمين وليندا آهن، ڪريون چال ڏينديون آهن، ۽ ڪتا ۽ ماڻهو شڪار ڪندا ۽ وڙهندا آهن. اهي سڀ عادتون سنجهن ٻنهنجي پنهنجي قديم جهنگلي جيوت جا باقي نشان آهي. سوئرن کي مُهلڻ ۾ خوشي به ٿئي ٿي ۽ ڪسرت به، بلڪل اهڙيءَ طرح جهڙيءَ طرح ماڻهنءَ ڪتن کي شڪار ۽ ويڙهه ۾ ڪسرت به ٿيندي آهي ۽ هو وندرندا ۽ خوش به ٿيندا آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

١٥ - ٻيون زائد جبلتون

پاليل آڙي ڪئنيڊا ۽ اتر قطب جي پاسي جي جهنگلي سفيد آڙيءَ جي نسل مان آهي، جيڪي بهار جي مند ۾، تير-مُنهائينءَ ترتيب ۾ ٿي اتر طرف ولر ڪيو اڏامنديون وينديون آهن. جهنگلي آڙي هڪ رستو پکي آهي. هوءَ اونهاري ۾ يورپ ۽ ايشيا جي اترين ڀاڱن ۽ اتر آمريڪا ۾ رهندي آهي، ۽ سياري ۾ هندستان، مصر ۽ اتر آمريڪا جي نيم گرم ڀاڱن ۾ گذاريندي آهي. جڏهن سرءُ جي آخر ۾ هوا ۾ ٿڌ جا آثار پيدا ٿيندا، تڏهن فوراً هين جي دل ۾ دنيا جي ڪوسيرڙن پاسن ڏانهن اڏامي وڃڻ جا اُدما اُٿندا. ۽ جڏهن وري مارچ مهيني ۾ سج ڏکڻ کان سُري اتر طرف اوهر ڪندو، ۽ ڌرتيءَ جي اتر اڌ گولي کي گرمائيندو، تڏهن آڙيءَ جي دل ۾ وري اتر ڏانهن اڏامڻ جا اُمنگ اُٿندا! آءٌ جڏهن ڇوڪرو هوس، ۽ ٻهراڙيءَ ۾ پنهنجي ٻنيءَ تي رهندو هوس، تڏهن، مون کي ياد آهي ته ڪيئن آڙيون اڏامنديون مٿان اچي لنگهنديون هيون ۽ ڪرڪنديون وينديون هيون، تڏهن اسان جون پاليل ۽ پَرَ ڪٽيل آڙيون ڏاڍيءَ اُڪير ۽ اُدسي سان هيٺان اُنهن کي سڏ ڏينديون هيون ۽ ڪڏهن ته وٽي زمين تي ڊوڙنديون هيون ۽ ڊوڙڻ سان گڏ، اُڏامي اُنهن کي پهچڻ لاءِ پنهنجا کنڀ پيون ڦڙڦڙائينديون هيون. اهو سندن دل ۾ پنهنجي ”جهنگ (اصل) وطن“ جي اڻهل سڏ جو اثر هو. هُنن جي فطرت ۾ اهو اُدمو - اهو پنهنجي ٿڌي قطب لاءِ بهار جي مند جو سڏ - اڃا جيئرو هو پر پنهنجيءَ پٽڪڙيءَ دل جي آسن پوري ڪرڻ لاءِ گهربل سفر جي سهولتن کان هو محروم هيون.

هيرايل بدڪون، جيڪي پاڻيءَ کان پري رهڻ تي مجبور هونديون آهن، انهن کي ڏسبو آهي ته ٻيري ٻيري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سُڪيءَ ۾ پيون پاڻيءَ ۾ پوڻ، ٻين هٽڻ، ۽ پاڻيءَ کي ڪنهن سان ڇاڇولڻ جا کيل ڪنديون آهن. هنن جي طبيعت جي ڪَل اهڙين آسپاس جي حالتن مطابق بيهاريل آهي، جتي سدائين پاڻي عام جام موجود هو؛ انهيءَ ڪري جتي پاڻي بنهه ڪونه اٿن، اتي به هو ائين ٿيون پنهنجي هلت چلت هلن، ڄڻ هنن لاءِ سُڪي به پاڻي آهي.

گڏهه ۽ اٺ پڻ اصل ۾ رڻ پٽ جا جانور آهن، هو پاڻيءَ کان سخت بيزار رهن ٿا. گهوڙا ڇرڪندا ته وڃي سرپٽ ڊوڙندا. ماڪيءَ جون مکيون گڏجي جهُنڊ ٺاهينديون، ته هڪدم ڇاهينديون ته اڏامي ڪٿي موافق هنڌ تي وڃي، ڪو مَنارو ٺاهي ويهن. پڄري ۾ بند تتر، ٻنيهر يا چڪور، ڪاڏي ڪائينڊي، پڄري جي تري ۾ پيرن سان پيئا ڪوڙهڙو ڪندا، ڇاڪاڻ ته هو ٻاهر هونئن ۾ ۽ گاهه جي دڙين تي پنهنجي خوراڪ ڳولڻ لاءِ ائين کوڙهڙي تي هريل آهن. ڏاربل ڪڇائون اوچتو ڪا نئين شيءِ ڏسندا ته هڪدم وڃي ڪٽي پاڻيءَ ۾ ٽپو ڏيندا، جيتوڻيڪ اهو صاف پيو ڏسبو ته هو ائين سچ پچ ڪنهن ڊپ کان نه پر پنهنجيءَ عادت جي ڪَل کان مجبور ٿي ڪن ٿا.

گهريلو جانورن ۾ نفسيات ۾ سندن جهنگلي جيوت جا اهڙا سوين باقيات موجود آهن. اهي باقيات وڏن قائم رهندا اچن ٿا ـ جيتوڻيڪ اَڻ لکي انداز ۾ ۽ نهايت آهستي آهستي اهي سدائين منجهن گهٽبا ۽ هلڪا به ٿيندا وڃن ٿا. انهن جي ايڏيءَ آستَ صورت ۾ قائم رهڻ جو سبب هڪ ئي آهي ـ ۽ اهو آهي "ڪائنات جي هر شيءِ ۾ قائم رهڻ جي خصلت ۽ لاڙو" جنهن کي، جاندار شين جي حالت ۾، "ورثي جي حاصلات" يا "ورثي جي سنڀال" سڏيو وڃي ٿو.

—

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

باب ٽيون

مٿينءَ سطح جي ماڻهن (قومن) جو حسب نسب

١ - سبق جو مقصد

سڀيئي سڌريل ماڻهو وحشي ماڻهن جو اولاد آهن. هو سڀ

— ماڻهو ڪڏهن جهنگلي حيوان هو —

وحشين مان وڌي وڏا ٿيا آهن - بلڪل ائين جيئن توهين ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آڻ، انفرادي حالت ۾، ٻارن مان وڏي وڏا ٿيا آهيون. انهيءَ ڳالهہ جو سمجهڻ ۽ پروڙڻ هڪ وڏي ڳالهہ آهي، ڇاڪاڻ تہ سڌريل ماڻهو، ڳالين مردين، جيڪي ڪجهہ ڪن ٿا، سوچين ٿا ۽ محسوس ڪن ٿا – ۽ انهن مان ڪيترا تہ سندن ڏاڍا عجيب غريب ۽ اڻ سڌريل ڪم هوندا آهن – انهن ڪي ٻيءَ حالت ۾ اسين ٻنهہ سمجهي ڪين سگهنداسين. ان لاءِ پهرين اسان کي هيءَ بنيادي حقيقت پوريءَ طرح سمجهڻي ۽ ميڄڻي پوندي تہ سڌريل مرد ۽ ڳالون رڳو ڏوتل ڀاتل ۽ نوان سوان ٿيل، يعني روپ مٽيل، وحشي ماڻهو آهن.

اها پڻ وڏي ڳالهہ آهي تہ اسان کي وحشين جي فطرت ۽ خيالن جي ڪجهہ ڄاڻ هجي، تہ جيئن اسين ان کي پنهنجي فطرت ۽ خيالن سان ڀيٽي سگهون ۽ ڏسي سگهون تہ اسان ۾ اسان جو ڪيترو ڪجهہ حصو وحشي زماني جو بچيل آهي ۽ ڪيترو ڪجهہ ان کان پوءِ اسين حاصل ڪري سگهيا آهيون.

انهيءَ ڪري، هن سبق جا ٻہ مقصد آهن: پهريون هيءُ تہ توهان کي سمجهايو وڃي تہ سڀ سڌريل ماڻهو يا قومون پنهنجي حسب نسب ۾ وحشين سان وڃيو سان ٿيون، ۽ ٻيو تہ اوهان کي ڪجهہ سمجهايو وڃي تہ خود وحشي ڪهڙي قسم جا جيوَ آهن. ٻين لفظن ۾ چئي سگهجي ٿو تہ هن سبق جو مقصد آهي تہ اوهان کي ڪجهہ سمجهايو وڃي تہ اسان جا ابا ڏاڏا ڪهڙي قسم جا جانور هئا.

٢ - انگريز ڪٿان آيا

ٻہ يا ٽي هزار سال پوئتي ويندا، تہ اوهان ڏسندا تہ دنيا ۾ انگريز ڪونہ هئا، فرينچ ڪونہ هئا، جرمن ڪونہ هئا ۽ روسي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۾ ڪونہ هئا؛ انهن جي بدران اوهين ڇا ڏسندا تہ انهن اڄ جي سڌريل قومن مان هرهڪ جي جاءِ تي، تنهن زماني ۾، هڪ يا هڪ کان وڌيڪ ڪي اڻ سڌريل قبيلا هئا، جن مان قوم پوءِ وجود ۾ آئي آهي. انگريزن جي قوم اصل ۾ ٽن قبيلن مان جُڙي آهي – اينگل، سئڪسن ۽ جيوٽ – جيڪي جهنگلي يا اڌ-جهنگلي حالت ۾ پهريائين ڊينمارڪ ۽ ان جي ڏاکڻي علائقي ۾ رهندا هئا. آتان آهي چوڏهن يا پندرهن سؤ سال اڳ لڏي، وڃي اچوڪي برطانيہ جي پٽ تي آباد ٿي ويا. اتي هُنن پنهنجي پهرين بيٺڪ ٤٤٩ عيسويءَ ۾ قائم ڪئي.

هي ماڻهو بنهہ ڪورا ۽ اڻ گهڙيا ماڻهو هئا، هو ڪلون ڏيکيندا هئا، جهڳڙائي ۽ ويڙهو طبيعت جا هئا، ۽ سمنڊ سان واقيل هئڻ سبب هوشيار ڪشتيبان هئا. هو ٻيڙين ۾ چڙهي، بالٽڪ سمنڊ جي ڪناري سان هاڪاريندا، اوچتو اوچتو ڪنهن نہ ڪنهن پرائي ڳوٺ وٽ وڃي لنگر هڻندا هئا، ۽ پوءِ ان ڳوٺ جي ماڻهن کي ماري، ڀڄائي، ۽ ڳوٺ کي ڦري لٽي، ٻچاڙيءَ جو باهہ ڏيئي ساڙي ڇڏيندا هئا. هنن جي خيال ۾ اها صحيح ڳالهہ هئي ۽ ائين ڪرڻ ٺيڪ هو؛ ڇاڪاڻ تہ هُنن جنهن اصول تي عمل ڪيو ٿي سو هيءُ هو تہ ”طاقت جو فيصلو صحيح فيصلو آهي.“

اڄ دنيا جي جنهن پاسي اوهين ويندا، اتي اوهان کي انگريز ملندا – اتر ۽ ڏکڻ آمريڪا ۾، ڏکڻ آفريڪا ۾، آسٽريليا ۾، هندستان ۾ ۽ ٻين ڪيترن ئي ماسونڌي پٽن تي. دنيا ۾ ٻين سڀني قومن کان وڌيڪ انگريزن ئي هن ڌرتيءَ جي گولي کي هنڌين ماڳين گهمي ڦري ڏٺو آهي ۽ ان تي بيٺڪون قائم ڪيون آهن. انگريزي ٻولي ڳالهائيندڙ ايترا تہ اڳتي وڌندڙ ماڻهو آهن، جو لڳ ڀڳ دنيا جي پورن ٻن ڪنڊن سميت ڌرتيءَ جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وڏي حصي تي هو، ڪنهن نہ ڪنهن صورت ۾، قابض آهن.

انگريز قوم ايتري اڳتي وڌندڙ قوم ٿي سگهي آهي، ان جو هڪڙو سبب هيءُ آهي، جو ان جا ماضوندي ابا ڏاڏا انهيءَ قسم جا ماڻهو هئا. سمجهو تہ انگريز قوم زميني 'جانورن' جو اولاد هجي ها - مثال طور ان زماني جي يورپ جي اندرين ڀاڱن جي ڪن سانتيڪن گهريتڙن ۽ امن پسند ماڻهن جو - تہ ان حالت ۾ چا ٿا سمجهو تہ انگريزن جي تاريخ جيڪا اڄ آهي، ان کان بنهہ ابتڙ تاريخ نہ هجي ها! جهڙيءَ طرح ماڻهو وڏي هوندي گهڻي قدر اهو ئي ٿو بڻجي، جيئن هو ننڍپڻ ۾ هوندو آهي، تيئن اڄ جي بالغ انگريز قوم بہ ساڳيءَ طرح پنهنجي قومي صغيرپڻي جي حالتن ۽ پاروتي ڪردار جو اسريل ۽ وڏي وڌو ٿيل روپ آهي.

٣ - ٻيون نيون قومون

فرينچ قوم گال قبيلن جي نسل مان آهي، جيڪي رومن شهنشاهت جي دور ۾ انهن علائقن ۾ ٺڙيل پکڙيل حالت ۾ رهندا هئا، جن کي اڄ فرانس سڏيون ٿا.

جرمن قوم ڏن جهنگلي قبيلن، يعني گوٿ، وينڊل ۽ سئمبري قبيلن جو اولاد آهي، جيڪي وچ يورپ جي علائقي ۾ رهندا هئا، جن رومن شهنشاهت کي ڊاهي پٽ ڪرڻ ۾ وڏو ڪردار ادا ڪيو هو.

اطالوي قوم رومن لوڪن منجهان آهي، جيڪي لاطيني ٻولي ڳالهائيندا هئا ۽ اٽليءَ جي اپبيٽ ۽ ٻين ٻيٽن - وچ ايراضين ۾، حضرت عيسيٰ مسيح جي وقت ۽ ان کان ٻوءِ وارن ڏينهن ۾، آباد هوندا هئا.

اڄوڪا يوناني قديم ننڍن ننڍن ۽ ٺڙيل پکڙيل يوناني قبيلن جو اولاد آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اڄڪلهہ جا سهيٺي اڇيءَ چمڙيءَ وارا ماڻهو - روسي، جرمن، فرينچ، انگريز، سوئيڊ، ۽ آمريڪي - پنهنجي اوائلي حسب نسب جو سلسلو پولين ۽ روايتن جي ڪن ساڳين آثارن جي بنياد تي، ڪن هڪڙن اهڙن ماڻهن مان ڳنڍي سگهن ٿا، جيڪي، گهٽو گهڻو اڳي، اوپر پار ڪان، ڪئسپين سمنڊ جي ڀئي پاسي وارن علائقن مان اٿي، يورپ ڏانهن لڏي آيا هئا. اهي ماڻهو، اڄ جنهن کي يورپ چئون ٿا اتي، تاريخ جي لکجڻ ڪان به اڳ واري زماني ۾، اچي آباد ٿي ويٺا هئا. اڄ جون سڀ يورپي قومون انهن اوائلي ماڻهن جي نسل مان چاول ۽ اسريل آهن.

۴ - انسان ذات جو پينگهو

پر سوال آهي ته آهي سفيد چمڙيءَ وارا اصلوڪا ماڻهو ڪٿان آيا؟ ۽ ڪاريءَ چمڙيءَ وارا ماڻهو ڪٿان آيا؟ اهڙيءَ طرح چيني ڪٿان آيا؟ ۽ هندستاني ڪٿان آيا؟ ڪهڙيءَ سرزمين کي بني نوع انسان جو پينگهو چئي سگهجي ٿو؟ دنيا جي ڪهڙي هنڌ ۽ ڪڏهن، ماڻهو، جانورن جي هڪ نٽين ۽ الڳ جنس جي صورت ۾، اسريو. اهو معجزو اوس ڌرتيءَ جي ڪنهن ٽڪري تي ۽ وقت جي ڪنهن دور ۾ واقع ٿيو هوندو.

اها گهٽي قدر پڪ آهي ته انسان جي جنس جي ابتدا، جنهن ايراضيءَ کي ڌرتيءَ جي اولهہ وارو اڌ چئجي ٿو، اتي ڪانہ ٿي آهي، ۽ نہ وري آتان ڪنهن مرڪز ڪان ڌرتيءَ تي چوڌاري پين پاسي اها پکڙي آهي. ڪيترين ئي ڳالهين کي جانچيندي، سائنسدانن جو خيال آهي تہ بني نوع انسان جو پهريون پينگهو ضرور ڌرتيءَ جي اڀرندي اڌ گول تي ئي ڪٿي موجود ٿي سگهي ٿو.

هڪڙو سبب ان خيال جو هيءُ آهي تہ ماڻهوءَ جا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

براڻي ۾ پراڻا نشان، يعني دنيا ۾ سنڌس هٿن جي وڏ ۾ وڏ اڳوڻي ثابتي، آتي ئي ليپي سگهي آهي. نيل‌نديءَ ۽ دجلہ‌نديءَ ۽ هندستان جي ڪن دريائن جي سپيٽائن جا نشان آتي اسين هزارن سالن، باڪ ڪن هنڌن تي ٨٠٠٠ کان ١٠،٠٠٠ سالن جا پراڻا ٻہ ڏسي ۽ هٿ ڪري سگهيا آهيون. هنن هنڌن تي اهي شيون ڏٺيون ويون آهن، جن سان آهي اوائلي انسان ڪمائيندا هئا، وڙهندا هئا، ۽ پنهنجي جيوت جي رهت سهت ۽ گذارو ڪندا هئا؛ آهي شيون پنهنجي اصلي شڪل ۾ اتي لڌيون ويون آهن ۽ انهن کي وقت جو سيلاب ميٽائي نہ سگهيو آهي.

هاڻي اسين ميچيو وجي ٿو تہ ماڻهوءَ جي پهرين اوسر ڏکڻ ايشيا جي ڪنهن هنڌ تي، يا، ممڪن آهي تہ ايشيا جي اچوڪين ڏاکڻين حدن کان بہ اڳتي ڪٿي ڏکڻ ۾ ٿي آهي- آنهن هنڌن تي، جيڪي اڄ هندي وڏي سمنڊ جي پيٽ ۾ پلڊي ويل آهن. انهيءَ اندازي ڪيل سرزمين کي سائنسدان ”ليموريا“ جي کنڊ جي نالي سان سڏين ٿا.

٥ - جاگرافيءَ جون ڦيريون گهيريون

ڌرتيءَ جي طبعياتي ڇڪاس ڪجي ٿي تہ معلوم ٿئي ٿو تہ ان جو هڪ وڏو ڀاڱو جيڪو اڄ ان جو زميني ٽڪرو آهي، اهو ڪنهن دور ۾ سمنڊ جي تري هيٺ هو. واريءَ وارا پٿر ۽ چن وارا پٿر، جيڪي ڌرتيءَ جي زميني سطح تي اڄ ايترا عام جام ملن ٿا، اهي پاڻيءَ هيٺ ئي ٺهيا آهن. اسان کي سپين ۽ پين پاڻيءَ جي جانورن جا پٿرايل بوتا، هڏا ۽ ٻيا نشان زمين تي هرهنڌ، ويندي جبلن جي چوٽين تائين بہ، ٽڙيل پکڙيل مليا آهن. مثال لاءِ، هڪڙي ساگرميچ جا اهڙا نشان اتر سمپي رياست [اتر آمريڪا] ۾ ڪجهہ سال اڳ لڌا ويا هئا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هيءُ جانور جڏهن جيئرو هو، تڏهن مسسپيءَ جي سرزمين سمنڊ ۾ پيئي ترندي نظر ايندي هئي - اهو وڏو ويڪرو سمنڊ، جيڪو ڪنهن زماني ۾ ميڪسيڪو نار ڪان وٺي ويندي يونائيٽڊ اسٽيٽس جي وچ وارن ميدانن تائين ڦهليل هو.

ڪينٽڪي رياست [اتر آمريڪا] ۾ ليوئيول جو شهر اوهيو نديءَ تي اڏيل آهي. انهيءَ شهر جي اڏڻ لاءِ اهو هنڌ انهيءَ ڪري چونڊيو ويو هو، جو اتي اوهيو نديءَ جي اڳيان هڪ ڪورل (Coral) ٽڪري اچي وڃي ٿي ۽ اُتان سڄيءَ نديءَ جي پاڻيءَ ڪرڻ ڪري هڪ نهايت سهڻو آبشار ٺهي پوي ٿو. اها ڪورل ٽڪري ان جاءِ تي انهيءَ ڪري ٺهي، جو جنهن زماني ۾، اتي ڪينٽڪي ۽ انڊيانا رياست مٿان مسسپي سمنڊ ڦهليل هو، تڏهن ڪن بيشمار ايامن گذرڻ سان اُن جاءِ تي آهستي پاليپ (Polyp) نالي ماموندڙ جيت هڪٻئي مٿان پنهنجون ڦيڪون ڇڏيندا ويا، مرندا ويا، ۽ سٽبا ويا، تان جو ٿيندي ٿيندي، اتي اها ٽڪري ٺهي پيئي. هين وقت نه اتي آهو سمنڊ آهي ۽ نه آهي جيت، پر سندن مئل ۽ هڪٻئي مٿان سٽيل ڦرايل بت اُن ٽڪريءَ جي صورت ۾ موجود آهن، جنهن تان مٿان اوهيو نديءَ جو سڄي جو سڄو پاڻي هيٺ ڪِرندي، آهو دل لُڀائيندڙ آبشار ٺاهي ٿو ۽ ليوئيول جي شهرواسين ۽ دنيا جي سيلانين لاءِ هڪ پرپور دلربائيءَ وارو نظارو پيش ڪري ٿو.

هيءَ ڳالهه، شايد ايتري عام معلوم نه آهي ته ڌرتيءَ جو مٿاڇرو، جيڪو اڄ پاڻيءَ جي هيٺ آهي، اُن جو گهڻو ڀاڱو ڪنهن زماني ۾ سُڪل پٽ هو. ڪن ڪن هنڌن تي اڄ سمنڊ جي تري هيٺان اسين ڪوئلا کوٽيو پيا ڪيون. آءٌ سمجهان ٿو ته جيڪڏهن اسين رڳو انهن شين تائين پهچي سگهون، جيڪي سمنڊ جي تري هيٺان زمين ۾ لڪل آهن، ته

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهي اسان زميني ’جانورن‘ لاءِ نهايت ڪمائتيون ثابت ٿينديون. ممڪن آهي تہ آئينده ڪنهن زماني ۾ جڏهن اسان زمين جي دولت جا انبار ڪائي ڪمائي ڇڏيا، تڏهن اسين ايترا لاچار ٿي پئون ۽ اسان ۾ ايترو هنر ۽ عقل بہ اچي وڃي، جو اسين پنهنجيءَ ڌرتيءَ جي هنن سهاساگرن هيٺ انهن بِڏل ۽ لٽيل خزانن کي اندوان کوٽي ڪڍي سگهون، ۽ انساني سڀيتا جي وڌندڙ دنيا کي هڪ نئينءَ، وڌيڪ اوچيءَ ۽ شاندار منزل ڏانهن وڌڻ جو موقعو ڏيئي سگهون.

اسان کي خبر آهي تہ ڌرتيءَ جي جاگرافيءَ ۾ گذريل ايامن ۾ تمام گهڻيون تبديليون آيون آهن. ڌرتيءَ جي جاگرافي جيئن اڄ آهي، تيئن ڏهہ لک سال يا هڪ ڪروڙ سال اڳي ڪانہ هئي. اسان کي خبر آهي تہ ڌرتيءَ جي تاريخ جي، هڪ ڳالهہ، ڪجهہ ويجهي ماضيءَ ۾ جبرالٽر وٽ، آفريڪا يوروپ سان ڳنڍيل هئي، ۽ ايشيا ۽ اتر آمريڪا جو سرزمينون بہ بيرنگ ڳچي سمنڊ وٽ پاڻ ۾ ڳنڍيل هيون.

ڌرتيءَ جا عالم، جن کي پوِن - وگياني يا ارضيات جا ماهر چئي سگهجي ٿو، تن جو چوڻ آهي تہ آتر ۽ ڏکڻ آمريڪا جون سرزمينون پنهنجي ارضياتي تاريخ جي وڏي زماني تائين هڪٻئي کان الڳ رهيون آهن. پناما جي ڳچي ڌرتي، جنهن وسيلي هنن جو پاڻ ۾ زميني ڳانڍاپو ٿيل آهي، آها، ارضياتي ايامن جي حساب سان، تمام ويجهي دور جي پيدا ٿيل آهي. انهيءَ وسهڻ لاءِ بہ سبب آهن تہ ڏکڻ آمريڪا ۽ اتر آمريڪا پاڻ ۾ ائين ڳنڊيون، آن کان اڳ ڏکڻ آمريڪا جي سرزمين آفريڪا ۽ پڻ آسٽريليا سان ڳنڍيل هئي ۽ ائين انهن جو هڪڙو يڪو آئنٽاوڪٽڪ کنڊ ٺهيل هو.

پوئين ارضياتي (Pliocene) دور [ڇهہ لک سال کان اڳ] جي آخر ڌاري آترآمريڪا جو الاسڪا وارو علائقو، ڳچيءَ ڌرتيءَ جي تمام هڪ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي گهڻي ترقيءَ تان ئي اتر آمريڪا جا اڪثر جانور ڀهرين ڀهرين ايشيا مان نڪري، آمريڪا ۾ داخل ٿيا. سينهن ۽ چاپرو ريڇ جهڙا جانور اصلوڪا آمريڪي، يعني آمريڪا ۾ اصلي پيدا ٿيل، جانور نه آهن؛ آهي اوڏانهن ايشيا منجهان ويل آهن. ۽ آهي پوئين ارضياتي دور جي آخري وقت ۾ آن بيرنگ پل رستي اوڏانهن ويا. هينن جانورن جو ڪوبه هڏو آن دور کان اڳ واري وقت جو، آمريڪا جي ارضياتي دفينن مان ڪونه ملي سگهيو آهي. ان ۾ ڪو شڪ ڪونهي ته ريڊ انڊين (ڳاڙها هندستاني)لوڪ پڻ آمريڪا ڏانهن آذرستي سان ايشيا مان ويا هئا، جيتوڻيڪ آهي آتي سينهن ۽ ٻين ايشيائي جانورن جي ٻهچڻ کان گهڻو پوءِ وڃي سگهيا هئا.

ارضياتي تاريخ جي، نسبتاً، ويجهي ڪنهن وقت تائين، برطانيه جو ٻيٽ يورپ جي ڪنڊ جو حصو هو ۽ آن سان ڳنڍيل هو. برطانيه جا ڀهريان رهواسي ”سيلٽ“ (Celts) لوڪ هئا. آئنگلوسئڪسن نسل جا ماڻهو آنهن کي بيرنن لوڪ ڪري سڏيندا هئا. برطانيه يورپ کان ڇڄي ٻيٽ ٿيو هوندو، آن کان اڳي ئي آن تي ماڻهن جي آبادي قائم ٿي چڪي هوندي. آتان جا ڀهريان رهواسي، يعني سيلٽ لوڪ، عين ممڪن آهي ته يورپ مان نڪري، پنڌ ئي پنڌ، سڪيءَ تان، يعني جنهن کي اڄ ”نارٿ سي“ چئون ٿا، آن کي اڻين ئي لتاڙيندا، يورپ جي آن تڏعوڪي آپيٽ تي وڃي پهتا هوندا.

٦ - ماڻهو ڪيترو پوڙهو آهي؟

ماڻهو جانورن جي هڪ نئينءَ جنس جي حيثيت سان اڄ کان ڪيترو وقت اڳ وجود ۾ آيو آهي، ان جي ڪنهن کي خبر ڪانهي. پر اها سا خبر آهي ته اهو واقعو تمام گهڻو وقت اڳ جو ٿي گذريل آهي. پنجاهه يا سؤ سال اڳي، عام طور

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ائين مڃيو ويندو هو تہ ماڻهو هن ڌرتيءَ تي پنج يا ڇهہ هزار سال اڳ جو سس آيل آهي. پر جيترو گهڻو ماڻهوءَ جو مطالعو ٿو ڪجي ۽ جيترو وڌيڪ ڌرتيءَ کي هيٺي هٽي کوٽي ٿو ڏسجي، اوترو ڏور ماضيءَ ۾ ماڻهو ۽ ماڻهوءَ سان لاڳاپيل شين جي شروعات جو پترو پوندو ٿو وڃي. هيءَ ڳالهہ پوريءَ طرح معلوم آهي تہ هن ڌرتيءَ تي جاندار شيون ڪيترن ئي ڪروڙن ورهين کان وٺي موجود آهن. اندازو لڳايو ويو آهي تہ ڌرتيءَ تي پنجن يا ڏهن ڪروڙن ورهين کان وٺي زندگي موجود رهي آهي؛ تنهن جي معنيٰ تہ حيواني دنيا گهٽ ۾ گهٽ پنج يا ڏهہ ڪروڙ ورهيہ پراڻي چئي سگهجي ٿي. انهيءَ سڄي وقت جي گهٽي يا گهڻي واري عرصي ۾ دنيا ۾ ماڻهوءَ جي هستي موجود ڪانہ هئي. ماڻهو، نسبتاً ، ويجهي دور جي پيدا ٿيل جنس آهي. بهرحال، ائين مڃيو وڃي ٿو تہ ماڻهو ڌرتيءَ تي گهٽ ۾ گهٽ پنج لک ورهيہ [تازين کوجنائن موجب پندرهن کان سترهن لک ورهيہ] موجود رهيو آهي.

٧ - انسان ذات جو پکڙڻ

— نيندرٿال ”ماڻهو“ —

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ماڻهو، جانورن جي هڪ جنس جي صورت ۾، پهريائين شايد ڏکڻ ايشيا جي هند علائقي ۾ سِرجيو. ۽ انهيءَ مرڪز تان پوءِ ٻاهر پکڙندي، هو ڌرتيءَ جي گولي جي لڳ ڀڳ سڄي زميني مٿاڇري تي ڇانئجي ويو آهي — نه رڳو وڏن کنڊن تي، پر گهٽي ياڳي سڀني ٻيٽن تي پڻ هاڻي وڌي، وڃي آباد ٿيو آهي. سندس هڪ شاخ اولهه پاسي وڌي، آفريڪا ۾ آباد ٿي — ۽ آهي ڪن اياسن ڪان پوءِ ڪاريءَ چمڙيءَ وارا يا سياهه فام نسل جا ماڻهو سڏجڻ لڳا. ٻي سندن شاخ اُتر ۽ اُتر-اولهه پاسي ويئي، ۽ آهي پوءِ اڇيءَ چمڙيءَ وارا يا سفيد فام نسل جا ماڻهو ٿيي مشهور ٿيا. سندن ٻي شاخ اتر ۽ اڀرندي پاسي نڪري ويئي، ۽ پيليءَ چمڙيءَ وارا يا زرد فام ماڻهو — يعني چيني، جپاني وغيره نسل جا ماڻهو سڏجڻ لڳا. شايد هن زرد فام نسل جي ماڻهن جي ئي هڪ شاخ ايشيا مان نڪري، بيرنگ گهچي سمنڊ کي پار ڪندي، اُن سرزمين تي وڃي نڪتي، جنهن کي هاڻي آمريڪا ٿو چئجي؛ آنهن جي چمڙيءَ جو رنگ آتان جي فضائي حالتن جي اثر هيٺ ڪجهه ڦري، پتل جهڙو يا ٽامڙهسرو بنجي ويو، ۽ آهي پوءِ ٽامڙها هندستاني يا آمريڪي هندستاني سڏجڻ لڳا. ماڻهن جي اُن اصلوڪي جنس جي هڪ شاخ وري اڀرندي طرف نڪري ويئي ۽ وڃي ملايا جو اُپٻيٽ، ايسٽ انڊيز جا ٻيٽ، بورنيو، نيوگني ۽ هوائي ٻيٽن (Hawaiian islands) سميت ڏکڻ پئسفڪ جا ٻيٽ آباد ڪيائين — ۽ آهي ناسي چمڙيءَ وارا يا ملايائي نسل جا ماڻهو سڏجڻ لڳا. اُن مان اوهان کي ڪجهه اندازو ٿي سگهي ٿو ته ماڻهو پنهنجي اصلوڪي آکيري مان نڪري، آبامن گذرڻ سان، پنهنجي ڌار ڌار نسلن ۽ ذاتين سان، ڌرتيءَ جي هن گولي تي، ڪٿي ڪٿي ۽ ڪيئن پکڙجي وڃي آباد ٿيو آهي.

ملايائي لوڪ ٻيٽن جا رهواسي آهن. هن کي پاڻيءَ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

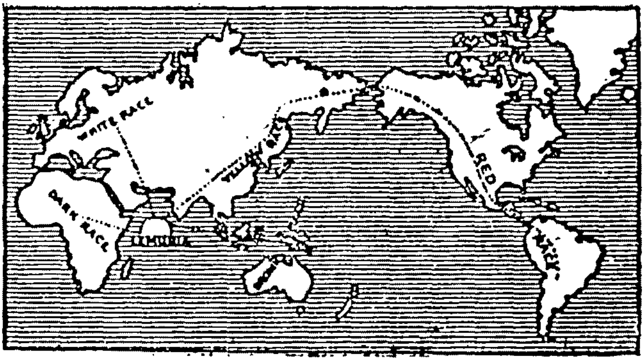

— ماڻھن جي پکيڙ —

سان پريت آهي ۽ هو پاڻيءَ ۾ پاڻ کي بالڪل بي‌اونءُ سمجھن ٿا، هو سدائين پاڻيءَ سان لاڳاپيل رهيا آهن ۽ سندن سمورو واڌارو پاڻيءَ سان ڳانڍاپي ۾ ٿي ٿيو آهي. ڪين، انھيءَ ڪري، ڪھڙي قدر ”پاڻيءَ جا جانور“ چئي سگھجي ٿو. اوهان کي معلوم آهي ته سينھن جي هڪ اهڙي ذات آهي، جنھن کي ڇٻو ٿي ”پاڻيءَ جي مينھون“ (Water buffalo) آهي، ڇاڪاڻ ته آها پاڻيءَ سان تمام گھڻي واڳيل رهي ٿي. انھيءَ ساڳيءَ معنيٰ ۾ ملايائي ماڻھن کي به ”پاڻيءَ جا ماڻھو“ سڏيو وڃي ٿو.

هوائي ٻيٽن کي اتر آمريڪا منجھان يا ايشيا منجھان ماڻھن وڃي آباد ڪونه ڪيو هو. آهي ٻيٽ آنھن ناسي چمڙيءَ وارن ساموندين ڳولھي لڌا، ڪان، ملايائي علائقي منجھان نڪري، وڃي آباد ڪيا هئا. هوائي ٻيٽن کي ويجھي ۾ ويجھي زمين ٢٠٠٠ ميل پري آهي. انھن ڏورانھن ساموندي ”ٻيڙن“ جا پهريان آبادڪار ڪيئن اجھاڳ سمنڊ جي انھن ٻيٽن لھرين تان هاڪاربندي اتي پهتا، ان عبرت جو داستان ڪنھن کي معلوم ٿي نه سگھندو، پر شايد هوائي پناهگزين

ٻنجي، ڪنهن ساموندي طوفان جي لپيٽ ۾ اچي، ان ٻي ڪنار ساگر ۾ پنهنجو طرف پلجي، ان تي هلندا هلندا، اتفاق سان وڃي، انهن اڻ ڇاتل وساسي ويل ٻرندڙ جبلن جي ميداني ڇوڙين تي پهتا هئا. اسان کي خبر آهي ته ائين ئي سکهي ٿو، ڇاڪاڻ ته ١٨٣٢ع جي ڊسمبر مهيني ۾ اهڙيءَ ئي طرح وچ ساگر ۾ ڏکيل غوراب جي هڪ تختي تي ويٺل مسافر اولهه کان ائين اجهاڳ پاڻيءَ ۾ ٽيلهبا ٽيلهبا ۽ ڪجهه پنهنجا هٿ پير هڻندا هڻندا، وڃي هوائي ٻيٽن تي لٿا هئا.

٨ - ٻهريان ماڻهو

اصلوڪا ماڻهو ــ يعني آهي ٻهريان ماڻهو جن جي وجود جو تصور ڪري سگهجي ٿو ــ شايد ننڍين ننڍين، ڇڙين ڇڙين ٽولين ۾ رهندا هئا، جن مان هرهڪ ۾ ويهه ويهه، پنجاهه پنجاهه يا ان کان ڪجهه وڌيڪ ماڻهو هوندا هئا. اهي ٽوليون، پنهنجي جوڙجڪ ۽ جيوت جي نموني ۾، گهٽيءَ حد تائين شايد ٻين اهڙن جانورن وانگر ئي هونديون هيون، جيڪي اڄ ٻه جهنگلي حالت ۾ ٻيلن ۽ قدرتي چراگاهن ۾ گهمندي ڦرندي ڏسجن ٿا. انهن جي رهڻ جا ڪي مقرر هنڌ ڪونه هوندا هئا. هو ميون، کوکڙن، ڪچڙين پاڙن، ڳيرڪُن ۽ پکين جي آنن ۽ ٻين اهڙين ننڍين ننڍين قدرتي شين تي گذارو ڪندا هئا، جيڪي ٻيلن ۾ هيڏي هوڏي هلندي چلندي، ڏسندي ڳوليندي، کين هٿ لڳي ويندي هيون.

اوائلي ماڻهن جي هنن ٽولين ۾ ڪونڪو ٻنڌوبست ۽ دستور، ٻنهه ڪنهن ابتدائي قسم جو ئي سهي، پر آوس موجود هوندو. سيڪا ٽولي ضرور پنهنجي ڪنهن نه ڪنهن اڳواڻ پٺيان هوندي. اهو آوس ڪو منجهانئن پوڙهو، تجربيڪار مڙس هوندو، جيڪو پنهنجي غير رواجي زور ۽ ڏاهپ ڪري سڀني اڳواڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻچي ويو هوندو. منجهن ڪُٽنبي جيوت جو ڪو نشان شايد ڪونہ هو: سندن جنسي لاڳاپن جي صورتحال بلڪل اها ئي هوندي هئي، جيڪا هيٺينءَ سطح جي جانورن ۾ عام طرح موجود ڏسبي آهي. هي اوائلي ماڻهو ڌرتيءَ جي گرم پٽي واريءَ آبهوا ۾ رهندا هئا، ۽ وٽن نہ ڪو اوڇڻ هو ۽ نہ ٻاهہ. سندن ٻانهون ڊگهيون ۽ ڄنگهون ڇوٽيون ۽ ڪمزور هونديون هيون. ڪاٺيون ۽ پٿر سندن هٿيار هئا. تعداد ۾ نسبتاً گهٽ هئڻ ڪري ۽ هڪٻئي جي سهڪار سان، هو، وڏن جانورن کي ڇڏي ڪري، ٻين سيڻي جانورن تي پنهنجي ڌاڪ ڄمايو ويٺا هوندا هئا. خطري جي وقت عام طرح شايد هو ٻوڙڻي وڻن تي چڙهي ويندا هئا ۽ اتي وڃي پناهہ وٺندا هئا. هن ٻهرئين ئي دور ۾ سندن دلين ۾ ڪيترائي خيالي ڊپ ۽ وسوسا پڻ پيدا ٿي چڪا هوندا.

٩ - ڌار ڌار نسل ڪيئن پيدا ٿيا

اسا ڳالهہ ذري گهٽ پڪ سان چئي سگهجي ٿي تہ اصلوڪن ماڻهن جي چمڙيءَ جو رنگ الڳ الڳ ڪونہ هو. انهن مان ڪي ڪارا، ڪي اڇا، ڪي ڪڻڪاوان، ڪي پيتل جي رنگ جا ۽ ڪي ناسي هئا - ائين هرگز ڪونہ هو. بلڪ ائين وڌيڪ ممڪن ڏسڻ ۾ اچي ٿو تہ هو سڀ ساڳئي رنگ جا هئا: ۽ ڌار ڌار رنگ جي نسل جا ماڻهو گهٽ۾ گهٽ هزارن سالن جي گذرڻ کان پوءِ، مختلف جاگرافيائي ماحول ۾ رهڻ سبب، وجود ۾ آيل آهن. انهيءَ ڳالهہ جي وسوڻ لاءِ پڻ دليل موجود آهن تہ پهريان ماڻهو ڪاريءَ چمڙيءَ ۽ ڪارن وارن وارا هئا. ان ڳالهہ جي پوري پڪ آهي تہ پهريان ماڻهو اڇيءَ چمڙيءَ وارا نہ هئا. جيڪي جانور ماڻهوءَ جا ويجهي ۾ ويجها مائٽ آهن، يعني آهي، جن مان عين ممڪن آهي تہ هو سرجيو آهي، يعني ماڻهوءَ جهڙا ٻاندر آهي اڇيءَ چمڙيءَ وارا نہ پر ڪاريءَ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

چمڙيءَ وارا جانور آهن. خود اڄوڪي دور ۾ ماڻهن جا آهي نسل جيڪي اڃا سيپتا جي هيٺينءَ سطح تي آهن، آهي ڪهڙين حالتن ۾ ڪاريءَ چمڙيءَ ۽ ڪارن وارن وارا آهن ۽ نه اڇيءَ چمڙيءَ ۽ ڀورن وارن وارا. دنيا جي ماڻهن ۾ اڄ جيڪي رنگ، قد بت، هاٿ چلت ۽ علمي ۽ فني لياقتن جا فرق ڏسجن ٿا، آهي سڀ آب هوا، زمين، ڪاڌي، ڌنڌي ۽ ڪاروبار ۽ قدرتي آسپاس جي فرقن جا نتيجا آهن.

١٠- صغير نسل ۽ وڏي وڏا ڏيل نسل

ڪن نسلن پنهنجي ظاهري شڪل ۽ صورت ۾ ۽ پنهنجي آسپاس جي حالتن ۾ ۽ پنهنجي ذهني ڪيفيت ۽ صلاحيتن ۾ وڏيون تبديليون آنديون آهن. آهي اڄ آنهن ڀيرن "ليموريائي" (Lemurian) لوڪن ڪان بلڪل مختلف آهن. جيڪي بيشمار ايام اڳي آن هند علائقي جي "ماڻهن جي ڀيرئين پينگهي" ۾ رهندا هئا. ڪي نسل ته وري ان خيال ڪان ايترا ته ڏورا ۽ هڪ هنڌ جميل ۽ بيٺل آهن، جو آهي اڄ به جتي ڪيترو وقت اڳي هئا آتي ئي قائم آهن. آنهن ڪي اسين جهنگلي يا وحشي سڏيون ٿا. وحشي ماڻهو آهي آهن. جيڪي انساني واڌاري يا اوسر جي خيال ڪان اڃا صغيرپائيءَ يا ٻاروتڻ جي منزل تي بيٺل آهن. هو وڏيا ئي ڪونه آهن. آهي ماڻهن جا "صغير نسل" آهن.

ناسي چمڙيءَ جي نسل جا اڪثر ماڻهو اڃا انهيءَ اوائلي حالت ۾ آهن. آفريڪا جي ماڻهن ۾ به اڃا ڪافي اهڙا ماڻهو آهن، جي وحشي دور ۾ يا آن ڪان پوءِ واري دور يعني غير مهذب، اڻ آريائي يا جنگهائيءَ، جي دور ۾ جيوت گذارين ٿا. هيءَ دور وحشي دور ۽ مهذب دور جي وچ وارو دور آهي. آمريڪا جي سرزمين تي جڏهن [سورهين صدي عيسويءَ جي

شروع ۾] يورپ جي سفيد فام ماڻھن پير پاتو، تڏھن آتي جا اصلوڪا رھواسي، يعني ريڊ انڊين يــــا ڳاڙھا ھندستاني، ٻه ڪٽي قدر ھن وچين ڄڃپائيءَ جي دور ۾ بيٺل ھئا.

١١- انسان ذات جي اوسر جا دور

ماڻھوءَ پھريان اوزار شايد ڪاٺ ۽ پٿر جا ڪم آندا ھون جي ڪنھن ڇيڙ يا ٻنڊيءَ کي يا ڪنھن ٻھڻ کي ھٿ ۾ ڪٽي، ڏنڊي وانگر گھمائي يا اڇلائي ڪنھن کي ھڻڻ لاءِ ايڏي عقل جي ضرورت ڪانھي، پر ڪو جانور ايترو عقل ھلائي سگھي، سو تمام ڪن ٿورين حالتن ۾ ئي سگھيو آھي. وڏا باندر ڪڏھن ڪڏھن پنھنجن دشمن ڏانھن پٿر اڇلائيندي ڏٺا ويا آھن. ڪڏھن ڪڏھن ڪنھن ھاٿيءَ کي، ھاندي ھلندي، ڪنھن وڻ مان ڪا ٽاري ڇنندي، ۽ ان سان پنھنجي بت تان مکين کي ھڪليندي ڏٺو ويو آھي. گھريتڙين جو به مشاھدو ڪيو ويو آھي ته ھو ڪڏھن ڪڏھن ٻنھ سنھڙا پٿر جا ذورڙا کڻي، مترڪن وانگر پنھنجن گھرڙن جي پٽين تي پيون ھڻنديون آھن ته جيئن انھن جو ليھو سوگھو ٿيھي رھي، پر ماڻھوءَ کان ھيٺينءَ سطح وارا گھڻو ڪري سڀ جانور پنھنجي بت جي عضون کان سواءِ، جيڪي پنھنجن پنھنجن ڪمن لاءِ وڌن مخصوص ٿيل آھن، ٻيو ڪوبه اوزار استعمال ڪونه ٿا ڪري سگھن.

ماڻھوءَ پنھنجي لاءِ پھريائين پوک جا اوزار نه، پر پنھنجي بچاءَ لاءِ ھٿيار جوڙيا. اوائلي ماڻھن کي وڏي ۾ وڏي ڳڻتي اھا ڪانه ھئي ته ھو ڇا کائين، پر اھا ھئي ته ٻيو ڪو کين کائي نه وڃي. انھيءَ ڪري، جڏھن ماڻھو دنيا کي ”فتح ڪرڻ“ لاءِ پھرين پنھنجيءَ پر ۾ سھي سنبري نڪتو، تڏھن ھن سڀ کان اول پاڻ کي ھٿياربند ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

انسان جي اوسر يا ترقيءَ کي الڳ الڳ منزلن ۾ ورهايو ويو آهي - هر منزل کي ماڻهوءَ جي حاصل ڪيل ترقيءَ ۽ تهذيب جي خاص درجي جو ترجمان يا نشان سمجهيو وڃي ٿو. جن منزلن جو هن باب ۾ ذڪر ڪندا سين، انهن کي هروڀرو وقت جا دور نٿو چئي سگهجي، آهي فقط انساني واڌاري جا درجا آهن. انساني واڌاري جي انهن منزلن کي عام طرح پٿر جي منزل، ڪنجهي جي منزل ۽ لوهه جي منزل سڏيو وڃي ٿو. سو انهيءَ ڪري، جو انهن مان هر منزل تي ماڻهوءَ پنهنجا اوزار ۽ هٿيار گهڻي قدر انهيءَ شيءِ يا ڌاتوءَ منجهان ٺاهي استعمال ڪيا ٿي، جنهن جي نالي سان سندس ترقيءَ جي آها منزل هاڻي سڏي وڃي ٿي. انساني ترقيءَ جي دورن جي، اِن ڪان وڌيڪ ڪارائتي ورهاست، بهرحال، هيءَ به ٿي سگهي ٿي ته انهن منزلن کي وحشي دور، جهنگلو دور ۽ مهذب يا سڌريل دور سڏيو وڃي. هڪڙي عالم انساني ترقيءَ جي سفر جون هيٺينءَ طرح نَوَ منزلون بيان ڪيون آهن، جيڪي پڻ پنهنجيءَ جاءِ تي بامقصد ۽ مناسب لڳن ٿيون.

١- پهريون وحشي دور جيڪو ماڻهوءَ جي سرجڻ کان سندس باهه ٻارڻ جي هنر سکڻ ۽ مڇيءَ جي ڪاڏي تي هرڻ تائين هليو.

هن منزل تي ماڻهو تعداد ۾ بنهه ٿورا هئا، سندن رهائش فقط قدرتيءَ جي ڪوسي پٽي جي ڪنهن خاص ايراضيءَ تائين محدود هئي. قدرت جا پهريان ٻالڪ انسان بنهه حيوان ئي هئا. انساني مردن ۽ زالن جا هي پهريان ڪچا ۽ بيڊولا نقش هئا. پر منجهن هڪڙي ڳالهه هئي، جيڪا ان وقت قدرتيءَ جي ٻئي ڪنهن جانور ۾ ڪانه هئي. آها هئي سندن سادي پر سمجهه ۾ ايندڙ لاڳيتي ٻولي. هو هڪٻئي سان 'ڳالهائي' سگهندا هئا. بورنيو ۽ ملايا اپيمت جي اندرين ايراضين ۾ هاڻي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ ڪي قبيلا رهن ٿا، جيڪي اُنهيءَ ابتدائي وحشي دور ۾ جيوت گذارن ٿا. آنڊمان ٻيٽ جا ڪي رهواسي هاڻي ۽ باهہ رکو ڪم آڻي سگهن ٿا، پر آها پاڻ پيدا ڪري نٿا سگهن. هو قدرتي باهين، جيئن ٻرندڙ جبل يا وڄ، وغيره، مان باهہ جا شعلا يا ٽانڊا هٿ ڪري، پاڻ وٽ سنڀالي رکندا آهن ۽ پوءِ وس پڄندي انهن کي وسامڻ نہ ڏيندا آهن.

٢- وچون وحشي دور، جيڪو باهہ ٻارڻ ۽ مڇيءَ جي ڪاڙي جي رواج کان وٺي، تير ڪمان جي ايجاد تائين هليو.

هن دور ۾ ماڻهو پنهنجي اوائلي رهائش وارا هنڌ ڇڏي، ايشيا ۽ آفريڪا جي گرم پٽي وارن ايراضين مان نڪري، ٻاهر قدرتيءَ جي وڏي ٻاڪي ۾ پکڙڻ لڳا. هترادو باهہ ٻارڻ جي عقل ڪري، هو دائمي ڪوسين جاين کي ڇڏي، قدرتيءَ جي ٿڌين ايراضين ۾ رهڻ جهڙا ٿيا، ڇو تہ هاڻي هو پنهنجي لاءِ موافق آب هوا پاڻ پيدا ڪري سگهيا ٿي. جڏهن ماڻهن دنيا ۾ ائين پکريائين چوطرف پکڙڻ شروع ڪيو، تڏهن باهہ ٻارڻ جي هنر کان سواءِ سندن هٿن ۾ فقط بہ هٿيار هئا - هڪڙو ڏنڊو ۽ ٻيو ڏڪو. اهي هٿيار انسان ذات جي سڀني نسلن ۾ هڪجهڙا موجود ڏٺا ويا آهن.

جڏهن سفيد فام لوڪن آسٽريليا جي ڪنڌ ۾ پير پاتو، تڏهن اتان جا اصلوڪا رهاڪو اُنهيءَ منزل تي بيٺل هئا.

٣- پويون وحشي دور، جيڪو تيرڪمان جي ايجاد کان وٺي، ٺڪر جي ٿانون تائين هليو.

تيرڪمان جي ايجاد هڪ تمام وڏي ايجاد هئي. آن جو وڏو اهڃاڻ آهي، جهڙو ڇنڀائيءَ جي دور ۾ تلوار جي ايجاد جو ۽ سڌريل دور ۾ بندوق ۽ بارود جو.

آمريڪي هندستانين جا ڪي قبيلا، سفيد فام لوڪن

جي آتي پهچڻ تائين، هن پوئين وحشي دور ۾ رهندڙ هئا.

٤- پهرين ڇنڪو دور، جيڪو ٺڪر جي ٿانون ٺاهڻ کان وٺي، جانورن کي پالڻ ۽ اناج پوکڻ جي دور تائين هليو.

ٺڪرن بڻائڻ جو هنر شايد ڪاٺي رڌڻ جي هنر سان گڏ شروع ٿيو، ۽ آن جي پهرين سادي حالت رکي هيءَ هئي، جو رڌڻ لاءِ ڪاٺ جي ٺهيل برتنن کي باهه جي تؤ تي سڙي وڃڻ کان بچائڻ لاءِ ٻاهران آليءَ مٽيءَ جو ٿلهو تهه چاڙهي ڇڏيندا هئا.

انسان ابتدا کان وٺي، ڪهڙين ڪٺڙين سختين ۽ تڪليفن کي منهن ڏيندو اڄوڪين سک ۽ سلامتيءَ وارين حالتن تائين پهتو آهي، ان ڳالهه کي پوريءَ طرح سمجهڻ ۽ محسوس ڪرڻ اسان لاءِ بنهه ناممڪن آهي. ووهن لوڪن کي ڪنڊ جي خبر ڪانه هئي ته اها به ڪا شيءِ ٿيندي آهي. آمريڪا جي لبڻ تائين دنيا جي مکيه حصن ۾ ماڻهو پٿان، مڪائيءَ، ٽماٽن، بيهي مگن ۽ 'ترڪي' قسم جي ڪڪڙين کان غيرواقف هئا. اوائلي ڏينهن ۾ ماڻهو ڪاٺو گرم پٿرن سان پچائيندا هئا ۽ ڪاٺ جي ٿانون ۾ رڌيندا هئا. ڪاٺ جي انهن ٿانون کي سڙڻ کان بچائڻ لاءِ آنهن جي ٻاهران هو مٽيءَ جي ٿلهي تهه جو اوراڳو ڏيئي ڇڏيندا هئا. آهي تهه پوءِ باهه تي پچي پچي سخت ٺڪر بڻجي ويندا هئا. آنهن مٽيءَ جي ٿلهن تهن کي ائين پچي پڪو ٿيندي ڏسي، هنن ٺڪر جي ٿانون ٺاهڻ ۽ انهن کي پچائي پڪو ڪرڻ جو هنر سکيو.

٥- وچون ڇنڪو دور، جيڪو جانورن جي پالڻ ۽ اناج پوکڻ کان وٺي، لوهه جي ڌاتوءَ کي پگهارڻ ۽ لوهي اوزارن جي ڪم آڻڻ تائين هليو.

ميڪسيڪو، نيو ميڪسيڪو وچ آمريڪا ۽ پيرو جا 'هندستاني'، يورپي لوڪن جي وٺن اچڻ [سورهين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

صدي عيسويءَ] تائين، انساني واڌاري جي هين منزل تي بيٺل هئا. برطانيا جا اصلوڪا رهواسي برطانوي لوڪ پڻ، جڏهن اينگل ۽ سئڪسن لوڪ [پنجين صدي عيسويءَ ڌاري] مٿن حملو ڪري آيا هئا ۽ سندن ملڪ تي قبضو ڄمائي ويٺا هئا، تڏهن انساني واڌاري جي انهيءَ منزل تي بيٺل هئا. ڪين ان زماني ۾ لوهه بابت ڪجهه ڄاڻ ضرور هئي.

٦ - پويون ڇڙڪو دور، جيڪو لوهه کي پگهارڻ ۽ لوهي اوزارن ڪم آڻڻ کان وٺي الف - ب جي ايجاد تائين هليو.

ڇڙڪي دور ۾ چار وڏي ۾ وڏا واقعا ٿي گذريا. آهي هي آهن: لوهه جي پگهارڻ جي ايجاد، جانورن کي پالڻ، اناج پوکڻ ۽ عمارتسازيءَ ۾ پٿرن جو استعمال. ”لوهه ڳاهڻ انساني تجربي جي دنيا ۾ وڏي ۾ وڏو واقعو هو، جنهن جهڙو يا جنهن جي برابر ٻيو ڪو واقعو اَن وقت تائين عمل ۾ اچي ڪونه سکهيو هو؛ ٻيون سڀ ٻوءِ جون انساني ڪوجنائون ۽ ايجادون فقط انهيءَ هڪ ايجاد جي پيٽ ۾ ٻنهه معمولي هيون يا آهي ان تي بيٺل يا ان جي پٺيان هيون“ (مارگن). تاريخ جا ڪي ڄاڻو هن راءِ جا آهن ته انسان ذات جيڪڏهن هن ”ڌاتن جي بادشاهه“، هڪ ڌاتوءَ، کي پيدا ڪرڻ ۽ ڳاهڻ نه سکي ها، ته آها هوند اڄ ڏينهن تائين، پنهنجي ترقيءَ جي سفر ۾، ڇڙڪي دور کان اڳتي ڪانه وڌي ها. ان مان توهين ڏسي سگهو ٿا ته ڪيتري نه ٿورڙي اتفاق سان اسين انسان جهنگلي حالت ۾ پوئتي رهجي وڃڻ کان پاڻ بچائي سگهيا آهيون!

يوناني شاعر هومر جي زماني جا يوناني لوڪ، روم شهر جي بڻجڻ کان ٿورو اڳ، جي وقت جا اطالوي قبيلا ۽ رومن شهنشاهه سيزر جي ڏينهن [پهرين صدي قبل مسيح] جا جرمن قبيلا هين پوئين ڇڙڪي دور ۾ رهندڙ هئا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٧- پهريون تهذيبي دور، جيڪي الف - بي جي ايجاد ڪان وٺي، يورپ جي تاريخ ۾ ٥٠٠ع تائين رهيو.

٨- ٻيون تهذيبي دور، جيڪو ٥٠٠ع ڪان وٺي، ١٥٠٠ع تائين هليو.

٩- ٽيون تهذيبي دور، جيڪو ١٥٠٠ع ڪان وٺي اڄ تائين هاندو اچي ٿو.

وحشانيت. جو دور هڪ تمام ڏکيو دور هو. جنهڪي دور، جنهن ڪي بربريت جو دور به چئي سگهجي ٿو، ۽ مهذب دور، ٻنهي جي ڀيٽ ۾ گهڻي عرصي ڪان وحشانيت جي دور جو عرصو ڏکيو رهيو آهي. جيڪڏهن ڌرتيءَ تي 'ماڻهوءَ' جي جيوت جو عرصو ٥٠٠,٠٠٠ سال ليکيو وڃي، ته هن مدت جا لڳ ڀڳ ٤٠٠,٠٠٠ سال هن جي وحشي دور جا ليکي سگهجن ٿا. شروعات ۾ ماڻهو تمام ڌيريءَ رفتار سان اڳتي وڌيو ٿي. وحشي ماڻهو ته گهڻو ڪري هڪ ٽي هنڌ ٽڪيا رهندا آهن. هنن کي واڌاري جو ڪو خيال ئي ڪونه هوندو آهي. هنن جي وڏي ڳڻتي هوندي آهي ته ڪنهن طرح پنهنجن وڏن جي نقش قدم تي هلون ۽ جيئن هنن ڪيو تيئن بلڪل اسين به ڪريون. فقط دنيا جي مٿينءَ سطح تي رسيل قومن ۾ اڳتي وڌڻ جي سچي پچي خواهش موجود ڏسبي آهي، ۽ آها به آنهن جي ڪن ٿورڙن فردن ۾ ئي هوندي آهي.

١٢- وحشي ماڻهن جا ڌنڌا

ماڻهن جي مٿانهن نسلن جا مکيه ڌنڌا کيتي، مالداري، هنرمندي، ڪاٺيون ڪوڙڻ، ۽ واپار هوندا آهن. ماڻهن جي هيٺانهن نسلن ۾ اهي ڌندا يا ته بنهه ڪونه هوندا آهن، پر جي هوندا آهن ته تمام گهٽ ۽ هلڪي پيماني تي هوندا آهن. وحشي ماڻهن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جو گذارو جهنگلي دنيا تي ٿئي ٿو - يعني جهنگلي ٻوٽن تي ۽ جهنگلي جانورن تي.

وحشي لوڪن جا خاص ڌنڌا شڪارُ، مڇي مارڻُ ۽ وڙهڻُ آهن. وحشي ماڻهوءَ جي جيوت جو اصول هوندو آهي: ”جو آندو سو کاڌو.“ هُن ۾ سياڻي لاءِ سوچڻ جي صلاحيت ڪانه هوندي آهي، ۽ هُن جي آپت جا وسيلا ايترا ته هلڪا ۽ هيٺا هوندا آهن، جو هو جيڪڏهن اڳتي لاءِ ڪجهه بچائي رکڻ جو سوچي به سهي، ته به، گهٽ آپراسي هٿ ڪري، ڪجهه بچائي نٿو سگهي.

وحشي ماڻهوءَ وٽ پاليل جانور ۽ تاتيل ٻوٽا ڪونه ٿين. ڪيس دشمن چوڌاري وڪوڙيو ويٺا هوندا آهن. وحشي ماڻهو سدائين جنگ جي حالت ۾ رهن ٿا. وحشي ماڻهو پاڻُ بچائڻ لاءِ سدائين ٻين ماڻهن سان يا جهنگلي جانورن سان مجبوراً وڙهندو رهي ٿو. هو ٻين جانورن کي کائڻ لاءِ به ماري ٿو ۽ کائڻ بچڻ لاءِ به اُنهن کي مارڻ تي مجبور آهي. اڄ وڏا ۽ وڏيڪ خطرناڪ گوشت کائيندڙ جانور ڌرتيءَ تان لڳ ڀڳ ختم ٿي چڪا آهن. پر اها صورتحال ماڻهن ۽ غير ماڻهن جي وچ ۾ ڏاڍي هڪ ڏکيءَ ۽ خونخوار لڙائيءَ ڪان پوءِ پيدا ٿي سگهي آهي، جيڪا ماڻهو تير ڪمان ۽ ڏڦن سان ۽ غير ماڻهو پنهنجن ڏندن ۽ چنبن سان ڪي لکين سال هڪٻئي کي مات ڪرڻ لاءِ پاڻ ۾ لڙندا رهيا آهن.

وحشي لوڪ ننڍن ننڍن ٽولن ۾ رهن ٿا، جن کي ’قبيلا‘ سڏجي ٿو. اهي قبيلا سدائين هڪٻئي سان وڙهندا رهن ٿا. مٿينءَ سطح تي آيل ماڻهن ۾ جيڪو صلح سانت جو عام ماحول موجود هوندو آهي، اُن کان وحشي لوڪ محروم بلڪ بنهه غير واقف رهن ٿا. وحشي لوڪن جي جيوت ۾ جنگ هڪ قدرتي ڳالهه آهي، ۽ صلح هُن لاءِ بنهه هڪ اتفاقي شيءِ آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مرڻ ۽ مارڻ جو ڪم سندن مرد ڪن ٿا؛ ۽ ٻيا ڌنڌا گھڻي ڀاڱي سندن زالون ھلائينديون رھن ٿيون.

وحشين ۾ زالون بارَ ڍوئين ٿيون ۽ ڪم ۾ ڳھن ٿيون. سڄو سخت ڪم ھو ئي ڪن ٿيون. پوئتي پيل قومن ۾ زالن جي حالت ھر ھنڌ افسوسناڪ ۽ ڏکوئيندڙ آھي. مرد زالن کان وڌيڪ سگھا آھن، ۽ پنھنجيءَ اُن سگھہ جي آڌار تي ھو زالن کي پنھنجي ٻانھپ ھيٺ رکي، انھن کان سخت ڪم وٺن ٿا ۽ انھن کي ايذائين ۽ چيچلائين ٿا. اڳتي وڌيل قومن ۾ زالن لاءِ جيڪا مان، عزت ۽ بچ بچاءَ جي روش اختيار ڪئي وڃي ٿي، اھا پوئتي رھجي ويل قومن ۾ بنھہ غائب آھي. وحشي لوڪن ۾ زالون کاڌو تيار ڪن ٿيون ۽ ٻار پالين ٿيون. ھو پنھنجي قبيلي کي بار بردار جانورن جو ڪم ڏين ٿيون، ۽ جيڪڏھن سندن قبيلو کيتيءَ جو ڌنڌو بہ ڪري ٿو تہ ھو ٻنين ۾ بہ ڪمائين ٿيون.

مرد زالن جي ڪمن کي ڌڪار جي نظر سان ڏسن ٿا. ايسڪيمو لوڪن ۾ رواج آھي تہ ھو سمنڊ ۾ سيل مڇي ڦاسائيندا ۽ پوءِ اُن کي آڻي، پنھنجي پنھنجي تنبوءَ جي ٻوسان ڪناري وٽ ڇڏي ڏيندا! سندن سوچ ۾، مردن لاءِ اھا بي عزتيءَ جي ڳالھہ آھي تہ ھو اُن کي پاڻيءَ مان ڪڍي، ٻاھر سُڪيءَ تي آڻي رکن. اھو زالن جو ڪم آھي! ھو انھيءَ قسم جي ڪمن بابت شايد ائين ئي محسوس ڪن ٿا، جيئن خود اڳتي وڌيل قومن ۾ اڃا تائين بہ پنھنجن ڪپڙن ڌوئڻ يا کاڌي جي رڌ پچاءَ بابت محسوس ڪيو ويندو آھي.

١٣- وحشي ماڻھن جي طبيعت

ليوباخ پنھنجي ڪتاب ”تھذيب جي شروعات“ ۾ وحشي ماڻھن جي سختيءَ ۽ جھنگليپڻي جا سوين اھڙا مثال ڏنا آھن، جيڪي ھيڪر تہ ويسھہ ۾ اچڻ جھڙا نہ آھن. سڌريل قومن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۾ انساني هلت جا اهڙا مثال جيڪڏهن ڳولهه ڳولها ڪئي، ته ۾ اڄ تقريباً اڻ لڀ آهن.

هيگين. پٺرا آن ڪتاب جي، سيٺو انڊين قبيلي بابت آهي. اها آن ماڻهوءَ لکي آهي، جيڪو سالن جا سال انهن وٽ رهيو ۽ پوريءَ طرح سندن واقف هو:

”هو بند دماغ، چٽ ۽ پيرسي ماڻهو آهن. سڌربل ماڻهو جن ڳالهين ڪي بيچڙو سمجهن ٿا، آنهن ڪي هو سڌو ٿا سمجهن. چوري، آتشزني، زنا ۽ خون هنن لاءِ پاڻ ڪي پڌري ڪرڻ يا پنهنجي ڏاڍ مڙسيءَ ڪي ثابت ڪرڻ جون ڳالهيون آهن. هيءُ پنهنجي اولاد ڪي ننڍي هوندي سيکارين ٿا ته ٻئي ڪي مارڻ ماڻهوءَ جو اوچي ۾ اوچو ڪارنامو آهي. پنهنجن ناچن ۾ ۽ ٻين لوڪ تماشن جي موقعن. تي، سندن سورما پنهنجين چورين، ڌاڙن ۽ خونن جو بيان ڏاڍي فخر سان ٻڌائيندا آهن. سندن نوجوانن جي وڏ ۾ وڏ سڌ هيءَ هوندي آهي ته ڪهن ريت سورهيائيءَ جو 'ڪنپ' هٿ ڪريون، جيڪو هنن لاءِ ان ڳالهه جي ثابتي هوندي آهي ته هنن ڪنهن نه ڪنهن ماڻهوءَ ڪي خون ڪيو آهي يا اهڙي خون ۾ حصو ورتو آهي- پوءِ آهو ڪو مرد هجي، زال هجي يا ٻار هجي، آن جي پرواهه نه هوندي آئن.“

ٻرڻن جو چوڻ آهي ته ”اوپر آفريڪا ۾ ضمير يا وويڪ جهڙي ڪا شيءِ ڪانهي؛ ۽ پڇتاءُ فقط ان ڳالهه جو ڪيو وڃي ٿو ته ڪنهن ڏوهه ڪرڻ جو موقعو هنن جي هٿان نڪري ويو. قتر ڪرڻ وڏن معزز ٻنجڻ ۽ خون ڪرڻ سورهيه سڏجڻ آهي.“

جڏهن فيوجي لوڪ، جيڪي ڏکڻ آمريڪا جي ٻنهه چيڙي ۾ رهن ٿا، اڻ هوند ۾ بک کان لاچار ٿيندا آهن، تڏهن هو پنهنجن ڪتن کي مارڻ بدران پوڙهين زالن کي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ماريندا آهن، ۽ ائين چوندا آهن ته ”ٻوڙهيون زالون ڪنهن ڪم جون ناهن؛ ڪتا وري به سٺا ماري سگهندا.“

نيگرو نسل جي ڍڪڙي ماڻهوءَ ٻرڻن کي چيو ته ”چار، آءٌ ڀلي بک مران، ۽ منهنجي پيءُ وٽ ٻار هجن، جيڪي هوءَ ڀلي وڃي وڪڻي!“

بورنيو جي اندرين علائقن جي رهاڪن بابت لکندي، ليوباخ چوي ٿو:

”هو بنهه قدرتي حالت ۾ رهن ٿا. هو نه ٻوڪ ڪن ۽ نه جهوپڙين ۾ رهن. هو ٻيلن ۾ جهنگلي جانورن وانگر ڦرندا کائيندا رهن ٿا. جڏهن سندن ٻار پنهنجي سر هلڻ جهڙا ٿين ٿا، تڏهن گهڻو ڪري هو مائٽن کان ڇڄي الڳ ٿي وڃن ٿا، ۽ پوءِ نه مائٽ هنن جي ڪا اون رکن ٿا ۽ نه هو مائٽن جو ڪو خيال ڪن ٿا. رات جو اڪثر هو اهڙن وڻن هيٺان سمهندا آهن، جن جون ٽاريون هيٺ زمين تي جهڪيل هونديون آهن....“

جڏهن آسٽريليا جي اصلوڪن قبائلين ٻار سان لڏيل ڏٺا ڏٺا، ته منجهانئن ڪيترا ڀڄي ويا ۽ سمجهيائون ته آهي ڪي ديو هئا، جن جي مٿن تي ڏٿا رکيل هئا. ٻين وري سمجهيو ته آهي ٻاهران آيل ٻيڪين جون زالون هيون، ڇاڪاڻ ته انهن جي پٺين تي ٻار لڏيل هو.

وحشي لوڪ جهٽ ۾ روئي وجهندا آهن، ۽ کين اوندهه کان ڏاڍو ڊپ ٿيندو آهي. کين رانديڪا ۽ ٻاليل ننڍڙا جانور ڏاڍا وڻندا آهن. هو ارادي جا ڪمزور ۽ سوچ سمجهه ۾ هيٺا ٿين ٿا. هو طبيعت جا ڏاڍا ڦرڻا گهرڻا ٿين ٿا ۽ مٿن ڪو به ڀروسو ڪري نٿو سگهجي. هو سدائين پنهنجي ڳالهه وڏائي ڪندا آهن ۽ پاڻ پڏائڻ جي سنجهن گهڻي عادت هوندي آهي. انهن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سيني ڳالهين ۾ هو اڳتي وڌيل قومن جي ٻنهي پارن جهڙا لڳندا آهن.

ڊوگرب قبيلي جي انڊين لوڪن بابت هڪڙو عالم ٻڌائي ٿو ته ”ڪو خط پڙهڻ ۽ پهچائڻ لاءِ ڏبن ته پهرين اُن لاءِ مزوري گهرندا، ۽ چئبن ته جنهن کي خط پهچائيندا آهيو، کين پيٽي يا چوٿي مزوري ڏيندو، ته اول اها ڳالهه قبول نه ڪونه ڪندا، پر جي قبول به ڪندا، ته به خط وٺي هيڏي هوڏي ڪم تي ويندا، ۽ اڪثر حالتن ۾ پوري وقت تي خط ڪونه پهچائيندا. ڪم جي معاوضي لاءِ هو ترسي اصل ڪونه جاڻن. ڪم ڪندي، ڪٿي ڪا ٿوري رڪاوٽ آڏو آين، ڪٿي کنهن سمي ڪاڏي جو آسرو ملين، يا سندن پنهنجيءَ ئي دل ۾ کنهن ٿوريءَ يا گهڻيءَ ڳالهه جو ڪو ريچڪ اچي وڃي، ته سونپيل ڪم کي اتي ئي ڇڏي، پنهنجو سڄو ڪم آتي ئي ضايع ڪري ڇڏيندا.

ملايا جي آپيت جي جهنگلي قبيلن بابت ذڪر ڪندي، هڪڙي ليکڪ چيو آهي ته ”هنن کي ڪٿي به سک ڪونه ٿو اچي. سدائين ائين پيا سوچين ته جتي آهن آتي نه، پر ڪنهن ٻئي هنڌ وڃي ويهن ته چڱو. پارن وانگر هو سدائين گهڙيءَ جي آدمي پٺيان پيا پنهنجا ڪم ٿاهيندا ۽ ڊاهيندا. ڪو به ڪم سوچي ويچاري يا ڳٽي ڳوتي هٿ ۾ ڪئن، ائين ڪڏهن به ڪين ڪندا.“

بورنيو جي جهنگلي رهواسين بابت چون ٿا ته جڏهن به سندن دل ۾ ڪو پرپور آدمو آئندو، ته جهٽ ۾ روئي وجهندا ۽ پارن وانگر به چار ڳوڙها ڳاڙي، اتي جو اتي ڳالهه کي ائين وساري ڇڏيندا جڻ ته ڪجهه ٿيو ئي ڪونه هون.

نيوزيلنڊ جي هڪڙي سردار جي ڳالهه ٿا ڪن ته سندس دلپسند چوغي تي ڪن خلاصين ڪان ڪجهه آنو هارجي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پڻ، ته اصل جيئن ڀار پنهنجيءَ ڪنهن شيءِ جي خراب ٿيڻ تي روئڻ وڌهي رهندا آهن، تيئن هُنَ به زور زور سان روئڻ شروع ڪري ڏنو!

ڪپتان ڪڪ ٻڌايو آهي ته تاهتيءَ جو بادشاهه ۽ راڻي پنهنجن ٻن دلپسند ڳڌن سان ڪلاڪن جا ڪلاڪ ويهي راند ڪندا هئا. برٽن جي چوڻ موجب، اولهه آفريڪا جا نيگرو بادشاهه اهڙن رانديڪن، ربڙ جي نقابن ۽ ٻين ننڍن معمولي شين تي خوش ٿي ويندا هئا، جيئن ڪي اٺن سالن جا ٻار ڪندا آهن.

ٻار وانگر، وحشي ماڻهو طبيعت جو ڏاڍو چنچل ٿئي ٿو، ۽ ائين ڏسبو آهي ته سندس مزاج گهڙيءَ گهڙيءَ رنگ بدلائيندي، ورن ورن ٿيو تيندو آهي. ڪوبه اندر ۾ آدمو يا امنگ جاڳندس، ته اهو هڪدم سندس چهري مان ظاهر ٿي پوندو. حقيقت هيءَ آهي ته هو هر جذبي، هر اُمنگ جي وقتي اثر هيٺ لاچار ٿي پوي ٿو. سندس دل جذبن ۽ امنگن جي ڪنهن گڏيل نظام جي ضابطي هيٺ آيل نه آهي. هن جي فطرت جذباتي دٻائن جي الڪ الڪ زور اڳيان بيوس آهي. سندس امنگن ۽ اڏمن جي مٿس گڏيل ۽ رٿائتي ڪا حڪومت ڪانهي، جو عقل ان جي سربراهي ڪري سگهندو هجي، ۽ سندس طبيعت ۾ ڪا گهرائي، ڪا سنوت يا ڪو گهڻو جٽاءُ پيدا ٿي سگهي.

١٤ - وحشي ماڻهن جي سمجهه

وحشي ماڻهوءَ لاءِ شيون جيئن ڏسڻ ۾ اچن ٿيون تيئن ٿي آهن. هو اندر انهن ۾ جهاتي پائي، انهن جي سببن معلوم ڪرڻ جي ڪوشش ڪانه ٿو ڪري. هو شين کي ائين سمجهي ٿو، جيئن ڪو ٻار انهن کي سمجهندو آهي. سچ هُنَ لاءِ ائين

ٿي آُبري ٿو ۽ انهن لهي ٿو، جيئن آهو ڏسجي ٿو. هوا، هـن جي نظر ۾، ساهه ڪندڙ شيءِ آهي. بيماريون پليت ۽ ڀيڙ ڀوتن ڪري پيدا ٿين ٿيون، جيڪي بيمار ماڻهن جي بدن ۾ گهڙي وڃن ٿا ۽ آتان آهي آن جي قدرتي ۽ نيڪ روحن ڪـي پڇائي ڪڍن ٿا. خواب سچا پچا تجربا آهن، جيڪي ماڻهوءَ جو ساهه سندس بت کي ننڊ ۾ ڇڏي، ٻاهر گهمندي ڦرندي، ڏسي وائسي ۽ حاصل ڪري ٿو. ماڻهوءَ جو آس ۾ پاڇولو يا پاڻيءَ ۾ سندس پاڇو هُن جي وجود جو سچو پچو حصو آهي.

وحشي ماڻهو وس پڄندي پنهنجا فوٽا ڪڍائڻ نه ڏيندا آهن، ڇاڪاڻ ته هو سمجهندا آهن ته سندن تصوير هڪ اهڙي شيءِ آهي جيڪا سندن وجود مان ڪوري يا ڀڃي ڪڍي ويئي آهي. آفريڪا جي بَسوتو قبيلي جا ماڻهو جڏهن درياءَ جـي ڪپ سان هلندا آهن، ته اها خاص ڪوشش ڪندا آهن ته سندن پاڇو پاڻيءَ ۾ نه پوي، ڇوته ڪين ڊپ هوندو آهي تـه واڳون آن کي جهٽ هڻي جهلي وجهندو ۽ پوءِ هو آن وسيلي کين پاڻيءَ ۾ گهلي ڪٽي ويندو ۽ کائي ڇڏيندو.

مينهن جي گجگوڙ عام طرح وحشي لوڪن جي نظر ۾ سچ پچ جي ڪا ديوي يا ديوتا آهي يا آن جو آواز آهي. هڪڙي عالم آن سلسلي ۾ لکيو آهي ته ”هڪ رات هڪڙو ريڊ انڊين سردار مينهُن واچ ڏسي ڏاڍو اچي ڊنو ۽ آئي هڪدم گجگوڙ جي ديوتا کي تماڪ جي پيٽا پيش ڪيائين ۽ آن کان پوءِ دعا پنيائين ته ڪنهن طرح چپ ٿئي ۽ وڌيڪ مٿن ڪاوڙ نـه ڪري.“

وحشي ذهن ائين سوچي ٿو ته هر شيءِ ۾ روح آهي، جيڪو آن شيءِ کي هلائي چلائي ٿو. واچ يا گهڙيءَ ۾ به هن جي نظر ۾ ساهه آهي، جيڪو آن ۾ اندر ويٺو آهي ۽ ان کان ٽڪ ٽڪ ڪرائي ٿو ۽ ان کي هلائي ٿو. هوا جڏهن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سوسٽ' ڪري ٿي، ته اهو اُن جو آوازآهي- يعني هڪ جيئري جاڳندڙ شيءِ جو آواز. جڏهن پهرين ۾ ڪو وڻ ڪري ٿو، ته وحشي ماڻهو سمجهي ٿو ته ان ۾ ڪو جن گهڙي ويو هو، جنهن ان کي ڪيرائي وڌو، ۽ جي ڪو وڻ اوچتو مٿس ٿو اچي ڪري، ته هو سمجهي ٿو ته ان جِنَ جو سائس ڪو وير آهي ۽ ان ڇائي ٻجهي اهو وڻ مٿس ڪيرايو آهي. وحشي ماڻهوءَ کي ڪا خبر ڪانهي ته ڪو قدرتي قانون به ٿيندو آهي. هن کي علم ڪيميا جي، طبعيات جي يا علم بدن جي ڪا خبر ڪانهي. جڏهن ڪاٺيءَ جو ٽڪر باهه ۾ سڙي ٿو، ته هو سمجهي ٿو ته ان ڪاٺيءَ ۾ جو ڪجهه آهي، سو سڀ ان مان نڪرندو ختم ٿيندو وڃي ٿو.

ڪابه شيءِ ختم ڪانه ٿي ٿئي. مادي جو هڪ هڪ ذرو، جيڪو اڄ وجود ۾ آهي، اهو سدائين وجود ۾ رهندو. ڪابه شيءِ ناس ڪرڻ يا خلقڻ ناممڪن آهي، سواءِ اُن جي صورت جي. مادي جون صورتون بدلجن ٿيون، پر ان جا خود ذرا يا ائٽم ساڳيا رهن ٿا. اڄوڪي علم ڪيميا جي اها هڪ نئين کوجنا آهي. ان کي مادي جي فنا نه ٿيڻ جو قاعدو سڏيو ويو آهي. جڏهن ٻني جو ڪو ٽڪر سڙي وڃي ٿو، تڏهن مادي جو هرهڪ جزو جيڪو اُن ۾ سڙڻ کان اڳ هو، سو پوءِ به موجود رهي ٿو، پر جدا صورت ۾. ٻني جي ڪاربن، آڪسيجن سان ملي، ڪاربن ڊاءِ آڪسائيڊ (Co2) ٿا ٺهي، جيڪا هوا سان گڏجي وڃي ٿي ۽ هاڻي ڏسڻ ۾ ڪانه ٿي اچي. پر هڪ وحشي ماڻهو انهن تبديلين کان بي خبر آهي، ۽ سمجهي ٿو ته ٻني جو وجود ختم ٿي ويو، ڇاڪاڻ ته اهو ڪيس هاڻي ڏسڻ ۾ ڪونه ٿو اچي.

وحشي ذهن موجب خراب روح به آهن، ۽ چڱا روح

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

به آهن. خراب روحن لاءِ سمجهيو ويندو آهي ته آهي نيڪ روحن کان گهٽا آهن ۽ وڌيڪ چست آهن. وحشي ماڻهوءَ جو ويساهه هوندو آهي ته چڱا روح سندس پاسي آهن؛ باقي رهيا خراب روح، سو انهن کي هو سدائين ڪهڻ طرح ٺڳڻ يا خوش ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو رهندو آهي. جڏهن هن کي ڪنهن ڏينهن ڪو سٺو شڪار هٿ چڙهيو، يا هن پنهنجن دشمنن تي ڪا سوڀ حاصل ڪئي، ان ڏينهن هو سمجهندو ته سندس اها ڪاميابي سندس نيڪ روحن جي مٺس مهربانيءَ يا راضپي جي ڪري عمل ۾ آئي آهي. ٻئي پاسي، جيڪڏهن هو ڪنهن ڪم ۾ ناڪام ٿيو، يا ڪنهن حادثي ۾ اچي ويو يا بيمار ٿي پيو، ته هو سمجهندو آهي ته هن جي بدقسمتيءَ جو سبب خراب روح آهن. وحشي ماڻهوءَ لاءِ انهن ٻن الڳ الڳ قسمن جي روحن سان سٺهن ڏيڻ جو مسئلو زندگيءَ جوهڪ وڏو مسئلو هوندو آهي. اهي ٻن قسمن جا روح ڪيس اٿندي ويهندي، سمهندي جاڳندي، ڏينهن رات، جڻ گهڙيءَ کان سڻ گهڙيءَ تائين ڏيکائي ڀيا ڏيندا آهن، ۽ سندس چوڌاري ڀيا ڦيرا ڏيندا آهن، ۽ وک وک تي سندس پويان ٻيا هلندا آهن.

جڏهن ڪو مرندو آهي، ته وحشي ماڻهو سمجهندو آهي ته ڪجهه وقت ان جو روح اتي پيو چڪر ڏيندو آهي، جتي هو دفنايل هوندو آهي. "ڀڙن گهرن" يا "ڀرين جاين" جو خيال ۽ مقامن ۾ ۽ انهن جي آسپاس جنن ڀوتن جي آستانن جون ڳالهيون قديم دور جي ان روحن واري وحشي عقيدي جا رهيل نشان آهن.

وحشي ماڻهو عجوبن، ڪرامتن ۽ معجزن کي مڃيندا آهن، ڇاڪاڻ ته قدرت جي قاعدن جي خبر جيڪا اسان کي آهي، سا انهن کي ڪانه هوندي آهي. ايسڪيمو لوڪن جو ويساهه آهي ته هار بيمار ٿي پوي ته سندس ماءُ جو ڪم آهي تــــه

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جيسين هو بيمار ھجي تيسين پنھنجي پيرن جا جوتا يا جوراب نہ لاهي. انھين ڪرڻ سان سندس ٻار جهٽ ۾ چڱو ڀلو ٿي پوندو. جيڪڏھن ڪو مرد بيمار ٿي پوي تہ سندس ٻاءُ ڪي ڪپي تہ هرڻ جي ڪاٻي پاسي جي گوشت جو ڪوبہ ٽڪر نہ ڪائي، نہ تہ سندس بيمار ٻاءُ جي حالت بگڙي ويندي. پر اهي خيال، جيڪي ايڏيءَ بي عقليءَ ۽ بي علميءَ جا خيال آهن، اهڙائي غلط يا صحيح، بنياد وارا يا بي بنياد آهن، جهڙا اسان جا پنهنجا خيال آهن، جن موجب اسان مان ڪيترا اڄ بہ تعويذ ٻڌيو، حمائلون ڪنيو يا آڱرين ۾ خاص‌خاص پٿرن جي ٻڙن جون منڊيون پايو يا ڳچيءَ ۾ سڳا ۽ هار وجهيو پيا هلندا آهن، ۽ پيا بہ سوين اهڙا ڀرمن ۽ وسوسن وارا ڪم ڪندا ٿا رهن، انهيءَ لاءِ تہ سوڻ، سڻو ٿيئين يا ڪنهن اوچتيءَ بلا ڪان هو بچي سگهون!

ڏائڻ يا ڀوپي جو ڏنڊو قديم دور جي ماڻهن ۾ عام هو، ۽ هاڻي بہ ٻوئتي پيل قومن ۾ گهڻو ڏسجي ٿو. ڏائڻ يا ڀوپو اهو شخص آهي، جيڪو ڪنهن جنتر منتر يا جادوءَ جي ڏڏڻي سان، جنهن ڪي بہ چاهي اُن ڪي بد روحن جي دشمنيءَ جو شڪار بڻائي سگهي ٿو. ان سلسلي ۾ ڏائڻ يا ڀوپو جيڪو اثر يا طاقت هلائي سگهي ٿو، اُن ڪي هُدو (عهدو) يا اذن چيو ويندو آهي. تاريخ جي بنهہ تازو گذريل دورن ۾ بہ "ڏائڻيون سارڻ" هڪ ضروري، عزت‌وارو ۽ پر‌اُپڪاري ڪم سمجهيو ويندو هو. انساني ذهن تي جن ڪوڙن خيالن ۽ عقيدن راڄ ڪيو آهي، انهن ۾ خراب ۾ خراب عقيدو ۽ خيال هيءُ ڏائڻ يا ڀوپي جي "هُدي" يا اِذن وارو خيال آهي. سڌريل انسانن جي ذهن تان هيءُ خيال، تاريخي خيال ڪان، بنهہ ڪو ٿورو عرصو ٿيو آهي، جو لٿو آهي. شيڪسپيئر جي لکڻين مان ظاهر آهي تہ سندس ڏينهن [سترهين صدي عيسويءَ] ۾ هيءُ عقيدو انگلنڊ ۾ بلڪل

عام هوندو هو. ڪنهن وقت ۾ يونائيٽيڊ اسٽيٽس جي ميساشوسيٽس رياست ۾ هيءُ خيال ايترو عام ٿيو ويندو هو، جو آن ڪان انڪار ٿي ئي نٿي سگهيو. ميڪسيڪو شهر ۾ ڏائڻون، قانوني طور، ١٨٧٣ع تائين ٻه ڦاسيءَ تي چڙهنديون رهيون آهن.

ڪيترا وحشي قبيلا پنجن يا ڇهن کان مٿي عدد سمجهي ئي نٿا سگهن، ۽ سولي ۾ سولا جوڙ ڪٽ جا حساب ٻه آڱرين تي ڳڻڻ کان سواءِ هو ڪيئي نٿا سگهن. وحشي ماڻهو ڪوبه خيالي حساب ڪري نه سگهندو آهي.

وحشي ماڻهوءَ جو ذهن جنسي شين کي ئي و بچاري سگهي ٿو. هو فقط جنسي شين بابت ئي سوچي سگهي ٿو، جن کي هو ڏسي سگهي، ڪٽي سگهي ۽ ڪم آڻي سگهي. خيالي ڳالهيون، مثلاً انگ ۽ عدد، هن جي ساديءَ سمجهه ۽ ٻاراڻي ذهن جي پهچ کان مٿي آهن. داسرا نيگرو قبيلي جي ماڻهن بابت لکندي، هڪڙو عالم ٻڌائي ٿو ته ”هو ڳڻڻ ۾ پنجن جي انگ کان پوءِ ڏاڍو منجهي ٿا پون. ڇاڪاڻ ته رهيل ڪو هٿ ڪونه اٿن، جنهن سان ٻئي هٿ جي آڱرين کي جهلي، هو وڌيڪ ڳڻي سگهن. پر هوئن پنهنجن ڍورن جي سڃاڻپ ۾ ايڏا پڪا آهن، جو مشڪل سان ڪو سندن ڍڳو ڪائن لڪي يا پوئتي رهجي وڃي. رهجي ويل يا وڃائجي ويل ڍورُ هو پنهنجي مال جي وڳ کي ڳڻي ڪونه معلوم ڪندا آهن، پر آن جو ڇاتل سڃاڻپ مهانڊن، جو وڳ ۾ نه ڏسندا آهن، ته سمجهي ويندا آهن ته ڍور گم آهي. جڏهن شين ۽ سامان جو سودو ڪندا آهن، تڏهن هنن جو دستور هوندو آهي ته هرهڪ رڍ جو عيوض الڳ الڳ ڏيندا ۽ وٺندا آهن. مثال طور، سمجهو ته هڪ رڍ جو عيوض يا ملهه هو تماڪ جون ٻه ٻنڊيون ٿا مقرر ڪن. هن حالت ۾ داسرا نيگرو لاءِ هيءُ حساب ڏاڍو مشڪل ٿي پوندو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تہ يڪيون ۾ رڳون ڏيئي يڪيون چار پينديون وٺــي لاهي. هو هڪ هڪ رڳ جو پاڻ ۾ الڳ الڳ حساب لاهيندا.“ ساڳيو ليڪڪ ٻڌائي ٿو تہ ”دامرا قبيلي جي ماڻهوءَ کي الف جاءِ کان ب جاءِ تائين ۽ ب جاءِ کان د جاءِ تائين رستو پوريءَ طرح معلوم بہ هوندو، پر جيڪڏهن الف جاءِ کان د جاءِ تائين وچان سڌي رستي وٺي وڃڻ لاءِ چئبس، تہ ٻنهہ منجهي وائڙو ٿي بيهي رهندو.“

وحشي ماڻهو جيڪي اوزار ۽ هٿيار ڪم آڻين ٿا، تن کي جانچڻ ٿو ڏسجي تہ خبر پوي ٿي تہ اهي وڏن ڪيترن ئي هزارن سالن کان ٿيندا ۽ سڌرندا پئي آيا آهن. اهي سڀئي اوزار ۽ هٿيار هنن ڪنهن هڪ ئي وقت ڪونہ ٺاهيا يا ايجاد ڪيا آهن. اهي هنن وقت بوقت ننڍين ننڍين تبديلين وسيلي — گهڻو ڪري تہ رڳو ڪنهن اتفاق سان، نہ تہ ڪجهہ ڪم آڻيندي، ٿورو ٺيڪ ڪندي، آزمائيندي، وري سڌاريندي — سالن جا سال ائين لاڳيتين ڪوشش سان ٺاهي راس ڪيا آهن.

١٥ - وحشي ماڻهن جا اخلاقي خيال

ڀريون ڀريون انساني نيڪيون، جيڪي اڀريون ۽ وڌيون، سي اهي هيون، جيڪي فرد يا قبيلي جي بچاءَ ۾ فائديمند ثابت ٿي ٿيون — مثلاً پهلواني، سچائي يا وفاداري، ٻڪ ڏک جو سهڻ، گهڻگهرائي يا همدردي، ۽ ساراهہ جي سڌ ۽ گلا جو ڊپ.

پهلوانيءَ، جرئت يا همت کان سواءِ ڪوبہ ماڻهو، چوڌاري دشمنن سان ڀريل دنيا ۾ پنهنجي قبيلي لاءِ ڪمائتو ثابت نٿو ٿي سگهي، ۽ نہ ان سان گهڻو وقت سچو يا وفادار ٿي رهي ٿو سگهي. انهيءَ ڪري ڪردار جي اها خاصيت قديم ۽ پوئتي پيل ماڻهن ۾ هرهنڌ ۽ هميشه ساراهي ۽ ڳائي ويئي آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اڳتي وڌي آيل ماڻهن ۾ خطري جون حالتون گهڻيون پئي ويون آهن؛ انهيءَ ڪري سڌريل ماڻهن ۾ جسماني همت يا پهلوانيءَ جي استعمال جا موقعا گهٽ پيش اچن ٿا. ان جي جاءِ تي هاڻي اخلاقي همت يا اخلاقي پهلوانيءَ جي خاصيت جو گهڻو ذڪر ٿيندو رهي ٿو. انساني دنيا جا آئيندي جا سوورما قبيلائي يا قومي سوورما نه پر اهي شمار ٿيڻ لڳندا، جيڪي انسانيت جا سوورما هوندا.

ماڻهو اڳين خطرناڪ وقتن ۾ هڪٻئي سان همت همت ۾ ڏيئي، هڪٻئي جا آڌار بنجي پيهندا هئا، ڇاڪاڻ ته جيئري رهڻ واسطي ان ڪان سواءِ هُنن لاءِ ٻيو ڪو به رستو ئي ڪونه هو. جيوت جي ڇڪتاڻ ۾ اڪيلي ماڻهوءَ جي ڪا جاءِ ئي ڪانه هئي. هو جيئرو فقط پين سان گڏجي جيئڻ وسيلي رهي سگهيو ٿي. زندگيءَ جي جدوجهد ۾ هو بچي فقط تڏهن سگهيو ٿي، جڏهن هُن، پنهنجي طاقت پين جي طاقت سان ملائي، پاڻ کي پنهنجي دشمن ڪان وڌيڪ طاقتور ٿي بڻايو. تجربي کيس ترت ئي هيءُ سبق سيکاريو هو ته جيڪڏهن هُن گهريو ٿي ته ٻيا کيس مدد ڪن، ته سندس لازم هو ته پاڻ به سوٽ ۾ ٻين جي مدد ڪري؛ جيڪڏهن هن چاهيو ٿي ته ٻيا ساڻس سچا رهن، ته سندس به ڪم هو ته پاڻ به انهن سان سچو رهي. سچائيءَ يا وفاداريءَ جو گڻ، انهيءَ ڪري، اڳين ماڻهن وٽ هرهنڌ هڪ اوچي ۾ اوچو گڻ شمار ٿيندو پئي آيو آهي. ڪيترائي اهڙا مثال لکيل ملن ٿا، جن ۾ وحشي ماڻهو دشمن وٽ قيد ٿيڻ ڪان پوءِ مرڻ سري وڃا هوندا، پر پنهنجي ساٿين سان هُنن غداري نه ڪئي هوندي.

قبيلي جي ڀلي لاءِ جو ڪجهه ضروري آهي، اهو سواءِ ذڪليفن سهڻ جي ماڻهو ڪري نٿو سگهي. وحشي لوڪن ۾ اها آف نه ڪرڻ، سور پيي وڃڻ ۽ ٻڪ ڏک سهڻ جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

خاصيت، هميشه، هڪ اسلهه خاصيت سمجهي ويئي آهي. آمريڪي ’ڳاڙهو هندستاني‘ پنهنجي رضا خوشيءَ سان نهايت ايذائيندڙ عذاب سهي ويندو آهي، ۽ دانهن نه ڪندو آهي، رڳو اهو ڏيکارڻ لاءِ ته هو ڪيڏو نه سخت جان ۽ ڏاڍو مڙس آهي.

نئين هوندي جن ٻڌرائيءَ جي پورهيت ماڻهن ۾ آڻة رهندو دوس، انهن ۾ ڪيترائي اهڙا خيال عام هوندا هئا، جيڪي بنيادي طرح وحشي لوڪن جا خيال سڏجي سگهيا ٿي. ڏاڍ مڙسيءَ جي آزمائش اسان ڇوڪرن ۾ هيءَ عام هوندي هئي ته ٽيڪن نڙهن جي ڇهڻيءَ سان آڱرين جي ڏوڏن تان چمڙيءَ ٽڪر، دانهن ڪرڻ بنان، ڪير ٿــو پٽي ڏئي. ۽ جيڪو ڇوڪرو سڀني آڱرين جي ڏوڏن تان ائين پوئيون پٽائي سگهندو هــو، اهو سڀني ڇوڪرن جو اڳواڻ يا موڙهو ليکيو ويندو هو. اسان مان هرڪو ”هن جي پاسي“ هوندو هو.

ماڻهوءَ جي **سماجي فطرت** يا گڏجي رهڻ جــي عادت، هن ڪي شايد پنهنجي باندرنما ابن ڏاڏن کان ورثي ۾ مليل آهي، جيڪي گهڻو ڪري سدائين الڳ الڳ ولرن يا قبيلن ۾ رهندا هئا. سماجي فطرت جي معني آهي، جاندار جيون ۾ هڪٻئي سان گڏجي هلڻ چلڻ، گڏجي رهڻ ڪرڻ ۽ زندگيءَ جي ڪشمڪش ۾ هڪٻئي کي مدد ڪرڻ جو لاڙو. سماجي جانورن ۾ هڪٻئي لاءِ آڪير جو مادو هوندو آهي. هو جڏهن پنهنجي همجنس جانورن کان الڳ ٿيندا آهن، ته ڪجهه بي آرام ٿي پوندا آهن ۽ پاڻ کي اڪيلو ۽ ويڳاڻو محسوس ڪندا آهن.

ماڻهو شروع کان ئي هڪٻئي جا هڏ ڏوکي ٿي رهيا هوندا، ۽ منجهن هڪٻئي لاءِ ضرور ٿورو يا گهڻو همدرديءَ جو جذبو اصل کان موجود رهيو هوندو؛ ڇوته ٻين جانورن وانگر هنن پڻ خطري جي وقت هڪٻئي کي خبردار بڻيو ڪيو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هوندو ۽ دشمن تـــي حملي وقت توڙي اُن ڪان بچاءَ مهل هڪٻئي جي مدد پڻ ڪئي هوندي. جيئن جيئن ماڻهو دنيا ۾ زور وٺندو ويو ۽ ٻـيـا جانور پوئتي پوندا ويا ۽ ماڻهوءَ جـــي دشمن طور انهن جي اهميت گهٽبي ويئي، تيئن تيئن ماڻهو ڦري، هڪٻئي جا تاڪائو ۽ دشمن ٿيندا ويا. ۽ پوءِ ايامن ڪان هڪٻئي سان وڙهندي وڙهندي، ماڻهن ۾ هڪ ٻاسي قبائلي جبلتون، خيال، غلط اثر ۽ نفرتون پيدا ٿيون، ۽ پڻ ٻاسي انهن ۾ ٻڌيءَ، وفاداريءَ ۽ ڌرتيءَ سان پيار جا رشتا ايريا ۽ مضبوط ٿيا.

ساراهه جي سڌ ۽ گلا جو ڀئو- انهن، جيئن اڄ سيني اڳتي وڌيل ماڻهن ۾ تيئن وحشي ماڻهن ۾ پڻ، نهايت زبردست اثر وارن اخلاقي ٻنڌڻن يا ضابطن جو ڪم پڻ ڏنو آهي. ”ناماچار“ جي خواهش اڻ سڌريل ڪان اڻ سڌريل ماڻهن ۾ ٻه نهايت تيز ۽ مضبوط صورت ۾ سوجود ڏٺي ويئي آهي. ڪين ڏسبو آهي ته موقعي بي موقعي پاڻ ڪي پيا پڌائيندا آهن، ڏاڍي دل لائي پاڻ ڪي پيا سينگاريندا آهن، ۽ پنهنجي ڏاڍسڙسين جون نشانيون وڏي چاهه ۽ فخر سان پيا گڏ ڪندا ۽ سانڍيندا آهن — ۽ اهو سڀ وڳوان لاءِ ته ثابت ڪري سگهن ته هو وڏيءَ ڪنهن عزت ۽ تعريف جي لائق آهن.

وحشي ماڻهو جنهن دنيا ۾ رهي ٿو، اُن جي ڪيس تمام گهٽ خبر آهي. هن وقت سفر لاءِ ريل گاڏيون ڪين آهن، هن وقت ٽيليفون ۽ تار آفيسون، اخبارون ۽ ڪتاب ڪين آهن. هو جيڪي جاڻي ٿو، اهو گهڻي قدر فقط اهو ڪجهه آهي، جو هو اکين ڏسي ٿو ۽ ڪنين ٻڌي ٿو. هن جي دنيا جون حدون فقط سندس نظر جي حدن تائين پکڙيل آهن. سامهون جبل جي قطار جي پٺي پاسي ڇا آهي، اُن جي ڪيس ڄاڻ ڪانهي — سواءِ ايتريءَ ڳالهه جي ته اوڏانهن سندس دشمن رهن ٿا. ۽ جبل جي پٺي

ٻاسي جيڪو ماڻهو رهي ٿو، آهو هين ٻاسي واري ماڻهوءَ بابت ٻه ساڳي سوچ ۽ ساڳيو خيال رکي ٿو. "توهن جـــي وچ ۾ نفرت ۽ دشمنيءَ جا پهاڙ ڪڙا ٿي ويـــل آهن"- پوليءَ جي ان اصطلاح مان انسان جي وحشي جيوت جي آن "پنهنجي ٻاسي واريءَ" محدود دنيا جي ياد تازي ٿئي ٿي.

وحشي ماڻهو پنهنجي قبيلي جي ماڻهن مان ٿلهي ليکي هڪ خاص اخلاقي ضابطي هيٺ هلندو چلندو آهي، پر سندس قبيلي کان ٻاهر جيڪي ماڻهو هوندا آهن، آهي سڀ هن جا دشمن آهن، ۽ انهن مان هو بلڪل ٻئي نموني هلندو آهي. جيڪي ڪم هڪڙو وحشي پنهنجي قبيلي جي ماڻهن خلاف ڪري ته خراب ۽ سزا لائق سمجهيا وڃن، آهي ساڳيا ڪم جيڪڏهن هو قبيلي کان ٻاهر وارن ماڻهن خلاف ڪندو ته آهي نه رڳو اعتراض جوڳا نه سمجهبا، پر ڪن حالتن ۾ ته آنهن کي انعام لائق سمجهيو ويندو. وحشي دنيا ۾، ماڻهوءَ جي ڪـن جي تورتڪ آنهن جي صورتن ۽ نتيجن ۾ناندر هرگز ڪانه ڪئي ويندي آهي، پر ان خيال سان ڪئي ويندي آهي ته آهي قبيلي کان ٻاهر وارن ماڻهن خلاف ڪيل آهن يا خود قبيلي جي ماڻهن خلاف ڪيل آهن.

آفريڪا جي بلانتي قبيلي جي ماڻهن وٽ چوريءَ جي سزا موت آهي، پر چوري آها، جا قبيلي جي ڪنهن ماڻهوءَ جي مال جي هجي. ساڳيا هي ماڻهو ٻين قبيلن جي ماڻهن جي مال جي چوريءَ ڪـــي همتائين ۽ آن لاءِ پنهنجن ماڻهن کي انعام ٻڻ ڏين.

ڪن اڻ سڌريل قبيلن ۾، مائـون پنهنجن پـٽـن لاءِ دعائون گهرنديون آهن ۽ ٻاسون ٻاسينديو آهن، ته آهي وڏا چور ۽ ڪامياب ڌاڪو ٿين - پر پنهنجن ماڻهن جي مال جا نه، ٻين ماڻهن جي مال جا - ۽ آن لاءِ کين ننڍي هوندي ڏکين ڏکين آزمائشن مان پار لنگهائينديون آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سترهينري ميں، سفيد فام ماڻهن جي ابن ڏاڏن بابت لکندي، ٻڌايو آهي ته "اسان جي وحشي مائٽن ۾ انساني ڀائپيءَ جهڙي ڪا به ڳالهه ڪانه هئي. رڳو رت جي مائٽي سڃاڻندا هئا. جيڪڏهن ڪو ماڻهو ڪنهن جو رت نه هوندو هو، ته پوءِ انهن جي وچ ۾ ٻيو ڪو لاڳاپو ڄڻ هوندو ئي ڪونه هو. اهو پوءِ بس دشمن ٿيو، جنهن کي نفرت ڪبي، ماربو، يا ان سان اهڙي هلت ڪبي، جيئن ڪن جهنگلي جانورن سان سڄو قبيلو گڏجي ويڙهه سهل ڪندو آهي، ۽ جيئن سچ پچ ڪنهن چالاڪ ۾ چالاڪ ۽ خطرناڪ ۾ خطرناڪ جهنگلي جانورن سان ڪبي آهي. ان سلسلي ۾ بلڪل صورتحال هيءَ هوندي هئي، جو ڪتا، جيڪي قبيلي سان لڏپلاڻ ۾ گڏ هلندا پيا هئا، انهن ۽ قبيلي جي وچ ۾ پنهنجائپ وڌيڪ هوندي هئي، ۽ اوتري پنهنجائپ به قبيلي جي ٻئي ڪنهن ڌارئين قبيلي جي ماڻهن سان ڪانه هوندي هئي.

دشمنيءَ ۽ نفرت جو جذبو، جيڪو هڪ وحشي ماڻهو ڌارين، پنهنجي قبيلي کان ٻاهر وارن، ماڻهن لاءِ دل ۾ رکي ٿو، اهو هن جي دل ۾ پنهنجي قبيلي جي ماڻهن لاءِ جيڪو سماجي ڳانڍاپي ۽ وفاداريءَ جو جذبو رهي ٿو، ان جو ڄڻ پورو پورو ضد يا ٻيو پاسو آهي. سٻنڌ ۽ ڌڪار يا همدرديءَ ۽ نفرت جي وچ ۾ اهوئي ساڳيو لاڳاپو موجود ڏسجي ٿو، جهڙو سک ۽ ڏک ۾ يا خوشيءَ ۽ غم ۾.

وحشي لوڪن لاءِ اعليٰ اخلاقي نيڪي ان ۾ آهي ته اهي ڪم ڪيا وڃن، جيڪي هن جنگ ۽ جدل سان ڀريل دنيا ۾ قبيلي جي بچاءَ لاءِ ضروري هجن: يعني — جرئت، همت ۽ مڙسي؛ سچائي ۽ وفاداري؛ تڪليفن سهڻ جو مادو؛ همدردي؛ ۽ قبيلي جي سماجي، مذهبي ۽ سياسي جوڙجڪ جي قاعدن ۽ دستورن جي پوري تعميل. اهي اخلاقي نيڪيءَ جون ڳالهيون،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

بهرحال، قبائلي دائري ۾ قبائلي نوعيت جون آهن. ٻاهرين لاءِ نفرت، بي ترسائي، مسهپ، فريب ۽ ٺڳي، ڦرلٽ ۽ خون جهڙا خيال ۽ ڪم پسند ڪيا ۽ همٿايا ويندا هئا. شخصي دائري جون نيڪ ڳالهيون مثلاً نماڻائي، صفائي، پاڻ تي ضابطو، محنت، ڏيان سان هلڻ، ڪاڏي پيٽي ۾ احتياط رکڻ، ۽ پنهنجي سڏاري ۽ واڌاري جـو خيال رکڻ ـــ اهي ذاتي اخلاقي لحاظ انساني ترقيءَ جي سفر ۾ ماڻهوءَ گهٽو پوءِ پرايا ۽ پسند ڪيا. انسان دوستي، عدل ۽ انصاف، سخا، ٻئي جو ٿورو مڃڻ، ماڻهپو ۽ گڏيل ترقيءَ جي خواهش ـــ انسانن ۾ اهي اجتماعي اخلاق جون ڳالهيون پڻ قبائلي زندگيءَ جي دور ڪان پوءِ جون پيدا ٿيل ۽ حاصل ڪيل آهن.

ماڻهن ۾ وحشي ماڻهو به آهن ۽ نيم وحشي ماڻهو به آهن. ڪيترائي ماڻهو، جيڪي ڪافي اڳتي وڌي چڪا آهن ۽ هڪ حد جي تهذيب جا مالڪ پڻ آهن، اهي به اڃا وحشي پيا سڏجن. ڪيترا نام نهاد ”وحشي“ ماڻهو پنهنجي اخلاقي ۽ ذهني سطح ۾ ان ڪان گهڻو مٿي آيري چڪا آهن، جيڪا سطح وحشي ماڻهن جي اخلاق ۽ ذهن جي مٿي بيان ٿيل مثالن مان ظاهر ٿئي ٿي. پر، جيئن ته ماڻهو جانورن جي ٻنهي هيٺين ڏاڪن تان چڙهي مٿي ٿيو آهي، تنهنڪري پڪ سان چئي سگهجي ٿو ته ماڻهن ۽ جانورن ۾ اهڙا وچينءَ ڪڙيءَ وارا جاندار پڻ ضرور وجود ۾ آيا هوندا ۽ جيئرا رهيا هوندا، جن ڪي مٿي بيان ڪيل وحشي ماڻهن جي درجي ڪان به گهٽ درجي وارا جانور سڏي سگهجي ٿو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

باب چوٿون

مٿينءَ سطح جي ماڻهن ۽ وحشي جيوت جا باقي نشان

١ - هن سبق جو مقصد

هن سڄي سبق جو مقصد آهي پنهنجين فطرتن بابت ڪجهه سکڻ - يعني جيئن ته اسان جون فطرتون آهن، آهي اسان کيئن حاصل ڪيون ۽ ڪٿان حاصل ڪيون.

توهان گهڻو ڪري ٻڌندا ٻيا آيا آهيو ته انساني فطرت ڪڏهن بہ بدلجي ڪانہ ٿي. آها اڄ بہ ساڳي آهي، جهڙي هميشه کان رهي آهي، ۽ اها جيئن اڄ آهي، آئينده پڻ سدائين اهڙي رهندي. پر اها ڳالهہ صحيح نہ آهي. انساني فطرت جيئن اڄ آهي، آها وڌندي وڌندي، بدلجندي بدلجندي، پنهنجي آن حالت کي پهتي آهي، ۽ آئينده زمانن ۾ بہ ساڳيءَ طرح وڌندي ۽ بدلجندي رهندي. اها سدائين اهين موجود نہ رهي آهي. آها ٺهندي ٺهندي، ٺهي آهي - بلڪل ائين جيئن زمين جي اندر ڪوئلا ٺهيا آهن يا جيئن دريائن جون واديون ۽ جبل ٺهيا آهن.

اسين ڪڏهن ائين سمجهندا هئاسين تہ زمين اندر ڪوئلا سدائين ائين ئي هئا جيئن اڄ آهن، پر هاڻي اسان کي معلوم ٿيو آهي تہ نہ، ائين نہ هو. ڪوئلا زمين جي اندر، لڳ ڀڳ سڀ جا سڀ، دنيا جي هڪ خاص دور ۾ ٺهيا، جنهن کي ارضيات جي علم ۾ سڏجي ٿو "ڪوئلي ساز" (Carboni-ferous Age) دور ٿو. ان دور کان اڳ زمين ۾ ڪوئلو ڪونہ هو، يا تمام ٿورو هو. اسان کي اهو بہ معلوم آهي تہ ڪوئلو زبون ٿيل نباتاتي مواد منجهان ٺهيو آهي، جيڪو جنگلن جا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جڳهه پٺي جميل وڌيو ۽ هڪ جي مٿان ٻيو ڪري، ڏڳن تي ڏڳ ٽيندو ويو ۽ پوءِ اهي ڏڳ پٿرن ۾ مٽيءَ جي تهن هيٺان ڍڪبا ۽ دٻجندا رهيا؛ ۽ انهن گرميءَ ۽ داٻ جي مختلف درجن جي عمل هيٺ اچڻ سبب آهي ڏڳ پوءِ بدلجي مختلف نمونن جا ڪوئلا بڻيا. سخت قسم جو ڪوئلو نرم قسم جي ڪوئلي کان الڳ آهي، ڇاڪاڻ ته اهي گرميءَ ۽ داٻ جي الڳ الڳ اثرن هيٺ آيل آهن.

اسين انهن سمجهندا هئاسين ته جبل ۽ دريائن جون واديون اصل کان انهن هيئن جيئن هاڻي آهن ۽ سدائين ائين رهيون آهن. پر اڄ اوهين ڄاڻو ٿا ته صحيح حقيقت ڇا آهي، ڇاڪاڻ ته اوهان طبعي ارضيات (Physiography) جو علم پڙهيو آهي. اوهان کي خبر آهي ته دريائن جون واديون خود دريائن جـــي وهڪرن سبب جڙيون آهن، جيڪي آتان جڳهن جا جڳهه وهندا رهيا آهن ۽ پنهنجا رخ بدلائيندا رهيا آهن. اوهان کي خبر آهي ته جبل ڌرتيءَ جي پيٽ مان وڌجي ۽ سرونجي آيا ٿيا آهن، ۽ ماڻن هوائن جي ڪرجڻ ۽ مٿن پاڻيءَ جي وهڻ سبب آهـي انهن گهڙجي نهي، الڳ الڳ شڪليون وٺي بيٺا آهن، جن ۾ اڄ ڏسجن ٿا. انساني فطرت جي ٻه ساڳي اها حالت آهي. اها ٿيندي ٿيندي انهن ٿي آهي.

هن سبق ۾ آءٌ اوهان کي سمجهائڻ گهران ٿـو ته اسان جي فطرتن ۾ جيڪي جبلتون موجود آهن، انهن مان ڪن جو بنياد يا اصل ڇا آهي.

مٿينءَ سطح جي ماڻهن جي فطرت يا سڀاءَ ۾ جيڪي تمام زورائتيون ڇڪون يا لاڙا آهن، انهن مان گهڻا زائد آهن. اهي اهڙا لاڙا آهن، جيڪي دنيا جي اڳين ۽ وڌيڪ قديم دورن ۾ ماڻهوءَ لاءِ ڪارائتا هئا، پر اڄوڪين بدليل حالتن ۾ اهي هن لاءِ بنهه بيڪار آهن. اهي اسان جي سڀاءَ جا جزا بنيا اڄ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۾ اسان جي فطرت ۾ موجود آهن، سو بلڪل اُنهن ساڳين سببن ڪري، جنهنڪري اسان جي بدن ۾ وڌيل آنڊو ڪن جون مُشڪون ۽ ٻيا اعضا ڪيئي نڪما بدني ڀاڱا باقي رهيا پيا آهن. ڊارون جي چوڻ موجب، ماڻهوءَ جي بدن ۾ اٽڪل اسي (٨٠) اعضا الڳ الڳ ڀاڱا آهن، جيڪي اڄ وٽس بنهه زائد يا اجايا آهن، جن جو اڄ وٽس ڪوبه ڪارج ڪونهي. اسان جي **فطرت** يا سڀاءَ ۾ به ڀاڻ نسبتاً وڌيڪ اُنهن ڳالهين جو حصو آهي، جيڪي انهيءَ ساڳيءَ ريت اسان وٽ اڄ زائد ۽ اجايون آهن. اسان جي بدن ۾ به گهٽو ڪجهه ردي سامان پيو آهي، پر اسان جي ذهنن ۽ فطرتن ۾ ته ڀاڻ وڌيڪ گند ڀريل آهي.

ڪنهن شخص جو قول آهي ته "تهذيب يا سڀيتا جو ڏکهو ڀيچ آهي." برابر، تهذيب جو ڀيچ آهي، ۽ تمام ڏکهو ڀيچ آهي. اهو اُنهن خيالن، ويساهن ۽ رسمن رواجن جو ٿهيل آهي، جن ماضيءَ ۾ ماڻهوءَ کي گهٽو ڪم ڏنو، پر آهي اڄ مُدي خارج ۽ بيڪار ٿي ويل آهن. پوءِ به اُنهن کي اسين ڀاڻ سان کنيو پيا گهمون ۽ اُنهن مان جند ڇڏائي سگهون، سو رڳو انهيءَ ڪري، جو اسان ۾ آها سگهه ۽ سُرت ڪانهي، جو انهن کي پٽي، پري اڇلائي ڇڏيون. دنيا لاءِ سچ پچ ته اهو ڏاڍو ضروري آهي ته ٿوريءَ ٿوريءَ مدت کان پوءِ ڀاڻ کي نئون روپ ڏيئي، ۽ اُن لاءِ ڪيس بيڪار ۽ اجايون شيون وقت بوقت ڪڍي اڇلائي ڇڏيون پونديون ۽ اعليٰ خيال ذريعي جيڪي نيون شيون ڪيس دستياب ٿيون آهن، انهن کي پنهنجو ڪرڻو پوندو.

ٻهريون سبق، گهرو جانورن جي اصل نسل بابت،

اُن لاءِ ڏنل هو ته اها ڳالهه سمجهي وڃي ته سڀ گهرو جانور جهنگلي جانورن جو اولاد آهن. اُن ۾ ڪجهه اهو بـــ

سمجهايو ويو ته جنهن دنيا ۾ گهرو جانورن جا آهي آبا ڏاڏا رهندا هئا، خود اها دنيا ڪهڙي قسم جي هئي ۽ ان دنيا ۾ آهي پنهنجي جيوت ڪيئن گذاريندا هئا.

ٻيو سبق، جنهن ۾ **گهرو جانورن ۾ جهنگلي جيوت جا نشان** سمجهايا ويا آهن، ان ۾ هيءَ ڳالهه ٻڌائي ويئي ته اڄڪلهه گهرو جانورن جي سڀاءَ ۾ ڪيترين ئي اهڙين عادتن ۽ خاصيتن موجود آهن، جيڪي وٽن سندن جهنگلي سڀاءَ جي باقيات منجهان آهن — يعني انهن جي جيوت جي آسپاس جون حالتون جيتوڻيڪ اڄ بلڪل بدلجي ويل آهن، ته به سندن سڀاءَ يا فطرتون ڪيترين ئي ڳالهين ۾ اهي ساڳيون قائم آهن ۽ حالتن جي بدلجڻ سان هو انهن ڳالهين ۾ پاڻ کي بدلائي نه سگهيا آهن.

ٽئين سبق ۾ **مٿين سطح جي ماڻهن يا قومن جي اصل نسل** بابت سمجهاڻي ڏني ويئي آهي. ان ۾ ٻڌايو ويو آهي ته انسانن جا سڌريل ۽ مٿي چڙهيل قبيلا پڻ اصل ۾ جهنگلي ماڻهن جو نسل آهن، جن کي عام طرح وحشي ماڻهو سڏجي ٿو — بلڪل ائين جيئن اسان جا گهرو جانور جهنگلي جانورن جي نسل مان آهن. هن سبق ۾ وحشي ماڻهن جي سڀائن بابت، جنهن قسم جي دنيا ۾ هو رهندا هئا ان بابت ۽ اتي هو ڪيئن رهندا ڪندا هئا ان بابت پڻ ڪافي ڪجهه سمجهايو ويو آهي.

ان کان پوءِ چوٿين ۽ پنجين سبق ۾ **مٿينءَ سطح جي ماڻهن ۾ وحشي جيوت جا نشان** سمجهايا ويا آهن، ۽ ٻڌايو ويو آهي ته هنن اوچن ماڻهن ۾، جن کي سڌريل ماڻهو سڏجي ٿو، اڃا تائين به ڪيترائي جهنگلي ماڻهن جي سڀاءَ جا باقيات موجود آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٢ - جبلتون

جبلت يا سڀاءَ جي ڇڪ جيئري ساهه ۾ هڪ اهڙي فطري يا سڀاويڪ لاڙي کي چئجي ٿو، جنهن ۾ هو، سواءِ سکيا يا تجربي جي، هڪڙو ڪو ڪم هڪڙي ڪنهن خاص نموني سان ڪري ٿو. جبلتون جنمي شيون آهن، ڄمڻ سان اسين آهي پاڻ سان آڻيون ٿا. پکي بهار جي موسم ۾ اُتر ڏانهن ۽ سرءُ ۾ ڏکڻ ڏانهن اڏامي ويندا آهن — ڇاڪاڻ ته هنن جي فطرت ۾ اهو لاڙو يا اها ڇڪ رکيل آهي، جنهن کي هو مڃي اُئين ڪن ٿا. هنن اهي ڳالهيون سکيون نه آهن. اها ڇڪ منجهن ڄمڻ سان پيدا ٿيل آهي. اها هنن جي سڀاءَ جو هڪ حصو آهي. مادي پکيءَ، ڳئونءَ ۽ زال کي پنهنجن پنهنجن ٻچن سان پيار ڪرڻ ڪنهن سيکاريو ڪونهي. اها منجهن هڪ جنمي ڇڪ آهي، اها سندن جبلت آهي — ۽ اها جانورن جي خودپسند يا پاڻ پائيندڙ جيوت جي دنيا جي هڪ حسين ترين جبلت آهي.

مون کي خبر ناهي ته اوهان ڪڏهن ڪا جهنگلي مادي تتر ٻچن سان جهنگ ۾ ڏٺي آهي يا نه، ته ڪيئن ڪنهن آڙي وقت ۾ هن جا ٻچا سندس ڏانهن ڀڄندي ئي گهڙيءَ ۾ ڪک پن ٿي ويندا آهن! ڪٿي هڪڙي ڏينهن جائي ڦٽل هجن ۽ گهڙي گهڙي مس هلي سگهندا هجن، ته به هي جيتامڙا ماءُ جي رڙ ٻڌڻ سان ئي اهڙيءَ هوشياريءَ ۽ ڦڙتائيءَ سان ٽڙي پکڙي، ڪي پن هيٺان، ڪي پٽ جي ڪنهن کڏ ۾ ۽ ڪي ڪٿي اُئين لڪي ويندا ۽ ٻنهه پترن وانگر گيگ ڪري پئجي رهندا، جو انهن کي ڳولي لهڻ ناممڪن ٿي پوندو — جيتوڻيڪ ماڻهوءَ کي خبر به هوندي ته هيتي ڪٿي هو لڪا پيا آهن! هنن جيتامڙن کي اهو سمجهه ڪرڻ ڪنهن ڪونه

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ميڪاريو هو، ڀنهي آني مان ڦٽڻ سان ٿي اما جبلت ساڻن گڏ آهي — بلڪل ائين جيئن ڄمڻ سان سندن ڪنڊو ياڪر نڪهي جو هڏو ساڻن گڏ آهي، يا سندن نرم ڪنهڙا يا سندن ڪاڌي جي چهڪ ساڻن گڏ آهي.

جبلتون ڪمائيون آهن. آهي عقل ۽ تجربي جي بدران ڪم ڏين ٿيون. جاندارن جي الڳ الڳ جنسن کي الڳ الڳ جبلتن جا سيٽ مايل آهن. پر ساڳيءَ جنس جي سڀني ميمبرن کي ساڳيون جبلتون مايل هونديون آهن. پنهنجي انساني جنس ۾ جيڪي اهڙا لاڙا يا ڇڪون اسين ڏسون ٿا، انهن کي اسين ماڻهوءَ جو سڀاءُ يا انساني فطرت سڏيون ٿا. لومڙ جو سڀاءُ يا فطرت نالو آهي جبلتن جي انهيءَ مجموعي جو، جيڪي لومڙن ۾ ڏسجن ٿيون، ۽ گهوڙي، جي فطرت انهن لاڙن ۽ جبلتن جو نالو آهي، جن جي اثر هيٺ گهوڙو اهو ڪجهه ڪندو آهي، جو ڪجهه ڪندي اُن کي ڏسبو آهي.

بنيادي طرح، ماڻهوءَ سميت سڀني مٿينءَ سطح جي جانورن جا سڀاءَ گهڻي قدر ساڳيا آهن — بلڪل ائين جيئن انهن جي بدني بناوت بنيادي طرح ساڳي آهي. ماڻهوءَ سميت مٿينءَ سطح جي سڀني جانورن کي ڪرنگهي جو هڏو ٿئي ٿو، پاسريون ٿين ٿيون، ڇئن تاڪن واري دل ٿئي ٿي، ٻه ڦڦڙ ٿين ٿا، ٻه جوڙا ٻانهن جا (جوڙو هٿن جو، جوڙو پيرن جو — ماڻهوءَ جي حالت ۾) ٿين ٿا، جن ۾ ساڳيا هڏا هوندا آهن، ۽ سڀس ٿئي ٿو جنهن ۾ اکيون، ڪَنَ، نڪُ ۽ واتُ لڳ ڀڳ ساڳيءَ نسبت سان لڳل آهن. ۽ انهيءَ ساڳيءَ طرح، ماڻهوءَ سميت سڀني مٿينءَ سطح جي جانورن جي سڀائن ۾ پنهنجن ٻچن لاءِ اوسيڙي رکڻ، پنهنجن سنگين لاءِ ميڪ، بک ۾ ڪاڌي هٿ ڪرڻ جي ڇڪ ۽ وڙ ۾ وڙ جيئڻ لاءِ وس آهر جتن ڪرڻ جا بنيادي لاڙا ساڳيا موجود آهن. ڪتو، ٻلي،

جهرڪي ۽ ساڻهن جيتوڻيڪ ڪيترين ڳالهين ۾ هڪبئي ڪان گهڻو مختلف آهن، پر جيئري رهڻ جي چاهه، ۽ سُور جي بدران سُک پسند ڪرڻ ۾ اهي سڀئي بلڪل ساڳيا آهن.

٣ - عادتون

عادت کي ثانوي فطرت يا ٻيو سڀاءُ سڏيو ويو آهي. اِن جو اهو نالو بلڪل صحيح آهي. اسان جي پهرين فطرت اُها آهي، جيڪا اسين جمڻ مهل پاڻ سان گڏ آڻيون ٿا. اُها اُنهن لاڙن تي مشتمل آهي، جيڪي اسان جي اوائلي بدني واڌ، يعني جمڻ کان اڳ جي بدني واڌ، سان گڏ وڌن ٿا. جبلت اسان جي فطرت جو ڪنهن خاص ڪم ڪرڻ ڏانهن هڪ لاڙو آهي، جيڪو جمندي اسان ۾ موجود آهي. عادت اسان جي ڪنهن خاص ڪم ڪرڻ جو نمونو آهي، جيڪو اسين جمڻ کان پوءِ پرايون ٿا. اسان جي فطرتي ڪم ڪرڻ جي طريقن کي اسان جون عادتون بدلائي سگهن ٿيون، جيڪي اسين دنيا ۾ اچڻ کان پوءِ پرايون ٿا.

عادتون ورائي ورائي ڪم ڪرڻ سان ٺهن ٿيون. جيڪڏهن اسين اهڙيءَ دنيا ۾ رهون، جتي ڪابه ڳالهه دهرائجي نه سگهي، ته ناممڪن آهي ته اسين ڪي عادتون پرائي سگهون. جيترو گهڻا ڀيرا اسين ڪا ڳالهه يا ڪو ڪم ڪنداسين، اوترو ان جي وري ڪرڻ جو اسان ۾ لاڙو پيدا ٿيندو. ڪوبه ڪم اوهان ڪجهه عرصو ورائي ورائي ڪريو، ته ترت ئي اهو ڪم ٿري اوهان جي عادت، ۽ ڪجهه وقت کان پوءِ اوهان جي فطرت جو هڪ محڪم حصو بڻجي ويندو. زندگيءَ ۾ ڪيترائي ڪم آهن، جيڪي ورائي ورائي ڪرڻا پون ٿا - مثلاً هلڻ، لکڻ، کائڻ، راند ڪرڻ، ڪم ڪرڻ،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪپڙا پائڻ ۽ ميڻائڻ وغيره وغيره. جڏهن اسين هزارين لکين ڀيرا هلون ٿا، ۽ ڳالهايون ٿا، ۽ کائون ٿا، ۽ ڪم ڪريون ٿا، ۽ ڪپڙا پايون ٿا، ۽ خواب لهون ٿا، ۽ وهنجون ٿا، ۽ پنهنجا نالا لکون ٿا، تڏهن آنهن کي ڪنهن نه ڪنهن خاص نموني يا ڍنگ سان ڪرڻ جي اسان ۾ عادت پئجيو وڃي. اسان جي هلڻ جو پڻ هڪ خاص رنگ، اسان جي لکڻ جو هڪ خاص نمونو، اسان جي ڳالهائڻ جو هڪ خاص طريقو، اسان جي ڪپڙن پائڻ جي هڪ خاص انڪل، اسان جي کاڌي پيتي جي هڪ خاص پسند، ۽ اسان جي هڪ خاص شڪل صورت ۽ طبيعت بڻجيو وڃي. هنن مان ڪي ته واقعي گهڻي حد ڏائين اسان جي اصلوڪيءَ فطرت تي منحصر آهن، جيئن اسان جي شڪل صورت ۽ طبيعت. پر خود آهي به گهڻي قدر اسان جي عادتن جو ئي نتيجو آهن. سڀني گهڻي قدر روح جي آرسي آهي. جڏهن اسان ۾ ڪو آڌمو آئي ٿو، جيئن ڪاوڙ يا خوشي، ته آهو مُنهن ۾ ڏسجي ٿو. ۽ جيڪڏهن ڪو آڌمو وري وري اڻين اچي ٿو، ته آهو اتي ڄميو وڃي — ۽ پڻ مُنهن جو خاص نقش بڻجي بيهي رهي ٿو. اهڙيءَ طرح اسين ماڻهوءَ جي ذهن جي عمومي حالت جيڪا سندس منهن مان ظاهر ٿئي ٿي، تنهن کي ڏسي، چئي سگهون ٿا ته هي ماڻهو سوچيندو آهي، کلمک ۽ چرچائي آهي يا ڪاوڙيل ۽ ناراض قسم جو ماڻهو آهي.

اهي عادتون جيئن جيئن سال گذرندا وڃن ٿا، تيئن تيئن دهرائجندي دهرائجندي، گهاٽيون ۽ ڪٽريون ٿينديون وڃن ٿيون. عادت ٺهڻ جي شروع ۾ ته اسين مرضيءَ جا مالڪ آهيون ته آها شيء ڪريون يا نه ڪريون، پر وقت گذرڻ ڪان پوءِ نهايت مشڪل ڳالهه ٿي پوي ٿي، بلڪ ناممڪن ٿي پوي ٿي، ته جيئن عادت پڪي ٿي وڃي، ان جي ابتڙ عمل ڪري سگهون. عادت پوءِ اسان جي سانڻ ۽ اسين ان جا ٻانها ٿي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پڻون ٿا. اسين ذهني ۽ اخلاقي عادتون به انهن ئي بنايون ٿا، جيئن بدني يا جسماني عادتون. اسان ۾ ڪنهن خاص نموني سان سوچڻ جي عادت پئجيو وڃي، ڪن خاص ڳالهين ڪي مڃڻ جي جي عادت پئجيو وڃي، ۽ پوءِ جڏهن آهي ڳالهيون اسين هزارين ڀيرا انهن سوچي چڪون ٿا ۽ وسهي چڪون ٿا، ته پوءِ اهي اسان جي بنهه ساهه جو ڀاڱو بڻجيو وڃن، ۽ پنهنجي ئي بچاءَ ۾ پوءِ اسين انهن ڪان ابتڙ بي ڳالهه سوچي ۽ وسهي ئي نٿا سگهون. جيڪڏهن اسين اهو لک يا ڏهه لک ڀيرا سوچي سگهون ته چنڊ ميرانجهڙيءَ ڪپهه جو ٺهيل آهي، ته پوءِ شايد ڪڏهن به وري آن ڪان بي ڳالهه اسين سوچي ئي ڪين سگهنداسين — پوءِ ڪٿي ڪيترا به سال وڏيڪ جيئندا رهون. اوهان سان هرهڪ جا ڪي سياسي، مذهبي، تعليمي ۽ ٻين ڳالهين بابت رايا ۽ عقيدا آهن؛ آهي رايا ۽ عقيدا اوهان جا جهڙا به آهن، آهڙا انهيءَ ڪري آهن، جو اوهان ڪن آسپاس جي حالتن ۾ رهيا آهيو ۽ ڪنهن خاص ڪٽنب يا خاندان جا فرد آهيو. گهڻين حالتن ۾، اهي اوهان جا رايا ۽ عقيدا بنهه ٻيا بلڪ انهن ڪان ابتڙ هجن ها، بشرطيڪ اوهان ڪنهن ٻئي ماحول ۾ رهندا هجو ها يا ڪنهن ٻئي خاندان يا ڪٽنب جا فرد هجو ها.

اها هڪ تمام اهم ۽ نازڪ ڳالهه آهي ته ماڻهو آخر به ته پنهنجا ماءُ پيءُ ۽ پنهنجي جنم جو هنڌ ڪين ٿو ڳولي ۽ پسند ڪري سگهي! ڇاڪاڻ ته، مردن توڙي زالن جي حيثيت ۾، اسان جو آئيندو ڪهڙو ٿو وڃي بيهي، ان جو گهڻي ۾ گهڻو دارومدار انهيءَ تي آهي ته اسان جي اوائلي سالن ۾ اسان تي ڪهڙا ڪهڙا اثر پيا آهن، ۽ آنهن اسان کي ڪهڙي سانچي ۾ پلٽيو آهي. اسين ننڍپڻ ۾ ايمانداريءَ يا بي ايمانيءَ جهڙن عادتون حاصل ڪري سگهون ٿا، اسين رحمدليءَ ۽ بيرحميءَ جهڙن عادتن پرائي سگهون ٿا، اسين سچ يا ڪوڙ جهڙن عادتون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سکي سگهون ٿا، وغيره وغيره. ۽ جيئن جيئن سال گذرندا ويندا تيئن تيئن اهي عادتون پڪيون ٿيون ٿينديون. اسان جي ڪردار يا اخلاق جا پڪا پختا حصا بڻجي وينديون. اها ڳالهه، ايتريءَ ٿي خاطريءَ سان چئي سگهجي ٿي جيتريءَ سان اسين هاڻ چئون ٿا ته هيءَ اسان جي ڌرتي گول گول ڦرندي ٿي رهي. جيتر اسين ننڍا هئاسون جيڪڏهن رڳو اسين هيءَ ڳالهه محسوس ڪري سگهون ها ۽ سمجهي سگهون ها ته ٿوري ٿوري ٿي وقت اندر اسين رڳو عادتن جون چرندڙ پرندڙ پربون بڻجي ويندا آهيون، ته اسين هوند پنهنجي مٿان عادتن جي انبارن لڏڻ جي شروع کان ئي، جڏهن اهي مس آسري رهيون هيون، تمام گهڻو خبردار رهون ها. سچ پچ ته اسين جيئڻ شروع ٿي جيوت جي آخر ۾ ڪريون ٿا. اسين جيئڻ جي اجا تياري ٿي مس ٿا ڪريون، ته موت جو سڏ مٿان اچي ٿو پهچي!

٤ - ڪارائتيون ۽ زائد جبلتون

ڪارائتيون جبلتون اهي جبلتون آهن، جن جي اسان کي زندگيءَ جي ڪارج ۾ گهرج محسوس ٿئي ٿي. آهي اهڙي قسم جا لاڙا آهن، جيڪي اسان کي اوڏانهن ڇڪي وٺي وڃن ٿا، جنهن پاسي اسان جي سهوليت ۽ فائدي جي ڳالهه آهي. هر جانور کي جيئري رهڻ لاءِ ۽ پنهنجي نسل کي وڌائڻ لاءِ ڪي خاص ڳالهيون ڪرڻيون پون ٿيون. آهي لاڙا، ڇڪون ۽ ڪاڏا جيڪي ڪنهن جانور کي آهو ڪجهه ڪرڻ تي آماده ڪن ٿا، جو ڪيس ان سلسلي ۾ ڪرڻ گهرجي، آهي ان جون ڪارائتيون جبلتون آهن. ان جي ابتڙ، جيڪڏهن ڪو جانور اهڙيون ڪي ڳالهيون ڪري ٿو، جيڪي هُن لاءِ ان سلسلي ۾ ڪمائتيون يا سهوليت واريون نه آهن، ته اهي ان جون زائد يا خارج جبلتون چئي سگهجن ٿيون.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

نٺيي هوندي، جڏهن اٽي ٻنيءَ تي رهندو هوس، تڏهن هڪڙيءَ ڳالهه تي اٽي ڏاڍو منجهي پوندو هوس. اٽي ڏسندو هوس ته ڳئون، گهوڙيون، رڍون ۽ ٻيون گهرو جانورن جون ماديون جڏهن ٻه وياسنديون هيون ۽ ڦر ٿيندا هئن، ته هو هڪدم ڦشرجي ٻيهي رهنديون هيون ۽ سندن طبيعت ڏاڍي تيز ۽ غضبناڪ ٿي ويندي هئي. اسين کنهن ڏينهن صبح جو واڙي ۾ ويندا هئاسين، ته ڏسندا هئاسين ته راتوڪي ڪا ڳئون ويائي ٻيٺي آهي. هوئن اها ڳئون ڪٽي ڪيڏي به غريب ۽ هيريل هوندي هئي، ايتري قدر جو اسين ان کي پيا چنبڙندا هئاسين، پر ڦر ڄڻڻ کان پوءِ هوءَ بدلجي ٻنهه اي ٿي پوندي هئي: هن جو منهن غصي ۽ جوش ۾ ڀرجي، اهڙو ٿي پوندو هو، جو سڃاڻڻ کان ٻاهر. هوئن ڪي ڳئون ويڙهو ۽ ڪي تمام غريب ٿينديون آهن، ۽ منجهن گهڻا فرق ٿين ٿا، پر ڦر تي ٻيٺل آڱر ڳئون گهٽو ڪري سڀ جون سڀ بدلجي، اهڙيون غضبناڪ ٿي پونديون آهن، جو ڪا به شيءِ، ڪوبه ماڻهو سندن

— ٺئين ويائل ڳئون - ڦشريل ۽ غضبناڪ —

ڦر جي ڪجهہ اوڏڙو ويندو، تہ هڪدم ان تي جٿاهہ ڪري ان کي پري پڃائي ڇڏيندو آهن.

آءٌ نٿو سمجهان تہ ننڍپڻ ۾ مون ان ڳالهہ تي ڪڏهن سوچيو هو تہ ڳئون ائين ڇو ڪن. آءٌ سمجهہ ۾ ايڏو پختو ڪونہ هوس، آءٌ رڳو اچرج ۾ پئجي ويندو هوس تہ ڪو جانور رات وچ ۾ ايترو بدلجي بنهہ ٻيو ٿيءِ ٿي سگهيو!

آءٌ ان زماني ۾ جيڪڏهن ڪنهن کان پڇان ها تہ ڳئون ائين ڇو ڪن، تہ مون کي شايد ٻڌائين ها تہ ائين ٿيندو آهي، اها هڪ فطري ڳالهہ آهي! اهوئي جواب گهڻو ڪري اسين سڀ ڏيندا آهيون، جڏهن اسان کان ڪڏهن ڪو اهڙو سوال پڇيو ويندو آهي، جنهن جو ٻيو ڪو بهتر جواب اسان کي سجهي نہ ايندو آهي، ۽ اهو مڃڻ لاءِ تيار بہ نہ هوندا آهيون تہ اسان کي ڳالهہ سمجهہ ۾ ڪانہ ٿي اچي.

پر ائين تہ سڀڪا شيءِ فطري آهي. سچ پچ تہ اهڙي ڪابہ شيءِ ڪانهي، جا فطري نہ هجي - يعني ڪابہ ڪٿي اهڙي شيءِ موجود ڪانهي، جا فطرت جو حصو نہ هجي. هر شيءِ جي ڪانہ ڪا سمجهاڻي بہ آهي. هڪ ڳالهہ جيڪا اوهان کي تڪ کان تڪ سمجهڻ گهرجي، ۽ چڱيءَ طرح سمجهڻ گهرجي، سا هيءَ حقيقت آهي تہ دنيا ۾ هر شيءِ لاءِ ڪو نہ ڪو سبب آهي. ماڻهوءَ جي هڪ بهترين ذهني خوشي هن ۾ هوندي آهي تہ هو هن سونهاري پريل دنيا ۾ پنهنجي آسپاس جي شين کي پاڙان جانچي ڏسي تہ انهن جي وجود جا اصل ڪهڙا سبب آهن.

گهرو چوپايو مال جهنگلي چوپائي مال جي نسل مان آهي. ۽ جهنگلي مال، جنهن دنيا ۾ رهي ٿو، اها اسان جي گهرو چوپائي مال جي دنيا کان هڪ بلڪل نرالي دنيا آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهي پيان ۾ ۽ وڏن وڏن قدرتي چراگاهن ۾ رهن ٿا، جتي سندن چوڌاري شينهن، بگهڙ، رڇ ۽ ٻيا اهڙا جانور رهن ٿا، جيڪي سندن دشمن آهن. ٻين سڀني جانورن وانگر، جهنگلي چوپايو مال پنهنجيءَ دنيا ۾، جنهن ۾ هو رهي ٿو، پوريءَ ريت ٺهيل ۽ ٺهڪيل هوندو آهي. ڪين اهڙوئي بدن آهي، جهڙو ڪين جيئري رهڻ لاءِ گهربل آهي، ۽ ڪين اهڙيون ئي جبلتون مليل آهن، جيڪي ڪين هيڏانهن يا هوڏانهن نينديون رهن ٿيون ۽ ڪين انهن ئي شين ڪرڻ تي آماده ڪن ٿيون، جيڪي سندن بچاءَ لاءِ ڪين ضروري آهن. ڪين وڏا وڏا جسم آهن، ڪين مضبوط سگهيون سگهيون مُشڪون ۽ طاقتور عضوا آهن. سندن مٿن تي، سڱن جي صورت ۾، سندن بچاءَ جا هٿيار آهن. ۽ ظاهر آهي ته جهنگلي چوپايو مال بگهڙن ۽ رڇن جي ان دنيا ۾ پنهنجن انهن بچاءَ جي هٿيارن کان سواءِ گهڻو وقت جالي نٿي ڪين سگهندو.

هنن جهنگلي جانورن جي سڀني ذاتين جي هڪ وڏي ۽ مکيه جبلت اها آهي ته هو پنهنجن ٻچن جو بچاءُ ڪن ٿا. ڳئون جو ڦر جڏهن ڄهريائين ڄمي ٿو، تڏهن تقريباً اهڙوئي بيوس ۽ لاچار آهي، جهڙو پينگهي ۾ ستلُ ماڻهوءَ جو ٻار. ۽ جيڪڏهن دنيا ۾ اهڙو ڪو هجي ئي نه، جيڪو ان تي اک رکي ۽ انهن سون بکين نظرن کان ڪيس بچائي، جيڪي ڪيس لقمي بنائڻ لاءِ چوڌاري مٿس جُوهه وجهيو بيٺيون آهن، ته هونئن دنيا مان ٿوري ئي عرصي ۾ ڳئون جو نسل ئي گم ٿي وڃي. دنيا ۾ جانورن جون رڳو آهي ذاتيون بچي سگهيون آهن ۽ وڌيون ويجهيون آهن، جن پنهنجن ٻچن جي سنڀال ڪئي آهي ۽ انهن کي بچايو آهي. انهيءَ ڪري اڪثر جانورن ۾، خاص طرح ماءُ جي طبيعت ۾، پنهنجن ٻچن لاءِ پيار ۽ رکواليءَ جي جبلت موجود رکيل آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سمورا گهرو جانور جهنگلي جانورن جي نسل مان آهن.
گهريلو حالت ۾ سندن آسپاس جو ماحول گهٽي قدر بدلجي ويل
آهي. جيئن ته ڳالهيون يا ڪمر انهن کي پنهنجي جهنگلي حالت
۾، جبان، ٻيلن ۽ قدرتي جهوپڙن ۽ ويڙهن ۾ ڪرڻا پوندا هئا،
آهي کين گهريلو حالت ۾، ماڻهن جي پوکن، هڙادو ڇراگاهن
۽ واڙن ۾ رهي ڪري، ڪرڻا ڪونه ٿا پون. انهي ڪري منجهن
ڪيتريون اهڙيون جبلتون رهجي ويل آهن، جيڪي کين هاڻي
ڪوبه ڪم ڪونه ٿيون ڏين - بلڪل ائين جيئن ماڻهن جي
بدن ۾ آنڊي جي وڌيل پڇڙي ۽ ڪنن جي چورڻ جون
مشڪون آهن يا جيئن گهرو چوپائي مال جي مٽي تي مگ
آهن. آهي سندن زائد جبلتون آهن - يعني آهي، جيڪي کين
ڪنهن وقت ته ڏاڍيون ڪمائتيون هيون، پر هاڻي، حالتن جي
بدلجي وڃڻ سان، آهي کين ڪو ڪم ڪونه ٿيون ڏين ۽
آهستي آهستي منجهن ختم ٿي رهيون آهن.

٥ - ماڻهوءَ جون زائد جبلتون

ماڻهو پڻ ڪنهن هڪ جهنگلي جانور هو. اسين ۾
”گهريلو جانور“ آهيون - اسين، جيڪي پاڻ کي مٿين
سطح جا ماڻهو چئون ٿا. سمورا مٿين سطح جا ماڻهو وحشي
ماڻهن جي نسل مان آهن. جيڪڏهن وحشي ماڻهن جي اصل
نسل کي جاچبو ته ڏسڻ ۾ ايندو ته اهي وڏيڪ وحشي ۽ بلڪه
جهنگلي ابن ڏاڏن جي اولاد مان آهن. اسان سڀني مٿين سطح
جي ماڻهن جو ڏاڏو هڪجهڙو ئي وحشي، حيوان هو. اعلي
انسان جيڪي ڪم ڪن ٿا يا انهن جي طبيعت ۾ جيڪي
ڳالهيون ڏسجن ٿيون، انهن کي تيستائين پوريءَ طرح سمجهي
ئي ڪين سگهبو، جيستائين ذهن ۾ هيءَ ڳالهه نه رکبي ته
اهي در اصل وحشي حيوان ئي آهن ۽ رڳو هڪ قسم جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

نئين پوش ۾ ڏٺل آهن ۽ اصل کان ڪجهه قدر ٿي قربل آهن.

انگريزيءَ ۾ عام چوڻي آهي ته ”روسيءَ جي کل کي کرڙيو ته اندران اوهان کي تاتاري ڏسڻ ۾ ايندو.“ تاتاري آهي جهنگلي ماڻهو هئا، جن جو اولاد اڄوڪا روسي لوڪ آهن، ۽ چوڻيءَ جو مطلب هيءُ آهي ته 'اڄوڪا روسي ته آهي ئي ساڳيا جهنگلي تاتاري آهن، پر رڳو مٿن تهذيب ۽ فضيلت جو هڪڙو ڪو سنهو تهه ٻاهران چڙهيل آهي.'

دنيا جي سڀني سڌريل ماڻهن جو اهو حال آهي. تهذيب يا سڌارو رڳو ٻاهريون هڪڙو پوش يا ٻاهرين هڪڙي کل آهي. انسان جي اصلي فطرت پنهنجيءَ اونهائيءَ ۾ اهائي ساڳي اوائل واري هڪ وحشي چيز آهي. ماڻهو فقط هڪ عادت آهي - عادت به مشڪل ان کي چئي سگهجي ٿو، ڇو ته اسين ڏسندا رهون ٿا ته آها ٿوريءَ کڻيءَ ڳالهه تي ٻيري ٻيري سان ڦيري پراڻا جهنگلي سوچ، امنگ ۽ عمل جا روپ اختيار ڪري ٻيهي ٿي رهي. سڌريل کان سڌريل انسان کي به جيڪڏهن ٿورو وڃڻ وڃي ڏسبو يا ان جي هلت چلت ۽ ڳالهه ٻولهه کي ڏورو اونهو وڃي جانچبو ته معلوم ٿيندو ته هُن ۾ آهي شيون موجود آهن، جيڪي ڏٺيون ٻليون، ۽ جن کي هوند نه ڦولهجي ته چڱو. جيڪڏهن اسان مان هرڪو شيشي وانگر شفاف هجي، ۽ اسين هڪٻئي جي اندر ۾ جهاتي پائي، هڪٻئي جي خيالن ۽ امنگن کي ڏسي سگهون، ته اسان کي هوند خبر پئجي وڃي ته اسين سڀ پاڻ کي ڪيترن نه غلافن ۾ ڍڪيو پيا گهمون، ۽ ٻاهرئين چمڪيلي ۽ ٻيڪيدار لباس جي هيٺان ڪيتري قدر ته اسين گدلا ۽ بدبودار وجود ڪنيو پيا ٿا هلون چلون!

انسان سورج ديوتا جو اولاد نه آهي. هو حقيقتاً بن مانس

اسي. اسان جي فطرت ۾ اهڙيون ڪيتريون ڳالهيون موجود آهن، جيڪي جيڪڏهن اسان ۾ نه هجن ته هوند اسين وڌيڪ بهتر ۽ سکي زندگي گذاري سگهون. جيڪڏهن اسان جي پنهنجي مرضيءَ جي ڳالهه هجي ها، ته هوند ڪيترين ئي جبلتون ۽ هلت چلت جا نمونا، جيڪي هينئر اسان جي فطرت جو حصو آهن، اهي اسين هرگز اختيار ڪين ڪيون ها. آهي جبلتون ۽ هلت چلت جا نمونا اسان وٽ هاڻي زائد ۽ اجايا آهن. آهي اسان جي ابن ڏاڏن لاءِ ڪارائتا هئا، پر آسپاس جي حالتن جي بدلجي وڃڻ سبب آهي اسان لاءِ هاڻي بنهه نڪما ۽ بي فائدي آهن.

سڌريل ماڻهو جنهن دنيا ۾ رهن ٿا، اها دنيا ئي نرالي آهي وحشي ماڻهو هڪ بنهه ٻيءَ دنيا ۾ رهن ٿا. وحشي ماڻهن جون ڳالهيون ۽ هلت چلت جا نمونا سڌريل ماڻهن جي ڳالهين ۽ هلت چلت کان بنهه نرالا آهن. وحشي ماڻهو قدرت جو هڪ اڻ گهڙيو جيئو آهي. هو تقريباً انهن ئي رهي ٿو، جيئن ٻيا جهنگلي جانور. هن وٽ نه پاليل جانور آهن ۽ نه پوکيل فصل آهن. هن جو گذارو جهنگلي دنيا تي آهي. هو شڪار ڪري ٿو ميڇي ماري ٿو ۽ جيئري رهڻ لاءِ ٻين جانورن سان وڙهي ٿو. هو ننڍن ننڍن ولرن، ٽولن ۽ قبيلن ۾ هيڏي هوڏي هلندو چلندو رهي ٿو ۽ اڪثر پاڻ جهڙن ٻين قبيلن سان وڙهندو، پاڻ بچائيندو ۽ جيئندو رهي ٿو. هو اڻ ڄاڻ، وسوسائي ۽ بيحد مسڪين آهي. هن جو گذارو انهن آهي، جو جيڪي هٿ آيو هو جهٽ وات ۾. هن جي جيوت ۾ رڳو ڊپ ئي ڊپ، مقابلو ئي مقابلو، ۽ سدائين ڪو نه ڪو نئون خطرو منهن ڪڍيو بيٺو ٿو رهي. وحشي ماڻهوءَ جو اخلاقي قانون جهنگلي قانون آهي، يعني چڱيءَ مٺيءَ جو فيصلو طاقت تي آهي. ”جيڪو ڏاڍو سو ڳابو“ ۽ اهوئي تا نون وحشي حيواني زندگيءَ ۾

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جتي ڪٿي عمل ۾ اچي ٿو.

وحشي ماڻهو جنهن دنيا ۾ رهي ٿو، هو ان تي هريل ۽ آن سان ٺهيل معلوم ٿيندو آهي. هن کي آن ماحول سارو ڳهريل جسم آهي، ۽ هن کي اهي جبلتون آهن، جيڪي کيس آنهن ڳالهين ڪرڻ تي آماده ڪن ٿيون، جيڪي کيس ان دنيا ۾ جيئڻ لاءِ ڳهربل آهن.

پر انسان جي مٿينءَ سطح جي ذاتين ۽ نسلن پنهنجن ابن ڏاڏن جي ان جهنگلي دنيا کي گهڻو ڳهڻو عرصو ٿيو تہ ڇڏي ڏنو آهي. هو گهٽي قدر انسانن جي ٺاهيل هڪ 'جڙتو' دنيا ۾ رهن ٿا. هنن جي ڪرت ۽ هنن جا ڌنڌا ويڙهو نہ پر پڙاسن ۽ سانتيڪائيءَ وارا آهن. هو وڏن وڏن شهرن ۾ ۽ رياستن هيٺ رهن ٿا، ۽ وڏا وڏا ڪارخانا هلائين ٿا، وڏي پيماني تي پوک ڪن ٿا، مال ڌارين ٿا، ڪاٺيون ڪوڙين ٿا ۽ واپار ڪن ٿا. تمدن زندگي سهڪاري زندگي آهي. وٽن علم جا وڏا ذخيرا ۽ دولت جا وڏا انبار جمع ٿيل آهن. جتي اڳي وحشي حيوانن واري جنسي ڇڙواڳي هوندي هئي، آتي هو هڪ زال ۽ هڪ مڙس ۽ گهٽي قدر دائمي طيءَ ٿيل خانداني لاڳاپن جي بنياد تي گهرو زندگي گذارين ٿا. سڀ کان وڌيڪ وڏي ڳالهہ هيءَ آهي تہ هنن طاقت جي جهنگلي معيار بدران انصاف جي زرين اصول کي پنهنجي اخلاقي معيار ۽ آدرش طور قبول ڪيو آهي.

انهيءَ ڪري مٿينءَ سطح جي انساني نسلن جي فطرت ۾ ڪيتريون اهڙيون جبلتون ۽ هلت چلت جا اهڙا نمونا موجود آهن، جيڪي هنن لاءِ هاڻي بيڪار آهن. اهي جبلتون اسان ۾ اسان جي وحشي ابن ڏاڏن جي زندگيءَ جا رهيل نشان آهن. اهي اسان وٽ ائين ئي اجا موجود آهن، جيئن گهريلو مال جا سڱ يا غارن ۾ رهندڙ مڇيءَ جون اکيون يا اسان

انسانن جي ڪنن جون مشڪون. اهي سڀ هاڻي بيڪار ٿي ويون آهن، پر انهن کي بيڪار ٿيڻ ۾ ايترو عرصو ڪونه گذريو آهي، جو آهستي آهستي خود ئي ڪم ٿي وڃن ها.

ساڳيءَ طرح جي انساني نسلن جي فطرت ۾ سندن وحشي ابن ڏاڏن جي نشانين طور جيڪي زائد جبلتون باقي رهيل آهن، اهي سندن اخلاقي معيار کان ڪريل عملن جو هڪ مکيه سبب آهن. اوهان انسان جي ”اصلي گناهه“ جو اڪثر ذڪر ٻڌو هوندو. اوهان اڪثر ٻڌندا آهيو ۽ چوندا آهيو ته انسان ”خطا جو گهر“ آهي. جن کي ”اصلي گناهه“ چئجي ٿو، اهي رڳو اسان جي فطرت جي انهن زائد جبلتن جي اثر هيٺ اسان جا غلط ڪم آهن. انسان جي ”خطا جا گهر“ ٻڻ انساني فطرت جون اهي زائد جبلتون آهن. اسين راهه تان ٿڙي، غلط پاسي انهيءَ ڪري ويندا آهيون ته، جو اسان جي فطرت ۾ اسان جي ابن ڏاڏن جون باقي رهيل جبلتون اسان کي اوڏانهن ڪاهي وڃن ٿيون. جيئو وڃي ٿو ته انساني دل ديوتائن ۽ دئيتن جي جنگ جو ميدان آهي — ”ديوتائن“ مان مراد آهي جبلتون آهن، جيڪي اسان جي فطرت ۾ اوچيون، بهتر ۽ وڌيڪ سڌريل پر نسبتاً نيون پيدا ٿيل جبلتون آهن، ۽ ”دئيتن“ مان مراد آهي جبلتون آهن، جيڪي ڪريل، ٻراٽيون ۽ وڌيڪ وحشي لاڙا رکندڙ آهن، جيڪي اسان کي سدائين ذلت ۽ خواريءَ جي کڏ ۾ ڪيرڻ لاءِ هيٺ ڏڪيندڙيون رهن ٿيون.

اها تمام ضروري ۽ اهم شيءِ آهي ته انهن ڳالهين کي پوريءَ طرح سمجهيو وڃي، ڇاڪاڻ ته سڌريل انسانن جي حيثيت ۾ اسان جي ڪاميابيءَ جو، ۽ اسين سڌريل سماج جي فرد سڏائڻ جو پاڻ کي حقدار چئي سگهون، ان جو دارومدار هن ڳالهه تي آهي ته اسين ڪيتري قدر پنهنجي فطرت جي اوچي ۽ بهتر حصي کي ان جي هيٺئين ۽ ڪيريل حصي تي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

حڪمران ڪري سگهون ٿا - يعني ڪيتري قدر پنهنجي انساني وصفن سان پنهنجي حيواني وصفن کي لتاڙي، دٻائي ۽ زيربار ڪري ٿا سگهون. اسان جي تهذيب جي درجي جو انحصار انهيءَ تي مدار آهي ته اسين پنهنجي فطرت جي ”ديوتائن“ کي ڪيترن موقعن تي مٿي ٿا آڻيون ۽ ”دئيتن“ تي ڪامياب ۽ غالب ٿا ڪريون.

٦ - ڊپ جي جبلت

هيءَ هڪ پراڻي ۾ پراڻي جبلت آهي. اها ماڻهوءَ کان به اڳ جي ڄاول آهي، ۽ ڪيس پنهنجن ٻنهي اوائلي وحشي ابن ڏاڏن کان ورثي ۾ مليل آهي، جن اڃا ماڻهو ٻڻجڻ طرف هڪ وک به ڪانه کنئي هئي. ڊپ جانورن جي اوسر ۾ پهريائين پهريائين ڪينئن ۾ پيدا ٿيل ڏسجي ٿو، ۽ انهن کان سطح ۾ مٿي وارن سڀني جانورن ۾ موجود آهي. ڊپ ڪنهن به خطري کان يا دشمن کان هٽي وڃڻ جي جبلت کي چئجي ٿو. ڪينئن کان هيٺينءَ سطح جا جيو دشمن کان تقريباً بي خبر ۽ لاپرواهه ڏسجن ٿا. انهن جي هلت دشمن سان به ساڳي رهي ٿي ۽ دوستن سان به ساڳي رهي ٿي. پر مٿينءَ سطح جا جانور ان ڳالهه ۾ وڌيڪ پرک رکن ٿا. ڊپ جي جبلت سبب هو خطري وارين شين کان هڪدم پوئتي هٽي وڃن ٿا.

ڊپ جي جبلت کان جانور جي هلت ۾ وڏو فرق پيدا ٿئي ٿو. زندگيءَ جي جدوجهد ۾ جانور کي ان منجهان گهڻو فائدو رسي ٿو. خطرن ۽ دشمن سان ڀريل دنيا ۾ ڊپ جو شروع ۾ ئي پيدا ٿيڻ هڪ عين فطري ڳالهه پڻ هئي.

جن شين کان ڊڄبو آهي، تن سان وڙهبو به آهي. دشمن سان وڙهجي ٿو يا ان کان ڀڄجي ٿو، ان جو دارومدار حالتن تي آهي - يعني هن ڳالهه تي ته آخرڪار اسان کي فائدو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٿيا ۽ ٿو نظر اچي، ٻچڻ ۽ يا وڙهڻ ۾! جڏهن ڪو دشمن اسان جي سامهون اچي ٿو، تڏهن يا ته ان سان وڙهڻ لاءِ اسين ڇڪجي ڏانهس وڌي وڃون ٿا، يا ڊپ ۾ ڪانئس ڀڄي پري ٿي وڃون ٿا. اهي ٻئي اڌما هڪٻئي کان الڳ آهن، جيتوڻيڪ آهي ٻئي پيدا هڪ ئي شيءِ جي وجود سبب ٿين ٿا.

اوائلي ماڻهوءَ جي دنيا سندس دشمن جي دنيا هئي. ڪيس چوڌاري دشمن ۽ خطرا ورايو بيٺا هئا. اهي سندس دشمن نه رڳو اڄ کان تعداد ۾ گهڻا هئا، پر ڪانئس طاقت ۾ پڻ تڏهن گهڻو وڌيڪ هئا. ڇاڪاڻ ته ماڻهو ويچارو شروع ۾ ته بنهه بي هٿيار هو، ۽ جڏهن هن هٿيار ٺاهڻ شروع ڪيا، اُن کان پوءِ به هزارين سال هن جا هٿيار بنهه ڀاوائي قسم جا، بلڪ نه هجڻ جهڙا هئا. وحشي زندگيءَ مان وڌي ماڻهو مهذب زندگيءَ ۾ داخل ٿيو، اِن سڄي سفر جي خصوصيت هيءَ ئي چئي سگهجي ٿي ته هو جيئڻ پوءِ ڏيڻ ڊپ کان آجو ٿيندو ويو ۽ هن جي زندگيءَ ۾ جيئڻ پوءِ ٿيڻ ڊپ جا سبب ۽ موقعا گهٽبا ويا.

ڪڏهن توهان ڪنهن پکيءَ کي دانا چڳندي، يا پاڻي پيئندي، يا وهنجندي ڏٺو آهي؟ هو هڪڙي ڇهنب هڻندو آهي، ۽ وري هيڏانهن هوڏانهن ڏسندو آهي. ان کان پوءِ هو وري هڪڙو داڻو چڳندو ۽ وري ڳچي کڻي هيڏانهن هوڏانهن لوڏو هڻندو. هن کي هر گهڙيءَ پنهنجن دشمن جو خوف رهي ٿو. هو سمهندو آهي ته به جڻ هڪ اک پٽي سمهندو آهي. سيني جهنگلي جانورن جا دشمن ٿين ٿا، ۽ هو دنيا ۾ پاڻ بچائيءَ، جيئي سگهن ٿا، سو رڳو پنهنجيءَ پوريءَ چوڪسيءَ ۽ خبرداريءَ ڪري. آفريڪا جي جهنگلي حالتن جي هڪڙي مشاهدي نگار، مسٽر گالٽن، جو چوڻ آهي ته ”ڏکڻ آفريڪا جي جهنگلن ۾ سيڪنهن هرڻ کي هرروز نه، ته هڪان نه پئي ڏينهن، پڇي، پنهنجي جان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

بچائڻي پوي ٿي، ۽ هرروز ڪيترائي ڀيرا ٽلهي ڊپ ۾ ٿاهه ڪائي، ڇوپير ڀاڄ ڪائڻي پوي ٿي." ڪيترائي جانور آهن، جيڪي ولرن يا ڌڻن ۾ رهن ٿا، سي جڏهن چرندا آهن يا سمهندا آهن، تڏهن منجهانئن ڪي چوڪس بيٺا، سندن چوڪيداري ڀريندا آهن.

ماڻهو به پنهنجي اوائلي جيوت ۾ سا ڳيءَ اهڙيءَ دائمي خوف جي حالت ۾ رهندا هئا. ڏينهن جو، جڏهن هو هيڏانهن هوڏانهن هلندا رهندا هئا، تڏهن به، ۽ خاص ڪري رات جو جڏهن هو سمهندا هئا، تڏهن مٿن هميشه دشمن جو خوف ڇانيل رهندو هو. وحشي ماڻهوءَ ڪي سدائين اون ۽ اوسيڙي ۾ رهڻو پيو ٿي. هو سدائين خطري هيٺ هو، ۽ کيس هردم چست ۽ چوڪس رهڻو ٿي پيو. هو نه ڪنهن تي آسرو رکي ٿي سگهيو، ۽ نه ڪو مٿس آسرو رکي سگهيو ٿي. هن جي پنهنجي پاڙيسريءَ ۾ ڪابه اميد ڪانه هئي، ۽ نه وري منجهس ڪو اميد ساري سگهيو ٿي. هو هين سان اهڙي ئي هلت ڪندو هو، جيڪا، سندس اندازي موجب، موقعي مان تي، هو ماڻس ڪن ها. ليوياٿن جي چوڻ موجب "وحشيءَ جي جيوت هڪ اڪٽ آتڻ جي جيوت هئي. ان ۾ آپي ۽ ڊپ کان سواءِ پيو ڪجهه ڪونه هو."

اڄ جڏهن اسين ڪاڏي ڪاڻ تي ويهون ٿا يا رات جو سمهون ٿا، تڏهن اسان کي اهڙو ڪوبه فڪر ڪونه ٿو رهي ته ڪاڏي ڪائيندي يا مٿي پئي اسان تي ڪو هلان ڪري ايندو. هزارين، لکين ماڻهو اڄ سڄي زندگي گذاري، وڃي مٿي چڙهن ٿا، پر ان ۾ ڪين ڪڏهن به ڪنهن سچي پچي خوف جو سبب يا موقعو ساسهون ڪونه ٿو اچي - سواءِ ڪن بيمارين جي جيوڙن جي، جن کي پڻ اڪثر هو صحت ۽ ڪاڏي پيتي جي نيمن کان لاپرواهيءَ سبب پاڻ ئي دعوت ڏين ٿا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٧ - ٻَپ جا باقي نشان

وڏا ۽ اوچتا آواز يا ڌڪاءَ اڄ به اسان کي ڪنبائي ڇڏين ٿا، سو رڳو انهيءَ ڪري، جو اسان جي اعصابي ساخت اهڙيءَ دنيا جي مطابقت موجب بڻيل آهي، جنهن ۾ وڏا ۽ اوچتا آواز اسان لاءِ سچا پچا وڏا ۽ اوچتا خطرا ثابت ٿيندا هئا. اسان مان هر ڪنهن، ننڍي هوندي، لڪي، اوچتو نڪري، ڪنهن نه ڪنهن دوست يا هڪ جيڏي کي ضرور ڇرڪايو هوندو، ۽ هُن جو ردعمل ڏٺو هوندو- ڄڻ مارڻ لاءِ اوچتو ڪنهن مٿس حملو ڪيو هجي! ۽ اٿين اسين لڪي، هڪٻئي کي ڊيڄاريون ۽ جهليون به ڇو ٿا ۽ ان مان اسان کي مزو به ڇو ٿو اچي؟ ڇاڪاڻ ته اهي اسان جي آڏ وحشي جيوت جا نشان آهن، جڏهن ٻين تي جُلهته ڪرڻ جو اهو هڪ عام طريقو هوندو هو. اهڙيون اسان جي ڪوڙيچائيءَ جون 'جُلهون' اڄ ڪامياب به انهيءَ ڪري ثابت ٿين ٿيون، جو ماڻهوءَ ۾ اهڙين اوچتين جُلهن جي آڏ دور جون ڄاتون اڃا ڪنهن قدر موجود آهن.

ڌارين ماڻهن يا ڌارين شين کان، خاص طرح، اسين ڊڄندا ۽ ڇرڪندا آهيون. انهن جي اڳيان اسين هڪ قسم جي بي آرامي محسوس ڪندا آهيون، جنهن لاءِ ڪو خاص سبب به موجود ڪونه هوندو آهي. اها اسان جي عادت پڻ اسان ۾ آنهن ڏينهن جي نشاني آهي، جڏهن ڌاريان اسان جا "ڪڏهن به دوست نه" پر "هر حالت ۾ دشمن" هوندا هئا. اسين خاص طرح وڏن ۽ مٿڪ ماڻهن کان اڄ به ڊڄندا آهيون — يعني انهن کان جن ۾ اسان کي فائدي يا نقصان رسائڻ جي گهڻي ۾ گهڻي طاقت هوندي آهي. اهو "انديشو" اسان لاءِ اڄ ڪارائتو نه آهي. اهو اسان جي راهه ۾ اڄ وڏي رڪاوٽ آهي. اهو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پڻ اسان ۾ گهڻو گهڻو اڳ گذري ويل زماني جي اهڙي جائز انديشي ۽ خوف جو بچيل نشان آهي.

— ”ڏپ“ —

اڄ اسين نانگ، سوپيريءَ، ڪرڙيءَ، ڏيڀوءَ، ڪوريئڙي وغيره کان اجايو گهڻو ڏڄون ٿا؛ اهو ڏپ به شايد اسان ۾ زائد باقيات مان آهي. هوندئن اسان کي پڪ به آهي ته انهن جيتن کان اڄ اسان کي ايترو ڏڄڻ نه گهرجي. نانگن جو هي ڏپ اسان کي شايد ارتقا جي باندرن واري دور کان ورثي ۾ مليل آهي. ٻولڙو نانگن کان ائين ڏڄندو آهي، جڻ آهي ڏن جو موت آهن. ٻولڙن جي پڃري ۾ نانگ ڇڏي ڏسو! بس ٻولڙا خوف ۾ هڪدم ونجي ويندا. ايتريقدر به ڏٺو ويو آهي ته ٻولڙا نانگن جي آڏو بنهه بيهوش ٿي ڪري پون ٿا! ۽ ان ۾ ڪا عجب جي به ڳالهه ڪانهي. نانگ ٻولڙي جو بدترين دشمن آهي. ٻولڙو نانگ کي ڪجهه ڪري نٿو سگهي. سرطاني گهيرن وارن علائقن جا وڏا نانگ، جيڪي وڻن تي چڙهي وڃن ٿا، ٻولڙن جا جاني

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

دشمن آهن. ڏنڊي يا لٺ جي ايجاد کان اڳ، نانگ ماڻهوءَ جو ٻه ايترو ئي زبرو دشمن هو جهڙو ڀولڙي جو. پر جڏهن ماڻهوءَ جي هٿ ۾ ڏنڊو يا گُرز آيو ته نانگ جي هن جي آڏو ڪا هستي نه رهي. ماڻهو، جي بي هٿيار آهي، ته بنهه هڪ هيٺو جانور آهي. دنيا ۾ هن جو زور ۽ وڏائي خاص طرح هين ڪري قائم آهن، جو منجهس پاڻ کي هٿياربند ڪرڻ جو عقل پيدا ٿي سگهيو هو.

ڪاريون شيون، خاص ڪري اونداهيون جايون مثلاً غار، ۽ اهڙيءَ طرح اونده عام طور، اسان ۾ ڊپ جو احساس آڀارين ٿيون. اسان کي خبر به هوندي آهي ته هنن ۾ ڪو خطرو ڪونهي، ته به انهن کان پيا ڊڄندا آهيون. پر وحشي ماڻهن لاءِ ته اهي واقعي خطرناڪ هيون. ٻُرَ يا غارُ هنن لاءِ هڪ قسم جي لڪل ڪُڏ هئي، ۽ اونده هنن لاءِ هڪ ٻي اڻت ڪُنهه هئي، جنهن ۾ سندن هر قسم جو دشمن کين ڳرڪائڻ لاءِ وات ڦاڙيو ويٺو هو. اڄ جڏهن سج لهي ٿو ۽ اونده ٿئي ٿي، تڏهن اسين ٻتيون ٻاريون ٿا ۽ سوجهرو ڪريون ٿا ۽ اندر توڙي ٻاهر اسان لاءِ آهوئي ڏينهن رهي ٿو؛ پر وحشي زماني ۾ جڏهن سج ٽٻي ڏيندو هو ۽ اونده ٿيندي هئي، تڏهن وحشي لوڪن جي اکين آڏو به اونده اچي ويندي هئي ۽ هو جڻ انڌا ٿي ويهي رهندا هئا.

اڄ اسين ڪڏهن ڪٿي ڪو رستو ڀلجي ٿا پئون، ته هڪدم اسان کي ڊپ وٺيو ٿو وڃي. اهو ڊپ به گهڻي قدر اسان ۾ زائد باقيات بان آهي. وحشي ماڻهو جڏهن رستو ڀلجي ويندو هو، ته هو واقعي وڏي خطري هيٺ اچي ويندو هو. هو ڪنهن به جانور، ڪنهن به دشمن جو شڪار ٿي سگهيو ٿي. پر اڄ ڪٿي شهر ۾ يا جهنگ ۾ ”وڃائجي وڃڻ“ ۾ ايترو خطرو ڪونهي، جيترو اهڙي ڪنهن موقعي تي سچ پچ اڄا به اسان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي دل ۾ پيدا ٿيندو آهي —— چاڪاڻ ته اسين محسوس ڪري ڏرڻ ئي ڪيون ٿا، جيئن آن زماني ۾ ڪندا هئا سون جڏهن "وڄائجي وڃڻ" واقعي خطرناڪ هو. آهي سڀ جانور جيڪي ڪڏهن گذارين ٿا، يعني ولڙن ۾ رهن ٿا، سي اڄ به اڪيلائيءَ کان ڇرڪن ٿا. هڪڙي ليکڪ ڏکڻ آفريڪا جي نيم جهنگلي مال بابت لکيو آهي ته "جيتوڻيڪ ڍڳيءَ يا مان کي پنهنجن همجنس سان ڪو خاص آنس به ڪونهي، پر ڌڻ کان الڳ ٿيڻ تي هو بنهه پريشان ٿي وڃي ٿو. جيڪڏهن ذريعي هن کي هڪلي، ڌڻ کان ڇني ڌار ڪجي، ته هو پيڙ ڪڍي بيهي ٿو رهي، ۽ پنهنجي وس آهر پاڻ ڇڏائي، موٽي ڌڻ سان ملڻ جي ڪوشش ڪري ٿو. ۽ جڏهن آن ۾ ڪامياب ٿئي ٿو، تڏهن ڌڻ جي بنهه وچ ۾ بيهي، اهڙو ته خوش ڏسجي ٿو ۽ پنهنجائپ جي احساس ۾ وهنجي وڃي ٿو، جڻ سندس دل تان وڏو ڪو بار هٽي ويو هجي ۽ وڏو ڪو ويڙهه هٿ اچي ويو هجيس."

جنن، ڀوتن، ۽ قبرن جو خوف به آنهيءَ دور جي بچيل نشانين مان آهي، جڏهن ماڻهو سمجهندا هئا ته زندگيءَ جون سڀ خرابيون ۽ آفتون، مثلاً طوفان، زلزلا، ۽ بيماريون سڀ جون سڀ بد روحن جون پيدا ڪيل آهن. قديم ماڻهو سمجهندا هئا ته مري ويل ماڻهوءَ جو روح سندس بدن مان نڪري، گهڻو عرصو هن جي لاش جي ويجهو پيو ڦيرا ڏيندو آهي. اڃا تائين به انهيءَ عقيدي جو ڪجهه، يا گهڻو اسان جي ذهن ۾ موجود ڏسجي ٿو، جو اسان مان ڪيترا مڃيندا آهن ته هيءَ يا هوءَ جاءِ يا گهر، يا وڻ، يا قبرستان "ڀِرو" آهي، آن ۾ ڪو "حساب" آهي، يا ڪو نجس يا پاڪ روح ان ۾ رهي ٿو، يا ڪنهن جن يا "غائبات" جو آن ۾ واسو آهي.

جتي زندگي خطرن هيٺ يا دشمن جي وچ ۾ آهي،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آئي خوف جي جبلت هڪ مفيد جبلت آهي. مٿينءَ سطح جي ماڻهن لاءِ پڻ اها جبلت ڪيترن ئي نمونن ۾ مفيد ۽ ڪارائتي آهي، پر آهي اڄ هيٺينءَ سطح جي ماڻهن کان گهٽ وڌيڪ سک ۽ سلامتيءَ واري ماحول ۾ رهن ٿا؛ انهيءَ ڪري اسان جي زندگيءَ مان خوف جا گهڻا سبب ۽ خوف جي موقعن جا گهڻا امڪان اڄ ختم ٿي چڪا آهن.

اسين انهن شين کان ڊڄون ٿا، جن کان ڊڄڻ ڏي هريل آهيون - يعني جن کان ڊڄڻ تي اسان جي طبيعت ٻيڻل يا ٺهيل آهي. اسان جي طبيعت انهن شين کان ڊڄڻ تي ٺهيل آهي، جن کان قديم دور جي وحشي جيوت ۾ اسان لاءِ ڊڄڻ ضروري ۽ فائدي وارو هو -- يعني ڪنوڻ کان، گوڙ کان ۽ نانگن کان ۽ اڪيلائيءَ کان ۽ ڏارين کان ۽ اونداهيءَ کان. انهن مان ڪنهن به شيءِ کان اڄ جي سڌريل ماڻهوءَ کي ڪو خاص خطرو ڪونهي، پر اڄ به اسين انهن کان ڊڄندا ٿا رهون، ڇاڪاڻ ته انهن کان ڊيڄارڻ واري آها پراڻي طبيعت يا فطرت اڃا اسان ۾ موجود آهي. بيماريءَ جا جيوڙا انساني زندگيءَ لاءِ اڄ نانگن کان شايد هزارين ڀيرا وڌيڪ خطرناڪ آهن، پر اسان جي طبعي يا فطري عادت اڄ به بيماريءَ جي جيوڙن کان وڌيڪ نانگن کان اسان کي ڊيڄاريندي ٿي رهي. اسان کي ويڙهه لاءِ کان وڌيڪ وٺي ٿي، گهڻن گهٽن ٻوڪيءَ راهيءَ کان وڌيڪ وٺي ٿو ۽ راند روند ۽ رونشو تماشو ڪارائتي ڪم ڏنڌي کان وڌيڪ پسند آهي. ڏسجي ائين ٿو ته اسان جي فطرت يا طبيعت اڃا جديد زندگيءَ ۽ جديد حالتن جي پوريءَ مطابقت ۾ بيهي نه سگهي آهي.

٨ - ويڙهه جي جبلت

ويڙهه مخالف سان اڙڪڻ ۽ ان کي طاقت سان زير ڪرڻ جي

جبلت آهي. جن ڪمن تي خوف جي جبلت آماده ڪري ٿي، ويڙهه جي جبلت انهن جي ابتڙ ڪمن تي آماده ڪري ٿي. ڏپ ٻونتي هڻڻ تي زور ڏئي ٿو؛ ويڙهه جي جبلت جهلهه ڪرڻ، ڌڪ هڻڻ ۽ مارڻ تي آپاري ٿي.

ويڙهه جي جبلت پڻ هڪ پراڻي جبلت آهي. اها ماڻهوءَ پاڻ ايجاد ڪانه ڪئي آهي. اها ڪيس پنهنجن انساني ماڻهن کان اڳ جي حيواني ماڻهن کان ورثي ۾ مليل آهي، جيڪي دنيا ۾ انسانن جي پيدا ٿيڻ کان لکين ڪروڙين سال اڳ ائين ئي وڙهندا رهندا هئا، رڌوچاڻ ٿيندا رهندا هئا ۽ مرندا رهندا هئا. حيواني دنيا جي هڪ مشاهدي نگارن روسين جي چوڻ مطابق، ويڙهه جي جبلت ڀريائين ماڪوڙين ۽ ڪوريئڙن ۾ پيدا ٿيل ٿي ڀانئجي. انهيءَ موجب، اها ڏپ جي جبلت جيتري آڳاٽي نه آهي، ڇاڪاڻ ته ماڪوڙيون ۽ ڪوريئڙا ڪينئن کان ڪجهه مٿيريءَ سطح جا جيت آهن، ۽ آهي دنيا ۾ ڪجهه پوئيرو پيدا ٿيا آهن.

مطلب ته جانورن ۾ عام طور ائين آهي ته جيڪي مٿيرا ۽ وڌيڪ طاقتور آهن، انهن ۾ ويڙهه جي جبلت وڌيڪ زورائتي آهي، ۽ جيڪي هيٺينءَ سطح وارا ۽ وڌيڪ هيڻا آهن، انهن ۾ ڏپ جي جبلت گهڻي آهي. جانورن جي گهڻين جنسن، مثلاً هرڻ، سهي، ڪٺي ۽ رڍ، پنهنجي جياپي جو ڏنگ، جانورن جي ٻين جنسن، مثلاً شينهن، بگهڙ ۽ رئنوسيرس* کان بلڪل الڳ رکيو آهي. هڪڙا عام طرح، ڀڄي جان بچائين ٿا، جيئن سهو ۽ ڪئو وغيره، ڇاڪاڻ ته آهي ڀڄڻ ۾ زور

---

* رينو (Rhinoceros) آفريڪا ۽ ڏکڻ ايشيا جو چوپايو وڏو، ٿلهو جانور، جنهن جي نڪ وٽ هڪڙو يا ٻه سڱ ٿين ٿا ۽ سڄو ٿلهيءَ ۽ پٽائينءَ چمڙيءَ سان ڍڪيل ٿئي ٿو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهن ۽ نه وڙهڻ ۾. آنهن ۾ نه گهڻي طاقت آهي ۽ نه وڏن وڙهڻ جو ڪو زورائتو اوزار ئي آهي. شينهن ۽ رينوسيرس، وري عامر طور، اگرائي‌ءَ ۽ وڙهڻ جي پاليسي هلن ٿا، جاڪاڻ ته آن لاءِ هو 'هٿيار بند' آهن. حيوانن جون ڪي جنسون، انهيءَ لحاظ ڪان، عامر طرح پاڄڙ جنسون آهن، ۽ ٻپ جي جبلت تي پنهنجي جياپي جو مدار رکن ٿيون، ۽ ڪي وڙهو جنسون آهن جيڪي وڙهڻ جي جبلت تي مدار رکن ٿيون. پر خود پاڄڙ جنسون پڻ پنهنجو پاڻ ۾، خوراڪ ۽ جياپي جي ٻين ضروري شين ڪاڻ، ٿورو يا گهڻو، ضرور وڙهن ٿيون، ۽ ڪيترين ماديئن جنسن ۾ نرن کي پنهنجي مادين لاءِ ته هڪٻئي سان بنهه موتمار لڙايون لڙنيون پون ٿيون.

حيواني عالَم رت سان پريل پينگهي ۾ پرورش پاتي آهي. هيءَ ڳالهه انسانن جي حالت ۾ ته بنهه لفظ بلفظ صحيح آهي. انسانن ٻين حيواني جنسن مٿان پنهنجي اجوڪي برتري رت جا درياءَ وهائي حاصل ڪئي آهي. اهو وت هُنن ٻين جانورن سان وڙهي به وهايو آهي ۽ پنهنجو پاڻ ۾ وڙهي به وهايو آهي. اوائلي انسان جي قدرتي حالت جنگ جي حالت هئي، امن جي نه. جيئڻ لاءِ هن کي پاڻ جهڙن انسانن ۽ ٻين هر قسم جي جانورن سان لڙنو ئي پيو ٿي. امن ۽ سلامتيءَ جي حالت هن کي اتفاق سان نصيب ٿيندي هئي. قبيلي کان ٻاهر هر جاندار سندس دشمن هو. يا آهو سندس کاڄ هو، يا هو پاڻ آن جو کاڄ هو — ۽ اها آن ماحول ۾ بلڪل هڪ جائز ۽ قدرتي ڳالهه هئي. ماڻهو پاڻ ۾ ڏٻا هئا، ڇچندا هئا، ۽ هرڪو ڪٽندڙ جي پاسي ڀوڙي وڃي گنديو هو. اڄ به دنيا جي هيتري قدر سڌريل ماڻهن جا هڪٻئي سان لاڳاپا انهيءَ ڪري ئي ايترا هيٺا ۽ غير يقيني آهن، ۽ هن ڌرتيءَ تي رهندڙ قومن جي وچ ۾ ايتري بدامني ۽ غير سلامتيءَ جو ماحول به اڄ انهيءَ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اوائلي ٻي اعتباريءَ جي احساس ڪري ٿي موجود آهي. اڄ جو ماڻي سياڻي جو دشمن ٿي پوي ٿو، ۽ پراڻي وقت جو دوست حالتن جي ڦيري سان بداجي ڪهڙيءَ ۾ دشمن بڻجي وڃي ٿو. اهڙا پنهنجي طبيعتن جي تڪڙيءَ بدل مدل جي عادت پڻ اسان کي اسان جي آڳ قديم زندگيءَ کان ورثي ۾ مليل آهي.

دنيا جي سڀني مهذب ماڻهن ۾ ويڙهه جي جبلت اڄ به باقي آهي. ٻار ٻاڻ ۾ وڙهن ٿا، ڇوڪرا ٻاڻ ۾ ڏوريءَ کڻيءَ تان ڳنڍجي پون ٿا ۽ ٺونشي بازيءَ تائين وڃيو رسن، وڏا ٻاڻ ۾ وڙهيو ٿا پون، ڦوسون اڙاين ۾ ڦاسيو پون ٿيون. ڏکيءَ ۾ لاڳيتيءَ چپ چپات مان ماڻهو ڪڪ ٿيو پوي ۽ پاڻئي ته ڪنهن نه ڪنهن سان اٽڪي پنجي ته ڪي دل جا ٻخار نڪرن.

اوهان ڏٺو هوندو ته جهيڙي وقت ماڻهن جا هشام ڪيئن نه ڊوڙي اچي ڪهڙيءَ ۾ ڪل ٿيندا آهن! ٻه ڇوڪرا پاڻ ۾ ڳنڍيا نه آهن، ۽ انبوهه ڇوڪرن جا هتان هتان ڊوڙندا اچي ڇوڏاري دائرو ٺاهي بيهندا ۽ هيٺي ڏي ٺونشن جو وسڪارو ڏسي انين پيا محسوس ڪندا ڄڻ آهو ڏاڍ مڙسيءَ جو ڪم هو پاڻ ڪري رهيا آهن! چاقن، پستولن ۽ ٻين موتمار هٿيارن جي عام جام وڪري ڪي ٿي ڏسو! ڇا اهي ڳالهيون اسان جي مهذب هجڻ جو دليل آهن يا وحشي هجڻ جو؟ ڪنهن جي ڪنهن کي مارڻ جي نيت به نه هوندي آهي، تڏهن به اسان جي وحشي فطرت موتمارُ هٿيار مثلاً ڪو چاقو، ڪو پستول يا ڪا بندوق، پاڻ وٽ رکي، ڏاڍي خوش ٿيندي آهي، ۽ آن تي فخر ۾ اسين ڦوليا نه سمائيندا آهيون. اوهان اڪثر ڏٺو هوندو ته ڪنهن مکلهتي، يا باڪسر، سان ڪيترا نه خواهه‌خواهه تسم جا ماڻهو ڳنڍيا پيا هلندا آهن ـــ سنجهائڻ هرڪو انين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پيو سمجهندو آهي ته آن جي پهلوانيءَ جو ڪو نه ڪو رنگ يا انگ خود منجهس به موجود آهي، ۽ سندس وڏي ۾ وڏي خوشي هيءَ هوندي آهي ته ڪنهن طرح ڪو ملاکڙو لڳي يا باڪسنگ ٿئي، جنهن ۾ هو پنهنجي سورمي پهلوان کي ڪنهن کي ڌسيندي يا ٺونشا هڻندي ڏسي ۽ ائين سندس پنهنجي ويڙهه جي جبلت جي تسڪين ٿئي. باڪسنگ جي چئمپيئنيءَ ۾ ڀريان زورائتا ٺونشا لڳن ٿا ته ڏسڻ وارن مان ڪيترن حساس ۽ نازڪ طبع ماڻهن جا اُنهن کي ڏسندي سيڪر ته آنڊا وات ۾ اچي وڃن ٿا، پر جيئن جيئن راؤنڊ پٺيان راؤنڊ پورا ٿيندا ويندا آهن، تئين هرڪنهن جو رت جوش ۾ ايترو گرم ٿي وڃي ٿو، جو پڇاڙيءَ ۾ ڪٽندڙ ٺونشيباز هارائيندڙ کي هڪ ڌڪ هڻندو ته پيا ته پيا پر خود آهي حساس ۽ نازڪ طبع ڏسندڙ به دل ۾ پيا چوندا ته اڃا به ڪي ٻه چار ٺونشا هڻيس ته ڪو مزو ٿئي!

آءٌ ننڍي هوندي ميسوري علائقي [يونائيٽيڊ اسٽيٽس] ۾ رهندو هوس. مون کي ياد پوي ٿو ته آتان جا مرد، جوان ۽ ڇوڪرا ڪيترا نه ويڙهاڪ هوندا هئا. اهو مرد يا ڇوڪرو ميني لاءِ هڪ نمونو بڻجي ويندو هو، جيڪو بت ۾ سٽرُ وٽرُ ۽ مضبوط ۽ طبيعت جو سڀ کان وڌيڪ ويڙهو هوندو هو. جيڪڏهن ڪو ٻئي ڪنهن کي ٺونشا هڻي، ڪيرائي، لت ڏيئي، پري ٿيي، بيهي للڪاريندو هو ته ”آهي ڪو هن جو پالاندي ته نڪري اچي ٻاهر، ڏيکاري ڇڏيانس ڏينهن جا تارا!“— ۽ ڪو ماڻهو هن سان هٿ ڳنڍڻ لاءِ ڪونه اٿندو هو، ته آهو ڏاڍو مڙس اسان ميني ڇوڪرن جو سورمو بڻجي ويندو هو ۽ دل ۾ هرڪو پيو چاهيندو هو ته وڏو ٿي آءٌ به هن جهڙو ”ڏاڍو مڙس“ ٿيندس!

ساڳي اها وحشي قديم فضا — ڏاڍن جي ٻولڳيءَ ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پرستش، ۽ ڏاڍائيءَ جي شوق جهڙي - اڄ جي سڌريل ماڻهن جي سڌريل زندگيءَ جي ڪيترن ئي دائرن ۾ موجود ڏسي سگهجي ٿي. زندگيءَ جا سماجي، سياسي ۽ ڪاروباري دائرا ان سان ڀريا پيا آهن. ان جو ڪُليو اظهار خاص طرح شرابخانن ۽ جوا خانن ۾ اوهان کي عام جام ڏسڻ ۾ ايندو - ڇوته شراب توڙي لالچ جو نشو ماڻهوءَ جي عقل ۽ خود ضابطگيءَ کي ڀڄائي، ڪمس سندس اوائلي جبلتن جي حوالي ڪري ٿو ڇڏي، ۽ هو پوريءَ طرح پنهنجي اصلوڪي وحشي طبيعت جي اثر هيٺ اچيو وڃي.

ماڻهو ۽ خاص طرح ڇوڪرا، وڙهڻ ۾ هٿ استعمال ڪندا آهن - ٺونشا ۽ مُڪون هڻندا آهن. اها عادت به ماڻهن ۾ پنهنجي بچاءَ لاءِ سندن قديم وڙهڻ جي طريقي جي نشاني آهي، جڏهن هنن بيو ڪو وڙهڻ جو يا پنهنجي بچاءَ جو اوزار يــا يا هٿيار اجا ايجاد نه ڪيو هو. بگهڙ ڏندن سان وڙهندو آهي، ڍڳو يا رينوسيرس سڱن سان، گڏو ٽُنبن سان، ۽ شينهن چنبن سان وڙهندو آهي. هن ڳالهه ۾ ماڻهو شينهن جهڙو آهي، ۽ چنبي سان وڙهي ٿو.

لڙائيءَ جي جبلت اڄ به مڻينءَ ڪان مڻينءَ سطح جي ماڻهن جي طبيعت ۾ پڻ ايتري تدر داخل آهي، ۽ گرما گرم موجود آهي، جو مڪمل ۽ چوطرفي امن جي زماني ۾ به ان کي اڀارڻ ۽ جوش ۾ آڻڻ نهايت آسان بلڪ دک گهڙيءَ جي ڳالهه آهي. هوڏانهن اخبارن وڏين، ڪارين سرخين سان "دشمن" جي "دشمنيءَ" جي ڪا خبر ڇاپي ناهي، ۽ ڪنهن "سربراهه" جنگ جا توتارا ۽ طبل وڄرايا ناهن، ۽ هيڏانهن ڏسڻا وائسڻا ماڻهو سڀ جهنڊا کڻي، نعرا هڻندا، "ملڪ ۽ قوم جي ناموس" خاطر "دشمن" کي جڙ پٽي ناس ڪرڻ لاءِ اُٿي ميدان ۾ نڪتي نه پيا آهن! ترار وحشيپڻي جو نشان آهي، پر اها اڄ به تقريباً

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هر سڌريل ڪان سڌريل ماڻهوءَ لاءِ ايتري ته ڪشش واري چيز آهي، جو مشڪل ڪو منجهائنس اهڙو هوندو، جو آن کي پنهنجي ڪير ۾ خوشيءَ سان بلڪ فخر سان رکڻ لاءِ تيار نه ٿئي. جي ڪنهن وقت ڪا ڪٽيل سٽيل اڳئين زماني جي پيل هوندي آهي ته هو آها ور ور ڏيئي پيو هرڪنهن کي ڏيکاريندو، بلڪ اڳي ئي گهر ۾ ڪنهن اهڙي هنڌ آها رکي ڇڏيندو، جو آيو ويو هرڪو هڪدم آن کي ڏسي سگهي! جيڪڏهن اڄ جي مهذب ۽ امن پسند ماڻهن ۽ قومن کي لڙائي ناپسند هجي ها، ته ڇو هو ڪنهن نه ڪنهن معمولي ڳالهه تي لڙائيءَ ۾ ڪڏهن پون ها، ۽ ڪروڙين ۽ اربين رپيا خرچ ڪن ها ۽ پنهنجي ۽ پنهنجي "دشمن" جي رت جون نديون وهائين ها — جيئن هنن ڳنڌريل مهاڀاريءَ لڙائيءَ [١٩١٤–١٨] ۾ ڪيو، ۽ اڃا به ڪرڻ لاءِ تيار آهن ۽ تياريون ڪندا رهن ٿا!

اسپين ۽ يونائيٽيڊ اسٽيٽس جي لڙائيءَ [١٨٩٥ع] ۾ يونائيٽيڊ اسٽيٽس جو ڪجهه لشڪر ڪيوبا جي پيٽ تي لاٿو ويو هو، پر اڃا آهي آتي ڪنهن محاذ تي لڙڻ ئي لڳن، تنهن کان اڳ ئي انهي ملڪن جي وچ ۾ صلح ٿي ويو ۽ لڙائي بند ٿي ويئي. ان واقعي متعلق آن زماني ۾ مون اخبارن ۾ هڪ بيان پڙهيو هو، جنهن منهنجي دل تي ڏاڍو اثر ڪيو هو. بيان ۾ چيل هو ته جڏهن لشڪر جي سپاهين ٻڌو ته صلح جو عهدنامو صحيح ٿي ويو آهي، تڏهن "ڇوڪرا ڏاڍا دلشڪسته ٿي پيا." ڇو؟ هوڏانهن، عهدنامي جي شرطن مطابق، ڪيوبا جو ملڪ آزاد ٿي ويو هو، ۽ لڙائيءَ جو اعلان ڪيل مقصد پورو ٿي چڪو هو. پوءِ به هو ڇو خوش نه هئا؟ چاڪاڻ ته ڪيوبا کي آزاد ڪرڻ جي خواهش کان علاوه ڪين ٻي ڪا شيءِ گهربي هئي، جيڪا کين خوش ٿي ڪري سگهي. ۽ آها هئي سندن "لڙائيءَ جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

شوق” جي تسڪين. جيڪڏهن هو ڪجهہ وڌيڪ وڙهڻ ها، ۽ انهيءَ رستي، مارڻ واريءَ پنهنجي انهيءَ وحشي جبلت کي ٽڪوڪن ها، ۽ پوءِ صاحب ٿئي ها، تہ هو ڏاڍي مزي ۾ پرجي ۽ خوشيءَ مان ٺمڪار ڪي گهوڙن ڏانهن موٽن ها.

زالن ۽ ڇوڪرين ۾ وڙهڻ جي جبلت ڪمزور آهي. منجهن شڪار جو شوق بہ گهٽ آهي. زالاڻي طبيعت ۾ اهي ٻئي لاڙا بنيادي طرح ڪمزور آهن. ٻنهي ڳالهين جو سبب هڪ ئي آهي. آهو هيءُ آهي تہ آن ٻهہ وسري ويل اوائلي زماني ۾ جڏهن انساني سماج جا بنياد پئجي رهيا هئا، تڏهن جيوت جي ڪشمڪشا ۾ مردن کي وڙهڻو پوندو هو ۽ شڪار ڪرڻو پوندو هو، ۽ نہ زالن کي. هيٺينءَ سطح جي گهڻن جانورن ۾ اڄ بہ گهڻي قدر وڙهڻ جو ڪم نر ڪن ٿا — مثال طور ماهيومال، جهنگلي گهوڙا، هرڻ، باندر، ۽ پولڙا، ۽ ٻيا ڪيترائي اهڙا جانور. ماهيومال جي ڪنهن وڳ تي ڪنهن جهنگلي دشمن جو حملو ٿيندو آهي تہ آنهن جا نر پنهنجن ڦرن ۽ مادين کي وچ ۾ ڪري، پاڻ چوڌاري مُنهن ڏيئي، بيهي رهندا آهن. آمريڪا ۾ يورپ مان لڏي آيل نوآبادي ماڻهو بہ ائين ڪندا هئا. کليل ميدانن ۾ جيڪڏهن مٿن آتان جا اصلوڪا رهاڪو ريڊ انڊين لوڪ، ڪٽي ڪو حملو ڪندا هئا، تہ هو پنهنجن زالن ۽ ٻارن کي وچ ۾ بيهاري، پاڻ انهن جي چوڌاري دائرو ٺاهي، هٿيار سنڀالي، دشمن جي حملي کي مُنهن ڏيڻ لاءِ تيار ٿي بيهي رهندا هئا. جانورن جي اڪثر ذاتين ۾ نر قدبت ۽ زور ۾ مادين کان وڌيڪ ٿين ٿا، سو بہ انهيءَ ڪري، جو قديم زماني کان آنهن جي نرن ئي منجهن ويڙهو پهلوانن جو ڪردار پئي ادا ڪيو آهي.

اوائلي ماڻهن جو قدرتي ماحول جنگي ماحول هو. منجهن امن ۽ سلامتيءَ جو ماحول ٻهہ اتفاقي هوندو هو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

انسان ذات جي زندگيءَ جو ماحول آخرڪار دائمي امن ۽ سلامتيءَ جو ماحول بڻجڻو آهي. جنگ نيٺ ائين ختم ٿي وينديون، جو اهي ڪنهن کي ڪڏهن وچار ۾ به ڪانه اينديون. جنگ بابت ماڻهو رڳو تاريخ ۾ پڙهي سگهندا، ۽ بس. جيئن جيئن وقت گذرندو، تيئن تيئن وڙهڻ جي جبلت ماٺي ٿيندي ويندي ۽ ان کي ماڻهو بدناميءَ جي ڳالهه سمجهندا، ۽ ان جي جاءِ تي انسان دوستيءَ ۽ همدرديءَ واريون جبلتون اوترو ئي وڌنديون ۽ زور وٺنديون رهنديون، ۽ نيٺ اهو وقت ايندو، جڏهن ماڻهو پنهنجا اختلاف فقط عقل ۽ انصاف جي عدالتن ۾ ئي ختم ڪندا ۽ حل ڪندا.

اڄ اسين تهذيب جي ان منزل ڏانهن وينديءَ راهه جي درمياني ڏاڪي تي بيٺل آهيون. اڄ اسان وٽ ڇڙواڳي امن جون حالتون قائم آهن، پر اسان ۾ وڙهڻ جي جبلت زنده آهي ۽ آن ڪري وقت بوقت شخصن ۽ قومن جي وچ ۾ جهيڙا ۽ جهڳڙا ٿين ٿا ۽ لڙائيون لڳن ٿيون. اڳتي هلي، قومن جي حالت ۾ ائين ئي ٿيندو، جيئن اڄ شخصن جي حالت ۾ ٿئي ٿو. اوائلي ڏينهن ۾ شخص کي پاڻ ۾ وڙهي، پنهنجا اختلاف ميٽائڻا پوندا هئا. آن دور ۾ منڌن فيصلي ڪرڻ لاءِ وڏن عدالتون ڪين هيون. پر هاڻي پنهنجن اختلافن کي حل ڪرڻ لاءِ جيڪڏهن ڪي شخص هڪبئي سان هٿن پنجي وڃن ۽ وڙهڻ شروع ڪري ڏين، ته اها هڪ غير قانوني ڳالهه ٿيندي، ۽ ائين فقط اهڙا ماڻهو پاڻ ۾ وڙهن ٿا، جيڪي ترقيءَ جي موجوده دور کان گهڻو پوئتي پيل آهن، ۽ هرڪو انهن کي غير مهذب سڏي ٿو. اڄ تهذيب جي مٿينءَ سطح جا سمورا ماڻهو انهن ڳالهين ۾ انصاف جي ڪورٽن جا دليل ۽ غير جانبداريءَ جا فيصلا وڌيڪ بهتر ۽ مفيد سمجهن ٿا. اهو وقت به اچڻ وارو آهي، جڏهن قومن جي حالت ۾ به ائين ٿيندو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

بين الاقوامي اختلاف جنگي جهازن ۽ هٿياربند فوجن وسيلي نه پر قومن جي رضامندي سان قائم ڪيل عدالت گاهن ۽ منصفانه فيصلن لاءِ پيدا ڪيل ادارن وسيلي ڪيا ويندا.

٩ - شڪار جي جبلت

هيٺين سطح جي وحشي ماڻهوءَ وٽ نه ڪو پاليل جانور هو ۽ نه هو ڪا پوک ئي ڪري ٿي سگهيو. هن جو سڄو گذارو شڪار تي هوندو هو. جهنگلي ڪتي يا جهنگلي ٻليءَ وانگر هن جي فطرت ۾ هڪ جبلت موجود هئي، جنهن جي اثر هيٺ هن کي جڏهن بک ٿي لڳي تڏهن هڪدم آئي هو شڪار جي ڳولا ۾ ٻاهر نڪري ويندو هو. پر وحشي ماڻهو ڪڏهن ٻه وندر يا تفريح خاطر شڪار ڪونه ڪندو هو. هو فقط پنهنجي جياپي لاءِ شڪار ڪندو هو. هن جي چوڌاري جيڪي جاندار رهندا هئا، انهن کي هو انهيءَ ڪري ماريندو هو ته انهن جي جسم کي پنهنجي کاڌي ۽ پوشاڪ لاءِ ڪم آڻي سگهي.

ماڻهن جا سڌريل نسل زندگيءَ جون ضرورتون زراعت، معدنيات، صنعتڪاريءَ ۽ ٻين اهڙن ڪمن ڪارين وسيلي پوريون ڪن ٿا. زندگيءَ جي عام فرض ادائين ۾ شڪار جي جبلت استعمال ۾ ڪانه ٿي اچي. پر اسان ۾ بهرحال اها موجود رهي ٿي، ۽ موڪل جي ڏينهن تي ۽ وڪيشن ۾، جڏهن ڪم ڪار کان فرصت ٿي مليسون، تڏهن هٿياربند ٿي، ٻاهر نڪري ٿا پئون، ۽ هين هُن ساهواريءَ شيءِ کي مارينديءَ مارينديءَ، پنهنجي من کي خوش ڪريون ٿا. اسين ساهواريون شيون ماريون ٿا، انهيءَ ڪري نه ته ڪا اسان کي بک آهي، پر رڳو آن جبلت جي استعمالي يا ان جو اظهار ٿا ڪريون، جيڪا اسان کي اسان جي درنده صفت اوائلي ماڻهن کان ورثي ۾ مليل آهي ۽ اسان ۾ اڃا ان دور جي نشانيءَ طور موجود

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهي. اسين شڪار ڪريون ٿا، ڇاڪاڻ ته اسان جا ابا ڏاڏا شڪاري هئا. اسين پڻ جانورن کي ان ساڳئي سبب ڪري ماريون ٿا، جنهن سبب ڪري پاليل ڪتو، ڪڏهن 'موج' ۾ اچي، رڍ کي ماري ٿو — يعني پنهنجي اندر جي وحشي آئل جي ڇوڻ تي، جيڪا اسان جي فطرت ۾ آن زماني کان موجود پئي رهي آهي، جڏهن اسان جا ابا ڏاڏا بگهڙن جهڙا انسان هئا.

ماڻهن جي اعليٰ سڌريل نسلن ۾ شڪار جي جبلت ڏاڍي تيز ۽ زورائتي ٿئي ٿي. ڇوڪرن ۾ آها خاص طرح تيز ٿئي ٿي. آءٌ پنهنجي لاءِ ياد ڪريان ٿو ته مون ۾ اها ڪيتري نه آجهل ۽ بي انداز هوندي هئي. ڇوڪرائپ وهيءَ ۾ مون لاءِ بي ڪا مشڪل اهڙيءَ جولانيءَ ۽ بي پناهه خوشيءَ جي ڳالهه هوندي هئي، جهڙي پڻ کي ٻسي، ڪيرائي، مٿن چڙهي ويهڻ مان مون کي ٿيندي هئي. ههڙيءَ عادت جو انسن ساهوارن جي فطرت ۾ موجود هجڻ، جيڪي اها دعويٰ ڪن ٿا ته زندگيءَ جو سونهري اصول هيءُ آهي ته "پڻ سان ائين هلو جيئن چاهيو ٿا ته آهي اوهان سان هلن" — هڪ نهايت ڏکدائڪ ۽ افسوسناڪ حقيقت آهي.

شڪار جي جبلت وڙهڻ جي جبلت سان ويجهي مشابهت ۽ لاڳاپو رکي ٿي. قديم ماڻهوءَ جي جنگ سڄيءَ "دنيا" سان سان هئي — جهڙي انساني دنيا سان اهڙي غير انساني دنيا سان. وحشي ماڻهوءَ لاءِ هر اُها شيءِ جيڪا هن جي پاسي نه هئي، سا سندس دشمن هئي، ۽ هر اهو جانور جيڪو سندس ٽولي ۾ شامل نه هو، اُن سان ڪيس وڙهڻو هو ۽ اُن کي مات ڪرڻو هو. ڪيس ڪنهن نه ڪنهن طريقي سان انهن کي پنهنجي ڪم آڻڻو هو — ڪن کي کاڌي لاءِ، ڪن کي پوشاڪ لاءِ ۽ ڪن کي پنهنجي چاڪريءَ واسطي، ۽ جيڪڏهن آهي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌس ڪنهن ڪم جا نه هئا، ته انهن کي ڪيس ماري ختم ڪري ڇڏيو هو ته جيئن زندگيءَ جي جدوجهد ۾ آهي سنڌس مقابلي ۾ نه اچي بيهن.

ماڻهن جا سڌريل اعليٰ نسل اڄ عام طور هڪبئي سان صلح سانت ۾ رهڻ پسند ڪن ٿا. انهيءَ ڪري ڪين "ماڻهن" جي مارڻ جا موقعا گهٽ ٿا ملن، ۽ منجهانئن ڪيترا

— شڪار - اڳي ۽ هاڻي —

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پنهنجي وڙهڻ يا لڙائيءَ جي جبلت کي ”شڪار“ جي صورت ۾ ظاهر ڪن ٿا ۽ تسڪين ڏين ٿا. هڪڙي سان وڙهڻ جو وجهه ڪين گهٽ ٿو ملي، انهيءَ ڪري سندن فطرت آن ڏانهن مائل به گهٽ ٿي رهي، ۽ ائين پنهنجن ”پاڙن“ سان وڙهڻ جي نعمت کان محروميءَ جو پورائو هو ڪڏهن ڪڏهن ”جانورن“ تي زورآزمائيءَ جي صورت ۾ ڪندا رهن ٿا. هنن سچن پچن شڪاري ”سورهن“ جي حالت به بازار ۾ انهن ڦوڪڻ ۽ تختن تي لڳل نشانن کي چٽيندڙ بندوقچين جي آهي، جن کي شهرن جي سڌريل معاشري ۾ هوا ۾ اڏامندڙ پکين تي ”نشان بازيءَ“ ڪرڻ جي منع هوندي آهي.

اڄ به ڪن شخصن جا ذهن ظلم ۽ ڏاڍ جي شوق ۾ ورتل ڏين ٿا، سو به انهن ويڙهه ۽ شڪار جي جبلتن سبب. اخبارون ڏسجن ٿيون ته مارڪٽ، خونن ۽ ٻين رتوڇاڻ جي خبرن سان ڀريون پيون آهن. سو ڇو؟ ڇاڪاڻ ته ماڻهن کي اهڙين خبرن پڙهڻ جو شوق آهي. اسان کي اهڙين خبرن پڙهڻ مان ڇو ٿو مزو اچي؟ ڇاڪاڻ ته اسان جا ابا ڏاڏا شڪار ڪندڙ ۽ شڪار ٿيندڙ جانور هئا. خون جي پياس اسان جي پراڻي عادت آهي. اها اسان جي فطرت جي پراڻي ۽ بنيادي تانگهه آهي ۽ انهيءَ ڪري آها اسين ائين سولائيءَ سان ۽ ترت ڇڏي نٿا سگهون.

جيڪڏهن شڪار جي جبلت کي استعمال ۾ نٿو آڻجي، ته اها جلد ئي ماٺي ٿيو وڃي. جيڪڏهن ٻارن ۽ ڪنهن کاءِ جي عادت کي ڏاريل جانورن جي ڏهل ڏڪور سان يا اخلاقي سکيا وسيلي وڌايو وڃي، ته ماڻهوءَ مان اڳتي هلي ”مارڻ“ جي خواهش ختم ٿي سگهي ٿي. هن کي پوءِ جهنگلي جانورن جي مارڻ جي بدران انهن جي سنڀال ۽ انهن جي مشاهدي ۽ مطالعي ۾ مزو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ايندو. سڌريل سٽينءَ سطح جي ماڻهن مان گهڻن جي من ۾ اڃ کهڪاءَ جي جبلت ايتري گهٽي ۽ گهري آهي، جو رواجي حالتن ۾ هو وڙهڻ کان ۽ شڪار ڪرڻ کان پري ٿا پڄن. ٿيندي ٿيندي، ڪهل ۽ کهڪاءُ هنن جي، عادت بڻجيو وڃي. هزارن ماڻهو، زالون توڙي مرد، اهڙا آهن، جن ۾ اڃ ويڙهه جي جبلت وقتي ڪاوڙ کان وڌيڪ، يا ٿوري دڙڪي دهمان، يا ٻئي جي معمولي تحرڪ کان مٿي چڙهي نٿي ڪانهن. جبلت منجهن موجود آهي، پر ايتري زورائتي ڪانهه آهن، جو سندن بهتر جبلتن کي رهڻي، ڪن ڪنهن تي ڄمائڻ ڪرڻ يا ڪنهن کي ڌڪ هڻڻ يا مارڻ لاءِ آباري وجهي يـــا لاچار ڪري سگهي.

ڪيترين قومن قانون پاس ڪري، پنهنجي شڪار ڪرڻ ۽ مارڻ جي جبلتن جي استعماليءَ تي گهٽي قدر بندش وجهي ڇڏي آهي. جيئن جيئن ماڻهو وڌيڪ سڌرندا ويندا ۽ منجهن ماڻهپي جي روشني وڌندي ويندي، تيئن تيئن منجهن اهڙا قانون وڌيڪ نافذ ٿيندا رهندا. قوم جا وڌيڪ سڌريل ۽ مهذب فرد تهذيب ۽ ماڻهپي ۾ پوئتي رهيل پنهنجي قوم جي ٻين فردن تي اهين قانونن جون پابنديون وجهي، انهن کي ضابطي ۾ رکڻ جي ڪوشش ڪن ٿا. ڪيترن ملڪن ۾ هن وقت جاريءَ ۾ ٻڪي ڦاسائي مارڻ جي منع آهي. ايندڙ زماني ۾ جنهن هڪڙيءَ ڳالهه ڪري اڄوڪا ماڻهو وحشي سڏيا ويندا، سا آهي اسان جي "ميروان موت ملوڪان شڪار" واري عادت، جنهن ۾ اسين پنهنجي خسيس وندرشي خاطر، بي سبب، گگدام جانورن کي شڪار ڪندا ۽ ماريندا ٿا رهون. جڏهن به اسان مان ڪنهن کي شوق ٿيو ڪٿي، ته بندوق کڻي ٻاهر ٿا نڪري پئون ۽ ڪيترائي ٻکي ۽ ٻيا بي ضرر جاندار ماري، وجي ٿا مٿي چڙهون. آن مان اسان جي پراڻي وحشي جبلت ته راضي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٿئي ٿي، پر ناحق جو ايترا خون ڪياسون، ان لاءِ اسان کي ڪو چوڻ وارو نٿي ڪڙهي. سچ پچ ته روزي يا وندر خاطر شڪار ڪرڻ ڪنهن به طرح خون ڪرڻ کان گهٽ نه آهي. اهڙي شڪار خلاف سخت قانون ٺهڻ گهرجن، ۽ ان کي هڪدم بند ٿيڻ گهرجي.

جيئن جيئن وقت گذرندو ويندو تيئن تيئن انساني همدردي ۾ قياس جي جذبات زور وٺندي ويندي، ۽ جيئن پوءِ تيئن آها انساني فطرت جو خاص انگ بڻجندي ويندي. اوتري ئي قدر اسان جون زائد وحشي جبلتون جهڪيون ۽ ڪمزور ٿينديون ويندون. شڪاري، جيڪو روزي خاطر ماري ٿو، سو آن وحشيءَ جو يادگار آهي، جيڪو ڪاڏي لاءِ شڪار ڪندو هو. ايندڙ زماني جو مهذب انسان شڪار جو نالو به نه وٺندو. اڄ جو شڪاري پراڻي زماني جي شڪاريءَ ۽ ايندڙ زماني جي مهذب انسان جي وچ جي ڪڙي آهي. اڄ جو شڪاري به آخرڪار پراڻي زماني جي وحشيءَ وانگر هميشه لاءِ ختم ٿي ويندو.

١٠ - قبيلائي جبلت

وحشي لوڪ قبيلن جي صورت ۾ رهن ٿا. قبيلا سدائين پاڻ ۾ وڙهندا رهندا آهن. هڪڙو قبيلو ٻئي قبيلي سان سواءِ جنگ جي ٻيو ڪو واسطو ڪونه ٿو رکي. انهيءَ ڪري، وحشي لوڪن جي اخلاقي جذبن ۽ خيالن جي رسائي قبيلائي دائري اندر ئي محدود رهي ٿي. وحشيءَ لاءِ سندس پنهنجي قبيلي جا ماڻهو ئي سندس سائٽ آهن. آهي ئي آهن، جن سان هن پنهنجي سڄي زندگي گذاري آهي، ۽ دنيا ۾ آهي ئي هن لاءِ سڀڪجهه آهن — وڏا به آهي آهن، سٺا به آهي آهن، همراهه ۽ ساٿي به اهي آهن. ٻيا سڀ هن جا دشمن آهن، جن کي ڦربو ڦٻبو ماربو کائبو يا غلام بڻائبو — مطلب ته انهن سان جيئن ٻجي سگهبو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تيئن ڪبو.

انسان جي طبيعت جي اِن اها خصلت ٿئي ٿي ته پنهنجي منگت يا گروهه جا ماڻهو اُن کي وڏيڪ پيارا ۽ وڏيڪ اهم لڳن ٿا، ۽ جيڪا ننڍڙي دنيا اسان جي پنهنجي دنيا آهي، ان کي اسين پيءَ سڄيءَ دنيا جو مرڪز ۽ محور سمجهندا آهيون. سادي دماغ جا ماڻهو ته خاص طرح ائين پائيندا آهن. جيتري قدر ڪو بلند نگاهه ۽ وسيع ذهن جو مالڪ هوندو آهي، اوتري قدر هو گهٽ ائين سمجهندو آهي.

آءٌ هڪ موقعي تي آلباما رياست [يونائيٽيڊ اسٽيٽس] جي ڏاکڻيءَ ڪنڊ ۾، سندن وڏي شهر، موبيل، کان ٽيهارو ميل پري، هڪڙي گهر ۾ اٽڪل ٽي هفتا کن مهمان ٿي وجي رهيو هوس. مهنجا آهي ميزبان ائين سمجهندا هئا ته سڄيءَ دنيا ۾ موبيل جو شهر جي سڀ کان وڏو نه ته به سڀ کان اهم شهر ته پڪ هوا! هنن فقط آهوئي شهر ڏٺو هو، ۽ ٿوري گهڻي ڄاڻ به رڳو اُنهيءَ شهر جي هئين. هڪڙي ڏينهن شام جو ڳالهين ٻولهين ۾ پڇومان ته موبيل جي آدمشماري ڪيتري هئي؟ ته ڪوبه پورو جواب ڏيئي نه سگهيو. گهر جي وڏيءَ چيو ته هن ڪٿي پڙهيو هو ته موبل جي آدمشماري ڏهه لک کن ٿيندي. ڪجهه ڏينهن پوءِ جڏهن پڙايومان ته موبيل، برمنگهام ۽ منٽگمريءَ جي شهرن جي ڪل آدمشماريءَ مان آلباما رياست جي ٻين مڙني ماڻهن جي ملائڻ کان پوءِ به هڪڙي شڪاگو شهر ۾ وڏيڪ ماڻهو رهيا ٿي، ۽ ان جي ڀيٽ ايتري هئي جيترو سندن ڳوٺ ۽ موبيل شهر جي وچ ۾ مفاصلو هو، ۽ پڪيڙ ۾ سندن موبيل شهر کان آهو اٽڪل چاليهه ڀيرا وڏو هو، ته عجب ۾ پئجي ويا ۽ حيرت وچان وات ڦاٽي وين!

اسپين جي ماڻهن لاءِ چوندا آهن ته هو رڳو اسپيني

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اخبارون ۽ ڪتاب پڙهندا آهن، ۽ پنهن ملڪن ۽ قومن بابت سندن ڄاڻ بنهه اڻپوري ۽ مختصر هوندي آهي. هو سمجهندا آهن ته منڊوڙ سڄيءَ دنيا جووچ آهي؛ پنهنجي سيني ماڻهن کي هوباڻ کان گهٽ سمجهندا آهن.

آمريڪي ماڻهن جي سوچ پڻ ڪجهه قدر اهڙي ئي نوع جي هوندي آهي. ڌرتيءَ تي رهندڙ پين قومن کي پاڻ کان گهٽ سمجهي، هو سدائين پيا انهن بابت قياس ۽ کهڪاءَ جون ڳالهيون ڪندا آهن. حالانڪ ڪائنن سواءِ ٻيو هرڪو انهن کي سچ پچ خود ڪائنن بهتر سمجهندو آهي. شڪاگو ۾ جڏهن عالمي ميلو لڳو هو، تڏهن بيلجم جي ڪنهن اخبار ۾ مون هڪڙو مضمون پڙهيو هو، جيڪو ميلي ۾ آيل بيلجم جي ڪنهن عيوضيءَ لکيو هو. ان ۾ انهيءَ ڳالهه تي وڏي تعجب جو اظهار ڪيل هو ته آمريڪي ماڻهن جي مغز ۾ عام طرح اهو خيال ويٺل آهي ته هو سچ پچ ماڻهن کان اوچا ماڻهو آهن!

ماڻهن جي جذبن ۽ خيالن ۾ هيءَ جيڪا تنگدلي ۽ ڪوتاهه نظري هر دور ۾ موجود رهي آهي، ۽ انسانن جي خود اوچن ۽ سڌريل سماجن ۾ به هيءَ جيڪا مخاصمت قومن جي باهمي لاڳاپن ۾ ڏٺي وڃي ٿي، اهي سڀ منجهن اوائلي انسانن جي قبائلي جذبن ۽ خيالن جون، ٿوريءَ يا گهڻيءَ صورت ۾، باقياتي نشانيون آهن.

قديم يونانين جي نظر ۾ سڄي انسان ذات ٻن گروهن ۾ ورهايل هئي: هڪڙا يونانيءَ ۽ پيا "وحشي". يوناني اهي هئا، جيڪي يونان جا رهاڪو هئا، ۽ "وحشي" باقي دنيا جي ٻاهرين ڪنارن تي ڙڙيل پکڙيل هئا. ڌرتي هنن جي نظر ۾ ٿال وانگر گول ٺراڪڙي هئي، ۽ يونان جي شمالي علائقي جو اولمپس جبل ان جي بلڪل وچ تي هو. هيءُ جبل، جيڪو ٩٧٠٠ فوٽ اوچو آهي، سو هنن جي نظر ۾ سڄيءَ دنيا جو

اوچي ۾ اوچو جبل هو، ۽ ان جي چوٽيءَ تي يوناني 'خدائن' جي رهائش هوندي هئي! يوناني پاڻ تہ هو 'خدائن' جو اولاد هئا، ۽ انهن وٽ بيحد مقبول ۽ محترم هئا، ۽ باقي ''وحشي'' لوڪ بنهہ ڪجهہ بہ ڪين هئا ۽ انهن جو ڪم رڳو يونانين جي نوڪري ۽ ٽهل ٽڪور ڪرڻ هو.

قديم رومن لوڪ پڻ يونانين سميت پين سڀني غير رومن کي ''وحشي'' سمجهندا هئا. انهن ''وحشين'' منجهان ڪيترائي ڪانئن وڏيڪ سڌريل ۽ بهتر ماڻهو هوندا هئا، پر هو انهن کي سدائين حقارت سان ڏسندا هئا. سندن نظر ۾ ''وحشي'' لوڪ محض سندن ''زراعتي اوزار'' هئا. سندن نظر ۾ هو انهن کي خسيس جهنگلي جانور سمجهندا هئا، جن کي پنهنجي خوشيءَ جي ڏينهن تي، هو پنهنجي ونـدر ۽ رونشي لاءِ هڪبئي سان ويڙهائي، ۽ هڪٻئي هٿان مارائي سگهندا ٿي. رومن لوڪ پنهنجن هنن ''وحشي'' غلامن کي ائين آسانيءَ ۽ بي پرواهيءَ سان ماري سگهندا هئا، جيئن اڄ اسين گهٽن ۽ ٻڪرين کي ڪُهي ٿا ڇڏيون.

انسان جو اخلاقي حس ۽ شعور انساني تاريخ جي دوران تمام گهڻو وڌيو ۽ پختو ٿيو آهي. اڄ جا ماڻهو پنهنجي اخلاقي فرض شناسيءَ جي دائري ۾، قديم وحشي لوڪن جي ڀيٽ ۾، هزارين بلڪ لکين ڀيرا گهڻا ماڻهو داخل ڪن ٿا - يعني وحشي ماڻهو جيڪڏهن پاڻ کي فقط پاڻ وٽ يا پنهنجي ڪٽنب وٽ يا پنهنجي قبيلي وٽ اخلاقي طور ذميدار سمجهندو هو، تہ اڄ جو ماڻهو اُن جي ڀيٽ ۾ پاڻ کي پنهنجي قوم وٽ بلڪ، ڪن حالتن ۾، ان کان بہ وڌيڪ سڄي انساني سماج وٽ ذميدار سمجهي ٿو. اخلاقياتي دائري جي هيءَ توسيع، رسل رسائل ۽ سفر جي سڌريل ذريعن، ريلواين، تار، ٽيليفون، اخبارن، ۽ ان سان گڏ انسان دوست خيال ۽ فڪر جي واڌاري سبب ممڪن ٿي سگهي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهي ۽ عمل ۾ اچي سگهي آهي. جڏهن ماڻهو پين ماڻهن سان گڏجن ٿا، تڏهن معلوم ٿئين ٿو ته ٻيا ماڻهو پڻ آهڙائي ساڳيا انسان آهن، جهڙا هو پاڻ آهن. انهيءَ طرح هو پاڻ کي پين جي جاءِ تي رکي ڏسن ٿا، ۽ آنهن سان آهائي روش وٺن ٿا، جهڙي هو چاهين ٿا ته پين کي ساڻن وٺڻ گهرجي.

پر سواءِ ڪن خاص ماڻهن جي، جيڪي فقط ڳولئي لهي سگهجن ٿا، ڪوبہ ماڻهو رواجي طرح پنهنجي اخلاقياتي دائري ۾ پنهنجي نوع انسانيءَ کان علاوه ڪنهن ٻئي ساهواري کي شامل ڪونہ ٿو ڪري. غير انسان ساهوارا هن لاءِ آئنڌ ۽ ڏاريا آهن. آنهن سان وڙهي سگهجي ٿو، انهن کي ماري، ڪُٽي، کائي سگهجي ٿو. آنهن کي ٻڪي سگهجي ٿو، ۽ رونشي خاطر انهن کي وڍي، ٽڪر ٽڪر ڪري يا آتي جو آتي گولي هڻي ختم ڪري سگهجي ٿو. "جهنگلي" جانور – يعني آهي سڀ ٻيا ساهوارا جيڪي "قبيلي" سان لاڳاپيل نہ آهن، هر طرح جي انساني قياس ۽ نياءَ جي ويچارن ۽ همدردين کان ٻاهر آهن. جيڪو بہ گوليءَ جي نشان‌بازي ڪرڻ گهري ٿو، ان لاءِ آهي محض نشانن جو ڪم ڏيئي سگهن ٿا.

قبيلائي جبلت معني تہ پنهنجي ڏولي سان پيٺ ڏي بيهڻ ۽ پنهنجيءَ جوهہ يا رهائشي هنڌ کي گهڻو ڪجهہ سمجهڻ بلڪ ٻيءَ هر جاءِ يا هنڌ کان مٿي سمجهڻ. هيءَ جانبدرايءَ واري جبلت آهي – جيڪا ماڻهوءَ کي ائين چوڻ تي آماده ڪري ٿي تہ "منهنجو ملڪ! شال آهو سدائين صحيح هجي. پر صحيح يا غلط ، منهنجو ملڪ!" "حب‌الوطني" يا "ديش ڀڳتي"، جيئن عامطور آن کي سمجهيو ويندو آهي، قبيلائي جبلت جو ئي اظهار آهي. سچو محب وطن، بهرحال، ائين نہ سمجهندو آهي تہ سچيءَ دنيا ۾ رڳو سندس ئي ملڪ آهي، يا سندس ملڪ ئي دنيا ۾ بهترين ملڪ آهي؛ هو فقط هيءُ چاهيندو آهي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تہ سندس ملڪ جيئن هاڻي آهي اُن ڪان آهو بهتر ٿئي، ۽ هو اُن کي بهتر بنائڻ لاءِ پوري جدوجهد ڪري ٿو.

مشهور آزاد خيال فيلسوف، ٿامس پين، جو قول آهي تہ "سڄي دنيا منهنجو وطن آهي." اهڙيون ڳالهيون فقط آهي ماڻهو ڪري سگهن ٿا، جن جون همدرديون ايتريون تہ وسيع آهن، جو آهي ڪنهن بہ هڪڙي انساني گروهہ تائين محدود نٿيون رهي سگهن. جيڪو ماڻهو قبيلائي جبلت ڪان مٿي چڙهي چڪو آهي، آهو پاڻ کي رڳو نوع انسانيءَ جي حدن تائين بہ بند ڪونہ ٿو رکي، پر آهو تہ هر اُنهيءَ شيءِ کي، جيڪا محسوس ڪري ٿي، پنهنجي برادريءَ ۾ شامل سمجهي ٿو.

---

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

باب پنجون

مٿينءَ سطح جي ماڻھن ۾ وحشي جيوت جا باقي نشان
(ھلمنڊ)

١ - راند جي جبلت

راند جي جبلت مٿينءَ سطح جي ماڻھن ۾ پاڻ تہ زائد نہ آھي - جاڪاڻ تہ جيئن وحشي دور ۾ ان جا فائدا ھئا، تيئن اڄ بہ ماڻھوءَ لاءِ ان ۾ فائدا آھن --- پر ان جو عام نمونو مٿينءَ سطح جي جيوت لاءِ اڄ بي سود ۽ زائد آھي.

راند فطرت جي سکيا آھي. اھا زندگيءَ لاءِ تيار ڪري ٿي. گھڻو ڪري مٿينءَ سطح جي سيني جانورن جا ٻچا راند ڪن ٿا، ۽ اھي جڏھن راند ڪن ٿا، تڏھن ھو انھن ڳالھين جي ڄڻ استعمالي يا مشق ڪن ٿا، جيڪي وڏي ھوندي پنھنجيءَ جيوت ۾ ڪين ڪرڻيون آھن. ڪُتر (ڪتي جا ٻچا) ۽ ٻلھر (ٻڪھڙن جا ٻچا) پنھنجي پاڻ ۾ وڙھندا آھن ۽ ھڪٻئي کي ڊوڙائيندا آھن، ڇاڪاڻ تہ وڏي ٿيڻ کان پوءِ ڪين ٻين جانورن سان ڪافي وڙھڻو پوي ٿو ۽ انھن جي ٺيان پڇڻو پوي ٿو. ٻليءَ جو پونگڙو ڊيريءَ سان يا بال سان راند ڪندو آھــــي. ڊيري ھن لاءِ ڪُئو آھي. ڇيلا ۽ گھيٽا راند ۾ ڊوڙندا، ٽپندا ۽ ڇال ڏيندا آھن. اھا انھن جي (ڪم از ڪم جھنگلي حالت ۾) پنھنجي آئيندي جي زندگيءَ جي سکيا آھي - انھن ھو تياري ڪن ٿا تہ وڏي ھوندي ھو گوشت خور جانورن کان پنھنجي پاڻ بچائي سگھن، جيڪي مٿن حملي ڪرڻ ۽ کين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻوڙائي، ڇهلي، ڪاني ڇڏڻ لاءِ هردم تيار رهن ٿا. ٻچيون لٽوهم ڪري يا ڏيئي هٽي نڪري وينديون آهن، ۽ ٻولڙا وٺن ۾ لڙڪي، هڪڙيءَ ٽاريءَ تان ٻيءَ ٽاريءَ تي ٽپي، ٻچي ويندا آهن.

— ڪهٽو ٻڪري انساني رانديون جهڙيون جون يا ويڙهه، جون رانديون آهن —

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جڏهن اسين راند ڪندا آهيون، تڏهن اسين ڪو ٻيو اسڪول ۾ ويٺا هوندا آهيون - اهو اسڪول، جيڪو گهڻو گهڻو اڳي جڏهن دنيا ۾ ڪو اسڪول ۽ ڪو ماستر ڪونه هوندو هو، تڏهن به موجود هوندو هو. اهو اسڪول تڏهن به موجود هو، جڏهن هن ڌرتيءَ تي خود ڪو ماڻهو به موجود ڪونه هو. جهنگلي ٻڪريون جبلن تي ۽ جهنگلي ٻليون ٻيلن ۾ هزارن جا هزار سال ۽ تن جا به هزار سال پهريون اسڪولُ پڙهنديون هيون، جڏهن اجا ڪاٻه الف-ب ڪانه ٺهي هئي ۽ ڪاٻه مشق ڪاپي يا گرامر جو ڪو ڪتاب اجا ايجاد ٿيا پر ڪنهن جي سوچ ۾ به اچي ڪونه سگهيو هو.

پر انسان جون رانديون تقريباً سڀ جون سڀ جهيڙي جون يا ويڙهه جون رانديون آهن. انهن سان ويڙهه جي يا جنگ جي زندگيءَ جي تياري ٿئي ٿي، اجوڪي دنيا گهڻي قدر هڪ سهڪاري دنيا آهي. مٿينءَ سطح جي ماڻهن جا سمورا آدرش امن ۽ صلح جا آدرش آهن. پر اسين پنهنجيءَ راند ۾ آهي ئي قديم ۽ اوائلي نمونا قائم رکندا ٿا اچون. اسين پنهنجي زندگيءَ جا سبق اجا به ان ماڳئي وحشي اسڪول ۾ سکندا ٿا رهون، جنهن ۾ پنهنجي اڻ چاتل اڳوڻيءَ زندگيءَ جي دور ۾ اهي سکندا هئاسين، جڏهن اسان کي گهرائڻ به ڪونه ايندو هو. ان ۾ سچ پچ ته اسين ان زندگيءَ جي استعمالي يا مشق ڪريون ٿا، جيڪا اسين گهڻو گهڻو پوئتي ڇڏي آيا آهيون. جيڪا زندگي واقعي اسان کي اڳتي گذارڻي آهي، ان لاءِ پنهنجيءَ راند ۾ اسين ڪا به مشق ڪونه ٿا ڪريون. فوٽ بال، ڪرڪيٽ، هاڪي [يا ونجهوٽي، ٻلاڙهو وغيره،] اهي سڀ رانديون اهڙيون آهن، جن ۾ قبيلا پاڻ ۾ دوبدو وڙهي رهيا آهن.

ٻڪريءَ جو ڦڙ، ڇيلو يا ڇيلي، راند ۾ گهڻو ٿي

ڪڏي ٿو، انهن ڪرڻ سان هو پنهنجو زور وڌائي ٿو ۽ هڪ ٻڪريءَ ٽان ٽپ ڏيئي ٻيءَ ٻڪريءَ تي پهچڻ جي انڪل ۽ مهارت سکي ٿو. جهنگلي ٻاڪري ٽڙڪي اڳتي هلي پنهنجي بچاءَ ۾، واقعي، ڏاڍو ڊوڙڻو ۽ ٽپڻو پوندو ۽ ڀڄڻو پوندو – ڇو ته ڪانئس تڪا سندس دشمن بگهڙ، وڏا وات ڦاڙيو، سندن تاڙ ۾ ڪٿي نه ڪٿي ويٺا ئي رهندا. ۽ ڪيس انهن کان پنهنجي پاڻ کي بچائڻ لاءِ ننڍپڻ وهيءَ ۾ پنهنجا اهي ڀڄڻ ۽ ٽپ ڏيڻ اڳ ڪڏي وڃڻ جا سبق تمام محنت ۽ سچيتائيءَ سان سکڻا پون ٿا.

گهريلو ٻڪري ميداني علائقي جي رهاڪو آهي. ان کي شايد سچي عمر ڪو جبل ڏسڻو نه پوي ۽ ڪنهن بگهڙ سان ڪيس ڪو واسطو نه پوي، پر هنن ميداني رهواسين جا ٻچڙا اهوئي پنهنجيءَ راند ۾ پنهنجي ان گذري ويل اوائلي جهنگلي جاهلو زندگيءَ جا سبق سکندا ۽ پڪا ڪندا رهن ٿا – بلڪل انهن جيئن ٿئينءَ سطح جي ماڻهن جا ٻار پنهنجيءَ راند ۾ اڄ به پنهنجن وڏن جي گذري ويل وحشي زندگيءَ جي قبيلائي لڙاين لڙڻ جون تياريون ڪندا رهن ٿا.

راند جا اهي وحشي نمونا اڻ سڌيءَ طرح بدن کي مضبوط ڪرڻ ۽ صحتمند رکڻ لاءِ ۽ پڻ حرفت ۽ چستيءَ جي سکڻ لاءِ فائديمند پڻ آهن، پر اسين پنهنجي راند ۾ ڊوڙڻ ۽ وڙهڻ جا نمونا اختيار ڪريون ٿا ۽ نه حسابن پڙهڻ يا گڏجي ڪم ڪرڻ جا، يا راند ۾ اسين ماڻهن کي ڪيرائڻ جي ڪوشش ڪيون ٿا ۽ نه انهن کي هٿ ڏيئي اٿارڻ جي – ان جو سبب اهوئي آهي، جو اسان راندن جي جبلت ۾ اجا ڪا جدت ڪانه آڻي سگهيا آهيون.

راند جي جبلت ڇوڪرن ۾ هڪڙو روپ وٺي ظاهر ٿئي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٿي، ۽ ڇوڪرين ۾ ايو ـ ان جو ٻه سبب آهرني آهي، جيڪو ڇوڪرين ۽ ٻڪرين جي وچ ۾ راند جي نمونن جي مختلف هجڻ جو آهي. جيئن ٻڪريون ٻڪرين کان تيئن ڇوڪريون ٻه ڇوڪرن کان مختلف مقصدن خاطر پنهنجي پنهنجي راند جا نمونا اختيار ڪن ٿيون ـ راند جي وسيلي هنن کي الڳ الڳ مقصدن لاءِ مشق ڪرڻي پوي ٿي. هڪڙو ڇوڪرو چاهيندو ته هو ڪاٺ جي جهولندڙ گهوڙي تي چڙهي ان کي هلائي، يا ٻٽ ٻال راند ڪري، يا ڪنهن سان مقابلو ڪري؛ ڇوڪري وري پنهنجن گڏڻ ۽ گڏين کي چاهي ٿي ۽، ڪنهن نه ڪنهن طرح، ٻوءِ واريءَ جا يا رڳو ليڪن جا ٺي سڀ، گهرڙا اڏي، ڏاهي، انهن سان پاڻ کي وندرائي ٿي.

٢ - نقل ڪرڻ جي جبلت

هيءَ اها جبلت آهي، جيڪا اسان کي ائين ڪرڻ تي آماده ڪري ٿي جيئن ٻيا ڪندا هجن ـ يعني اها اسان کي ٻين جي هلت چلت، پوشاڪ، گفتگو، عقيدن ۽ ڏنڏي وغيره جي نقل ڪرڻ ڏانهن ڇڪي ٿي.

ٻين جي نقل ڪرڻ جو لاڙو مٿينءَ سطح جي ماڻهن ۾ ضرورت کان وڌيڪ موجود ڏسجي ٿو. ڪيترين حالتن ۾ اسين نه چاهيندي به جيئن ٻيا ڪن ٿا، تيئن ڪريون ٿا ـ ان ۾ پنهنجي نقصان جو به خيال ڪونه ٿا ڪريون. اهو اسان جو عمل اسان جي فطرت ۾ پراڻي زماني کان رهجي ويل هڪ عادت جي ڪري آهي.

جيڪي به ساهوارا ولرن ۾ يا ٽولن ۾ رهن ٿا، يعني آهي سنگت يا وڳر ۾ رهڻ وارا جانور آهن، انهن سان هر هڪ جي هلت چلت جو گهڻي قدر سڄي ولر جي هلت چلت تي مدار رهي ٿو. سڄي ٽولي جي فردن جي هلت چلت ۾ هڪ

طرح جي هڪجهڙائي هوندي آهي. جيڪڏهن ان جا ڪي فرد هڪڙو ڪم ڪن ٿا، ته باقي ٻيا به آن ساڳئي ڪم ڪرڻ لاءِ تيار ڏسبا آهن.

ميڙين جي ڪنهن جُهنڊ ۾ جيڪڏهن ڪي ميڙيون اوچتو هڪ پاسي لُوهه وجهنديون، ته سڄو جهُنڊ سواءِ ڪنهن سڏ سماءَ جي وٺي اوڏانهن لُوهه ڪندو. ٻڪين سان به ساڳي حالت هوندي آهي. انهن مان هرهڪ جي طبيعت بلڪل ائين بيٺل آهي، جو جيئن ٻيا ڪندا تيئن هو به ڪندو – سواءِ ڪنهن سوچ سمجهه جي – بلڪ ڪيترين حالتن ۾ ته ڏسبو آهي ته ڌم چاهيندي به هو ائين ڪن ٿا. ڪن اتفاقي حالتن ۾ ٿي ائين ڏسبو آهي ته ٻڪين جو سڄو ولر اڏامي متي چڙهي ويندو آهي، پر هڪ يا ٻه ٻڪي اهڙا هوندا آهن، جي ضد ڪري هيٺ ويٺا هوندا آهن. پر ائين عام طرح انهيءَ ڪري ٿئي ٿو جو اهڙا بي سبب ڏاهه جا ڪيترائي ساڳيا موقعا ڏٺي چڪا هوندا آهن، ۽ جيڪي هڪ يا ٻه ٻڪي اجائي ٻڙڪي کائڻ کان انڪار ڪري ويهي رهندا آهن، آهي ٻين کان سمجهه ۽ هانوَ جي زور ۾ وڌيڪ هوندا آهن. اهڙين حالتن ۾ ڄڻي سگهجي ٿو ته تجربو اصلي جبلت کي ڪجهه بدلائي ڇڏي ٿو.

ٻارن ۾ تمام گهڻي نقل ڪرڻ جي عادت هوندي آهي. جيڪي ماڻهو سندن چوڌاري رهندا آهن، هو سدائين انهن کي نقل ڪندا ونندا آهن – خاص طرح انهن کي جيڪي کين مٺا لڳندا آهن، يا وڏا معلوم ٿيندا آهن. ٻار جو ارادو نه رڳو هيٺو پر انڪيڙيل هوندو آهي. آهو گهڻي قدر سندس متن جي اڇلن يا اڏمن تائين محدود رهي ٿو. آهو ٻار کي ڪنهن خاص يا اڳ وٺيل مقصد طرف ڪونه ڏو نيئي سگهي. ٻار جو ارادو ڦرڻو گهڙڻو ۽ بي ٻروسي هوندو آهي. هن جو ذهن ٻڻ ڪچو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ اڀورو ٿئي ٿو، جو ڪجھ هو ٻڌي ٿو ان ڪي هو مڃي ويهي ٿو. مون اڪثر ڏٺو آهي ته ٻارن سان آءٌ گھمڻ نڪرندو آهيان، ته رستي تي رڳو ڪنگھندو آهيان، ته هو به ٻاٽمرادو کنگھندا آهن؛ ٻنيان هٿ ٻڌي هلندو آهيان، ته هو به ائين ڪندا آهن؛ ڪنهن ڪي رڳو سلڏ ڪندس، ته هو به ائين ڪندا؛ ۽ ڪا راءِ آءٌ ڪٿي ظاهر ڪندس، ته هڪدم اها هو مڃي ويندا — مطلب ته جو ڪجھ نمونو يا رنگ آءٌ هنن جي سامهون وٺندس، هو هر طرح ان جي نقل ڪرڻ جي ڪوشش ڪندا. مون کي خود ياد ڪري عجب ٿو لڳي ته ننڍي هوندي جيڪي ماڻهو مون کي سٺا لڳندا هئا، انهن جهڙو يا انهن وانگر ٻاڻ کي بڻائڻ جي آءٌ ڪيتري نه ڪوشش ڪندو هوس!

وحشي ماڻهو گھڻين ڳالهين ۾ بلڪل ٻارُ آهي. ڪن جو ارادو ٻار وانگر ٿي اڻ ڪيڙيل ۽ هيٺو ٿئي ٿو. آهڙوئي هو غير مستحڪم، اڻ تجربيڪار ۽ ذهن جو ڪچو آهي. هو ٻارن وانگر ٿي پنهنجي من جي اچلن ۽ اڏمن جي ٻٽيان هلي ٿو. ڪيس ڇا سوچڻ کپي يا ڪرڻ کپي، ان لاءِ هو اڪثر ٻين جي اشارن جو محتاج رهي ٿو. وحشي ماڻهو ڪڙا ٻي، ريس ۾ يا هڪٻئي کي ڏسي، سڀ هڪجهڙا پائيندا، جهوبڙيون به سڀ هڪجهڙيون ٺاهيندا، پوڄا پاٺ يا عبادت رياضت به بلڪل ساڳئي قسم جي ڪندا ۽ ساڳين ٿي ريتين رسمن جا پائبند رهندا آهن.

وحشي ماڻهو فطري طرح نقال هوندا آهن. هو ٻين جانورن جا آواز ۽ ٻوليون هوبهو نقل ڪري سگھندا آهن. ڪنهن کي ڳالهائيندي ٻڌندا ته هن جا سڄا جملا، لفظ بلفظ، هن جي آواز ۽ لهجي سوڌو نقل ڪري ويندا. وحشين جي عادت هوندي آهي ته ڪو سوال پڇبن، ته جواب ڏيڻ بدران ٻهريائين سڄو سوال پيهر ڇئي ٻڌائيندا. هو بهترين نقال ته ٿين ٿا، پر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪا ڳالهہ مٿن چڙهي ڏبي تہ اُن ۾ اڪثر منجهي بيهي رهندا آهن.

نقشن ۾ اسان وٽ اسان جي نقل ڪرڻ واريءَ جبلت جا مظهر هوندا آهن. مردن کان وڌيڪ زالون هڪٻئي جي نقل ڪرڻ ڏانهن مائل ٿين ٿيون، ڇاڪاڻ تہ انهن ۾ ٻارن جي نفسيات جون وڌيڪ خصوصيتون موجود هونديون آهن.

نقشن جيئن ڪپڙن جا ٿين ٿا، تيئن خيالن جا پڻ نقشن ٿيندا آهن. جيڪڏهن ڪنهن گروهہ يا جماعت ۾ تقريباً سڀ ماڻهو هڪڙو ڪو خاص عقيدو ٿا رکن، تہ اتي ڪنهن لاءِ اُن جي ابتڙ عقيدو رکڻ يا سوچڻ تقريباً اهڙو ئي ناممڪن آهي، جهڙو ڪنهن هڪڙي پکيءَ لاءِ حوصلو ٻڌي پوئتي ويهي رهڻ — جڏهن اُن جو پيو سڄو ولر ڀڙڪو کائي، اُٿي اُڏامي وڃي.

خودمختياري، پاڻ وهيڻائي، ۽ اصلوڪائي نقل ڪرڻ واريءَ جبلت جو ضد آهن ۽ ان جو زور گهٽائين ٿيون ۽ ان کي هٽائي اُن جي جاءِ پُرين ٿيون. اهي خاصيتون طبيعت جي پختائي ۽ قوت ڏيکارين ٿيون. ان جي ابتڙ، نقاليءَ جو لاڙو طبيعت جو ضعف ۽ ڪچائي ظاهر ڪندو آهي. غير معمولي اصلوڪائيءَ ۽ ذهانت وارا ماڻهو رواجي ماڻهن کان ڳالهہ ٻولهہ ۽ هلت چلت ۾ نرالا هوندا آهن ۽ 'اُڏ ڇريا' سڏبا آهن. مون کي ياد آهي تہ براؤن يونيورسٽيءَ جي پروفيسر لسٽروارڊ هڪ ڀيري ٻڌايو هو تہ هڪڙي ڏينهن هو تيلين جو ٿهيل ٽوپلو مٿي ۾ وجهي ٻاهر نڪتو هو — سيپٽمبر جو ڪو ڏينهن هو — واشنگٽن جو وڏو شهر، اُن جو وڏو عام وهندڙ پينسلوينيا رستو! پر سندس بدقسمتي هئي، جو سيپٽمبر مهيني جي پورين تاريخ کان پوءِ تيلين جي ٽوپلي پائڻ جو رواج ڪونہ هو. ماڻهو پنهنجا تيلين جا ٽوپلا سيپٽمبر مهيني جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پوءِ بہ ۽ تاريخ کان پوءِ لاهي، بند ڪري، رکي ڇڏيندا هئا، ڇاڪاڻ تہ ان جي ”موسم“ ڪانہ هئي! ويچارو پروفيسر تيلين جوڙ ويٺو وڃي پاهر تہ نڪتو، پر ماڻهو ڦري آيس — پار، نوجوان، پڪا پختا مڙس ماڻهو — مرڳوئي ڪيرائي ڏئي وڌائونس! انهن کي معلوم ٿيو تہ سيپٽمبر جي مهيني ۾ جيڪڏهن هڪڙي ڪنهن پروفيسر کي تيلين جي ٽوپلي پائڻ سان فرحت ٿي آئي، تہ اها بہ ماڻهن کي گوارا نہ هئي. ڇاڪاڻ تہ ”ڏيــيــلــي“ جي مڱوري ”رواج“ جي اها پچڪڙي هئي.

جيڪي ترقي پسند لاڙن جا ماڻهو آهن، تن کي اها ڏاڍي عجب جهڙي ڳالهہ لڳندي آهي تہ عام ماڻهو اهڙا تہ بندڻن ۾ پڪل ۽ بيوس آهن، جو سالن جا سال ۽ جُڳن جا جُڳ پنهنجن عقيدن ۽ مڃتائن ۾ ورتا پيا آهن ۽ آهي ئي پراڻا رواج ۽ نشان وٺيو پيا هلن ۽ ڪڏهن بہ ڪن پين، نون ۽ بهتر خيالن ۽ رستن جو ڪو خيال ڪونہ ٿو اچين! سدارا جڏهن بہ ڪي آيا آهن، تہ انهن جو پنڌ هميشه انهن پٺي لڳو آهي، جٽ ڪنهن اوچي، اڪيچري ۽ پٿرائين پهاڙ تي چڙهڻو آهي. ماڻهو پراڻا خيال ڇڏي نوان خيال قبولين، اهو ڪم بہ اهڙوئي ڏکيو ۽ صبر آزما آهي، جهڙو ڪو وڏو مٽين تور پٽڻ ڪتان گهري گهري ۽ گسجي گسجي نڪري.

ذهني اوسر اجا ايتري گهٽي ڪانہ ٿي آهي. انساني عقل (جيترو ڪجهہ آهو آهي) حيواني جبلتن منجهان اڳيــريــو آهي. اصلوڪائي يــا نواڻ ايتري تـــہ اٿلپ ۽ ٿوري آهي، جو عام طرح ان کي ڪا اهميت ئي ڪانہ ڏنـي ڏجي — ان کي مڃڻ ۽ قبولڻ تہ ڳالهہ ئي ٻي آهي. انساني سوچ ۽ فڪر جا بنياد اڃا ڏائين بہ گهٽي گهٽي قدر خالص جبلتي يا حيواني اتساهہ ۽ آڏسي تي بيٺل آهن.

ترقي ڪا فطري شيءِ نہ آهي. اسين ٿهيل ئي اهڙي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏانوَ جا آهيون، جو اسان کي، نار ۾ ٻڌل ڏاند وانگر، آتي جو آتي، وري، ڦيرا پائيندا پيون ٿا. تنهنڪري، هڪ انقلابيءَ يا سڌارڪ کي وڏيون اميدون رکڻ نه گهرجن. جيئن پٿر جي فطرت آهي سخت هجڻ، تيئن ماڻهوءَ جي فطرت آهي مشين وانگر هڪ ئي ڍنگ سان هلڻ.

اها ڪا عجب جي ڳالهه ڪانهي ته اسين ماضيءَ جي ايترو قدر ٿا ڪيون! اها به عجب جي ڳالهه ڪانهي، جو اسين نون خيالن کان ڇهون ٿا. سچ پڇ ته اها به عجب جي ڳالهه ڪانهي، جو اسين پنهنجن غير معمولي دانائن کي باهه جي مچن ۾ اڇليون ٿا! جڏهن ويچار ڪريون ٿا ته اسين جو ڪجهه آهيون، سو حيواني سرشت مان آسري، ائين بنيا آهيون، تڏهن واقعي حيرت جي ڳالهه ٿي معلوم ٿئي ٿي ته ان سلسلي ۾ اسين جيئن هاڻي آهيون ۽ جتي آهيون تنهن کان به وڌيڪ پوئتي ۽ پست ڇو نه آهيون!

تقالي سدائين عقل کان اوچي ۽ طاقتور ڪانه رهندي — اها پڪ آهي؛ پر افسوس، جو هن وقت اها ان کان زور به آهي ۽ مٺڙي به آهي.

٣ - سستيءَ جي جبلت

اوائلي زماني جي باقيات مان هڪڙي بي نشاني اسان ۾ "ڏکن ڪاڻ" يعني بيڪار ويهي يا هيڏانهن هوڏانهن گهمي ڦري وقت ضايع ڪرڻ جي جبلت آهي — يعني اسان جي سستيءَ يا ڪاهليءَ جي عادت، جنهن هيٺ ڏڪاڻ وڃڻ يعني پنهنجي سکه جي گهٽي ۽ لاڳيتي استعمال کان اسين پاڻ بچائيندا آهيون.

هيٺينءَ سطح جي ماڻهن کي هوندن ته واقعي اچ ڏاڍي گهٽي سکه خرچ به ڪرڻي پوي ٿي — هڪئي مان وڌندي

۽ مختلف انساني ڪمن ڪارڻ لاءِ فطرت جي قوتن کي جيتي اڏهن تي قابض رهڻ ۾، پر اسان جي بدن ۾ ايتري گهٽي سگهه پيدا به ڪانه ٿي ٿئي، جو اسين پوڙهپ کي پاڻ لاءِ نعمت ۽ فرحت سمجهي سگهون. دستوري طور اسين ڪم ائين ڪونه ٿا ڪريون، جو چئون ته ”ڪم نه ڪرڻ کان ڪم ڪرڻ بهتر آهي“، پر ائين ٿا ڪريون، جو چئون ٿا ته ”بک مرڻ کان وري به ڪم ڪرڻ چڱو!“ پوڙهپو اسان لاءِ هڪ قسم جو ضروري عذاب آهي. اهو سڀ انهيءَ ڪري سهون ٿا، جو اهو ايڏو خراب ناهي جيتريون ٻيون تڪليفون، جيڪي اسان کي ڪم نه ڪرڻ جي حالت ۾ هوند سهڻيون پون. انساني سڀيتا جي قائم رکڻ ۽ هلائڻ لاءِ ماڻهن کي جيڪو پوڙهپو ڪرڻو پوي ٿو ـــ خوراڪ پيدا ڪرڻ ۾، گهرن اڏڻ ۾، مشينن جي ٺاهڻ ۾ ۽ اڄوڪن ماڻهن ۽ قومن لاءِ سک ۽ سونهن جي سامان جوڙڻ ۾ ـــ اهو انساني بدن جي موجوده بناوت مطابق فطري يا قدرتي ڪونه ٿو لڳي. اهو هڪ مجبوريءَ وارو ۽ مصنوعي خرچ ٿو لڳي. اها خبر اسان کي هيٺين ڳالهين مان پوي ٿي: هڪ ته اسين سدائين موڪلن لاءِ واجهائيندا وتندا آهيون، ٻيو ته اسين سدائين پوڙهپي بچائڻ جا اوزار ۽ مشينون ڳوليندا ۽ ٺاهيندا ٿا رهون، ۽ ٽيون ته اسين پنهنجي جيئري سدائين هڪ اهڙي سونهري جڳ جي تلاش ۾ گذاريون ٿا، جنهن ۾ اسين هوند فرصت ئي فرصت ۾ ويٺي ٻڌهه واندا ئي واندا زندگي گذاري سگهون. اسين پوڙهپي جو ذڪر سدائين ڏکر ۽ رت جي مناسبت سان ڪندا آهيون ـــ يعني زندگيءَ جي تڪليف ۽ ڏک ڏيندڙ شين سان، ان کي خوشيءَ ۽ سک وارين شين سان ڀلجي ڪري به شامل نه ڪندا آهيون. موت کان پوءِ جن سک ۽ سونهن ڀرين جاين ۽ حالتن ۾ رهڻ جا خواب ماڻهو لهن ٿا، آهي هر صورت ۾ سڀ اهڙيون هونديون آهن،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جتي گهٽي قدر ڪم ڪان وانڍڪائي مايل هوندي.

— سست وحشي —

ڪاهليءَ جي جبلت اسان وٽ اوائلي ماڻهوءَ جي طبيعت جي رهيل نشاني آهي. وحشي ماڻهو قدرت ۽ سڳهارو جانور نه آهي. هن جي بدني مشين تمام ٿوري سگهه پيدا ڪري سگهي ٿي — فقط اوتري، جيتري ڪڏهن ڪڏهن شڪار تي ۽ لڙائيءَ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي ڪن موقعن تي ۽ پنهنجن جهڙن ٻهڙن هٿيارن، ٻتيان، جهوپڙين وغيره جي اڏڻ ٺاهڻ ۽ هلائڻ ۾ هن کي خرچ ڪرڻو پوي ٿي. هڪ وحشيءَ جي زندگي سادي، سست ۽ محض ”آنڻ ۽ چارڻ“ واري زندگي ٿئي ٿي -- جنهن ۾ هن جي ضرورت واريون ٿوري سڪ سونهن واريون شيون تمام ٿوريون هونديون آهن. وحشي ڏنڊڻ يا ٽٽ برش ڪونه ڏئي، جو ٺاهڻو پوي -- نه وري کي آرام ڪرسيون، ڪتاب، ريل گاڏيون، ڪيڪ بسڪوٽ، ريشم جا ڪپڙا، موٽر ۽ ٻيون هزارين اهڙيون شيون ئي ڪين درڪار هونديون آهن، جن کي مٿينءَ سطح تي وسيل ماڻهو پنهنجي پرورش ۽ سکيءَ زندگيءَ لاءِ لازمي سمجهي ٿو. وحشي ماڻهو ڪري جاڪليٽ بدران جهنگلي ميوا کائي گذارو ڪري ٿو، هو ريل گاڏيءَ ۾ وڃڻ بدران پيرين پنڌ هلي ٿو.

نالي ماتر سڌريل ماڻهو اڄ جڏهن اهڙن اوائلي قسم جي ماڻهن سان ڪٿي ملن ٿا، تڏهن آنهن جي ڍري ۽ سست جيوت ڏسي، حيرت ۾ پئجي وڃن ٿا. هو انهن جي اها حالت ڏسي، ڪين آرسي ۽ بيڪار سمجهن ٿا ۽ ڀانئين ٿا ته هو ڄاڻي ٻجهي اهڙي سست ۽ نڪمي زندگي گذارين ٿا. سستي يا آرس سچ پچ ته رڳو هيٺائيءَ يا نستائيءَ جي هڪ ڪيفيت آهي. اها نه ڪا بيماري آهي ۽ نه ڪنهن اخلاقي ڪمزوريءَ جو ثبوت آهي. هڪ معنيٰ ۾ انسانن جي اها قطري حالت آهي. ان جي برخلاف، چستي ۽ محنت هنن جي هڪ پوءِ جي حاصل ڪيل عادت يا صلاحيت آهي. وحشي ماڻهو ڪم ڪرڻ پسند نٿو ڪري، چاڪاڻ ته آهو آن کي ڏکيو يا ايذائيندڙ ڏولگهي. هن وٽ لاڳيتي ۽ گهڻي دير پورهئي ڪرڻ جي نه قوت هوندي آهي نه صلاحيت. اوائلي قسم جا ماڻهو اڪثر حالتن ۾، بک يا جنسي خواهش جي دٻاءَ کان سواءِ ڪنهن سخت ڪوشش يا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لاڳيتي پورهئي لاءِ ڪڏهن به آماده ٿي نه سگهندا آهن.

آسٽريليا جي مڪاني ماڻهن لاءِ چون ٿا ته هو "اهڙو ڪو اورچ پورهيو ڪري ٿي نه سگهندا آهن، جنهن جو ڦل ڪين آتي جو آتي نه پوي يا ايندي ڪڏهن ملڻ وارو هجي." وحشي ماڻهو فقط هلندڙ يا چالو وقت ۾ رهي ٿو. هو ان لاءِ تيار نه آهي ته اهڙيءَ ڪنهن ڳالهه لاءِ ڪوشش ڪري، جنهن جو فائدو ڪيس رڳو ڪجهه هفتا يا ڏينهن ئي پوءِ ملڻ وارو هجي. ڏکڻ آفريڪا جي هونٽينٽاٽ قبيلي جي ماڻهن لاءِ هڪڙي سياح جو چوڻ آهي ته "آهي هن ڌرتيءَ تي بيڪار کان بيڪار ۽ ڪاهل کان ڪاهل ماڻهو آهن." هندستان جي ڪن اصلوڪن قبيلن لاءِ ائين ٻڌايو ويو آهي ته هو پورهئي کان ايڏو ته ڀڄن ٿا، جو بک پيا مرندا پر ڪم نه ڪندا. منجهن پورهئي لاءِ نه رڳو چاهنا ڪانهي، پر هو ان کي ڌڪارين ٿا. ڪيترا آمريڪي ريڊانڊين قبيلا، جڏهن سندن شڪار تي گذارو ختم ٿي ويو ته ٿوري ئي عرصي ۾ پاڻ به ختم ٿي ويا، ڇاڪاڻ ته مٿينءَ سطح جي ماڻهن وانگر منجهن پورهئي تي گذاري ڪرڻ جي صلاحيت ئي ڪانه هئي. هيٺن جي ڊڪوٽا قبيلي بابت برٽن ٻڌائي ٿو ته "هنن جا پهلوان کان پهلوان به پورهئي کي قدرت جو عذاب يا ڇٽي سمجهندا آهن، ۽ شڪار جي دوران جو ڪجهه منجهانئن ڪنهن کي ڪرڻو پوندو آهي، آن لاءِ هو چوندو آهي ته 'منهنجي قسمت ۾ ان عذاب جو اهو حصو آيل آهي'! هو ايڏا ته سست آهن، جو انهن جو مرد ماڻهو ڪڏهن به آئي پنهنجي گهوڙي تي زين نه وجهندو ۽ نه لاهيندو. منجهانئن اڪثر ويهي ويهي مري ويندا پر شڪار کان سواءِ آئي، ٻئي ڪنهن ڪمائتي پورهئي ۾ ڪڏهن هٿ نه وجهندا!!"

مٿينءَ سطح جا ماڻهو وحشي لوڪن کان هن ڳالهه ۾

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

خاص طرح گهڻو سڌريل ۽ اڳتي وڌيل آهن، تہ هو اڪيلي سر يا مجموعي طور ڪم ڪرڻ جي سگهہ وڌيڪ پيدا ڪري سگهن ٿا؛ پر تڏهن بہ، خود هي سڌريل ماڻهو بہ اهڙا سگهہ پيدا ڪرڻ جي طاقت يا صلاحيت اجا پاڻ ۾ ايتري وڌائي نہ سگهيا آهن، جو ڪين جيڪو ڪم يا پورهيو اج رواجي طرح ڪرڻو پوي ٿو، اُن مان هو لطف وٺي سگهن.

اجا ان معنيٰ ۾ جڏهن وڌيڪ سڌو دور ايندو، تڏهن پورهئي کي اُهين نہ ڏٺو ويندو جيئن اج آهو ڏٺو وڃي ٿو ــ يعني هيءُ تہ آءِ هڪ قسم جو آزار آهي، جنهن کان جيترو بچجي ۽ پاڻ بچائجي اوترو چڱو! اُن بهتر دور ۾ پورهئي کي هڪ فطري ڳالهہ سمجهيو ويندو ۽ اُن مان ماڻهوءَ کي مزو پيو ايندو ۽ خوشي پيئي حاصل ٿيندي. سستيءَ ۽ آرس ۽ ڪم چوريءَ جو ڳالهيون بلڪل اُهين ختم ٿي وينديون، جيئن ظلم ۽ خون خرابيءَ جون ڳالهيون ختم ٿي وينديون. انساني بدن، جيئن پوءِ تيئن وڌيڪ ڪارائتو ۽ فعال (سگهہ آپائيندڙ) بنبو ويندو ۽ صدين گذرڻ سان اڄوڪو منجهيل ۽ بدترتيبو سرشتو جنهن ۾ زالن توڙي مردن کي جيئن منهن ۾ ٿو اچي تيئن، ۽ سواءِ سوچ ويچار جي، ڏنڏن ۾ اڙايو ٿو وڃي، بدلجي هڪ اهڙي رٿائتي ۽ معقول سرشتي جي صورت وٺندو، جنهن ۾ هرهڪ ماڻهوءَ کي آهو ڪم ڪرڻو پوندو جيڪو هن جي دل کي پسندايندو ۽ جنهن جي ڪرڻ جو هو بيشڪ لائق بہ هوندو.

آءٌ نٿو سمجهان تہ ماکيءَ جي مک ڪم ڪرڻ کان ڊچندي يا ڪيبائيندي هوندي. اُن ڪسي پنهنجي ڪاروبار لاءِ جيڪا سگهہ گهرجي، سا اُن وٽ پوري موجود آهي؛ وڌيڪ جو ڪجهہ اُن کي ڪرڻو پوي ٿو، سو فقط هيءُ تہ هوءَ پنهنجون قوتون صحيح نموني خرچ ڪري. آهو ڏينهن بہ ضرور ايندو جڏهن اسين انسان پڻ آهڙائي فطري طور محنتي ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جفاڪش ئُمنداسين، جھڙي هينئر اِها ماڪيءَ جي مک آهي. ساڳئي وقت ائين به ممڪن آهي ته اهڙي دور جي اچڻ ڪان اڳ ئي اسين اهو محسوس ڪري وٺون ته اسان ڪي پنهنجي دل جي خوشيءَ لاءِ دراصل ايترين گهڻين شين جي ضرورت نه ڪانهي.

٤ - بدلي جي جبلت

بدلو هڪ خواهش آهي زخميل يا ڏکويل شخص جي دل جي، ته موت ۾ هو به اُن ماڻهوءَ کي اهو زخم ۽ ڏک رسائي، جنهن کيس زخميو يا ڏکويو آهي. ان کي "موٽائي ڏک هڻڻ جو لاڙو" به چئي سگهجي ٿو. بدلو اسان کي آياري ٿو ته جنهن اسان کي جيترو نقصان پهچايو آهي، گهٽ ۾ گهٽ اوترو نقصان اسين به هن کي پهچايون. جيڪڏهن موٽ ۾ اسين ڪجهه قدر سرس نقصان يا زخم پهچايون ٿا، ته اسين اوترا وڌيڪ خوش ٿا ٿيون، ۽ پاڻ کي وڌيڪ طاقتور ۽ سوڀيارو سمجهون ٿا.

مٿينءَ سطح جي ماڻهن ۾ معافي ڏيڻ يا درگذر ڪرڻ کي بيحد قدر ۽ تحسين جي نگاهه سان ڏٺو وڃي ٿو. معافيءَ جي معنيٰ ته اسان سان جيڪا زيادتي ٿي هجي، اُن کي ڌيان ۾ نه آڻيون يا وساري ڇڏيون. ڪيترا ڪم آهن، جي اسين بنان سوچ ۽ بنان ارادي جي ڪندا رهون ٿا. ماڻهوءَ جي عظمت جي هڪ نشاني اِها آهي ته پنهنجي بابت ڪو تڪڙو ۽ سخت فيصلو نه ڪري. ابرهام لنڪن لاءِ چيل آهي ته هُن جي دل ايتري وشال هئي جيتري هيءَ دنيا، پر ان ۾ ڪنهن ويرُ ساڙيڻ جي يا ڪنهن شڪايت جي يادگيري رکڻ جي جڳهه ڪانه هئي. آهو ماڻهو، جنهن کي انساني فطرت جي ڪمزورين جي ڄاڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهي، سو ماڻهن بابت سنڱدلي ۽ بي حسيءَ وارو نمونو ڪري نه سگهندو؛ بلڪ ڪين هن انساني دنيا جا خطاڪار ٻالڪ سمجهي، هميشه ڪهل ۽ دل جي سخا سان پيش ايندو.

دل جي سخا ۽ ڪهل سان ماڻهن جون غلطيون ڏسڪجي وڃن ٿيون. ماڻهن جي عملن جي سٺي معنيٰ ڪڍڻ ۽ سندن اوڻاين کي نظر انداز ڪرڻ، اهو انساني طبيعت جو ٻاجهارو انداز آهي. پر دل جي سخا، ڪهل ۽ ٻاجهه، جن جي اثر هيٺ اهين جون غلطيون وساري ڇڏجن ٿيون، انساني طبيعت جي عام لاڙن جي ابتڙ آهن، جيڪي ماڻهن جي دلين ۾ جهاتي پائڻ سان اسان کي آتي ڏسڻ ۾ اچن ٿا. جيڪي اوچا انسان مڃين ٿا ته ٻاجهه ۽ معافي بدلي کان وڌيڪ سهڻيون وصفون آهن، تن کي به جڏهن ڪو ڏک ڏئي ٿو، ته انهن ۾ به هيڪر سونهائي ڏک ڏيڻ جي زورائتي خواهش پڙڪو ڪائي اڀري اچي ٿي. اسان جي طبيعت ۾ جيئن ٻيا به ڪيترا اهڙا لاڙا آهن، جيڪي اسان جي مرضيءَ نه هوندي به، اسان کي هڪ نه ٻئي پاسي گهلي وڃن ٿا، تيئن هيءَ بدلي جي جبلت پڻ اسان ۾ اسان جي وحشي جيوت جي باقيات جي نشاني آهي — آن زماني جي، جڏهن اسين انسان پنهنجي زندگي نفرت ۽ جهيڙي ۾ گذاريندا هئاسين، ۽ جڏهن اها ”ڏک جي جواب ۾ ڏک“ جي پاليسي اڄ جي حالتن کان وڌيڪ اسان لاءِ ڪارائتي پاليسي پڻ هئي.

اوائلي حيوانن جي زندگي اڪثر وڙهڻ ۾ گذري ٿي. ويڙهه معنيٰ مقابلي بازي، يعني ڏک سان ڏک ۽ چڪ سان چڪ. مقابلي بازيءَ ۾ جوابي ڏک آتي جو آتي هنيو وڃي يا ڪجهه ويساهي ڏيئي پوءِ هڻجي — ڳالهه لڳ ڀڳ هڪ آهي، پر ساڳئي وقت ٻنهي ۾ فرق به گهڻو آهي. جوابي ڏک ويساهي ڏيئي يا ڪجهه دير يا وقفي کان پوءِ هڻجي، يعني حالي آڏ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٺاري ۽ پوءِ موقعي ملڻ تي هٿي وٺجي، ان کي بدلو يا انتقام چئبو آهي. جوابي ڌڪ جو وقفو ايترو به ٿي سگهي ٿو جو ٻئي ڌريون ڳرو ساهه پٽي سگهن، ۽ اهو ڏينهن ۽ سالن جو به ٿي سگهي ٿو. بدلي جو احساس، انهيءَ معني ۾، ڪاوڙ جو ٻيو روپ آهي ۽ ان سان ويجهي ۾ ويجهو لاڳاپيل آهي. بدلو لاڳيتيءَ يا هٺائي رکيل ڪاوڙ جي، هڪ صورت آهي.

سيني اوائلي قسم جي ماڻهن ۾ بدلي جي روايت نه رڳو موجود رهي ٿي، پر اها منجهن فرض ۾ داخل سمجهي ويندي آهي. منجهانئن ڪو به جيڪڏهن بدلي وٺڻ ۾ ناڪام رهيو، ته اُن کي بزدل ۽ ڪانئر سمجهي، ڌڪارڻ لڳندا آهن. وحشي ماڻهن مان جيڪڏهن ڪو پنهنجن دشمنن کي معاف ڪري ڇڏي يا انهن سان سٺا ٻول ٻولي، جيڪي زوريءَ يا حرفت سان ڪيس پنهجي فائدي لاءِ استعمال ڪندا هجن، ته هن کي خود پنهجي قبيلي جا ماڻهو ڏي برداشت نه ڪندا ۽ اڪثر حالتن ۾ پنهجي برادريءَ مان ڪڍي ڇڏيندا

آسٽريليا جي قديم مڪاني ماڻهن لاءِ چيو وڃي ٿو ته "منجهانئن هرڪو پنهنجن ويجهن مائٽن جي خون جو بدلو وٺڻ پنهنجو وڏي ۾ وڏو فرض سمجهندو آهي. جيستائين هُن اهو فرض ادا نه ڪيو آهي، تيستائين پوڙهيون زالون کيس هروقت پيون طعنا هڻنديون آهن؛ جيڪڏهن شادي ڪيل آهي، ته سندس زالون کيس ڇڏي ويندريون؛ جيڪڏهن ڪنوارو آهي ته ڪابه نوجوان ڇوڪري ساڻس نه ڳالهائيندي؛ هن جي ماءُ سدائين پيئي منهن مٿو پٽيندي ته هن اهڙو ڄڻيو پٽ ڪيئن ڄڻيو، ۽ هن جو پيءُ کيس اُن لاءِ سدائين پيو ڇينڀيندو ۽ ٺٺوڙو ڪندو آهي."

ڪُڪي قبيلي جا ماڻهو ته هن ڳالهه ۾ هيڪاري زور آهن.

هو سيني ٻين وحشي قبيلن کان بدلي وٺڻ ۾ تيز آهن. رت جي عيوض رت ضرور وهڻ گهرجي. جيڪڏهن سندن ڪو ماڻهو اتفاق سان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مٿانئس وڻ ڪيرندي مري پوندو آهي، ته هُن جا سڀ مائٽ گڏجي اُن وڻ کي وڍي ٽڪي، بنهه ڇوڏا ڪري ڇڏيندا آهن.

اوائلي قسم جي ماڻهن ۾ دستور آهي ته جيڪڏهن قبيلي جي هڪڙي ماڻهوءَ قبيلي جي ٻئي ماڻهوءَ کي ڪو ايذاءُ رسايو آهي، ته اُن لاءِ قبيلي کي ڪا خاص ڳڻتي ڪانه ٿيندي. اها ڪا سڄي قبيلي جي پريشانيءَ جي ڳالهه ڪانهي. اهو انهن ٻن شخصن جو پنهنجو معاملو آهي— اهي پاڻ ۾ ان جو فيصلو ڪندا. يا گهٽي ۾ گهٽو ته انهن ٻنهي جا ڪٽنب وچ ۾ پئي، اُن جو نبيرو ڪندا. قبيلي جي سردار کي فقط اهڙن واقعن يا ڏوهن جو خيال ڪرڻو پوندو آهي، جيڪي سڄي قبيلي جي دلچسپيءَ جا هوندا آهن. شخصي زيادتيءَ يا ايذاءَ جو بدلو هرڪنهن جي پنهنجي ذميداريءَ جي ڳالهه آهي ۽ اُن کي منهن ڏيڻ اُن جو پنهنجو معاملو آهي.

ڪئريبين ٻيٽن جي انڊين قبيلن لاءِ چيل آهي ته ”فيصلي ڪرڻ لاءِ وٽن ڪوبه جج يا ماجسٽريٽ ڪونهي. منجهانئن ڪنهن کي به ڪو ايذاءُ يا تڪليف رسائيندو آهي، ته اُن جو هن کي پنهنجي سر پاڻ تدارڪ ڪرڻو آهي. جيتري هن جي طاقت هوندي ۽ جيئن هن جي دل چوندي، تيئن هو پنهنجو بدلو چڪائي وٺندو. مجموعي طور سڄو راڄ ڏوهين کي سزا ڏيڻ لاءِ پاڻ کي ڪنهن به صورت ۾ پابند ڪونه ٿو رکي. جيڪڏهن ڪنهن جي بي عزتي ٿئي ٿي يا ڪنهن کي ڪو ايذاءُ رسي ٿو، ۽ هو اُن جو بدلو نٿو ڪري، ته راڄ جي سڀني ماڻهن جي چٿرن جو شڪار بڻجي ٿو.

اتر آمريڪا جي انڊين قبيلن ۾ جيڪڏهن ڪو خون ٿي پوي ٿو، ته فقط هُن جي مائٽن کي حق آهي ته هو اُن لاءِ ڪجهه ڪن. گهڻو ڪري اهڙيءَ حالت ۾، هو گڏبا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهن، معاملي تي صلاح مصلحت ڪندا آهن، ۽ فيصلو ڪندا آهن ته خونيءَ کي ڪهڙي سزا ڏجي يا هن کان ڪهڙو بدلو وٺجي. قبيلي جي حاڪمن کي ان معاملي ۾ ڪجهه به چوڻو يا ڪرڻو ڪونهي.

قديم يونان ۾ اهڙا ڪي عملدار ئي ڪونه هوندا هئا، جيڪي ڏوهين کي جهلي سزائون ڏيارين. ليوباخ جو چوڻ آهي ته "اٿين معلوم ٿو ٿئي ته عدالتن جو [آتي] ڏوهين کي سزا ڏيڻ جو ڪم نه، پر الٽو کين بدلي وٺندڙن جي غيض ۽ غضب کان بچائڻ هو."

بدلي وٺڻ جو حق آهستي آهستي، جيئن جيئن وقت ٿي گذريو آهي تيئن تيئن، گهٽبو پئي ويو آهي. وقت بوقت قانون پئي پاس ٿيا آهن، جن ان حق جي ذاتي استعمال تي پابنديون پئي وڌيون آهن، ۽ ڏوهيءَ جي سزا جون حدون پئي مقرر ڪيون آهن. اڄ سيني مٿينءَ سطح جي ماڻهن ۾ ڪورٽون يا عدالتون قائم آهن، جتي، جنهن کي ڪو ايذاءُ رسي ته وڃي پنهنجو فرياد داخل ڪري سگهي ٿو، ۽ جج جي فتويٰ حاصل ڪري، پنهنجي ايذاءَ جو "بدلو" وٺي، پنهنجي دل خوش ڪري سگهي ٿو. گهٽ ۾ گهٽ، اصولي طور، ڪورٽن جو اهو ڪم آهي، جيتوڻيڪ عملي طور ڪورٽون هميشه پورو بدلو وٺي ڪونه ٿيون ڏين، يعني انصاف ڪونه ٿيون ڪن. عام طرح جج کي پنهنجن فيصلن تي پهچڻ ۾ مدد طور اسين مقرر ٿي ملن ٿا، جيڪي پنهنجي ڏرين جون شاهديون ٻڌن ٿا ۽ پوءِ پنهنجو فيصلو ڏين ٿا. اڪيلي شخص يا فرد کي هرگز اهو اختيار نه آهي ته هو "قانون کي پنهنجن هٿن ۾ کڻي" ـ ۽ پنهنجو بدلو پنهنجي دل جي مرضيءَ يا طاقت سان پاڻ چڪائي.

— بدلو —

بهرحال هيٺينءَ سطح جي ماڻهن ۾ پراڻي انفرادي بدلي وٺڻ جي عادت جا ڪيترائي زائد باقياتي نشان اڄ به موجود آهن. اڄ به يورپ جي ملڪن ۾ ڪن موقعن تي، ڪڏي ڪڏي، دوبدو به مخالف ڌرين سان وڙهي پنهنجي اختلاف جو نبيرو ڪن ٿا يا هڪٻئي سان بدلو چڪائين ٿا — [جنهن کي انگريزيءَ ۾ Duel چئجي ٿو]. هي ڊيوئل انهن انتقامي عادتن جي باقيات جو هڪ نشان آهي. خانداني وير (Vendetta) ان جو ٻيو نشان آهي. هيءَ وير ذات جو يا خون جو جهيڙو آهي، جنهن ۾ هڪ ڪٽنب يا خاندان پنهنجي ڪنهن ڀاتيءَ يا ذات ڀائيءَ جي ايذاءَ جو عوض ٻئي ڪنهن ڪٽنب يا خاندان جي ماڻهوءَ سان ڪري ٿو. هيءَ نام نهاد "انصاف" جو نيم وحشي نمونو (يا وير ٻارڻ جو طريقو) اڄ به دنيا جي گهڻن حصن ۾، ٿوريءَ يا گهڻيءَ حد تائين، رائج آهي.

بدلي جي جبلت، جيڪا پنهنجي فطرت ۾ اسين موجود ڏسون ٿا، ۽ جنهن جو مهذب اظهار هيٺينءَ سطح جي ماڻهن جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

عدالتي فتوائن ۽ سزا ۽ جزا جي نظرين ۽ قاعدن قانونن ۾ به اسان کي ملي ٿو. اڄ اسان وٽ اسان جي پنهنجن وحشي ابن ڏاڏن جي فطرتن جي هڪ زائد باقيات آهي. اهو جو اصل اسان کي اوائلي انسانن جي انهن جهنگلي ڏينهن ۾ موجود ڏسڻ ۾ اچي ٿو، جڏهن هرڪنهن کي وڙهڻو پيو ٿي ۽ دنيا ۾ پاڻ بچائڻ لاءِ تڪ عيوض تڪ (۽ چڪ عيوض چڪ) هڻڻو پيو ٿي. اڄ پنهنجن مهذب ڏينهن ۾، اسين ان جبلت جو دٻاءُ محسوس ڪندا رهون ٿا ۽ اُن تي ڪيترائي ڀيرا عمل به ڪري گذرون ٿا — جيتوڻيڪ اسان جا اخلاقي آدرش اسان ۾ صبر ڪرڻ، درگذر ڪرڻ، پاڇهاري ٿيڻ جو آدرش جاڳائيندا رهن ٿا — سو وڳو انهيءَ ڪري آهي، جو اسان جي فطرت جي ڪل ايتري نه پراڻي آهي ۽ اُها ايتري تہ ساڳئي پٽ تي ۽ ساڳئي ساڳئي نسورني ڦرندي ۽ چڪر ڪاٽيندي رهي آهي، جو اسين اُن کي هاڻي ڪٽي بيهاري يا بند ڪري ئي نٿا سگهون.

اسان جون فطرتون جديد يا نيون نہ آهن. آهي نيون ۽ جديد بنجي نہ سگهيون آهن، اُن جو هڪڙو سبب هيءُ آهي تہ اسان کي ڪڏهن اهو احساس ئي ڪونہ ٿو ٿئي تہ اسين ڪي ايتري قدر پراڻا يا مدي خارج ٿي ويل آهيون. اسان جي فطرت جون ڪيتريون جبلتون اهڙي دنياوي ماحول سان مطابقت ۾ هيون، جيڪو ماحول ختم ٿي چڪو آهي. انهي لاڙا اسان جي فطرت جا ”وحشي حيوان“ آهن ۽ اسان تي غلبي حاصل ڪرڻ لاءِ سدائين اسان جي بهتر لاڙن سان ٽڪر ۾ رهن ٿا. انهي اسان جي بهتر لاڙن کان وڌيڪ پراڻا ۽ وڌيڪ بنيادي ۽، اڪثر حالتن ۾، وڌيڪ طاقتور لاڙا آهن، ۽ انهي اسان کي اهڙين شين جي ڪرڻ لاءِ مجبور ڪن ٿا، جن تي اسان جو بهتر وجود آماده نٿو ٿئي پر انهيءَ ڪشمڪش ۾

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اسان لاءِ هيءَ وڏي فائدي جي ڳالهه آهي ته اسين جن قوتن سان ٽڪر ۾ آهيون، تن جي اصل، نموني ۽ بد ڪرداري صفتن کان باخبر رهون.

٥ - خود غرضيءَ جي جبلت

ٻئي پنهنجو خيال، يا رڳو پنهنجو خيال - خود غرضي ان کي چئبو آهي؛ يعني اَن دنيا جو ٻين خيال، جيڪا ماڻهوءَ جي پنهنجي چمڙيءَ جي حدن تائين محدود آهي. انسانن جي هيءَ عام فطرت آهي ته هو "سونهري قاعدي" کي نظرانداز ڪندي، ٻين کان وڌيڪ پنهنجي خاطرتواضع ڪندا آهن. "سونهري قاعدي" جي تقاضا هيءَ هوندي آهي ته ٻين ۾ به اوتري دلچسپي وٺي، جيتري پاڻ ۾ ورتو ٿا، ۽ انهن جي ڀلائيءَ ۽ خوشحاليءَ جو به اوتري ئي اُنساهه سان خيال رکو، جيتري سان پنهنجي ڀلائيءَ ۽ خوشحاليءَ جو رکو ٿا. پر اسان جي فطرت جي ڪل جي ساخت ان قسم جي روش لاءِ موزون نه ٿي لڳي.

جيترو ڪ خودغرضيءَ ۾ رڳو پنهنجو خيال ئي ڪرڻو پوي ٿو، پر رڳو پنهنجي خيال ڪرڻ سان گڏ گهڻو ڪري ٻين کي نقصان پهچائڻ جو لاڙو به پيدا ٿي پوي ٿو!

خودغرضي هڪ وسيع اصطلاح آهي. اُن ۾ ڪنوريڻو، ڏڪار، اُسهپ، رڪائي، بي ترسائي، بي انصافي، تنگدلي ۽ ٻيون اهڙيون وصفون به شامل آهن. خودغرضيءَ کي اڪثر خودپرستي يا "آءٌ پڻو" به چئبو آهي.

خودغرضيءَ (آءٌ پڻي) جو ضد آهي پرآپڪاري، جنهن جي معني آهي ٻين جو خيال. پرآپڪاريءَ جون وصفون هي آهن: ڪهل، همدردي، ٻاجهه، معافي، محبت، قياس، عوام دوستي، ڀائپي، خوش اخلاقي، سخا، صبر، انصاف ۽ ٻيون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اهڙيون وصفون.

آدرشي انسان ۾ ٻين جو خيال به اوترو ئي هوندو آهي جيترو پنهنجو خيال، ۽ پنهنجي لاءِ به اوترو ئي خيال هوندو آهي جيترو ٻين لاءِ. هن جي طبيعت ۾ انهن ٻنهي ۾ برابريءَ جو توازن هوندو آهي. آدرشي انسان انهيءَ توازن واري "سونهري قاعدي" جو معتقد ۽ پوئلڳ هوندو آهي. هو ٻين جو اوترو ئي لحاظ رکندو آهي، جيترو، جيڪڏهن هو پاڻ انهن منجهان هجي، ته پاڻ هوند پنهنجو رکي.

گهڻي خودغرضي بني نوع انسان جي هڪ وڏي بدنصيبي آهي، ڇاڪاڻ ته جيڪي به اهنج ۽ ايذاءَ ماڻهن هٿان ماڻهن کي سهڻا پون ٿا، اهي ان جو نتيجو آهن. پر اها رڳي انساني بدنصيبي به نه آهي. تقريباً سڀني جانورن جي فطرتن جي اها حالت آهي. هن ڌرتيءَ تي جتي ڪٿي، درياهن ۽ سمنڊن جي تري ۾ رهندڙن کان وٺي مٿي هوا ۾ اڏامندڙ جيون تائين- اسان کي ساهوارا ملن ٿا، جيڪي اڪيلا پنهنجن غرضن ۽ ضرورتن پوري ڪرڻ جي پٺيان غلطان ۽ سرگردان لڳا پيا آهن، ۽ پاڻ جهڙن ٻين سان ڪنهن جو ڪو خيال ڪونه ٿا ڪن، جيڪي ساڳيءَ ريت پنهنجيءَ پنهنجيءَ غلطانيءَ ۽ سرگردانيءَ ۾ اهڙائي محو ۽ مصروف رهن ٿا. انهيءَ ڪري ئي اها صورت آهي، جنهن کي "ڪائناتي جنگ" چئجي ٿو. انهيءَ ڪري ئي دنيا ۾ هرهنڌ ويڙهاڪ ۽ جنگپسند فطرتون موجود ڏسجن ٿيون. هيءُ ڌرتيءَ جو گولو سڄو خودغرضيءَ ۽ انسان دشمنيءَ سان وڪوڙيو پيو آهي.

پر اسان مٿينءَ سطح جي انسانن اهو ڏٺو آهي ۽ سمجهيو آهي ته زورُ هرويرو صحيح نه آهي. اسين اهو سبق سکي رهيا آهيون ته پاڻ ۾ وڙهي پنهنجيءَ طاقت ۽ پنهنجن وسيلن کي برباد ڪرڻ بدران اسان کي پنهنجو پاڻ ۾ سهڪار ڪرڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڳورجي، ڇوته جيئڻ جو اهو طريقو بهتر طريقو آهي. اسان جو عقيدو آهي ته بجاءِ هن جي، جو هرڪو پنهنجيءَ پر ۾ مُنهون مٿو ڦٽيندو رهي ته جيئن سڀ شيون ڪيس ئي حاصل ٿين، ائين بهتر آهي ته سڀني جي مرضي سان گڏجي هڪڙو عهدنامو ڪيو وڃي، جنهن موجب ٻين سان گڏ هرڪو دنيا جي خوشين ۽ دنيا جي سهولتن ۾ پنهنجو پورو ۽ جائز حصو حاصل ڪري سگهي. ۽ آهو "سونهري قاعدو" ـ ٻين سان ائين هلو، جيئن پاڻ پنهنجي بدن جي ڪلهن عضوي سان اوهان ڀاڻ هلڻ چاهيو. امن جي هن عظيم عهدنامي جي وصف بيان ٿو ڪري، جنهن کي اڄ تقريباً سمورا مهذب انسان قبول ڪرڻ جي ويجهو اچي پهتا آهن.

پاڻ لاءِ گهڻو خيال، جهڙو اسين پنهنجي فطرتن ۾ موجود ڏسون ٿا، اهو اسان ۾ اسان جي وحشي ۽ حيواني زندگين جي اونداهن دورن جي زائد باقيات جو هڪ ٻيو نشان آهي. اسين مٿينءَ سطح جا انسان امن ۽ سهڪار جون زندگيون گذارڻ گهرون ٿا، ۽ ان لاءِ پنهنجين ڪوششن ۾ مصروف آهيون ـ پر ڏسون ٿا ته ائين ڪرڻ اسان لاءِ اڃا ڪافي مشڪل آهي، ۽ وڏ ۾ وڏ ته ان ۾ اڃا اڌ وڪا برو مس ڪامياب ٿي سگهيا آهيون ـ ڇوته پنهنجن اوائلي ماڻهن ـ وحشين ۽ جهنگلي جانورن ـ جي فطرتي ڪل پرزن ۽ انهن جي چال چلت جا اسان ۾ اڃا ڪيترائي زائد اثر ۽ نشان باقي موجود آهن.

٢ ـ ٻيون زائد جبلتون

هن سلسلي ۾ هڪڙي ڳالهه آهي، جا اسان کي چڱيءَ طرح سمجهڻ گهرجي. آن جي سمجهڻ کان پوءِ ئي اسين معلوم ڪري سگهون ٿا ته آخر ائين ڇو آهي ته اسان ۾ ايتريون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ساريون وحشي جيوت جون بيسود بلڪ نقصانڪار جبلتون باقي رهجي ويون آهن! ٻين لفظن ۾، اسان کي هي سمجهڻو آهي ته آخر ائين ڇو آهي، جو ايتريون ساريون شيون آهن جيڪي هڪ وحشيءَ لاءِ ته بلڪل فطري ۽ عين مناسب هيون، پر آهي ساڳيون ئي شيون اسان مٿينءَ سطح جي ماڻهن لاءِ نامناسب ۽ غلط ٿيون ثابت ٿين!

وحشي هڪ قبيلي جي فرد طور زندگي گذاري ٿو. هن جي قبيلي ۾ عام طرح ڪي ٻه چار سو ماڻهو مس ٿين ٿا. هن جي دنيا اُهائي دنيا آهي، جنهن ۾ هو رهي ٿو ۽ هلي چلي ٿو. اُهائي هن جي دنيا آهي، جنهن کي هو ڏسي ٿو، ٻڌي ٿو، چکي ٿو ۽ محسوس ڪري ٿو. فقط اُهائي دنيا آهي، جنهن کي هو ڇاڻي ٿو ۽ سڃاڻي ٿو. جتي هن جي نگاهه ڪَٽجي ٿي، يعني سندس چوڌاري سندس اکين اڳيان، جتي ڪِس ڌرتي ۽ آسمان پاڻ ۾ گڏجندي ڏسجن ٿا، اهائي هن لاءِ سڄيءَ ڪائنات جي حد آهي. سندس پنهنجي قبيلي، کان علاوه جيڪي به ماڻهو آهن، آهي هن جي دنيا کان ٻاهر آهن، آهي هن جا نه آهن، آهي ڌاريا آهن، اُنهن ڌارين هن جي روش ئي نرالي رهي ٿي. هو هن جو "هڏ وت" نه آهن، هو ٻي ٻولي ڳالهائين ٿا، ۽ اُنهن جون رسمون ۽ رواج، اُنهن جا عقيدا ۽ خيال بلڪل ٻيا ۽ بنهه عجيب و غريب ٿين ٿا. ڪهڙيءَ طرح هو هن سان ملي يا گڏجي سگهن ٿا! هو هن جا دشمن آهن – اڻ ڇاتل ۽ شڪي، ٻيڙا ۽ چالاڪ، جيڪي رڳو ويڙهه يا لڙائيءَ ۾ هن جي اکين اڳيان اچن ٿا. هن جو خاص ڏنڊو آهي هنن سان وڙهڻ، هنن کي قُرڻ، لُٽڻ ۽ پنهنجو غلام بنائڻ. هن جي دل ٻي وڏي خوشي ان ۾ آهي ته ڪنهن نه ڪنهن رستي سان هو اُنهن کي ماري ميڄائي، ۽ لڙائيءَ ۾ هنن کي شڪست ڏيئي، پنهنجي پيرن هيٺان ڪري.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وحشيءَ جي خاص پنهنجي گروهه يا قبيلي ۾ جيڪي نه آهن، انهن ڏانهن هن جي روش سواءِ دشمنيءَ ۽ مقابلي جي ٻي ٿي نٿي سگهي. سندس قبيلي کان ٻاهر جيڪو به آهي سو هن جو جائز شڪار آهي. هو بلڪل آزاد آهي ته انهن مان جيئن سندس وس ۾ هجي، تيئن هلي. انهن ”پراون“ يا ”ٻاهرين“ ڏانهن سندس اخلاقي رويو انهن کان بلڪل ابتڙ آهي، جيڪو هو پنهنجي ٽولي جي ماڻهن ڏانهن رکي ٿو.

وحشيءَ جي نظر ۾ چوري ڏوهه نه آهي، بشرطيڪ اها سندس ننڍڙي گروهه کان ٻاهر ڪنهن جي ڪئي وڃي. انهن حالت ۾ اها ته ٻانڊ ڏاڍ مڙسيءَ جي نشاني آهي. ساڳي ڳالهه ڪوڙ، دولاب ۽ ٺڳيءَ جي سلسلي ۾ - ويندي خون تائين به - هن سان لاڳو آهي.

مٿينءَ سطح جا ماڻهو، انهن جي ابتڙ، وڏا راڄ، مهاڄڻ، ملڪ ۽ رياستون ناهيو انهن ۾ رهن ٿا، جن ۾ لکين، ڪروڙين ماڻهو گڏجي رهن ٿا. انهن رياستن ۽ ملڪن جون ايراضيون ڪن حالتن ۾ ايتريون وڏيون ۽ وسيع ٿين ٿيون جيڏا ننڍا کنڊ، انهن کان پوءِ آهي ملڪ سياسي عهدنامن، تجارت ۽ ٻين ڪيترين انساني همدرديءَ ۽ سهنڌ جي لاڳاپن ۾ ايترا ته هڪٻئي سان ڳنڍيل رهن ٿا، جو انهن جي هڪ وسيع عالمي برادري ٺهيل آهي.

وحشي انسان فقط هڪڙي قبيلي جو ڀاتي آهي. هن جا ”ڀائر“ ڪي ٿورا سئو ماڻهو مس ٿيندا، ڌرتيءَ جا ٻيا سڀ رهواسي هن جي نظر ۾ ڌاريان ۽ ”دشمن“ آهن. انهن جي ابتڙ، اسين مهذب دنيا جا شهري آهيون. اسان جو سچ پچ ته، وحشيءَ جي معنيٰ وارو ڪو به دشمن ڪونهي. ڪوبه ماڻهو اسان جو جائز ”شڪار“ ٿي نٿو سگهي؛ پر تنهن هوندي به اسان جي فطرتن ۾ ڪوڙ هڻڻ، چوري ڪرڻ، ٺڳڻ ۽ دولاب ڪرڻ جون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جبلتون اڃا پيون جيئن، ۽ شام طرح ٻين ماڻهن لاءِ اسين انهن ئي سمجهندا رهون ٿا تہ هو اسان جا ”شڪار“ آهن ۽ هنن مان انهن هلڻ گهرجيسون جڻ هو اسان جا ”دشمن“ آهن!

بهرحال، دنيا جي هيءَ مجموعي تبديلي، جنهن ۾ اسان جهڙا ٻيا انسان اسان جي ”جاني دشمن“ مان بدلجي اسان جهڙا اسان جا ”يار“ بنجي ويا آهن، هڪ عظيم ترين معجزي کان گهٽ نہ آهي. اسان جو فرض آهي تہ ان معجزي تي غور ڪريون ۽ ان کي پوريءَ طرح سمجهون. انساني زندگيءَ جي هن معجزي کي سمجهڻ کان پوءِ ئي اسان جي فطرتن ۾ جيڪي اڄ اسان کي جانورن جهڙيون مختلف خصلتون اڃان ڏسڻ ۾ اچن ٿيون، انهن کي اسين سمجهي سگهنداسين.

وحشي لوڪن جا ٻہ ڪيم گڻ آهن. هڪڙي ڏاڍ مڙسي يا پهلواني ۽ ٻي وفاداري. وفاداري طبع جو اهو لاڙو آهي، جنهن ۾ ماڻهو ڪنهن شخص يا ڪنهن ٽولي يا گروهہ سان ڏک ٽوڙي سک ۾ پلجي ٻيهي ٿو. جيسين ماڻهو ننڍن ننڍن مخالف گروهن (قبيلن) ۾ ورهايل هئا، جيڪي سدائين پيا پاڻ ۾ وڙهندا هئا، تيسين اهو وفاداريءَ جو گڻ ڏاڍو سٺو ۽ ساراهہ جوڳو گڻ ليکبو هو. پر قبيلن جي ٽٽي وڃڻ ۽ ماڻهن جي وڏن انبوهن سان، جن کي قومون چئجي ٿو، گڏجي وڃڻ کان پوءِ، ۽ بين الاقوامي اچ وڃ ۽ سير سفر، تجارت ۽ عهدنامن ذريعي قومن جي وڌيڪ باهمي سينڌ ۽ هڪٻئي جي قريب اچڻ کان پوءِ، ’وفاداريءَ‘ جي هن گڻ جي اظهار يا ڪارج جا موقعا گهٽا گهٽ ٿي ويل آهن — ڪم از ڪم ان جي مڪاني ڪارج يا اظهار جا موقعا تہ بنهہ ختم ٿي ويل سمجهي سگهجن ٿا.

پر پراڻي قسم جي هن وحشيانہ (جهنگلي) وفاداريءَ جو اظهار اسان وٽ ڪيترين حالتن ۾ اڃا بہ ٿئي ٿو — خاص طرح ان حالت ۾ جڏهن اسان جو ڪو عزيز قريب ڪنهن غلط

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڳالهه جو پاسو وٺي بيهي ٿو يا ڪو غلط ڪم ڪري ٿو، ته اسين به، گهڻين حالتن ۾، هن جو پاسو وٺي بيهون ٿا. هن قسم جي وفاداري چورن، ڌاڙيلن، خونين ۽ ٻين قاعدي قانون جي ڀڃڪڙي ڪندڙ گروهن يا ٽولن ۾ وڌيڪ زوردار صورت ۾ موجود ڏسبي آهي. هو گڏجي ڏوهه ڪندا، ۽ چوندا ته "سر لڳي!" مجال آهي، جو هڪٻئي تي جو ليٽ ڏين! اهڙيءَ "وفاداريءَ" ذريعي هو پنهنجي سڄي ٽولي جو بچاءُ ڪن ٿا. جيڪڏهن ٽولي جي ڪنهن ميمبر، ڪنڙيءَ به ڪنهن حالت ۾، ڪا جٺوٽي ڪئي، ته سڄو ٽولو، پنهنجي خيال کان، اُن کي ذليل ۽ بيڙو سمجهندو ۽ بدمعاش ۽ ڪميڻو سڏيندو. حالانڪ سماج جي اعليٰ قدرن جي خيال کان اهو نسبتاً هڪ چڱو ماڻهو سڏبو – ڇاڪاڻ ته، گهٽ ۾ گهٽ اُن ڳالهه ۾، هو اُهو ڪجهه ڪري ٿو، جو کيس ڪرڻ کپي.

هي جو معصوم ٻار ۽ ڇوڪرا هڪٻئي جي ليڪ ڪندا آهن ۽ منجهانئن ڪو ڏوهه ڪندو آهي ته اُن تي شاهدي ڏيڻ کان انڪار ڪري بيهندا آهن، اها به انهيءَ ساڳئي قسم جي "وفاداري" آهي، جيڪا قانون جي ڀڃڪڙي ڪرڻ وارن مجرمن ۽ ڏوهين وٽ مڙسيءَ جو انگ ۽ هڪ قابل تعريف خاصيت ليکي ويندي آهي. ظاهر آهي ته جيڪو به ماڻهو ڪنهن ڏوهه يا قانوني ڀڃڪڙيءَ جي ڄاڻ رکندي به اُن جي خبر قصداً نٿو ڏئي يا اُن جي ڏيڻ ۾ غفلت ٿو ڪري، ته هو گويا اُن ڏوهه يا قانوني ڀڃڪڙيءَ جي ڪم ۾ آساني پيدا ٿو ڪري، ۽ اُن حد تائين هو اُن لاءِ پاڻ ذميدار ٿو بڻجي. ڇوڪرا ۽ ڇوڪريون، جيڪي پاڻ ۾ ڪنهن هڪ جي حرڪت يا سستيءَ تي ڍڪ رکن ٿا ۽ اُن جو بچاءُ ڪن ٿا، اهي به اُن سستيءَ ۽ حرڪت ۾ اوترائي حصيدار آهن. هو ائين انهيءَ ڪري ڪن ٿا، جو سندن ذهن ۾ وفاداريءَ جو هڪڙو غلط

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

خيال وينل آهي. هو آن وسيلي بدنظميءَ ۽ بي ضابطگيءَ کي هٿي ڏين ٿا. دوستيءَ جي فرض جي اها معنيٰ ڪانهي ته دوست کي ڏوهه ڪري، ته آن ۾ هُن جو بچاءُ ڪجي! اڄ ڏينهن جيڪڏهن هرڪو ڪنهن نه ڪنهن جرم يا ڏوهيءَ جي ڏوهه جي جاڻ رکندي به هن سان ”وفاداري“ نباهيندو ته سماج ۾ ڪو به ڏوهي ڪڏهن به جهلجي ڪونه سگهبو، ۽ سماج ۾ ڏوهن جو هرگز خاتمو آڻي ڪونه سگهبو.

٧ - ڪي ٻيون جبلتون

انساني فطرت جيئن هيٺئر آهي، اها وڏي اڏين ٿي آهي. ڪيتريون ڳالهيون ان جون آهن، جي آهستي آهستي، گڏ ٿيڻ ٿي، اها فطرت اڏين ٿهي آهي. آنهن ڳالهين مان ڪي تمام پراڻيون ۽ بنيادي آهن، ۽ ٻيون نسبتاً تازيون ۽ ويجهڙي دور جون پيدا ٿيل آهن.

ڪيترن وحشي قبيلن جي ٻولين ۾ کهڪاءَ، نياءَ، ستّ، ماڻهپي، نمانائيءَ، لڄ، وچڙائيءَ، پرآپڪاريءَ، يا ٻچتاءَ جا لفظ ڪونه ٿا ملن، جا ڳالهه ڏيکاري ٿي ته ونن انهن گڻن جا خيال بلڪل ڪين آهن يا جي آهن ته به، گهٽ ۾ گهٽ، ايترا چٽا نه آهن. پهريان ماڻهو ته ڪ نُي ڪ آنهن غيرانساني جانورن جهڙا هوندا، جن مان هو وڏيا هوندا: هنن جي هلت چلت آهڙي ئي جانورن جهڙي اندا ڏنڊ، ۽ بي سمجهيءَ واري هوندي، ۽ سندن عمل ۾ ڪا به اهڙي ڳالهه موجود ڪانه هوندي، مثلاً اگهه گهٽي، ٻئي تي ڀروسو وغيره، جن کي انسانن جي عمل جي خصوصيت سڏيون ٿا.

حياءُ يا لڄ هڪ اهڙي جبلت آهي، جنهن جي اثر هيٺ اسين پنهنجي جسم جا ڪي حصا ڍڪيون ٿا - سڀنءَ سطح جي ماڻهن ۾ ته سواءِ هٿن ۽ منهن جي گهٽو ڪري

بت جا ٻيا سڀ حصا ڍڪجن ٿا. غيرانساني جانورن ۾، ڪ نئي ڪ اها جبلت ڪانهي. اسان جي 'معصوم' ٻارڙن ۾ به اها جبلت ڪانهي. آفريڪا جي اندرين ڀاڱن ۾ اڄ به لکين اوائلي قسم جا ماڻهو رهن ٿا، جيڪي ڪوبه ڪپڙو ڪونه پهرين، ۽ انهيءَ ڪري منجهن اسان وانگر ڪي به لڄ يا حياءَ جا احساس ڪينهن.

لڄ گهڻي قدر ماڻهوءَ جي عادت جي ڳالهه آهي. ڪن هنڌن تي، زالون پنهنجا منهن به ڍڪين ٿيون. لڄ حيواني اوسر جي انساني دور ۾ پيدا ٿي آهي، ۽ ان جي پيدا ٿيڻ جو سبب جنسياتي نزاڪت ۽ حجاب جون ڳالهيون آهن، جيڪي ماڻهن هڪٻئي کان يا هڪٻئي جي سلسلي ۾ محسوس ڪرڻ شروع ڪيون.

رومانوي عشق ۽ محبت جون ڳالهيون ۽ دلين جي ڏي وٺ جا نازڪ، لطيف ۽ ڏکيا سلسلا - انهن مان وحشي ماڻهو ڪجهه نه ڄاڻن. اوائلي ماڻهن جي عشق جا معاملا ٻين جانورن جي جنسياتي معاملن جهڙائي ڏاڍا ٻاڏا ۽ سادا سولا ٿين ٿا. انهن ۾ اهو دل جو موهه، اها حساسڪي ۽ اها تپش ۽ جولاني ڪانه ٿئي، جيڪا مٿينءَ سطح جي ماڻهن جي سڪ ۽ پيار ۾ ٿئي ٿي.

صفائي يا آجرائي هڪ ٻي جبلت آهي، جا وحشي جيوت جي دور کان پوءِ جي پيدا ٿيل آهي. اوائلي لوڪن وٽ مٽيءَ يا مٽ کان ڪو عار ڪونه ٿئي. قدرتي طور هو گدلا هوندا آهن. مٿينءَ سطح جي ماڻهن ۾ آجرائيءَ جي جبلت جو اثر رڳو سندن پنهنجي بت تائين محدود نه ٿو رهي، پر ان جو اثر سندن گهرن، گهٽين، وستين، ميدانن ۽ ڪاروبار جي جاين وغيره تي به نمايان طور ڏسڻ ۾ ايندو آهي.

احسان مڃڻ يا ٿورائتي ٿيڻ جي جبلت ته هڪ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اهڙي جبلت آهي، جيڪا مٿينءَ سطح جي ماڻهن ۾ بہ ڪمزور ٿئي ٿي، ۽ وحشي لوڪن وٽ تہ تقريباً اڻلڀ آهي. ايسڪيمو لوڪن لاءِ چيل آهي تہ ”هو جيڪا ڪا شيءِ ڪنهن کي ڏيندا تہ سوٽ ۾ آهڙيءَ ئي ڪنهن شيءِ جي هن کان ضرور اميد رکندا آهن، ۽ ڇاڪاڻ تہ هو وڃو اهڙيءَ ”ڏيڻ وٺڻ“ جي هالت کي ئي ڄاڻن ٿا، تنهڪري اُن کان سواءِ ٻي ڪا حالت کين سمجهہ ۾ ڪانہ ٿي اچي، ۽ انهيءَ ڪري سنجهن احسانمنديءَ جي عادت تمام گهٽ ڏسبي آهي.“ سواءِ ڪنهن غرض يا لالچ جي ڏيڻ دل جو عمل آهي – جيئن چوندا آهن تہ ”ڏيڻ ۽ روئڻ آهي هانءَ جي هيٺان“. اهڙي ڏيڻ کي سخا يا پُن چئبو آهي. آهو نيچ کهڪاءَ ۽ پيار جو اظهار ٿئي ٿو. اُن ۾ ڪنهن سوٽ جو خيال نہ هوندو آهي. پر اوائلي ماڻهن ۾ ڏيڻ فقط وٺڻ سان گڏ ئي سمجهہ ۾ اچي ٿو، يعني وٺڻ فقط ڏي-وٽ يا واپار ٿئي ٿو – خالص ڏيڻ يا دل سان ڏيڻ نہ.

زندگيءَ جي اوسر جي قانون (Law of Biogenesis) موجب، جنهن ۾ هرڪنهن ساهواري کي پنهنجي ذاتي اوسر ۾ پنهنجن ابن ڏاڏن جي اوسر جي مٽني دورن مان گذرڻو پوي ٿو، مٿينءَ سطح جي انساني نسلن جي ٻارن ۾ (وحشي لوڪن وانگر) احسانمنديءَ يا ٿورائتي ٿيڻ جو احساس تمام گهٽ هوندو آهي. ٻار سان اوهان ڪيترين بہ ڀلايون ڪندا يا اُن لاءِ اوهان ڪيترين بہ قربانيون ڪندا، پر هو اُن سڀ لاءِ اوهان جو ذرو بہ احسانمند يا ٿورائتو پاڻ کي محسوس نہ ڪندو. ڪافي وقت کان پوءِ ٻار ڪنهن مهربانيءَ تي ”مهرباني“ چوڻ سکندو آهي – ۽ اها خوش اخلاقيءَ جي ڳالهہ هن کي پهريائين ماءُ ئي سيکاريندي آهي. اُن کان گهڻو گهڻو پوءِ بہ، ”مهرباني!“ ”مهرباني!“ چوڻ سان هن جي دل ۾ احسانمنديءَ جو ڪجهہ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻچو جذبو موجود نہ ڏسبو آهي، جيڪو اُن لفظ جي موقعي سارو اچارڻ سان شامل هئڻ گھرجي. ڪافي وڏيءَ عمر جا ڇوڪرا ۽ ڇوڪريون پنهنجن ڪن ڪيترين ئي مهربانيون پيا ڪندا ۽ وٺندا آهن، پر ٿورن هفتن يا مهينن ۾ اهي سڀ ڳالهيون ڪانئن وسري ويندڀون آهن. خود وڏن ۾ به اها عام عادت ڏٺي ويئي آهي ته وڏا مٿن ٿيل احسان به سندن دل تي نقش ٿي نہ سگھندا آهن، ۽ ڪجھ عرصي ڪان پوءِ ڪانئن وسري ويندا آهن. گھڻي قدر هر قسم جي ذهن ۾ اڄ به واپاري جذبي جي ملاوٽ موجود هوندي آهي. بي غرض ذهن اڄ به نہ فقط گھٽو عام ڪونهي، پر اُن جي ڏيمي جھلڪ ڪٿي ڪٿي ۽ ڪڏهن ڪڏهن ئي ڏسڻ ۾ اچي.

همدرديءَ يا ڪهڪاءَ جا ڪي نمونا تمام گھڻا پراڻا آهن. ماءُ جي دل ۾ پيار لاءِ ڪهڪاءُ جيوت جي انساني دور ڪان به اڳ جو آهي. اها جبلت اسين پکين ۾، رڇن ۾، ٻولڙن ۾، ڪتن ۾، سيسرن ۾، ڪڪڙن ۾ ۽ ٻين جيوت جي ڪيترن غيرانساني مظهرن ۾ ڪافي آسريل صورت ۾ ڏسي سگھون ٿا.

بالغ عمر جانورن جي دلين ۾ هڪٻئي لاءِ ڪهڪاءَ جو آڌسو پڻ ڪافي پراڻو آهي. اوهان هڪ ڪتي کي ٻئي بيمار ڪتي کي چٽيندي ڏٺو هوندو. هڪ ڪتي جي ڳالھ. ٿا ڪن ته اُن جي سامهون ٻئي ڪتي کي لٽ لڳندي هئي ته هو ڪُرڪندو هو ۽ جڏهن پنهنجي مالڪ مان گڏ گھوڙي گاڏيءَ ۾ چڙهي سير تي ويندو هو، ۽ مندس مالڪ گھوڙي کي چھبڪ هڻندو هو ته هو اُن تي به ڏکوئبو هو. ٻولڙا به گھڻي قدر هڪٻئي جا ڏک ڀائي هوندا آهن – خاص طرح منجھن ڪو بيمار ٿيندو آهي ته ٻين ٻولڙن کي اُن جو اپڙو ته ڪهڪاءُ ٿيندو آهي ۽ هو اُن جا ايترا ته هڏڏوکي ڏسڻ

۾ ايندا آهن، جي سمجهيو ته هو ٻوڙا نه پر سچا پچا ماڻهو آهن!

وحشين کي به هڪ ٻئي جو ڪهڪاءُ ٿيندو آهي، پر عام طرح آنهن ۾ اهو احساس جهڙڪو ۽ ڪمزور هوندو آهي. ان جي ثابتي اها آهي ته منجهن اها ڳالهه عام آهي ته ڏڪار جي وقتن ۾ هو پنهنجن پوڙهن کي ماري ڇڏيندا آهن. ان باري ۾ جڏهن هڪڙي وحشيءَ کان سوال ڪيو ويو، ته ڏاڍيءَ لاپرواهيءَ سان جواب ڏنائين ته "پوڙهيون زالون ڪهڙي ڪم جون! ڪتا وري به لڏڻ کي ماريندا!" قديم رومن لوڪ چا ڪندا هئا، جو پنهنجن ڪم کان ويهي ويل پوڙهن غلامن کي وٺي وڃي ٽيبر درياءَ جي وچ ۾ هڪ ٻيٽ تي ڇڏي ايندا هئا ته پل آئي آهي ٿڌ ۽ بک ۾ مري وڃن!

هيٺينءَ سطح جي ماڻهن ۾ ڪهڪاءَ جي جبلت سندن گهٽين پرائين جبلتن، مثلاً شڪار ڪرڻ ۽ وڙهڻ جي جبلتن، کان گهڻي قدر جهڪي ۽ ڪمزور ٿئي ٿي. اهي جبلتون جڏهن جاڳن ۽ تحرڪ ۾ اچن ٿيون، تڏهن ڪهڪاءَ جي جبلت کي بلڪل لتڙي ۽ ڪتري ڇڏين ٿيون. اسان جي اندر ۾ جيڪو "وحشي" وينو آهي، شل نه آهو ڪڏهن جاڳي ۽ "ڏندين ماس لڳيس" - پوءِ اسان جا سڀ انساني ڪهڪاءَ سمهيو پون، ۽ هڪ ڀيرو وري اسين آهي ٿي اصلوڪيءَ حالت وارا جانور بنجي ويندا آهيون. انساني فطرت جون نسبتاً نيون حاصل ڪيل جبلتون اڻين آهن، جيڻ ٻولي جي وچ ۾ نازڪ ۽ نفيس ہوناـ آهي وڏين، پرائيءَ عمر ۽ زياده زور وارين جبلتن جي پاڙن ۾ ٻيٺيون آهن، ۽ وچ ۾ اچيو، اڪثر گهٽجيو نيستيون ۽ بي اثر ٿي وڃن ٿيون.

مٿينءَ سطح جي ماڻهن جي همدرديءَ ۽ ڪهڪاءَ جو زور سندن دلين ۾ ٻين جي ڏکن ۽ تڪليفن کي ڏسندي يا ٻڌندي جيڪو خيال ۽ احساس پيدا ٿيندو آهي، آن سان معلوم

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٽيندو آهي. ملڪ جي هڪڙي ڀاڱي ۾ يا ڪنهن ٻئي ملڪ ۾ ڪٿي ڪا آفت اچي پوندي آهي ته ملڪ جي ٻين ڀاڱن توڙي دنيا جي ٻين ڪيترن ”ڌارين“ ملڪن ۾ ڏک ۽ صدمي جي لهر ڊوڙي ويندي آهي. ماڻهو پنهنجون خدمتون ۽ پنهنجا پيسا مصيبت ۾ ڦاٿل انسانن لاءِ انهن کي ڏيندا آهن، جيئن ڪو پنهنجي سڳي ڀاءُ لاءِ ڪندو آهي.

يتيمن، پوڙهن، انڌن، ٻوڙن ۽ پنگلن جي مدد ۽ سنڀال لاءِ مهذب دنيا ۾ جيتي ڪٿي جيڪي سماجي ادارا ۽ جماعتون اڄ ڪلهه رهيون آهن ۽ ڪم ڪري رهيون آهن، اهي پڻ انسانن جي همدرديءَ ۽ ڪهڪاءَ جي اظهار جا پڌرا مثال آهن.

جڏهن اسين پنهنجي هلندڙ معاشري يعني موجوده صنعتي سرشتي کي اهڙيءَ طرح نئين سر ڍاهينداسين، جو سڀني کي جيئڻ ۽ جيوت مان مزي وٺڻ جا لڳ ڀڳ هڪجهڙا موقعا ملي سگهن، تڏهن اسين انساني ڪهڪاءَ ۽ همدرديءَ جو هڪڙو ٻيو عظيم، وقتائتو ۽ اڇوڪين حالتن سان پورو ٺهڪي ايندڙ مثال پيش ڪري سگهنداسين. اسين پنهنجي گهرج وارين شين جي ٺاهڻ يا پيدا ڪرڻ ۾ هڪٻئي سان سهڪار ڪريون ٿا — يعني اُن ۾ اسان مان هڪڙا هڪڙو ڪم ڪن ٿا ۽ ٻيا ڪو ٻيو ۽ ائين اِهي پنهنجي گهرج جون شيون گڏجي ٺاهيون ٿا؛ پر انهن شين جي ورهاست اسان وٽ اڃا آهائي اڳين بي ڍنگي ۽ پراڻي نموني جي آهي. اها صورت چڻ ائين آهي، جو سڀ گڏجي ڪم ڪريون ۽ پنهنجي گهرج جون شيون ٺاهي ڍڳ ڪري رکون، ۽ پوءِ اچي ڀاڱي ۾ ڳنڍجون ۽ وڙهون ته اُن ڍڳ مان ڪير ٿو ڪهڙي شيءِ کڻي! پوءِ جيڪي ڏاڍا ۽ خود غرض آهن، اهي پنهنجي گهرج کان وڌيڪ شيون کنيو وڃن، ۽ هيڻا ۽ نماڻا ڦُريا نه ڦٻي جهڙا، بلڪ هٿين خالي رهجيو وڃن. هن صورتحال ۾ نه انساني همدرديءَ ۽ ڪهڪاءَ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي ۽ نہ ڪنھن سمجھہ ۽ ھوشمنديءَ جي ئي ڪا ڳالھہ آھي.

ضمير يا وويڪ کي ڪن حالتن ۾ "اخلاقي شناس" بہ چئبو آھي. وويڪ اسان جي اندر جو آدمو آھي، جيڪو نيڪيءَ ۽ بديءَ جي سڃاڻپ ڪري ٿو. وحشي لوڪن جو وويڪ تمام ھيٺو ٿئي ٿو، آنھن مان گھڻن کي نيڪيءَ ۽ بديءَ جي ايتري تميز ئي ڪانہ ٿئي. ٻرن جي چوڻ موجب، "اوڀر آفريڪا ۾ وويڪ جھڙي ڪا شيءِ موجود ڪانھي. ٻيچتاءَ جي معنيٰ آتي رکي ھيءَ آھي تہ 'افسوس جو ھين يا ھُن ڪرڻ جو وجھہ ھٿان ڇڏائجي ويو،' ٿُر ۽ خون ڪرڻ سان ماڻھو جامڙد ۽ سورما ليکجن ٿا، ۽ جيترا آھي ڪم وڌيڪ سخت ۽ خوفناڪ، اوترا آنھن جي ڪرڻ وارا وڌيڪ جامڙد ۽ سورما!"

ڊارون وويڪ کي "انسان جي سمورين جبلتن مان سڀ کان وڌيڪ شريف ۽ شاناتي جبلت" سڏيو آھي. اھا ھڪڙي ئي جبلت آھي، جا ٻين سڀني جبلتن کان وڌيڪ ماڻھوءَ کي ٻين حيوانن کان جدا ڪري بيھاري ٿي. ماڻھو وويڪ کي ايترو تہ وڌائي سگھي ٿو ۽ پختو ڪري سگھي ٿو، جو آن وسيلي ھو پنھنجي پاڻ تي (يعني پنھنجي نفس تي) پورو قبضو حاصل ڪري سگھي ٿو— ايتري قدر، جو ھن جون ھر قسم جون سڌون ۽ سڀ ھن جا ھوس سندس حڪم ۽ ارادي جا پورا پورا تابع ٿي پون. آن صورت ۾، سواءِ ڪن خاص حالتن جي، بکيو ماڻھو بک ۾ پاھم ڏيندي بہ، ڪاڌي جي چورائڻ جو خيال نہ ڪندو، ۽ نہ ڏکوئيل ماڻھو، طاقت رکندي بہ، بدلي وٺڻ جو ڪڏھن سوچيندو. آدرشي انسان جون ٻيون سڀ جبلتون آن جي ھڪ وويڪ جي شاھي جبلت جون زيردست ۽ غلام آھن — "جڏھن فرض پڪاري ٿو، تڏھن ٻيون لالچون ماٺ

ڏيو وڃن."

وحشي ماڻهن ۾، انفرادي توڙي پنهنجي قبيلي يا نسل جي خيال کان، اڳتي وڌڻ يا ترقي ڪرڻ جي خواهش ڪانه هوندي آهي. اڪثر وحشي قبيلا اڄ به اُن ئي حالت ۾ پيا گذارين، جنهن ۾ ڪيتريون صديون اڳ اُنهن کي ڏٺو ويو هو. عام طرح اسان جي سوچ هيءَ آهي ته ترقي ڪرڻ يا اڳتي وڌڻ بني نوع انسان جي فطري حالت يا تقاضا آهي، پر حقيقت ۾ ائين نه آهي. اوائلي ماڻهن جي ذهن ۾ ترقي ڪرڻ يا اڳتي وڌڻ جهڙي ڪا ڳالهه ئي ڪانه هئي. اڄ به اسان انسانن ۾ ڪيترائي اهڙا راڄ، قبيلا ۽ قومون آهن، جن ۾ پاڻ کي سڌارڻ جي، پنهنجين ريتين رسمن ۽ سماجي نظام کي بدلائي بهتر بنائڻ جي ڪا خواهش ئي موجود ڪانه ٿي ڏسجي. خود سڌريل ماڻهن ۾ به سڌاري جي ڳالهه ڪرڻ واري کي شڪ جي نگاهه سان ڏٺو وڃي ٿو - گهڻو ڪري هر سڌارڪ تي اها تهمت هڻي ويندي آهي ته هو "انڪاري" آهي ۽ "صلح ۾ وڳوڙ" ٿو پيدا ڪري. انساني فطرت جو هڪ بنيادي لاڙو آهي هڪ هنڌ پير کوڙي ويهڻ، نه ته به اُتي جو اُتي ڦرندو رهڻ. خاص طرح وحشي شخص جي طبيعت جو هيءُ بنهه زورائتو لاڙو آهي. هو، جي جهوپڙي ٺاهيندو ته بلڪل اهڙي ئي نموني ۽ شڪل جي ٺاهيندو، جيئن سندس اوائلي ابا ڏاڏا ٺاهيندا هئا - ۽ اُن ڳالهه تي هو وڏو فخر ڪندو آهي، هو سدائين من ۾ اهي خيال ويچاريندو رهندو آهي، جيڪي هزارين سال اڳ سندس ابن ڏاڏن ويچاريا هئا - ۽ اُن پنهنجي 'ثابت قدميءَ' تي هو بيحد خوش ٿيندو آهي.

سر سئميول بيڪر، "نيل نديءَ جي ڀرسان رهندڙ قبيلا" جي عنوان سان لکيل پنهنجي هڪ مضمون ۾ لکيو آهي ته "وچ آفريڪا جي قبيلن ۾ هر قبيلي جي جهوپڙي پنهنجي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

قسم جي ٿئي ٿي ۽ اُن جي ڏاهپ جو طريقو به هر قبيلي جو پنهنجو هوندو آهي - بلڪل ائين جيئن پکين جي هر جنس جي آکيري جو نمونو پنهنجو پنهنجو ٿئي. ساڳي حالت آنهن جي پوشاڪ، ٻوليءَ، رسم‌رواج ۽ مذهب جي آهي." آمريڪا جي ڳاڙهن هندستانين کي چئبو آهي ته ڪن پنهنجي رسم‌رواج ۽ رهڻيءَ ڪهڻيءَ کي ڦيرائڻ گهرجي، ته ٻڌي، ويٺا کانندا - چي، "انهيءَ کان وڌ به ڪا چريائي!" آفريڪا جي اڻ سڌريل قبيلن مان ڪنهن به قبيلي جي ماڻهن سان ڳالهايو ۽ کين چئبو ته 'هيءَ يا هوءَ ڳالهه ڇڏي، اُن کان بهتر ڪا ڳالهه اختيار ڪريو' - ته وراڻين هڪڙو ئي جواب ملندو: 'جا اسان جي ابن ڏاڏن جي پيڙهي سا اسان جي پيڙهي! هنن کي وڻي سا اسان کي وڻي'! ليونگسٽن، جنهن گهڻو هنن قبيلن ۾ گذاريو هو، سو ٻڌائي ٿو ته "مون ڪيترائي ڀيرا هنن کي اَڇا ڳڙ جا چمچا ڏنا، ته آنهن مان کائين، پر سڌن هٿ سان کائڻ جي عادت ايتري ته مضبوط هئي، جو باوجود اُن جي ته هو چمچا وٺي ڏاڍا خوش ٿيندا هئا، پر جڏهن کائڻ ويهندا هئا، تڏهن پيو ڪاڏو ته ڏهيو، پر رڳو ڪدو به چمچي سان پري، کائي هٿ جي ترئيءَ تي نائي، آتان ائين ڏيک ڪري پيئندا هئا." ٻيو هڪڙو سياح، ٽيلر صاحب جي نالي، ٻڌائي ٿو ته بورنيو ٻيٽ جا قديم رهواسي، ڊياڪ قبيلي جا ماڻهو، پنهنجي هلت چلت ۽ رسم رواج جا ايترا ته پابند هئا، جو هنن گڏجي اهو فيصلو ڪري ڇڏيو هو ته منجهانئن ڪوبه جيڪڏهن وڻن وڍڻ جو پنهنجي ابي ڏاڏي وارو طريقو ڇڏي يا بدلائي يورپي ماڻهن جي طريقي سان وڻ وڍيندو، ته اُن تي سڄي قبيلي طرفان ڏنڊ وڌو ويندو؛ حقيقت هيءَ آهي ته وقت جي رفتار سان فقط ڪي ٿورا قبيلا، نسل يا قومون اڳتي وڌن ٿيون ۽ ائين اڳتي وڌڻ کي هڪ ضروري ۽ جائز انساني عمل شمار ڪن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٽيون — ۽ آنهن خاص زبان، نسلن ۽ قومن مان ٻه ورڳو ڪي ٿورا شخص هوندا آهن، جهڙي پڻ ڪي پوئتي هڪ هنڌ بيهڻ يا آڳي جو آڳي ڌرندو ويندي، پاڻ زماني جي وهڪري سان گڏ ڌرندا ۽ اڳتي هلندا رهندا آهن.

انسان جي فطرت ۾، ويجهي قديم زماني ۾، اهڙي ڪا ٻي جبلت ايتري وڏيڪ ڪانه اڀري ۽ وڌي سگهي آهي، جهڙي انسانيت يا ماڻهپي جي جبلت. انسانيت جي معني آهي اخوت يا ڀائپي، يعني ماڻهن جو پاڻ ۾ هڪ ٻئي ڪٽنب جهڙو سٻنڌ. انسان ڀائر آهن، ۽ کين هڪٻئي لاءِ ڀائپيءَ ۽ همجنسيءَ جو خيال هڻڻ گهرجي — اصل هڪ هڻڻ جو خيال —، بلڪل ائين جيئن سڳن ڀائرن ۾ هڪٻئي لاءِ هوندو آهي. اسين سڀئي

— ساهوارن لاءِ ماڻهوءَ جو پيار —

زندگيءَ جي ساڳئي عظيم پيٽ جا ڄاول ٻار آهيون؛ اسان سڀني ۾ سور سک جو ساڳيو احساس موجود آهي، اسان جون ساڳيون ڪمزوريون آهن، اسين سڀئي ساڳيءَ ئي آخري منزل ڏانهن وڌي رهيا آهيون. اسان کي هڪٻئي جو ساٿي ٿي رهڻ گهرجي. هيءَ دنيا ڏاڍي هڪ مشڪل دنيا آهي. اُن ۾ هوندن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٿي گهڻو ڏک پريل آهي. اسين هڪٻئي کي ڏکوئڻ ڇڏي ڏينداسين، ته به ڪو گهڻو لوڏو اُن جي ڏکن جي پهاڙ ۾ اچڻو ڪونهي - اُن جا ڏڪار، اُن جون ٻوڏون، باهيون، بيماريون، اُن جا زلزلا ۽ طوفان، ۽ اُن جو موت، اهي سڀ هِن دنيا جا ڏک هوندئي به ڪي ٿورا آهن!؟ تنهنڪري اسان کي هڪٻئي تي اعتبار ڪرڻ گهرجي. اسان کي گهرجي ته هڪٻئي کي برداشت ڪريون، صبر ۽ سهپ جو دامن هٿ مان نه ڇڏيون، ۽ هڪٻئي جي اوڻاين ۽ عيبن کي درگذر ڪريون. ڇا، اسان کي اها خبر ڪانهي ته جڏهن ٻيو ڪو اسان سان اهڙي انساني روش اختيار ڪري ٿو، ۽ اسان تي اهي سڀ مهربانيون ڪري ٿو، ته اسين ڪيترا نه خوش ٿيندا آهيون ۽ پاڻ کي ڪيڏو نه ڀاڳوان سمجهندا آهيون!

هِن سلسلي ۾ ڊارون جي ڪتاب مان هيٺيون ٽڪرو پڙهڻ ۽ سمجهڻ لائق آهي:-

”جيئن جيئن ماڻهو تهذيب جي ميدان ۾ اڳتي وڌي ٿو ۽ ننڍا ننڍا قبيلا گڏجي وڏن وڏن راڄن ۽ قومن جي صورت وٺن ٿا، تيئن تيئن ماڻهوءَ جي معموليءَ کان معمولي سمجهه کيس اهوئي سبق ڏئي ٿي ته هو پنهنجي سڱندن ۽ ڪهڪاءَ جا لاڳاپا قوم جي سڀني - ويجهن توڙي ڏورانهن ڄاتل توڙي اڻڄاتل فردن سان قائم ڪري ۽ اُنهن سان قرب ۽ همدرديءَ جي ڏوريءَ ۾ ٻڌجي هلي. انساني تهذيب جي هن ڏاڪي تي وڃڻ کان پوءِ، باقي رڳي ڪا هڪ اڌ مصنوعي رڪاوٽ وڃي رهي ٿي، جنهن کي هٽائڻ سان انسان اڳتي وڌي، تهذيب جي اُن منزل تي رسي ٿو، جڏهن هو پنهنجي قرب ۽ همدرديءَ جا لاڳاپا ’پنهنجي‘ قوم جي دائري کان وڌائي سڀني قومن جي ماڻهن سان قائم ڪري سگهي ٿو. پر بدقسمتيءَ جي ڳالهه هيءَ آهي، جو تجربي مان اسين ڏسون ٿا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ ڇاڪاڻ ته اهي ماڻهو اسان کان مختلف نموني جي عادتن جي گهڻي ڪجهه فرق سبب الڳ آهن، انهيءَ ڪري ڪين پاڻ جهڙو انسان ڀائي ڪري سمجهڻ ۾ اسان کي اڃا گهڻو وقت لڳندو.

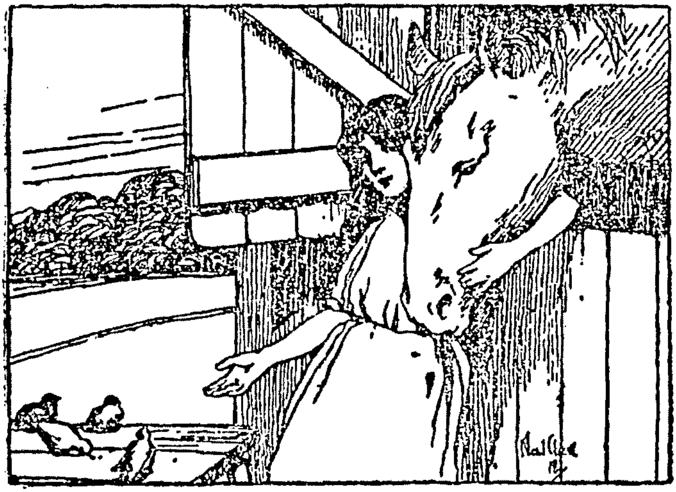

— پيل مانسانيءَ جو جذبو —

”ماڻهن جي دائري کان ٻاهر ٻين جو ڀلائي رکڻ – يعني ٻين ساهوارن سان انسانيت جو ورتاءُ ڪرڻ – انساني فطرت جي اها هڪ نئين ۽ تازي ۾ تازي حاصلات معلوم ٿئي ٿي. وحشي ماڻهن کي سواءِ پنهنجي ڪتن خاص ڌاريل جانور جي، ٻئي ڪنهن جانور لاءِ اهڙو ڀلائيءَ نه ٿيندو آهي. ويجهي پراڻي دور جا رومن لوڪ ته اهڙي احساس کان بلڪل ئي محروم هئا. ان جي ثابتي اها ئي ڪافي آهي، جو مندن وندر لاءِ ماڻهن ۽ جانورن جي ويڙهه جا آکاڙا ونن هوندا هئا، جن ۾ هو خطرناڪ جانورن کي ڪارائي پياري، وري

بکون ڏيئي، پنهنجن پاليل، مضبوط ۽ پهلوان غلامن مان وڙهائيندا هئا، ۽ پاڻ مٿان بيهي رونشو ڏسندا هئا، ۽ سندن اکين اڳيان آتي رتو ڇاڻ ۽ چيرڦاڙ جا آهي ته دل ڏاريندڙ واقعا ٿيندا هئا، جو آنهن جا احوال اڄ به پڙهي، مهذب انسان جي بت جا وار ڪانڊارجي ٿا وڃن، — پر هنن لاءِ اهو تماشو هوندو هو ۽ اهڙن وحشتناڪ تماشن مان کين مزو ايندو هو. [اسان وٽ سنڌ ۾ 'مروان موت ملوڪان شڪار' جو پهاڪو، جنهن مٿي هڪ هنڌ ڇيو ويو آهي، خود اسان جي 'ملوڪن' يعني پيڪار، ڦورو ۽ برمار طبقي جي طبيعت جي اهڙيءَ وحشيانه ڪيفيت کي ثابت ڪري ٿو.] آفريڪا جي ڀرپاس علائقي جي گاچوس قبيلي جي ماڻهن لاءِ ته 'جانورن تي قياس' جو ذڪر به هڪ نئين ڳالهه هئي — اهڙي ڳالهه هنن ڪڏهن ٻڌي به ڪانه هئي.

"ڳڳدامن تي ڪهل جو هيءُ نيڪ ۽ نرمل آدمي، جيڪو انساني طبيعت جي سڀ کان سٺن ۽ سڀ کان مٺانهن آدمن مان هڪ آهي، ماڻهوءَ ۾ ڪڏهن پيدا ٿيو! ڏسڻ ۾ ائين ٿو اچي ته اهو ماڻهوءَ جي ڪهڪاءَ جي آدمي جي آهستي آهستي وڌڻ، وڌيڪ نازڪ ۽ نرمل ٿيڻ، ۽ 'پاڻ' ۽ 'پنهنجي' کان جيئن پوءِ تيئن ٻاهر نڪرڻ ۽ پکڙڻ مان پيدا ٿيو آهي — تان جو آن جي اثر جي دائري ۾ سڀئي حس رکندڙ شيون داخل ٿي وڃن ٿيون. جيئن ٿي کي ٿورا ماڻهو ڪٿي هن اعليٰ آدمي جو اظهار ڪن ٿا ۽ آن تي عمل ڪن ٿا، تيئن آهو، مثال بنجي ۽ سکيا جي صورت ۾، چوڌاري، ۽ خاص طرح نوجوان نسل ۾، پکڙجي ٿو، ۽ وڌندي وڌندي ۽ جيئن پوءِ تيئن زور وٺندي، اهو انساني سماج ۾ عام راءِ جي صورت اختيار ڪري وٺي ٿو."

ماڻهوءَ جي انهيءَ انسانيت يا ماڻهپي کي، جيڪو سڀني ساهوارن لاءِ وقف هجي، **پل ماڌساڱي** چئجي ٿو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻل مانسائي ماڻهوءَ جي ڪهڪاءَ ۽ همدرديءَ جي اوچي ۾ اوچي
صورت ۽ آخري منزل آهي. قبيلي (بلاڪ ڪٽنب يا خود پنهنجي
پاڻ) کان شروع ٿيندي، انساني ڪهڪاءَ جي جبلت ساڳي
قبيلن، پوءِ قوم، ان کان پوءِ نوع انساني ۽ آخر ۾ نوع
حيوانيءَ تائين رسي ٿي. اها سدائين وڌندي، گهري ٿيندي ۽
پکڙندي رهي ٿي، ۽ جيئن پوءِ تيئن انساني دنيا جي حدبندين
مان نڪرندي، هن ڌرتيءَ تي رهندڙ غير انساني لامحدود
جيوَ سرشتي تائين پهچي ٿي. ان ۾ آخري منزل احساس يا
جيوَ آتما جي عظيم بحر جو پرانهون ڪنارو آهي. جتي
ٻه ڪي جسم آهن جيڪي رتائجن ٿا، ۽ جتي ٻه ڪي روح
آهن جيڪي رنجائجن ٿا آتي انساني قرب ۽ ڪهڪاءَ جي
جل پريءَ کي، مرهم ۽ مهاج جو فرشتو بڻجي، ضرور پهچڻ گهرجي.

٨ - زائد رواج ۽ ادارا

پوئلڳيءَ ۾ ماڻهو ٻه ريڍن وانگر آهن. هو ڪم ڪندا رهن
ٿا ۽ ڳالهيون سوچيندا رهن ٿا، انهيءَ لاءِ نه ته آهي مفيد
آهن يا سچيون آهن، پر ڇاڪاڻ ته ڪانئن اڳ وارن ماڻهن
اهي ئي ڪم ڪيا هئا ۽ اهي ئي ڳالهيون سوچيون هيون ۽
ائين ئي سوچيون هيون. هو پنهنجن ابن ڏاڏن جو نقل ڪن
ٿا. ماڻهن جي هرڪا پيڙهي ماڳين ئي رڪاوٽن تان ٽپي ٿي،
جن تان سندن اڳيون پيڙهيون ٽپي لنگهيون هيون — جيتوڻيڪ
اڪثر حالتن ۾ اهڙن ٽپن ڏيڻ جو اڳي جيڪڏهن ڪو ڪارج
هو به سهي، پر هاڻي ان مان ڪين ڪو فائدو ڪونه ٿو ٿئي.
ائين هو فقط پنهنجي ماضيءَ جو ميڙ اونائين ٿا، اهائي قدامت
جي پيروي پراڻي ۾ پراڻي ۽ سڀ کان وڏيڪ ٽڪار ۽ گهٽيندڙ
غلامي آهي، جنهن ۾ اياسن کان انسان گرفتار رهندو اچي ٿو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

انساني تهذيب ريل گاڏيءَ مثل آهي. اُها پنهنجي پٺيان
ڪيترئي اهڙيون پراڻيون شيون گهليندي اچي وڃي ٿي
جيڪي پنهنجي پنهنجي دور ۾ ته ٺيڪ ۽ مناسب هيون،
پر هاڻي زائد بلڪ هاڃيڪار آهن. اهڙين زائد ۽ فضول شين
۾ نه رڳو اسان جون ڪيتريون زائد جبلتون اچي وڃن ٿيون،
بلڪ ڪيتريون زائد رسمون، ڪيترا زائد عقيدا، آدرش، ۽
سماجي ادارا به اچي وڃن ٿا.

رسمون گهڻي قدر ماڻهوءَ جي جبلتن وانگر ئي آهن.
آهي سماجي هلت چلت جون ٺهيل راهون آهن، جن تي ڪنهن
قبيلي يا قوم جا سڀيئي فرد هلن ٿا. آنهن کي قبيلائي يا قومي
عادتون به چئي سگهجي ٿو.

عام طرح ائين سمجهيو آهي ته وحشي ماڻهو، جيڪو
قدرتي ماحول ۾ گذاري ٿو، مهذب شخص کان اِن ۾ بهتر
آهي، جو هو جيئن چاهي ٿو تيئن ڪري سگهي ٿو. پر
حقيقت ۾ ائين نه آهي. ائين سمجهڻ اسان جي وڏي غلطي
آهي. وحشي ماڻهو ڪٿي به آزاد ڪونهي. سڄيءَ دنيا ۾ جتي
وحشي قبيلا رهن ٿا، اُتي اُهي پنهنجن ريتن رسمن ۽ قاعدن
قانونن ۾ ايترا ته جڪڙيل آهن، جو سندن روزمره جي زندگيءَ
جو ڪوبه پهلو آنهن جي گرفت کان ٻاهر ڪونهي - فرق
رڳو هيءُ آهي ته آهي سندن قاعدا قانون لکيل صورت ۾ وٽن
ڪونه آهن. هڪڙي ليکڪ جو چوڻ آهي ته ”آفريڪا جي
اونداهي کان اونداهي جهنگل ۾ رهندڙ مسڪين ماڻهن لاءِ به
'فيشن' اوترو ئي جان جو وبال آهي، جيترو تهذيب جي هن
وڏي قيدخاني ۾ اسان سڌريل ماڻهن لاءِ.“

آسٽريليا جي وحشيءَ کي ته اهو به اختيار ڪونهي ته
هو ڪو پکي شڪار ڪري، ته ان کي پنهنجي مرضيءَ موجب
کائي سگهي: هن کي اهو قبيلي جي سخت قاعدن پٽاندر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ورهائڻو آهي – يعني ڪيس اُن جي هڪڙي ٽنگ ڪٽنب جي هڪ ڀاتيءَ ڪي، ٻي ٻئي ڪي، ته ڪوڙي ٽئين ڪي ڏيڻي آهي، وغيره وغيره.

ڏکڻ آمريڪا جي سنبا قبيلي ۾ "پرڻيل عورتن کي ڳئونءَ ۽ ٻوائڙي جي گوشت کائڻ جي منع آهي، ۽ ڪنوارين ڇوڪرين کي ڪنهن به قسم جي گوشت ۽ ٻڻ هڪ فوٽ کان وڌيڪ ڊگهيءَ ڀڄيءَ کائڻ جي موڪل ڪانهي."

آتان جي ماسوڊ قبيلي ۾ زالن کي هرڻ جي منڊي کائڻ کان منع ٿيل آهي؛ کين پنهنجي جهوپڙيءَ جي اندر چلهه جي ٻنيان هڪ پاسي کان لنگهي ٻئي پاسي وڃڻ جي اجازت نه آهي.

اڻ سڌريل يا نيم سڌريل ماڻهن ۾ هڪجهڙي مان ڏي وٽ جا ڏاڍا ڏکيا ۽ منجهائيندڙ طريقا ۽ قانون رائج آهن، جيڪي کين سندن ابن ڏاڏن کان ورثي ۾ مليل آهن، جن تي عمل ڪرڻ هنن لاءِ لازم آهي. مقرر ٿيل دستور جي ٿوري به ڀڃڪڙي هو برداشت ڪري نٿا سگهن ۽ اُن جي هو شديد مخالفت ڪن ٿا.

وحشي ماڻهوءَ جي هن فطرتي دستور پسنديءَ ۽ ٻڌل قانونن ۽ رواجن کي وهمي پوڻ جي لاڙي کي ڏسندي، اسين مٿينءَ سطح جي ماڻهن جي قدامت پسند طبيعت جو منطق سمجهي سگهون ٿا. جيڪا به ڳالهه اسان کي گذريل وقت کان ورثي ۾ مليل آهي، اُن لاءِ اسان جي دل ۾ گهڻو قدر ۽ وڏي عزت رهي ٿي. اسين اجا پنهنجن وحشي ابن ڏاڏن کان سکيل هڪ هنڌ رکجي ويهي رهڻ جي عادت مان جند ڇڏائي نه سگهيا آهيون.

مٿينءَ سطح جي ماڻهن جي عادت هوندي آهي ته پوشاڪ ۾ هڪجهڙي جو نقل ڪندا آهن. سندن اها عادت اوتري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٿي احمقاڻو آهي جيترو آفريڪا جي وحشي ماڻهن جي، جيڪي پڻ ساڳئي نموني پوشاڪ ۾ هڪٻئي جو نقل ڪندا آهن. اوهان ڏٺو هوندو ته زالون رڳو هڪٻئي کي ڏسي خاص قسم جون پوشاڪون ۽ نوپلا پائي پيون هلنديون آهن؛ سندن بدن جي بيهڪ، عمر ۽ مهانڊي مطابق آهي ڪين نه، ٺهن ٿيون يا نٿيون ٺهن، تنهن جو ڪو خيال ڪين ڪونه رهندو آهي. ائين هو رڳو انهيءَ ڪري ڪن ٿيون، جو انهن شين جو 'فئشن' هوندو آهي. تمام ٿوريون ڪي زالون هونديون آهن، جن کي اهو خيال ۽ آها اصلي سڃاڻ هوندي آهي ته هين يا هُن نموني جي پوشاڪ سندن انفرادي شخصيت لئي لهي ٿي يا نه ٿي لهي. جيڪڏهن اهڙو ڪو وقت آيو، جو زالون پاڻ ۾ حقيقي فن جي شناس پيدا ڪري سگهيون، ته منجهانئن ڪيتريون هيئن عجائبخاني گڏين وانگر پاڻ کي ڏيکي ٺاهي، ڪڏهن به ٻاهر ڪين هلنديون — رڳو انهيءَ لاءِ ته پيون به پاڻ کي ائين ڏيکي ٺاهي نڪتيون هجن!

”ڏهائي“ جو لفظ صفت آهي ۽ ڏهه لفظ مان ٺهيو آهي. اسين پنهنجي انگن جي ان سرشتي کي ”ڏهائي سرشتو“ چئون ٿا، جنهن ۾ هيٺئين قدر وارا ڏهه فوري مٿئين قدر جي هڪ برابر آهن— جيئن ڏهه ايڪا هڪ ڏهاڪو، ڏهه ڏهاڪا هڪ سئو، ڏهه سو هڪ هزار، وغيره وغيره.

اسين هيءُ ڏهن جو سرشتو ڇو ٿا ڪم آڻيون؟ ڇو نه اٺن جو، پنجن جو، يا ٻارنهن جو سرشتو ڪم آڻيون؟ ڇا اسين ڏهن جو سرشتو انهيءَ لاءِ ڪم ٿا آڻيون، جو اهو سولي ۾ سولو يا سٺي ۾ سٺو سرشتو آهي؟ ائين ته نه آهي ته هيءُ سرشتو اسان جي مٿان گذريل زماني جي ڪن حالتن سبب مڙهيو ويو آهي؟ اسين ننڍي هوندي کان اهو ڏهن جو سرشتو سکون ٿا ۽ ڪم آڻيون ٿا ۽ ان تي اسين هري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ويجهن تائين اسان کي ٻئي ڪنهن سرشتي جي ڪڏهن ڪا خبر ڪانه ٿي پوي ـ ۽ اسان ۾ وڏي گهڻائي اهڙن اکيون ٻوٽي هاڻوڪن مشيني قسم جي ماڻهن جي آهي، جو اسان کي اها ڳالهه ڌيان ۾ ئي ڪڏهن ڪانه ٿي اچي ته ڳڻڻ جو يا انگن جو ٻيو به ڪو سرشتو ممڪن ٿي سگهي ٿو.

هيءَ ڏهائيءَ جو سرشتو هرويرو نه سولي ۾ سولو ۽ نه سڀني ۾ سٺو سرشتو آهي. ماڻهن اهو سرشتو انهيءَ لاءِ قبول ڪونه ڪيو آهي. ماڻهن اهو انهيءَ ڪري قبوليو آهي، جو انساني ارتقا جي اوائلي منزلن تي ڪي اهڙيون حالتون رونما ٿيون، جن ۾ ڪين هن سرشتي کي ڪم آڻڻو پيو، ۽ انهن اهو مٿن مڙهجي ويو.

ان دور ۾ جڏهن رياضيءَ جو علم ڪونه هو ـ جاميٽري به ڪانه هئي، نه ٽرگنا ميٽري، نه الجبرا ۽ نه وري ڪو انگن حساب جو ئي علم هو ـ تڏهن ماڻهو پنهنجين آڱرين تي ڳڻيندا هئا. هو دل ۾ فقط خيال ڪري، ڳڻي ڪونه سگهندا هئا، ۽ نه وري هنن اڳيان ڪي انگ يا رياضيءَ جون ٻيون ڪي نشانيون ئي لکيون هيون. ڇاڪاڻ جو رياضيءَ جو علم آڱرين تي شروع ٿيو، ۽ ڇاڪاڻ جو ماڻهوءَ کي هٿن تي ڏهه آڱريون آهن، انهن حالتن هيٺ ۽ انهيءَ سبب ڪري ڳڻپ جو هيءُ "ڏهن جو سرشتو" جڙيو ۽ شايد هميشه لاءِ بني نوع انسان جي مٿان مڙهجي ويو.

جيڪڏهن ماڻهوءَ جي هر هڪ هٿ تي پنجن بدران چار آڱريون هجن ها، ته شايد اڄ وٽس ڏهن جي سرشتي بدران اٺن جو سرشتو رائج هجي ها. اٺن جو سرشتو اڄ به اهڙوئي سٺو، بلڪ ڪجهه پاڻ بهتر، ٿئي ها، جهڙو ڏهن جو سرشتو. جيڪڏهن ماڻهوءَ جي هر هڪ هٿ تي پنجن بدران ڇهه آڱريون هجن ها، ته اڄ پڪ ئي پڪ اسان وٽ ٻارهن جو سرشتو موجود هجي ها، جنهن کي اسين ڊون ـ ڏهائي سرشتو سڏيون ها، جيڪو سچ پچ ته هاڻوڪي سرشتي کان گهڻو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻهتر ثابت ٿئي ها.

ٻارنهن جو سرشتو ڏهن جي سرشتي کان وڌيڪ لچڪ وارو ثابت ٿي سگهيو ٿي. ڏهه رکڻ ۾ ٻن ۽ پنجن سان ونڊجي سگهن ٿا. ٻارنهن کي ٻن، ٽن، چئن ۽ ڇهن سان ونڊي سگهجي ٿو. ڏهائي سرشتي ۾ ڪٿ فقط ايڪي، ٻڪي، پنجي، ڏهي ۾ يا ڏهي جي ڪنهن ضرب اپت ۾ ٿي سگهي ٿي؛ پر ڏون-ڏهائي سرشتي ۾ ايڪي، ٻڪي، ٽڪي، چوڪي، ڇڪي، ٻارهئي يا ٻارنهن جي ڪنهن ضرب اپت سان ڪري سگهجي ٿي.

جڏهن اسين ''جهڙي سٽ ٽهڙيون ٽي ويهون'' چئون ٿا، يا اسان جي ٻهراڙيءَ ۾، ڪنهن ڏور جو ماڻهو ''ڇهه ويهون ۽ ڏهه'' ڪهين ٿا، ته اها ڪٿ پراڻي زائد آڱرين واري طريقي واري آهي- ڇاڪاڻ ته هڪ ماڻهوءَ جي هٿن ۽ پيرن جي آڱرين جو جوڙ ''ويهه'' آهي، ميڪسيڪو جا قديم ماڻهو ته اڄ به ''ڪوڙيءَ'' يا هڪ ''ويهه'' کي، انهيءَ آڱرين جي جوڙ جي خيال کان، خود ''هڪ ماڻهوءَ'' جي برابر سمجهندا آهن، ۽ ڪنهن مثال ڪٿيندي چوندا آهن: ''ڇهه ڪوڙيون ۽ ڏهه'' يا ''ڇهه ماڻهو ۽ ڏهه''، وغيره. [ممڪن آهي ته اسان جي لطيف سائينءَ جي بيت ''ڪوڙين ڪن سلام، اچيو آس اَن جي'' ۾ به لفظ ''ڪوڙي'' ''هڪ ماڻهوءَ'' جي هٿن ۽ پيرن جي آڱرين جي خيال کان ڪم آيل هجي - جيئن ٻئي هنڌ به آيل آهي ته ''هٿين پيرين موڙين رڙهج انهيءَ رندا'' سنڌي ٻوليءَ جي اصطلاح ''ويهن ئي نُهن جو زور لائڻ'' ۾ اهوئي هٿن پيرن جي آڱرين جي جوڙ ڏانهن اشارو آهي. لفظ ''ڪوڙي'' (اسم) يا ''ڪوڙ'' (صفت) ۾ به شايد اَن پراڻي زائد آڱرين جي ڪٿ جو اشارو موجود آهي.]

گريڪ (يوناني) ۽ لئٽن (لاطيني) ٻوليون اڄ جيتوڻيڪ وجود ۾ آهن، پر اُنهن جو ڪو استعمال ڪونه ٿو ٿئي. انهيءَ ڪري هن وقت اهي زائد ٻوليون سڏي سگهجن ٿيون.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اکثر ٻولين ۾ اهڙا لفظ آهن، جن جا ڪي اکر ڪونه اچاربا آهن. مثلاً انگريزيءَ جو لفظ Knight (”نائيٽ“ = بهادر) وٺو. هن لفظ جا K ۽ gh ساڪت آهن. شروع ۾ ان لفظ جا اهي اکر اچاربا هئا، پر هاڻي اُن ۾ اِهي اکر زائد آهن. جرمن ٻوليءَ ۾ اهو ساڳيو لفظ Knecht جي صورت ۾ آهي، ۽ اُتي اُن جا K ۽ ch اکر اڄ به اُچارجن ٿا. ساڳيءَ طرح فرينچ ٻوليءَ جو لفظ temps (معني وقت=time) آهي، پر اُن جا p ۽ s اکر هين ٻوليءَ ۾ ساڪت آهن — ۽ انهيءَ ڪري زائد آهن. بهرحال هيءُ لئٽن ٻوليءَ جو لفظ آهي ۽ اُن ۾ tempus جي صورت ۾ ڳالهائبو هو، يعني اُتي اُن جا اهي p ۽ s اکر پوريءَ طرح اُچاربا هئا. اڄڪلهه خاص طرح انگريزي ٻوليءَ جي اهڙن لفظن لاءِ ڪوشش هلي رهي آهي ته اُهي اُنين لکيا وڃن، جيئن واڻي اُچارجن ٿا — مثلاً لفظ though (”دو“ = جيتوڻيڪ) کي tho جي اکري صورت ۾ لکيو وڃي، ڇاڪاڻ ته اُن ۾ ugh اکر ڪو نه ٿا اچارجن ۽ انهيءَ ڪري زائد آهن.

انگريزي ٻوليءَ جي الف بي جا 26 اکر آهن — اهي سڀ شروع ۾ شڪلين يا تصويرن جي صورت ۾ هئا. هين وقت جيڪا صورت اُنهن جي آهي، سا اصلوڪين تصويرن جا محض باقياتي نشان آهن. اهي مختلف اکر ماڻهن (قومن) جي هٿن مان گذرندي گذرندي، پنهنجي هاڻوڪين عجيب غريب شڪلين ۾ هزارين سالن جي ويچ ڌاهه ڪان پوءِ اسان تائين پهتا آهن. انگريزن کي اها الف-ب رومن لوڪن ڪان ملي، جن اُها يونانين ڪان ورتي هئي. يونانين اُها فنيقي لوڪن ڪان حاصل ڪئي هئي، جن نيل‌نديءَ جي واديءَ ۾ اڏيل مقبرن جي پٿرن تي انساني تاريخ جي قديم ابتدا ۾ اڪيريل تصويري مواد تان اُها ڪنئي هئي.

ڪهڙيءَ تحقيق ڪان پوءِ معلوم ڪيو ويو آهي ته

انگريزي الف-ب جو پهريون اکر A باز جي تصوير جو باقي نشان آهي، جيڪو هزارن سالن جي پيچ ڊاهڻ کان پوءِ ان صورت ۾ اسان تائين پهتو آهي. ائين B اصل ۾ ٻگهه پکيءَ جي تصوير هئي، C تخت جي، D هٿ جي؛ F ڇيلاٽي جي؛ H پَرَڻ جي؛ K پيالي جي، L شينهن جي، M اَلوءَ جي؛ R وات جي؛ S باغ جي؛ T ٿاهيءَ جي؛ X ڪرسيءَ جي نيڪ جي؛ ۽ Z بدڪ جي.

انساني شاديءَ جو اوائلي نمونو "زوريءَ کڻي شادي ڪرڻ" جو هو. مڙس، گهڻو ڪري ٻئي قبيلي مان، زال چورائي، زوريءَ کڻي ويندو هو.

اها زوريءَ کڻڻ ۽ شادي ڪرڻ جي ڳالهه ايتري ته ڳنڍيل ۽ هڪ ٻي ڳالهه ڏانهن اشارو ڪندڙ شيءِ آهي، جو ڪيترو ئي ڊگهو عرصو، جڏهن ان جي ڪا ضرورت نه باقي ڪانه رهي هئي، تڏهن به گهڻو ڪري ڪنوار کي زوريءَ کڻي وڃڻ جو ڍونگ پوريءَ سنجيدگيءَ سان رچايو ويندو هو. ائين پوءِ آهستي ٿيندي ٿيندي، هاڻي اها ڳالهه فقط هڪ رسم جي صورت ۾ وڃي اسان وٽ باقي رهي آهي.

مٿينءَ سطح جي مائٽن ۾ شاديءَ جون جيڪي رسمون اڄ ادا ٿين ٿيون، انهن ۾ گهڻيون وڳو قديم زماني جي اهڙين ڳالهين جون باقي بچيل زائد نشانيون آهن. مڱڻي جي مُنڊي براڻي دور جي ان ڳالهه جي علامت طور اڄ تائين اسان وٽ هلندي ٿي اچي، جڏهن زال مڙس جي غلامي ۽ پيلپو قبول ڪندي هئي ۽ ان سلسلي ۾ مڙس ڪيس ٻانهن يا ٽنگن ۾ ڪڙيون پارائي ڇڏيندو هو. گهوٽ جو پنهنجي آهنر سان گڏ شاديءَ ۾ اچڻ زال کي زوريءَ کڻڻ جي قديم مهم ٿي سنبري وڃڻ جي علامت آهي. ڪيترن ملڪن ۾، خاص طرح يورپ ۾، شاديءَ کان پوءِ گهوٽ ڪنوار پنهنجو ڳوٺ يا شهر ڇڏي، ڪجهه ڏينهن ٻئي هنڌ ڪٿي وڃي اڪيلا گذاريندا آهن. اهو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

زال کي زوريءَ کڻي يا ڀڄائي، ڪجھ ڏينهن ڪٽي وڃي ڇڏيندا هئا. اڄ به ڪنوار کي ڪن ذاتين ۾ زوريءَ کڻي وڃڻ واري رسم، اڳوڻي حالت جي يادگار آهي. شادين ۾ آتشبازي ۽ بندوقن جا هوائي فير ڪرڻ به ان ساڳي زوريءَ کڻڻ واري قديم شاديءَ جي نموني جا باقياتي نشان آهي.

دنيا جي سيني ملڪن ۾، جتي سلطاني راڄ بدلجي جمهوري راڄ جي شڪل ورتي آهي، پراڻي نظام جون ڪيتريون ئي زائد ڳالهيون باقي رهجي ويل ڏسي سگهجن ٿيون. انگلنڊ ۾ هائوس آف لارڊس جو وجود يا خود بادشاه جو وجود اتان جي قديم سلطاني راڄ جا زائد نشان آهن. پراڻي دور ۾، آتي هائوس آف لارڊس (دارالامرا) بادشاه کان پوءِ، وڏي ۾ وڏو ۽ طاقتور قانونساز ادارو هوندو هو. پر هاڻي اُن جا سمورا اختيار هائوس آف ڪامنس (دارالعوام) جي هٿ ۾ اچي چڪا آهن، جيڪو عوام جو وڏيڪ خيرخواهه ۽ حقيقي ترجمان آهي. اصل ۾ بادشاه جا اختيار غير محدود هوندا هئا، پر آهي ڀهرباڻين هائوس آف لارڊس ۽ پوءِ آهستي آهستي هائوس آف ڪامنس سڀ جا سڀ ڪانئس کسي پنهنجي حوالي ڪري ڇڏيا، ۽ هينئر اُتان جو بادشاهه پراڻي سلطاني راڄ جي هڪ زائد نشانيءَ کان سواءِ ٻي ڪا خاص حيثيت ڪانه ٿو رکي.

اسان جو موجوده صنعتڪاري سرشتو، جيڪو مقابلي يا ڇنا ڇنيءَ تي ٻڌل آهي، سو به هڪ زائد سرشتو آهي. اهو اسان وٽ گذريل وقت جي تصادمي دورن جي هڪ باقيات آهي. اهو دراصل ويڙهه يا لڙائيءَ جو ئي هڪ نمونو آهي، جيڪو اڄوڪيءَ باهمي تعاون ۽ ڀورهئي جي ورهاست واريءَ دنيا لاءِ ٺيڪ نه آهي. مٿينءَ سطح جا ماڻهو محبتي ۽ سهڪاري انسان آهن؛ منجهن ڀاڻ کي ٻئي جي جاءِ تي رکي سوچڻ ۽ ويچارڻ جو مادو آهي. هُن جو آدرش آهي: ڀوري ڀڃي يا وچڙائيءَ جي سولهري اصول تي هلڻ. پر ان هوندي به اسان جو صنعتڪاري سرشتو اسان کي هڪبئي سان 'وڙهڻ' تي مجبور ڪري ٿو. اسان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۾ پائڻ جي اصول کي مروج ڪرڻ جي بدران، اهو اسان کي هڪٻئي کي هڙپ ڪرڻ ۽ ڳهي ڇڏڻ تي مجبور ڪري ٿو. ۽ جاڪاڻ ته اهو ڪاٺوڪي دور جي خيالن کان ايترو ابتڙ ۽ ٻري آهي، تنهنڪري خاطريءَ سان چئي سگهجي ٿو ته اهو ضرور ناڪام ثابت ٿيندو ۽ ختم ٿيندو. اهو هونئن ئي ختم ٿيڻ جي ڪافي ويجهو اچي پهتو آهي، ۽ ان جي جاءِ ترت ئي انساني همدرديءَ ۽ رٿائتي سهڪار وارو سرشتو والارڻ وارو آهي.

اهڙيءَ طرح، جنهن به پاسي اسين ڏسون ٿا، ته ائين ٿو معلوم ٿئي ته مٿينءَ سطح جي ماڻهن جي نام نهاد ”تهذيب“ ٻيءَ ڪنهن شيءِ سان ڳهيل يا فقط هڪ روپ مٽايل شيءِ آهي، ۽ جنهن اصل شيءِ منجهان اها نڪتل يا ڳهيل آهي، اها آهي وحشي ماڻهوءَ جي ”تهذيب“. اڻين هين بڻيل ڳهيل ”تهذيب“ ۾ اسين هڙ هنڌ پراڻين ۽ ختم ٿيندڙ شين جي سلسلي جون ڪيتريون ئي ڳالهيون ڏسون ٿا — رسمون ۽ رواج، قاعدا ۽ قانون، عقيدا، ٻوليون، آدرش ۽ ادارا، ۽ ٻيون گهڻيون اهڙيون شيون — جيڪي هينئر مدي خارج آهن ۽ ڪم کان نڪري چڪيون آهن، پر آهي اسان وٽ پنهنجي سرٽمنگ حالت ۾ اڃا موجود آهن ۽ گهڻي رهيون آهن — بلڪل اڻين جيئن اسان جي پيٽ ۾ زائد آنڊي جو ضميمو (Vermiform appendix) آهي، يا جيئن اسان جي بت تي وارن جو تهه پيمل آهي، ۽ جيئن اسان جي طبيعتن ۾ شڪار ڪرڻ ۽ وڙهڻ جون جبلتون باقي آهن.

انهو اسان جي بنيادي فائدي جو مسئلو آهي ته اسين اهڙين زائد شين ۽ ڳالهين کي سڃاڻون ۽ انهن کان باخبر هجون، ته جيئن انهن مان اسين وڏيڪ سولائپ سان پاڻ ڇڏائي سگهون، ۽ انهن کان پوريءَ طرح نجات حاصل ڪري، وڏيڪ انساني ڀلائيءَ لاءِ هڪ بهتر دنيا جي تعمير ۾ پنهنجين ڪوشش کي زياده تيز ۽ ڪامياب ڪري سگهون.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پڙهندڙ نسُل . پَ نَ

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين " اُداس نسلين" نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻڪ "لُڙهندڙ نسُل" نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

انڌي ماءُ ڄڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندڙ، ڪَڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ٻَرندڙ، ڀُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪندڙ، ياڙي، ڪاٺُو، ياجوڪَڙُ، ڪاوڙيل ۽ وِڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سگهجي ٿو، پَر اسان اِنهن سيني وِچان "پڙهندڙ" نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان کڻي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ناهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهڻ ۽ هِڪَ ٻِئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نسل (پَنَ) ڪا بہ تنظيمَ ناهي. اُنَ جو ڪو بہ صدر، عُهديدار يا پايو وِجهندڙ نہ آهي. جيڪڏهن ڪو بہ شخص اهڙي دعوىٰ ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو ڪُوڙو آهي. نہ ئي وري پَنَ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو بہ ڪُوڙو آهي.

جهڙيءَ طرح وڻن جا پَنَ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پڙهندڙ نسُل وارا پَنَ بہ مختلِف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اُداس ۽ پڙهندڙ، بَرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وڙهندڙ ۽ پڙهندڙ بہ ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پَنَ ڪا خُصوصي ۽ ٽالي لڳل ڪِلَب Exclusive Club نہ آهي.

ڪوشش اها هوندي تہ پَنَ جا سڀ ڪم ڪار سَهڪاري ۽ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي تہ ڪي ڪم اُجرتي بنيادن تي بہ ٿين. اهڙي حالت ۾ پَنَ پاڻ هِڪَٻِئي جي مدد ڪرڻ جي اُصولَ هيٺ ڏي وَٺُ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پَنَ پاران ڪتابن کي ڊجيٽائيز digitize ڪرڻ جي عَملَ مان ڪو بہ مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نہ ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز ڪرڻ ڪان پوءِ ٻيو اهم مرحلو وِرهائڻ distribution جو ٿيندو. اِهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو تہ ڀلي ڪمائي، رُڳو پَنَن سان اُن جو ڪو بہ لاڳاپو نہ هوندو.

پَئَن کي ڪُليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي تہ هو وَسَ پٽاندڙ وڏِ کان وَڏِ ڪتاب خريد ڪَري ڪتابن جي ليڳڪَن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي هِمٿائِن. پر ساڳِئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪَنهن بہ رُڪاوٽَ کي نہ مڃن.

شيخ اَيازَ علمَ، ڄاڻَ، سمجهہَ ۽ ڏاهپَ کي گيتَ، بيتَ، سِٽَ، پُڪارَ سان تَشبيهہ ڏيندي انهن سيني کي بَمن، گولين ۽ بارودَ جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو تہ:

گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪَرن ٿا.

... ...

جئن جئن ڄاڙ وڌي ٿي جَڳَ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇُپن ٿا؛
ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي مَنجهہِ پهاڙ ڇُپن ٿا؛

... ...

ڪالههَ هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهہ نيلا پيلا آهن؛
گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن........

... ...

هي بيتُ اَٿي، هي بَمر- گولو،
جيڪي بہ ڪٽين، جيڪي بہ ڪٽين!
مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرَقُ نہ آ، هي بيتُ بہ بَمَ جو ساٿي آ،
جنهن رِڻَ ۾ رات ڪَيا راڙا، تنهن هَڏَ ۽ چَمَ جو ساٿي آ ـ

اِن حسابَ سان اڻڄاڻائي کي پاڻَ تي اِهو سوچي مَڙهڻ تہ ”هاڻي ويڙهہ ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نہ وڃايو“ ناداني‌ءَ جي نشاني آهي.

پَنَ جو پڙهڻ عام ڪِتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نِصابي ڪتابن تائين محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڄي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نِصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پَڙهندڙ نَسُل جا پَنَ سيني کي **ڇو، ڇالاءِ ۽ ڪيئن** جهڙن سوالن کي هر بَيانَ تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوشش ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جوابَ ڳولڻ کي نہ رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اڻٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان بہ پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي اِن سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا. بَس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏِسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون ڀاڪي پائي چيو تہ ”منهنجا ڀاءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ“.
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)

سنڌ سلامت

www.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت جو مشن ۽ مقصد سنڌي ٻوليءَ جي ڊجيٽلائيزيشن ۽ پکيڙ کي وسيع ڪرڻ آهي ۽ پڻ دنيا سان گڏ سنڌس رفتار سان هلڻ جو سانباهو آهي، ڇو تہ تاريخ هميشہ انهن قومن جو احترام ڪيو آهي جن پنهنجي علمي سرمائي جي حفاظت ڪئي آهي. سنڌ سلامت پڻ پنهنجي ٻوليءَ جي بقاء خاطر سنڌي ٻوليءَ ۾ لکيل قيمتي ۽ ناياب ورثي کي ضايع ٿيڻ کان بچائڻ ۽ ان کي نہ رڳو محفوظ رکڻ پر پنهنجي اديبن، ليکڪن، محققن ۽ شاعرن جي علم، هنر ۽ تخليقن کي ڊيجيٽلائيز ڪندي دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ موجود سنڌين تائين مفت ۾ آسانيءَ سان پهچائڻ جو عزم ڪيو آهي.

اسان جي خواهش هئي تہ سنڌي مواد تي مشتمل هڪ اهڙو ڪتاب گهر قائم ڪجي جتي هر موضوع تي مشتمل ڪتاب موجود ملن. ڪتابن کي ڳولڻ ۽ ڊائونلوڊ ڪرڻ آسان هجي ۽ اينڊرائيڊ سميت آئي فون يا ونڊوز آپريٽنگ سسٽم سميت هر قسم جي ڊوائيس تي آساني سان آن لائين پڻ پڙهي سگهجي.

۽ اهو سڀ ”سنڌ سلامت ڪتاب گهر“ ذريعي ئي ممڪن ٿي سگهيو. اميد تہ سنڌ سلامت ڪتاب گهر ذريعي سموري دنيا ۾ موجود سنڌي نہ صرف ڀرپور لاڀ حاصل ڪندا پر سنڌ سلامت ڪتاب گهر کي وڌيڪ فائديمند بنائڻ لاءِ پنهنجو ڀورو سات نڀائيندا.

books.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت ڪتاب گهر جي اينڊرائيڊ اپليڪيشن پلي اسٽور جي هن لنڪ تان ڊائونلوڊ ڪريو:

https://play.google.com/store/apps/details?id=com.sindhsalamat.book